T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tük Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Doktora Tezi

BATI TÜRKÇESİNDE TÜR DEĞİŞTİRME

Feryal Korkmaz

2502000111

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Musa Duman

İstanbul 2007

ÖZ

"Batı Türkçesinde Tür Değiştirme" adlı bu çalışma ile Türkçenin Anadolu sahasındaki gelişim sürecinde kelimelerin tür olarak gösterdikleri değişmeyi ortaya koymak amaçlanmıştır. Dil üzerine araştırma yapanlar, tür değiştirmeyi bütün diller için ortak bir kelime yapma yolu olarak değerlendirmişlerdir. Ancak Türkçede kelimelerin fonetik ve morfolojik değişmeleri üzerinde çok sayıda çalışma yapılmış olmasına karşın tür olarak gösterdikleri değişmeler üzerinde pek fazla durulmamıştır. Bu sebeple çalışmamızda 'tür değiştirme' kavramıyla ifade edilen dil hadisesinin geniş bir tanımı yapılmış, kapsamı hakkında bilgi verilmiş ve tür değiştirmenin Türkçede nasıl gerçekleştiği incelenmiştir. Bunun için Eski Anadolu Türkçesinden günümüze kadar olan dönemde yazılmış eserlerden bazıları taranarak tür değiştirme örnekleri kaydedilmiş, bu örnekler değişme gösterdikleri türlere göre -isimden fiile ya da fiilden isme değişmeler gibi- sınıflandırılmışlardır. Bu çalışma ile Türkçede de azımsanmayacak oranda tür değiştirme örneğinin olduğu ortaya konmuş olmaktadır. Tür değiştirmenin, Türkçede, kelime türetme, kelime birleştirme gibi ihtiyaç duyulduğunda yeni kelime yapma yolu olarak kullanılmadığı ancak tarihî süreç içinde Türkçe ve alıntı kelimelerde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Örneklerden bu değişmelerin Türkçede isimden fiile, fiilden isme, isimden sıfata, isimden edata, sıfattan isme tür değiştirme şeklinde gerçekleşmiş olduğu görülmektedir.

ABSTRACT

This study entitled "Conversion in Western Turkish" aims at showing the changes in words as parts of speech within the development of Turkish in Anatolian region. Researchers of language have regarded changes in parts of speech as a common word-building method for all languages. Yet, although there is extensive literature on phonetic and morphological changes in Turkish words, there is not enough emphasis on the changes in parts of speech. Therefore, this study includes an extensive definition and introduction of this linguistic concept, namely "conversion", and an analysis of how this change has occurred in Turkish. For this, a selection of texts from Old Anatolian Turkish to Turkey Turkish has been scanned to record examples of changes in parts of speech, and these examples have been classified in terms of the parts of speech they change into, e.g. from noun to verb, or from verb to noun. This study maintains that there are numerous examples of changes in parts of speech. It is an observable fact that changes in parts of speech occur in Turkish or borrowed words in a historical process, rather than manifest itself out of the necessity for word-building, such as deriving and combining words. These examples show that changes in parts of speech occur from noun to verb, verb to noun, noun to adjective, noun to preposition, adjective to noun.

ÖNSÖZ

Toplumların fiziki, coğrafi ve sosyal şartlarının değişmesine bağlı olarak dillerinde de çeşitli değişimler gerçekleşmektedir. Türkçe de çeşitli etkenlere bağlı olarak değişmiş ve değişmektedir. Özellikle İslamiyet'in kabulü ve Anadolu'ya göçle birlikte Türkçenin ilişkide bulunduğu kültürel ortam değişmiş, buna bağlı olarak da gerek kelime kadrosu gerekse ses ve söz dizimi bakımından dilde önemli değişmeler olmuştur.

Türkçenin ses (fonetik), şekil (morfoloji), söz dizimi (sentaks) ve anlam (semantik) yönünden gösterdiği değişmeler, yapılan çok sayıdaki araştırma ve incelemeye konu olmuş olmakla birlikte kelime türleri ile ilgili değişmeler üzerinde pek fazla durulduğu söylenemez. Bu tezde, Batı Türkçesinin Anadolu sahasında gösterdiği gelişmelere bağlı olarak kelime türlerindeki değişmeler tespit ve tasnif edilmiş, incelenmeye çalışılmıştır. Burada "Batı Türkçesi" kavramı ile geniş coğrafyasıyla Oğuz grubu Türkçesinin merkezinde olan "Anadolu Türkçesi Yazı Dili" esas alınarak çalışmanın çerçevesi oluşturulmuştur. Burada amaç "tür değiştirme" terimiyle karşılanacak bir dil olayının varlığını ortaya koymak olduğu için daha geniş taramalara ihiyaç duyulmamıştır. Bunun için öncelikle Eski Anadolu Türkçesinden günümüze kadar yazılmış eserlerden *Atebetü'l Hakayık*, *Garib-nâme*, *Süheyl ü Nev-bahar*, *Nazmü'l-Hilâfiyyat*, *Kitab-ı Gunya*, *Dede Korkut Hikayeleri*, *Tevârîh-i Âl-i Osman* (Aşıkpaşazade), *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (I-V. Ciltler), *Risale-i Garibe*, *Akabi Hikyayesi*, *Safahat*, *Fatih-Harbiye*, *Mendil Altında*, *Semaver-Sarnıç*, *Buzdan Kılıçlar*, *Tufandan Önce*, *Şeytan Ayrıntıda Gizlidir*, *Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana*, *Güzel Yazılar Hikâyeler 1–2*, *Türkçe Sözlüğün* tamamı taranırken *Divanü Lûgati't- Türk*'ün dizini taranarak metinlerden ilgili örnekler alınmıştır. Ancak malzeme bu metinlerle sınırlı kalmamış, alınan kelimelerin gelişme süreçlerini takip edebilmek için daha birçok eser ve gazetede yahut konuşma dilinde rastlanan kullanımlar da çalışmaya dâhil edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde kelime türlerinin sınıflandırılması ile ilgili çalışmalara değinilerek bu çalışmada esas alınacak tasnif üzerinde durulmuş; tür değiştirmenin tanımı, içeriği ve sınıflandırılması hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde, taranan metinlerden çıkan Türkçe örnekler; İsimden Fiile Değişme, Fiilden İsme Değişme, İsimden Sıfata Değişme, İsimden Edata Değişme başlıkları altında sınıflandırılmış ve değişme süreçleri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkçe kelimeler için yapılan sınıflandırma alıntı kelimeler için de yapılmış; ancak bu bölümde Türkçede alıntı fiiller kullanılmadığı için Fiilden İsme Değişme başlığı kullanılmamıştır. Buradaki incelemeler için kelimelerin Türkçede göstermiş oldukları gelişmeler esas alınmıştır.

Sonuç bölümünde ise bu çalışma sonucunda Türkçede "tür değiştirme" terimi ile karşılanması gereken bir dil hadisesi olduğu ve bu hadisenin çalışmada çizilen sınırları üzerinde durulmuştur. İncelenen, değinilen kelimelerin geçtiği yerleri gösteren bir dizin de çalışmanın sonuna eklenmiştir.

Çalışmamızda eski harfli metinlerin yayına hazırlanmış olanları kullanıldığı için hazırlayanların transkripsiyonuna sadık kalınmış, alınan örneklerde imlaya müdahale edilmemiştir. Bu çalışmanın, ağırlıklı olarak belli sayıda eserin taranmasına dayandığı için Türkçedeki bütün "tür değiştirme" örneklerini ihtiva ettiği düşünülmemelidir. Burada çizilen sınırlar ve yapılan sınıflandırma sanıyoruz ki Türkçenin bütün şiveleri için yapılacak inceleme ve araştırmalarda kaynaklık edebilecek niteliktedir. Yine umarız ki bu tez, gelecekte yapılacak çalışmalarda, daha önce yapılmış bir tanımlama ve sınıflandırma olmayışı sebebiyle düşülen zorluğun aşılmasında katkı sağlayacaktır.

Çalışmama gösterdikleri ilgi ve yönlendirici görüşleri için hocalarım Prof. Dr. Mustafa Özkan'a, Prof. Dr. Muhammet Yelten'e, Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, Yard. Doç. Dr. Özcan Tabaklar'a, Yard. Doç. Dr. Hatice Tören'e teşekkür ediyorum. Tezimin tamamlanmasında pek çok arkadaşımın da katkısı oldu; hepsine müteşekkirim. Nihayet, çalışmanın her aşamasında bana çok yardımcı olan danışman hocam Prof. Dr. Musa Duman'a teşekkür etmek bir vazife değil, vefa borcumdur.

Feryal Korkmaz

İstanbul, Şubat 2007

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii
ABSTRACT iv
ÖNSÖZ v
İÇİNDEKİLER vii
TABLO LİSTESİ ix
KISALTMALAR x
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM
KELİME TÜRLERİ VE LİNGUİSTİK AÇIDAN TÜR DEĞİŞTİRME 4
1.1. Kelime Türlerinin Sınıflandırılması 5
1.2. Tür Değiştirme 8
1.2.1. Terim Olarak Tür Değiştirme 8
1.2.2. Tür Değiştirmenin Tanımı ve Kapsamı 10
1.2.3. Batı Türkçesinde Tür Değiştirme Süreci 14
1.2.4. Tür Değiştirmeyi Etkileyen Gramer Hadiseleri 16
1.2.5. Tür Değiştirmenin Sınıflandırılması 18
İKİNCİ BÖLÜM
TÜRKÇE KELİMELERDE TÜR DEĞİŞTİRME 22
2.1. İsimden Fiile Değişme 22
2.1.1. Doğrudan değişme 22
2.1.2. İsim Tabanlarına Fiil Çekim Ekleri Getirilmesi İle Gerçekleşen Değişme 32
2.1.3. Birleşik Fiilden Kısalma Neticesinde Değişme 34
2.2. Fiilden İsme Değişme 34
2.2.1. Doğrudan Değişme 34
2.2.2. Fiil Cümlesinin İsim Olarak Kullanılması Neticesinde Değişme 56
2.2.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kalıbında 57
2.2.2.1.1. Yüklem (Predikat) İsimleşmesi 57
2.2.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde İki Yüklemin Birleşmesi Sonucunda Değişme 59
2.2.2.1.3. Özne, Nesne, Zarf Durumundaki İsimlerle Görülen Geçmiş Zaman Eki Almış Bir Yüklemin Birleşmesiyle İsimleşme 61
2.2.2.2. Geniş Zaman Kalıbında 64
2.2.2.3. Emir Kipi Kalıbında 65
2.2.2.3.1. Emir Kipinde İki Yüklemin Birleşmesi Neticesinde Değişme 65
2.2.2.3.2. Kısaltma Sonrasında İsimleşmiş Emir Çekimleri 66
2.2.2. Emir Çekiminin Kalıplaşması Neticesinde Değişme 67
2.3. İsimden Sıfata Değişme 71
2.3.1. "-mak" Fiilden İsim Yapma Eki Almış Sözcüklerin Sıfatlaşması 71
2.3.2. Eksiz Değişmeler 73
2.3.3. Kısalma Sonucu Değişme 75
2.4. İsimden Edata Değişme 79

2.4.1. Doğrudan Edatlaşma 79
2.4.2. Seslenme İfadesi ile Edatlaşma 93
2.4.3. Birleşme Sonucunda Edatlaşma 95
2.4.3.1. İki Kelimenin Birleşmesi 95
2.4.3.2. "Ki" Bağlama Edatının Birleşmesi 96
2.4.3.3. "i-" Fiilinin Ekleşmesi 98
2.5. Sıfattan İsme Değişme 100
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ALINTI KELİMELERDE TÜR DEĞİŞTİRME 118
3.1. İsimden Fiile Değişme 119
3.1.1. Doğrudan Fiilleşme 119
3.1.2. İsim Tabanlarına Fiil Çekim Ekleri Getirilmesi ile Gerçekleşen Değişme 124
3.2. İsimden Sıfata Değişme 126
3.2.1. Arapça Çokluk İsimlerinin Sıfat Olarak Kullanılması Sonucunda Değişme 126
3.2.2. Mastar İsimlerinin İsm-i Fail ve İsm-i Mef‘ûller Yerine Kullanılması ... Sonucunda Değişme 134
3.2.3. Kısalma Sonucu Değişme 151
3.2.3.1. İsim Olan Kelimelerin Zarfları Yerine Kullanılması Sonucunda Değişme 151
3.2.3.2. Sıfat Olan Kelimelerin Zarfları Yerine Kullanılması Sonucunda Değişme 167
3.2.4. Doğrudan Değişme 178
3.2.5. Türkçedeki Sıfat Şekillerinin Yerine Kullanılma Sonucunda Değişme 188
3.3. İsimden Edata Değişme 193
3.3.1. Doğrudan Değişme 194
3.3.2. Seslenme İfadesi Sonucunda Değişme 201
3.3.3. Kısalma Sonucunda Edatlaşma 203
3.4. Sıfattan İsme Değişme 204
3.4.1. Arapça Sıfatların Kalıcı İsim Olarak Tür Değiştirmesi 204
3.4.2. Farsça Sıfatların Kalıcı İsim Olarak Tür Değiştirmesi 216
SONUÇ 221
KAYNAKÇA 225
DİZİN 236
ÖZGEÇMİŞ 244

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Türkçe kelimelerdeki tür değiştirme örneklerinin sayısal dağılımı……...223
Tablo 2: Alıntı kelimelerdeki tür değiştirme örneklerinin sayısal dağılımı…….224
Tablo 3: Çalışmadaki tür değiştirme örneklerinin oransal dağılımı…….224

KISALTMALAR

ABH	: Atebetü'l-Hakâyık
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
AH	: Akabi Hikâyesi
AM	: Anıcak Ol Meclisi
ARA	: Araba Sevdası
AS	: Ataç'ın Sözcükleri
ASD	: Ayrılık Sevdâya Dâhil
a.y.	: Aynı yer
Bab.	: Babusü'l-Vâsıt
BD	: Bâkî Dîvânı
BK	: Buzdan Kılıçlar
Bkz	: Bakınız
BKÖ	: Bir Kapı Önünde
BP	: Bit Palas
BSM	: Ben Sana Mecburum
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
D.B	: Divan-ı Türkî-i Basit
DA	: Devlet Ana
DD	: Dâ'î Dîvânı
DK	: Dede Korkut Oğuznâmeleri
DLT	: Divanü Lûgat-it-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
E	: Eylül
EAT	: Eski Anadolu Türkçesi
ETN	: Eski Türk Edebiyatında Nesir
Ev.	: Evliya Çelebi Seyahatnâmesi
F	: Falaka
FH	: Fatih-Harbiye

FSKAB	: Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana
GHY–1	: Güzel Yazılar / Hikâyeler-I
GHY–2	: Güzel Yazılar / Hikâyeler-II
GN	: Garibnâme
H	: Huzur
Haz.	: Hazırlayan
HC	: Menâkıb-ı Hoca Cihan
İ.Ö.	: İsa'dan Önce
İHŞ Ant.	: İzahlı Halk Şiiri Antolojisi
İK	: Tarihi İbn-i Kesîr Tercümesi
İM	: İnce Memed
K	: Kemâliye
KA	: Karabibik
KB	: Kutadgu Bilig
KG	: Kitab-ı Gunya
KK	: Kenzü'l- Küberâ
KT	: Kâmûs-ı Türkî
M	: Mukaddime
MA	: Mendil Altında
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MN	: Marzubannâme
MU	: Müyessiretü'l-Ulûm
Naz. Cev	: Nazm-ül Cevâhir
NH	: Nazmü'l-Hilâfiyyat
Os. Kanun.	: Osmanlı Kanunnâmeleri
OT	: Osmanoğulları Tarihi
OY	: Orhon Yazıtları
RG	: Risale-i Garibe
RN	: Risâletü'n- Nushiyye
s.	: Sayfa
S	: Safahat
SG	: Sergüzeşt

SN	: Seyahatname
SNB	: Süheyl ü Nevbahar
SS	: Semaver-Sarnıç
ŞAG	: Şeytan Ayrıntıda Gizlidir
TD	: Türk Dili Dergisi
TETTL	: Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati
THE Ant.	: Türk Halk Edebiyatı Antolojisi
TÖ	: Tufandan Önce
TRM	: Tarama Sözlüğü
TS	: Türkçe Sözlük
TTG	: Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi
TTM	: Tefsir Tercümesi Mukaddimesi
TY	: Tunyukuk Yazıtı
V	: Vasiyetnâme
vd	: Ve diğerleri
Y	: Yaban
YD	: Yunus Emre Divanı
YTE Ant.	: Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi
yy	: Yüzyıl
y.y.	: Yayıncı yok
Z	: Zehra

GİRİŞ

Her canlı varlık gibi dilin de kendi kuralları çerçevesinde gelişip değişmekte olduğu bilinmektedir. Dil değişmeleri medeniyetle beraber ilerlemekte, toplumlar değişip geliştikçe dilleri de değişmektedir.[1] Değişmeler uzun zaman dilimleri içerisinde söz varlığı, kelime yapısı, telaffuz, cümle yapısı gibi dilin hemen her alanında görülebilmektedir. Türkçe de içinde yaşadığı toplumdaki sosyal değişiklikler, inanç değişikliği, coğrafya değişikliği ve daha birçok etkene bağlı olarak değişmiş ve değişmektedir.

Türkçedeki köklü değişmelerin bir kısmı Türklerin İslamiyet'i kabul ederek Anadolu'ya göçmeleriyle birlikte gerçekleşmiştir. Anadolu'da oluşan yazı dili günümüzde "Batı Türkçesi" ya da "Oğuz Türkçesi" diye adlandırılan ve çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türkçenin merkezi konumundadır. Türkçe Anadolu'ya gelene kadar değişmeler gösterdiği gibi Anadolu'da da değişmeye devam etmiştir. Türklerin yaşadıkları coğrafyaya bağlı olarak kültürel hayatları farklılaşmış, bunun doğal sonucu olarak dillerinde de değişmeler olmuştur. Kaşgarlı Mahmut Oğuz Türkçesini "dillerin en yeğnisi" olarak değerlendirirken en temiz dilin ancak bir dil bilenlerin, Farslarla karışmayan ve başka ülkelere gidip gelmeyenlerin dili olduğunu söyler.[2] Kaşgarlı'nın bu notundan, Oğuzcanın kolay bir dil olduğu düşüncesini çıkarmak, bu kolaylığın da başka dillerle fazla temas etmemiş olmaktan kaynaklandığını kabul etmek zor değildir. Bu 'yeğnilik' özelliğinin farklı kültürel ortamların tesiriyle değişmeye başladığı bilinen bir gerçektir. Ancak Oğuz Türkçesi Anadolu'ya gelir gelmez değişmemiş, değişme uzun bir zaman dilimine yayılmıştır; Eski Anadolu Türkçesinin ilk döneminde yazılan bazı eserlerin karışık dilli olarak nitelendirilmesi de değişmenin uzun bir süreç içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir.[3] Bu dönem için fonetik değişmeler öne çıkmaktadır.

Türkçe Anadolu'da hem doğuya hem de batıya yakın olan bir coğrafyada bulunmaktadır. Ancak önceleri yalnızca doğulu kültürün tesiri altında kalıp

---

[1] Mustafa Özkan, vd., **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, İstanbul, Filiz Kitabevi , 2001, s. 4.

[2] Kaşgarlı Mahmut, **Divanü Lûgat-it Türk**, Çev.: Besim Atalay, C. I, Ankara, TDK Yayınları, 1998, s. 29-30.

[3] Mustafa Özkan, **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 60.

İslamiyet'in de etkisiyle daha çok Arapça ve Farsçadan etkilenmiştir. Özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça ve Farsçadan Türkçeye çok sayıda kelimeyle birlikte kelime yapma yolları, tamlama kuruluşu, çokluk yapıları gibi gramer kuralları da girmiştir. Bu gelişmeler Türkçenin yalnızca kelime kadrosunu değiştirmemiş, dil yapısını da etkilemiştir. Bu değişmelerin bir kısmı Arapça ve Farsça gibi dillerden alıntılanmış kelimelerin kullanımı esnasındaki bilgi eksikliğine dayanmaktadır. Bu kullanımlar söz konusu kaynak dilleri iyi bilenlerce önceleri galat olarak değerlendirilmiş olsa da zaman içinde kullanımları yaygınlaşarak dile yerleşmiş, neticede birer değişmeli kullanım haline gelmişlerdir.

Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarında Türk aydını yönünü doğudan batıya çevirmiş, dolayısıyla Türkçenin etkileşim alanı da değişmiştir. Tanzimat'la birlikte toplumdaki batılılaşma cereyanı dile de yansımış ve çok sayıda batı kaynaklı kelime Türkçeye girmiştir. Bu gün Türkçedeki beş binin üzerindeki Fransızca kelimenin çoğu bu dönemde girmiştir. Daha sonra "Yeni Lisan" hareketi ve Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Türkçede sadeleşme cereyanı daha sistemli bir çizgiye gelmiş ve dilde bir takım değişmeler gerçekleşmiştir. Türkçenin Anadolu sahasındaki gelişimi günümüzde de çeşitli etkilere bağlı olarak devam etmektedir.

Türkçe Anadolu sahasındaki gelişimi içinde çeşitli yönlerden değişmeler göstermiştir. Türkçenin Anadolu sahasında geçirdiği çok sayıdaki gelişmelerden biri de kelime türlerinde gerçekleşmiştir. Bu değişmelerin bir kısmı eşsesli isim ve fiil tabanlarında gerçekleşmiş olup isimken fiilleşen kelimeler olduğu gibi fiilden isme değişmeler de gerçekleşmiştir. Ancak bazı araştırmacılar eşsesli isim ve fiillerin aynı olmadığı, bunların kökenlerine inildiği takdirde farklı kelimeler oldukları üzerinde durmuştur.[4] Eşsesli fiil ve isimlerin tarihî dönemlerde *boya- ~ boyag, tat- ~ tatıg* gibi kelimelerin farklı şekilleri olduğu ve fonetik değişmeler sonrasında aynılaştıkları tespit edilebilmektedir. Bunun yanında eşsesli oldukları halde tarihî metinlerde de farklı kullanımları görülmeyen kelimeler bulunması ve son dönemlerde eşsesli hale gelen *etki ~ etki-, sus- ~ sus* gibi kelimelerin varlığı bu kullanımların tür değiştirdikleri düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca iki fiilin birleşmesi sonucunda oluşan *çekyat, gelgit, biçerdöver* gibi isimlerin varlığı da kelime

---

[4] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 19.Baskı, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993, s. 111; K. Grönbech, **Türkçenin Yapısı,** Çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 19.

türlerindeki değişmenin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İki fiilin birleşmesi sonucunda bir birleşik fiil oluşması beklenirken, iki fiilin birleşmesi sonucunda bir birleşik isimin ortaya çıkması kelime türleri arasında bir değişme olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler yalnızca isim ve fiiller arasında değil diğer kelime türleri arasında da gerçekleşmektedir. Nitelik bildiren ve yalnızca sıfat tamlamalarında niteleyen unsur durumunda olan bir kelimenin, bir varlığı karşılamak için kullanılması da kelime türleri arasında değişme olduğuna işaret etmektedir. Bu durum Türkçede sıfatların tanımı yapılırken kullanılan "nitelik ya da belirtme ismi" oldukları yönündeki açıklamadan ayrılmaktadır; sıfatlar varlıklara isim olurken nitelik bildirme özelliklerini kaybettikleri gibi bildirdikleri niteliğin ismi olmayıp tamamen farklılaştıkları için tür değiştirmişlerdir. Eski Türkçede "ihtiyar, yaşlı" anlamında nitelik bildirmek için kullanılan *karı* kelimesinin günümüzde "kadın, eş, zevce" karşılığında isim olarak kullanılması böyle bir değişmeyi göstermektedir. Burada sözünü ettiğimiz kullanımlar hemen fark edilebilen birkaç örnekten ibarettir. Ancak metinlere gidildiği zaman tür değiştiren çok sayıda kelime olduğu, bunların büyük bir kısmının da kalıcı hale geldiği görülmektedir. Burada kısaca sözü edilen değişmeler ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu çalışmada kelimelerin türleri ile ilgili gösterdikleri değişmeleri karşılamak için "tür değiştirme" terimi kullanılmış; konunun izahı, terimin açıklanması, Türkçe kelimelerde ve Türkçede kullanılan alıntı kelimelerdeki "tür değiştirme" hadisesi ayrı ayrı bölümlerde incelenmiştir. Türkçe kelimelerde tür değiştirme konusu "İsimden Fiile Değişme", "Fiilden İsme Değişme", "İsimden Sıfata Değişme", "İsimden Edata Değişme", "Sıfattan İsme Değişme" başlıkları altında incelenirken, alıntı kelimelerde tür değiştirmeyi sınıflandırmak için şu başlıklar kullanılmıştır: "İsimden Fiile Değişme", "İsimden Sıfata Değişme", "İsimden Edata Değişme", "Sıfattan İsme Değişme".

"Tür değiştirme" her ne kadar fonetik, morfolojik özellikler gibi araştırıcıların dikkatini çekmemiş olsa da günümüzdeki yaygın kullanımlarından anlaşılmaktadır ki İngilizce, Almanca gibi Batı dillerinde gerçekleşen bu dil olayı Türkçede de gerçekleşmektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki incelemeler de bu değişmelerin nasıl gerçekleştiği ve "tür değiştirme" kavramı ile karşılanan dil hadisesinin içeriğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KELİME TÜRLERİ VE LİNGUİSTİK AÇIDAN TÜR DEĞİŞTİRME

Eski devirlerden beri kelime türleri üzerinde araştırmalar yapıldığı, çeşitli görüşler ortaya konulduğu hatta bunun Aristo'ya kadar dayandırıldığı bu konuda çalışma yapmış bilim adamları tarafından vurgulanmaktadır.[1] Kelimenin ne olduğu, nasıl tarif edilmesi gerektiği ile ilgili farklı kaynaklarda farklı tanımlar bulunmakla birlikte bu tanımlarda ifade edilen şey bir birine çok yakındır. Tanımların birkaçı şöyledir: "Kelime, anlamı ya da cümlede bir dilbilgisi görevi bulunan bir ya da birkaç heceli ses işaretidir."[2]; "Kelime, mânâsı veya gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur."[3]; "Tek başına anlamı olan veya anlamlı kelimeler arasında ilişki kurmaya yarayan, bir veya birden çok heceden oluşan ses öbeği."[4]; "Bir veya birden çok heceli ses öbeklerinden oluşan, aynı dili konuşan kişiler arasında zihinde tek başına kullanıldığında somut veya soyut bir kavrama karşılık olan yahut da somut ve soyut kavramlar arasında geçici ilişkiler kurmaya yarayan dil birimi."[5] Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi bir ses dizisinin kelime olabilmesi için bir anlam ifade etmesi ya da cümle içerisinde bir görev üstlenmesi gerekmektedir.

İnsanlar arsında iletişimi sağlayan kelimeler, ifade ettikleri anlam ve görevlere göre türlere ayrılmışlardır. Aristo'nun tasnifinden başka gerçek anlamda ilk tasnifin Dionysios Thrax (İ.Ö. II-I.yy) tarafından Yunan Dili üzerinde yapıldığı ve bu çalışmanın günümüzde bile Batılı gramerlere kaynaklık ettiği belirtilmiştir.[6]

Türkçe için bu araştırmalar günümüzde de devam etmekte olup kelime çeşitlerinin sınıflandırılması ile ilgili henüz ortak bir görüşte birleşilememiş; bu konuda yazılmış kaynaklarda farklı farklı tasniflere yer verilmiştir. Bu sebeple birinci

---

1 Doğan Aksan, **Her Yönüyle Dil ve Ana Çizgileriyle Dilbilim**, C.2, TDK Yayınları, Ankara,1998, s. 81.; Neşe Atabay, vd., **Sözcük Türleri**, İstanbul, Papatya Yayınları, 2003, s. 25; Nadir Engin Uzun, **Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19, İstanbul, 2004, s. 65.

2 Haydar Ediskun, **Türk Dilbilgisi,** 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988, s. 87.

3 Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 19. Baskı, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993, s. 95.

4 Ahmet Topaloğlu, **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989, s. 98.

5 Zeynep Korkmaz, **Gramer Terimleri Sözlüğü,** 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2003, s. 144.

6 Aksan, **a.y.**

bölümün ilk kısmında kelime türleri ile ilgili yapılan sınıflandırmalar üzerinde durularak çalışmada esas alınan tasnif açıklanmıştır. Bölümün ikinci kısmında bir terim olarak tür değiştirme ve Batı Türkçesinde tür değiştirmenin ne şekilde gerçekleştiği izah edilmiş, süreç açıklanmıştır.

1.1. Kelime Türlerinin Sınıflandırılması

Türkçe için kelimelerin tasnifi konusunda birbirinden farklı görüşler ortaya konmuştur; bazı araştırmacılar Türkçede kelime tasnifinin Batı Dillerindeki kadar netleşmediğini belirtmişlerdir.[7] Bu görüş günümüzde de geçerliliğini korumakta olup kelime türleri birden çok tasnifle sınıflandırılmış, ortak bir tasnif anlayışında birleşilememiştir.

Arapçanın etkisiyle Osmanlı dönemi dilbilgisi kitaplarında yer alan tasnif anlayışı, J. Deny'nin eserinde de benimsenmiştir. Eskiden beri devam edip gelen geleneksel anlayışla kabul gören bu tasnifte kelimeler üç kısma ayrılmıştır[8]:

1. İsim
2. Fiil
3. Edat

Bu tasnif yapılırken kelimelerin anlam ve görevleri esas alınmıştır. Buradaki isim sınıfı sıfat, zamir ve zarfları da içine almış; isim olan bir kelimenin kullanıma bağlı olarak sıfat, zamir, zarf da olabileceği, dolayısıyla bunların tür değil fonksiyon olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde edat türünün içine de bağlaç ve ünlemler alınmıştır. Burada esas olan kelimenin aslî şekli olup kullanıma bağlı olarak kazandıkları görev alt sınıf olarak kabul edilmiştir.

Kendisinden sonra yazılan pek çok dil bilgisi çalışmasına kaynaklık eden Muharrem Ergin de, kelime türlerini J. Deny gibi üç ana başlık altında toplamıştır.[9]

K. Grönbech, kelime tabanlarının birkaç istisna dışında Ad ve Fiil diye iki ana gruba ayrıldığını belirtmekle birlikte incelemeyi şu sınıflandırmayla yapmıştır[10]:

---

[7] Jean Deny, **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi),** Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 144.
[8] Jean Deny, **a.e.,** s. 147.
[9] Ergin, **a.g.e**., s. 216.
[10] K. Grönbech, **Türkçenin Yapısı,** Çev.: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 18.

1. Ad ve Fiil
2. İsim ve Sıfat
3. Sayı kelimeleri
4. Zamirler
5. Zarflar ve Edatlar
6. İşaret Kelimeleri
7. Bağlar

Bu tasnifte de esas olanın birinci grup olduğu, diğerlerinin bunların altında yer aldığı görülmektedir. Özellikle isim ve sıfat, sayı isimleri, zarf ve edatların bir kısmı, işaret kelimelerinin bir kısmının ad kökenli olduğu, zarf ve edatların bir kısmının da fiil kökenli olduğu belirtilmiştir. Bu tasnifte önemli bir nokta da bazı türler arasında çok kesin bir ayrım olduğu (ad-fiil) vurgulanırken bazıları arasında kesin bir ayrım olmadığının (isim-sıfat, zarf-edat) vurgulanmış olmasıdır.

Kaya Bilgegil de Grönbech ile benzer şekilde sınıflandırma yapmakta ve kelimeleri *İsim, Fiil* diye iki gruba ayırmaktadır.[11] Bu tasnifte isim türünün içine Sıfat, Zamir, Zarf fonksiyonlarının yanında Edat, Bağlaç, Ünlem ve İsim-fiil de fonksiyon olarak katılmıştır. Bu tasnifte zaman bildirmeyen her kelime isim olarak değerlendirilmiştir.

Türkçede kelime türlerini monografik bir çalışma çerçevesinde ele alan Sözcük Türleri adlı eserde kelimeler sekiz kısma ayrılarak şöyle sınıflandırılmıştır[12]:

1. Ad
2. Sıfat
3. Belirteç
4. Adıl
5. İlgeç
6. Bağlaç
7. Ünlem
8. Eylem

---

[11] M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.

[12] Neşe Atabay vd., a.g.e., s. 22; Çalışmadaki bu tasnif Doğan Aksan tarafından yapılmış olup "Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim" kitabında da yer almıştır (s. 84).

Haydar Ediskun[13], Tahir Nejat Gencan[14]'ın tasnif anlayışıyla benzerlik gösteren bu sınıflandırma daha sonra Ahmet Topaloğlu[15], Nurettin Koç[16] gibi dilciler tarafından da benimsenmiş olmasına rağmen bütün dilcilerce kabul edilmiş bir görüş değildir. Kelimeleri sekiz cinse ayıran bu dilciler içinde, Haydar Ediskun kelime türlerinin üçe ayrıldığı tasniften de söz etmiş ancak kendi tercihinin bu sekizli tasnif olduğunu belirtmiştir.[17] Tahsin Banguoğlu da esas olarak kelimeleri sekiz türe ayırmış, ancak adlandırmayı *isim, sıfat, zamir, zarf, takı, bağlam, ünlem, fiil* şeklinde yapmıştır.[18] İki tasnifin kapsamları aynı olmakla birlikte adlandırma farklı terimlerle yapılmıştır. Bu tasniflerde kelimenin kullanım esnasındaki görevi esas alınmıştır. Günümüzde Türkçe Sözlükte de kelime türleri bu sınıflandırmaya göre belirtilmiş, bir kelimenin sıfat ve isim kullanımları varsa bunlar ayrı ayrı açıklanmış ve örneklendirilmiştir.

Son dönemde yapılan ve oldukça teferruatlı olan bir tasnifte kelimeler öncelikler Anlamlı Kelimeler, Görevli Kelimeler, Görevli- Anlamlı Kelimeler olarak üçe ayrılmış; daha sonra bu üst başlıkları içeren sınıflandırma şöyle yapılmıştır:[19]

I. Anlamlı Kelimeler:

1. Adlar ve Ad Soylu Kelime Sınıfları: Adlar, Sıfatlar, Zamirler, Zarflar
2. Fiiller ve Fiil Soylu Kelime Sınıfları: Fiiller

II. Görevli Kelimeler: Edatlar, Bağlaçlar

III. Anlamlı – Görevli Kelimeler: Ünlemler

Bu tasnif daha önce J. Deny ve M. Ergin'in yapmış olduğu tasniflerin genişletilmiş şekli niteliğindedir. Burada farklı olarak *Ünlemler* sadece görevli bir kelime değil anlamlı ve görevli kelime olarak nitelendirilmiştir. Burada da kelimelerin kullanıma göre ad, sıfat zamir ve zarf olabileceği belirtilerek bunların hepsinin ad soylu kelimeler oldukları belirtilmiştir.

---

[13] Ediskun, **a.g.e**., s. 103.
[14] Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi,** Ankara, Ayraç Yayınevi, 2001, s. 171;
[15] Topaloğlu, **a.g.e.**, s.99.
[16] Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1990, s. 107.
[17] Ediskun, **a.e.**
[18] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri,** 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1990, s. 152.
[19] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** Ankara, TDK Yayınları, 2003.

Kelime türleri ile ilgili bu kadar çeşitli tasnifin olması kavram kargaşasına yol açtığı gibi konu üzerinde bir birlik sağlanmaması sonucunu da doğurmaktadır. Ayrıca aynı kelimenin hem isim, hem sıfat hem de zarf türüne (*güzel*: *Güzel* çocuk ağlıyordu.- sıfat; *Güzel* konuştu.- zarf; Oyun *güzeldi*.-isim) giriyor olması konuyu karmaşık bir hale getirmektedir.

Bu çalışma için kısmen kelimelerin *İsim*, *Fiil*, *Edat* olarak üçe ayrıldıkları tasnif esas alınmıştır. Ancak bazı örneklerde isimlerin niteliklerini bildirmek için kullanılan sıfatların bu özelliğini yitirerek nesneleri karşılar duruma geldiği görülmektedir. Yani sıfat tamlamasının tamlayan unsuru olan kelimeler zaman içerisinde tamlayan olma özelliğini yitirerek tamlanan durumuna geçmiştir. Bu sebeple bazı sıfatlar da geçirdikleri değişime bağlı olarak bir sözcük türü kabul edilmiştir. Bu ayrım çerçevesinde *Zarflar* da sıfatlarla olan benzerlikleri hatta aynılıkları sebebiyle *Sıfat* başlığı altında incelenmiştir. *Ünlemler* ve *Bağlaçlar, Edat* türünün içinde değerlendirilmiş ve bu bölümde incelenmiştir.

1.2. Tür Değiştirme

Türkçede ses, şekil, anlam veya söz dizimi düzeyinde zaman içinde değişmeler olduğu bilinmektedir. Tarihî gelişme sürecinde bazı kelimelerin isim iken sıfat, sıfat iken isim, isim iken edat, hatta isim iken fiil ve fiil iken isim olarak kullanıldıkları, böylece bir türden diğer bir türe geçmiş oldukları görülmektedir. Bu gelişmeyi gösteren kelimeler çalışmamızda *tür değiştirmiş* kelimeler olarak kabul edilmiş, söz konusu bu gramer hadisesi de *Tür Değiştirme* terimiyle karşılanmıştır.

1.2.1. Terim Olarak Tür Değiştirme

Türkçede türler ile ilgili yapılan çalışma ve incelemelerde kelimelerin tür değiştirdikleri konusuna az da olsa değinilmekle birlikte bu hadisenin nasıl adlandırılacağı belirtilmemiştir. Ancak çeşitli ifadelerle böyle oluşumların olabileceği üzerinde durulmuştur.[20] Türkçede dil bilgisi çalışmalarında karşılığı bulunmayan bu kavramı karşılamak için İngilizcede *conversion* terimi kullanılmakta olup "bir kelimenin ek almadan başka bir sözcük türünde kullanılması" şeklinde

[20] Ergin, **a.g.e.**, s. 372; Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, MEB Yayınları, 1992, s.VIII.

açıklanmaktadır.[21] Bunun dışında İngilizcede *functional shift* teriminin de "kelimelerin değişikliğe uğramadan, ek almadan başka türde kullanılması" şeklinde izah edilen bir terim olduğu belirtilmiştir[22]; Bazı sözlüklerde *functional shift* teriminin izahı yapılmayarak doğrudan *conversion* kelimesine gönderme yapılmıştır.[23]

Türkçe Dil Bilgisi kitaplarında ve Gramer Terimleri sözlüklerinde *conversion* veya *functional shift* terimine karşılık bir terim kullanılmamıştır. Yalnız Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğünde *conversion* terimini karşılamak için *evrişim* terimi kullanılmış; ancak izahı yapılırken kelime türetmenin "dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel ulamın başka dilbilgisel ulama dönüşmesi. Örneğin yapı sözcüğüne –sal anlambirimi eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle yapısal elde edilir."[24] şeklinde başka bir izahı yapılmıştır. Bu izah İngilizcede kullanılan *conversion* veya *functional shift* kavramlarının karşılamak yerine Türkçede var olan kelime türetme kavramının farklı bir ifadesi olmuştur; oysa İngilizce için etkin bir kelime yapma yolu olarak gösterilen *functional shift* ve *conversion* terimlerinde kelimelerin ek almadan bir sözcük türünden başka bir sözcük türüne geçtikleri vurgulanmıştır. Buradan hareketle evrişimin kelimelerin ek almadan türlerinin değişmesi hadisesini karşılamadığı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla *evrişim* terimi ihtiyaç duyulan terim boşluğunu doldurmamaktadır.

Sözcük türlerinin eş zamanlı ve art zamanlı olarak değişikliğe uğraması ile ilgili yayınlanan iki makalede kısmen konunun izahı yapılmakla birlikte bu gelişmeyi karşılayacak terim üzerinde durulmamıştır.[25] Kutadgu Bilig'de *tut-* fiilinin edat olarak kullanılması sonucunda tür değiştirmesi üzerine yapılan bir çalışmada bu

---

[21] David Crystal, **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**,(Fifth edition), Blackwell Publishing, 2003, s.109; http://en.wikipedia.org/conversion

[22] Kenet G.Wilson, http://www.bartleby.com/68/66/2666.html; http://www.m-w.com/help/faq/etymology.htm

[23] Crystal, **a.g.e.**, s.193.

[24] Berke Vardar vd., **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü,** İstanbul**,** Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002, s. 97.

[25] Mustafa Sarı, "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", **Türkoloji Dergisi**, c.XIII, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayını: 1, Ankara, 2000.; "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması", **Türkoloji Dergisi**, c. XIV, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayını: 2, Ankara, 2001.

değişim *fonksiyon değiştirme* olarak değerlendirilmiştir.[26] Ancak Türkçede kelimeler cümle içerisinde kullanıldıkları yere göre sıklıkla fonksiyon değiştirirler. Mesela *ağır* kelimesi *"ağır çekim"* tamlamasında ismi nitelediği için sıfat fonksiyonunda kullanıldığı halde, *"Ağır konuşuyordu."* cümlesinde fiili niteleyerek zarf fonksiyonunda kullanılmış ve fonksiyon değiştirmiştir.

Bütün bu yorumlarda ve yaklaşımlarda, Türkçede kelimelerin bir sözcük türünde kullanılırken başka bir sözcük türüne geçerek değişme gösterdikleri farklı boyutlarda dile getirilirken bu dil hadisesini karşılamak için belli bir terim benimsenip kullanılmış değildir. İngilizcedeki izahı ve Türkçedeki oluşumu, yani bir kelimenin ait olduğu sözcük türünden gramatikal bir değişiklik göstermeden başka bir sözcük türünde kullanılması dikkate alındığı zaman bu gramer hadisesinin *tür değiştirme* terimiyle karşılanması uygun olacaktır.

1.2.2. Tür Değiştirmenin Tanımı ve Kapsamı

Kelimeler anlam ve görevleri bakımından türlere ayrılmakta olup bir türden bir türe geçiş için çoğunlukla yapım ekleri veya birleşmeler yoluyla yeni kelimeler türetildiği bilinmektedir; mesela *bul-* fiilinden *–uş* ekiyle *buluş* ismi, *göz* isminden *–le* ekiyle *gözle-* fiili türetilerek yeni kelimeler elde edilmiş, kelimelerin bir sözcük türünden diğerine geçişleri sağlanmıştır. Bu yöntem kelimelerin türler arasında geçişi için ilk akla gelen yoldur. Bu konu ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmış olup mesela eylemlerin adlaşması ile ilgili bir çalışmada da fiillerin sıfat-fiil ve isim- fiil eklerini alarak isimleşmesi sonucunda türler arasında geçiş olduğu üzerinde durulmuştur.[27] Aynı kelimenin farklı fonksiyonlarda kullanılması bazı araştırmacılar tarafından başka sözcük türüne kayma olarak nitelendirilmiştir.[28] Başka bir incelemede de *"Ali iyi konuşur*; *İyi insanlar çok yaşamaz*; *İyiyi kötüden ayırmak zordur*; *Sınav gerçekten iyiydi."* cümlelerindeki iyi sözcüğünün farklı fonksiyonlarda kullanılması sonucunda iyi sözcüğü "çok-türlü sözcük" olarak nitelendirilmiş ve böyle kullanımların "çok

---

[26] Mehmet Vefa Nalbant, "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili", **Bilig Dergisi,** Yaz / 2006, Sayı: 38, s. 138.

[27] Gül Işık, "Türkçede Eylemlerin Adlaşması ya da Eylemden Ada Birinci Derecede Aktarmalar (E >A) ", **Yazko Çeviri Dil Çalışmaları-Türk Dilinin Yapısı I**, Temmuz-Ağustos 1983, s. X- XV.

[28] Atabay vd., **a.g.e.**, s. 57.

türlülük" olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[29] Bu değerlendirmeler tür değiştirme ile doğrudan ilişkilendirilebilecek gelişmeler olmayıp Türkçe kelimelerin kullanım çeşitliliğini göstermesi açısından önemlidir. Bu çeşitliliğin "tür değiştirme"ye zemin hazırlayan bir ortam oluşturduğu da göz ardı edilmemelidir.

Tür değiştirme terimi ile isim olan bir kelimenin fiil olarak kullanılması; fiil olan bir kelimenin isim olarak kullanılması; isim olan, nesne adı olan bir kelimenin nitelik ifade etmek için kullanılması, sıfatlaşması; isim olan anlamlı bir kelimenin görevli bir kelime olması, edatlaşması; sıfat olan, nitelik bildiren bir kelimenin nesne adı olarak kullanılması, isimleşmesi ifade edilmektedir. Mesela ET'de isim olan *gerek (< kergek)* kelimesi sonraki dönemlerde *gerek-* kullanımıyla fiilleşmiş ve tür değiştirmiştir. Aynı şekilde *barış-, savaş-* gibi filler de *barış, savaş* şeklindeki isim kullanımlarıyla tür değiştirmişlerdir.

Bu değişme sadece Türkçe kelimelerde değil aynı zamanda Türkçede kullanılan alıntı kelimelerde de görülmektedir. Farsçadan alıntı *köhne* kelimesi aslen sıfat iken ve oradan isim göreviyle de kullanılırken, *köhne-* şeklinde fiil olarak da karşımıza çıkmaktadır. Benzer şekilde *dehşet*, *felâket*, *hayalet* gibi kelimeler aslen isim oldukları halde günümüzde sıfat olarak da kullanılarak tür değiştirmektedirler.

Farklı disiplinler bu kullanımları farklı yaklaşımlarla, farklı ifadelerle değerlendirmişlerdir. Dilbilime dayalı çalışmalarda bu kullanımların bir kısmı sapma olarak değerlendirilmiş, nesne almayan fiillerin nesne alarak kullanılması ise sözdizim sapması olarak nitelendirilmiştir. Nedim'in beytinde *tebessüm etmek-* fiilinin *şeker* kelimesini nesne olarak aldığı için sözdizim sapması örneği olarak değerlendirilmiştir.[30]

Nedir lebinde bu terlik bu tatlılık gûyâ
Şeker tebessüm edersin gül-âb söylersin (Nedim)[31]

Ancak bu kullanımda *şeker* sözcüğünü nesne olarak değerlendirmek yerine "şeker gibi" kullanımından kısalma sonucunda zarf olarak kullanıldığı değerlendirmesini yapmak daha doğru olacaktır.

---

[29] Uzun, **a.g.e**., s. 70.
[30] Çiğdem Usta, **Mizah Dilinin Gizemi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s. 99.
[31] **A.e**.

Belâgat kitaplarında da, bu türlü değişimlerin iltizam (gerektirme) yoluyla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla böyle kullanımlara "iltizam" terimiyle karşılık verildiği ve bu şekilde olayın açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir.[32] Meselâ Şeyh Galib'in şu beytinde "kaza" kelimesi, tür olarak isim (mastar) olduğu halde "ölü" anlamında kullanılmıştır:

Çeşminde nühüfte nutk-ı Îsâ
Bir sözle eder kazâyı ihyâ (Şeyh Gâlib)[33]

Şair burada, Hz. İsa'nın ölüleri diriltme mucizesinin sevgilisinin gözünde gizli olduğunu, onun bir bakışı ile 'kazâ'yı (ölümü) dirilttiğini söylemektedir. Beyitteki "kazâ" kelimesi isim (mastar) yapısında olduğu halde, kelimeyle ilgili anlamlar zihnimizde ölüyü çağrıştırmaktadır. Yani kelime bu beyitte, okuyanın zihninde "ölü"yü çağrıştırması için kullanılmıştır. Dolayısıyla beyitteki kazâ / ölüm kelimesi iltizâm yolu ile *ölü*'yü göstermektedir. Aynı şekilde Necati'nin şu beytinde geçen "tecrîd" kelimesi de "mücerred (dünyadan el etek çekmiş)" anlamıyla kullanılmıştır:

Tecrîdlerüz n'eyleyiserdür bize eflâk
Tokuz cebelü soyamaya bir yalañacı[34]

Burada şairin: "Biz dünyadan el etek çekmiş kimseleriz, bize felekler ne yapsın? Yol kesici dokuz asker bir çıplak kişiyi soyamaz." derken isim türünden (mastar) kelimeye sıfat görevi yüklediği görülmektedir.

Türkçenin grameri üzerine yapılan bazı çalışmalarda bu kullanımların bir kısmı galat veya dil yanlışı olarak adlandırmıştır. TS, galat kelimesine "yanlış kelime veya söz, yanılma" anlamlarını vermektedir; konu ile ilgili çalışmalarda ise galat kelimesi ile alıntı kelimelerin özellikle Arapça kelimelerin Türkçede yanlış kullanımlarının anlatılmak istendiği belirtilmiştir.[35] Aşağıda sıfat kullanımına

---

[32] Yekta Saraç, **Eski Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2005, s. 93.
[33] **A.e.**
[34] **Necati Bey Divanı (Seçmeler)**, Haz.: Mehmed Çavuşoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 264.
[35] Hayati Develi, "Kemalpaşazade ve Ebüssuûd'un Galatât Defterleri", **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s. 99.; Mustafa S. Kaçalin, "Galat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.13, s. 300; Kemal Yavuz, "Galat, Galatat ve Muînî'nin Dildeki Tasarrufları",**Türk Dünyası Araştırmaları**, 60, Haziran 1989, s. 128.

örnekler bulunan *kibar* kelimesi Arapça çoğul isim olmasına karşın Türkçede tekil olarak kullanıldığı için galat olarak değerlendirilmiştir.[36]

> *"İşte senin bu **kibar**, bu efendi hâllerine bayılıyorum."- Y. Z. Ortaç [TS, s. 1179]*
>
> *"Fazla bolluk da görmemiş bir ailenin **kibar** eşyaları sessiz bir şekilde âdeta hitap ediyordu."- S. F. Abasıyanık [TS, s. 1179]*
>
> *"Telefona giderek **kibar** ve varlıklı insanlara has bir şive ile köşkten otomobili istetti."- H. Taner [TS, s. 1179]*

Burada çoğul ismin tekil olarak kullanılmasının yanında anlam değişmesiyle birlikte ("büyükler, ulular" anlamı unutulmuş "ince, nazik" anlamlarını kazanmıştır.) türünün de isimden sıfata değiştiği görülmektedir. Türkçede bu kullanımda *ahbap, elvan, enva* gibi çok sayıda kelime bulunmaktadır.

İsimlerin sıfat olarak kullanımı sonucunda tür değiştirme olarak nitelendirilen *tahrip ol-, imha ol-, icât ol-, irşâd ol-* gibi kullanımlar, yanlış olarak değerlendirilmiştir.[37] Ancak bu konu üzerinde yapılan çalışmaların birinde böyle kullanımların Türkçe içinde yaygınlaştığı ve eserlerde çok sayıda örneği bulunduğu vurgulanmıştır.[38] Bu değerlendirmeler Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen aydın kesim tarafından yapılmış olduğu için galat kabul edilmiş ve düzeltilmeye çalışılmıştır; ancak halkın büyük çoğunluğunun dilinde bu kullanımlar olduğu için galatlar yerleşmiş ve günümüze kadar ulaşmıştır. Burada şu düşünce önem kazanmakta ve dil yanlışı olarak değerlendirilen bu gelişmeleri açıklamaktadır: "Baştan itibaren şunu açıkça kabul etmeliyiz ki, dil kullanımında her değişiklik, yani alışılmış konuşma tarzından her sapma, önce bir yanlıştır. Ve bu yerleşinceye, yani kural olarak kabul edilinceye kadar böyle kalır."[39] Demek ki bir zamanlar yanlış olarak kabul edilen bu

---

[36] Kaçalin, **a.g.e**., s. 301.

[37] Doğan Aksan, **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004, s. 213; Ömer Asım Aksoy, **Dil Yanlışları**, Ankara, TDK Yayınları, 1980, s. 194–195; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı - Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar,** İstanbul, Enderun Kitabevi, 1984, s. 625; Agâh Sırrı Levent, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1960, s. 66.

[38] Mehmet Yılmaz, **Arapça Bir Kelimeyle Türkçenin Yardımcı Fiilleri Şeklinde Kurulan Birleşik Fiiller**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988, s. IV.

[39] Walter Porzig, **Dil Denen Mucize**, Çev.: Prof. Dr. Ülkü Vural, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 221.

değişmelerin de yerleşik hale gelmesi bir gramer kuralı olarak *tür değiştirme*yi doğuran sebeplerden olmuştur.

1.2.3. Batı Türkçesinde Tür Değiştirme Süreci

Kelimelerin tarihî gelişimleri çerçevesinde isim iken fiil olarak kullanılması ya da isim iken fiil olarak kullanılması gibi değişmeleri 'tür değiştirme' olarak adlandırmak bu değişmenin art zamanlı bir değişme olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada incelemeler genel olarak art zamanlı yöntemle yapılmış olmasına rağmen Türkiye Türkçesi içinde gösterdikleri değişmeler de göz ardı edilmemiştir. Bu sebeple kelimelerin tür değiştirmesi ağırlıklı olarak art zamanlı yöntemle incelenmesine karşın yer yer eş zamanlı olarak da değerlendirmeler yapılmıştır. Tür değiştirmenin Türkçenin hangi döneminden beri kullanıldığını tam olarak tespit etmek mümkün olmasa da Kutadgu Bilig'de gerek *tut-* fiilinin edat olarak kullanıldığı örnekler[40] gerekse *ög-* fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi olan *ögdi* sözcüğünün "alkış, sena" anlamında bir isim olarak kullanıldığı örnekler çok eskilere dayandığını göstermektedir.

> *Öküş ögdi artuḳ telim min̂g s̱ena*
> *Ḳılur men bayatḳa an̂gar yoḳ fena*
> *(Tanrıya pek çok hamd ve binlerce sena ederim, onun için fanilik yoktur.) [KB, 3190]*

Türkçenin Anadolu sahasındaki gelişimi içerisinde de Eski Anadolu Türkçesinden itibaren tür değiştirme örnekleri görülmekte olup Osmanlı Türkçesi döneminde dildeki alıntı kelimelerin çoğalması ile de artmıştır. Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça ve Farsçadan alınan kelime ve gramer yapıları önceleri bilgi eksikliğine bağlı olarak yanlış kullanılmış, daha sonra bu yanlış kullanımlar yerleşik hale gelmiş ve Türkçeye mahsus kullanımlar olmuşlardır. İsimlerin sıfat olarak kullanılması yani mastarların ism-i fâil ve ismi mef'ullerin yerini alması *tevkif ~ mevkuf*, *imkân ~ mümkün* gibi önceleri dil yanlışı[41] sayılsa da bu kullanımlar genele yayılmış ve yerleşik hale gelmişlerdir. Bazı kelimelerin (imkân, muhtaç, esrar gibi)

---

[40] Nalbant, **a.g.e.**
[41] Aksoy, **a.g.e**., s. 206-207.

ait oldukları türden alınıp başka türlere yayılmaları tipik ve standart dile de yerleşmiş bir fonem olarak da değerlendirilmiştir.[42] Bu kullanımlara devrin dil özelliklerini gösteren birçok çalışmada rastlanmaktadır; hepsi de isim (mastar) olan, Megiser'deki[43] "tahkik" kelimesi "gerçekten, hakikaten", Meninski'deki[44] *temaşa* kelimesi "temaşalı, güzel" ve günümüzden bir örnek olarak *tekmil* kelimesi "bütün, tamamı" anlamlarında kullanılmışlar; yani isim türünden sırasıyla zarf ve sıfat türüne geçmişlerdir.

> *"O bana Ahmet Midhat Efendi'nin* ***tekmil*** *kitaplarını sattı." H. C. Yalçın [TS, s. 1938]*
>
> *Bizüm muradumuz sizlere gayri yüzden iltifat idüp özge* ***temaşa*** *sanat öğretmek idi. [Meninski, s. 167]*

Türkiye Türkçesinde ise hem Türkçe kelimelerde hem de alıntı kelimelerde tür değiştirme örnekleri artmıştır. Dildeki değişmelerin öncelikle konuşma dilinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulursa Türkiye Türkçesinde de konuşma dili ile yazı dilinin yakınlaşması tür değiştirme örneklerinin yazı dilinde de çokça görülmeye başlamasında etkili olduğunu kabul etmek kolaylaşacaktır. Bu dönemde Türkçe isim olan *etki* ve *tepki* kelimeleri *etki-* ve *tepki-* şeklinde fiil olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Yine Farsçadan alıntı olan *köhne* sıfatı *köhne-* şeklinde de kullanılarak isimden fiile tür değiştirmiştir. Arapçadan Türkçeye girmiş olan *dehşet*, *felaket, hayalet* gibi isimler de günümüzdeki sıfat kullanımlarıyla tür değiştirmişlerdir. Bu kelimelerin sıfat olarak kullanımları oldukça yenidir. *Hayalet* kelimesinin sıfat kullanımı en son yayımlanan Güncel Türkçe Sözlüğe dahi alınmamıştır; oysa *hayalet şehir, hayalet silah, hayalet uçak* gibi sıfat kullanımları oldukça yaygınlaşmıştır. Son dönemlerde yazı dilinde de olmakla birlikte daha çok konuşma dilinde ve ağızlarda[45] isim tabanlarına fiil çekim ekleri getirilmesi sonucunda *haydi, çabuk, yavaş* gibi kelimelerin de fiilleştiği görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde tür değiştirme süreci devam etmekte olduğu için her gün farklı bir örnekle karşılaşılabilmektedir. Bir alışveriş esnasında özel tasarımı olan bir

---

[42] Vartan Paşa, **Akabi Hikyayesi**, Haz: A. Tieteze, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1991, s. XIX.

[43] Hieronmyus Megiser, **İnstitutionum Linguae Turcicae libri Quator**, Leibzig 1612, s. 59.

[44] Françoisde Mesgnien Meninski, **Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, Institutiones seu Grammatica Turcica,** Vienna 1680, s. 167.

[45] Ahmet Günşen, Mehmet Dursun Erdem, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri", **Turkish Studies**, Volume 2/1, Winter 2007, s. 72–83.

saat için *tasarım saat* ifadesi ile *tasarım* isminin sıfatlaşmasına tanık olunabileceği gibi bir gazetede… çamlardan *burcuyan oksijen…[Rasim Özdenören, Yeni Şafak / 12.12.2004]* ifadesiyle de *burcu* isminin sanki fiilmiş gibi sıfat- fiil eki alarak fiilleştiği görülebilmektedir. Son dönemde Batı dillerinde alınan kelimelerin türlerinde de değişmeler olduğu dikkat çekmektedir. Mesela Fransızca bir sıfat olan *manyak* kelimesi Türkçe *manya-* kökünden türemiş gibi düşünülerek günümüzde konuşma dilinde *manyamış*, *manyadım* gibi fiil şekilleriyle kullanılması, Almanca bir isim olan ve *geheime staatpolizei* kelimesinden gelen *gestapo* "polis örgütü"[46] isminin *gestapo adam* tamlamasında olduğu gibi sıfat olarak kullanılmaya başlanması, yine Almanca bir isim olan "namlusu kısa silah" manasındaki *filinta* kelimesinin "yakışıklı" anlamlarında sıfat olarak kullanılması, tür değiştirmenin daha geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.

1.2.4. Tür Değiştirmeyi Etkileyen Gramer Hadiseleri

Dil bir bütün olduğu için dildeki değişmeler de bir birinden bağımsız olarak gelişmez; zaman zaman kelimenin bir alanda gösterdiği değişme başka bir değişmeyi de birlikte getirmektedir. Örneklerde görüldüğü gibi nesnelerin küçüklüğünü gösteren bir sıfat olan *uşak* kelimesi anlam kötüleşmesiyle günümüzde *erkek hizmetçi* anlamında kullanılır hale gelmiş, ayrıca ağızlarda da anlam daralması ile çocuk anlamında kullanılır olmuştur. Kelimenin anlam olarak gösterdiği değişmeler türünü de değiştirmiş ve *uşak* sıfatı nitelik bildiren bir kelime iken varlıkları karşılayan bir isim halini almıştır. Şu cümlelerde kelimenin farklı kullanımlarını görebiliriz.

> *Aya şahım erdemlerin sanaġan*
> *Sanar mu eḍiiz ḳum* ***uşaḳ*** *taş sanı*
>
> *(Ey şahımın faziletlerini sayan (kimse) / sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi?) [ABH / 59–60]*
>
> ***Uşaklardan*** *ihtiyar, emektar Hacı Mahmud kaldı. Konağın selamlık kısmında eniştemin vefat ettiği odadan mâadâ ne kadar oda var ise kilitlendi, kapandı. [F, s. 81]*
>
> *— Kıran giresice* ***uşaklar****, binip Karasu'yun kıyısına götürmüşler. [GYH–2, Kısmet]*

---

[46] **TS**, s. 755

Türkçede kelime yapmak ve kelime türlerini değiştirmek için daha çok yapım ekleri kullanıldığı halde son dönemde söz varlığını zenginleştiren kelime üretme yollarından biri de ek kalıplaşması olarak görülmektedir.[47] Ek kalıplaşması sonucunda oluşan bazı kelimelerin tür değiştirdiği de görülmektedir; yön ekinin kalıplaşması ile oluşan *taşra* ismi günümüzde zarf kullanımını tamamen yitirerek sadece "Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık" anlamında isim olarak kullanılması sebebiyle tür değiştirmeye örnek olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında sadece kullanıma bağlı olarak kalıplaşan *sözde* (kızlar), *tanıdık* gibi kalıplaşmalar eski şekilleriyle de kullanılmaya devam ettikleri için tür değiştirme olarak değerlendirilmemiştir.

Türkçede kısalmaya dayalı ifadeler sıkça kullanılan bir anlatım şekli olarak bilinmektedir. Böyle anlatımlar tür değiştirmeyi de etkilemekte olup örneklerde görüldüğü gibi kısaltmaya bağlı olarak da kelimeler tür değiştirmektedir. *Bütün, doğru, gerçek* gibi zarf yapıcı unsurların düşmesi veya düşürülmesiyle Türkçe kelimelerin kısalma sonucu tür değiştirmeleri gibi alıntı kelimelerin de kısalmaya bağlı olarak tür değiştirdiği görülmektedir. Burada Farsçadan alıntı olan *pir* kelimesinin *pirce* zarfından kısalarak bir söz kalıbı içerisinde zarf görevinde kullanılması tür değiştirme sürecinin yerleştiğinin de göstergesidir. Ayrıca Arapça bir ünlem olan *âmin* kelimesinin de Türkçede kısalmaya bağlı olarak tür değiştirdiği görülmektedir. SN'den alınan örnekte de *kıyamet* isminin kısalma sonucunda sıfat olarak kullanıldığı görülmekte olup bu kullanım günümüze kadar ulaşmıştır.

> *Hemān mel'ūnlar ḥiyle édüp cümle tebdīl-i cāme édüp bir keskin firişḳa* ***ḳıyāmet*** *lodos rūzgārında beş pāre boş gemi ileri yelkenleyüp boğazdan içeri girerken heman boğazıñ iki ṭarafında olan ḳal'eleriñ cümle ṭoplarına āteş édüp… [SN, 1. Cilt / 23a]*
>
> *Bir söyeldi, ama* ***pir*** *söyledi. [TS, s. 1608]*
>
> *O günlerden pek çok evvel vâlidemle bir* ***âmin*** *alayı görmüştük. [F, s. 139]*

Eskiden beri yaygın olarak kullanıldığı için *sabah, akşam, öğle, ilk* gibi zaman isimleri *sabahleyin, akşamleyin, öğleyin, ilkin* zarflarından kısalma sonucunda

[47] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, s. 157.

zarf göreviyle de kullanılmaktadırlar. Ancak bu kullanımlar çok eski olduğu ve bu şekilde yerleşmiş oldukları için bunların üzerinde ayrıntılı olarak durulmamıştır.

> *"Havanın üşütecek kadar serinlemiş olmasına göre **sabah** yakın."*
> *R. N. Güntekin [TS, s. 1670]*
>
> *Bütün ev işlerini **sabah** bitirdim. [TS, s. 1670]*
>
> *Andan teyemmüm ala, teyemmümi **ilk** alurısa bāṭıl ola Züfer ḳavlında.[NH 23a / 6]*
>
> *Bilimedi ne nesnedür **ilk** anı*
> *Girü baḫdı vü añladı yilkeni [SNB / 2965]*

1.2.5. Tür Değiştirmenin Sınıflandırılması

Bir kelimenin fonetik ya da morfolojik bir değişikliğe uğramadan bir türden başka bir türe geçmesiyle ortaya çıkan tür değiştirmenin Batı Türkçesindeki gelişimi "Türkçe Kelimelerde Tür Değiştirme" ve "Alıntı Kelimelerde Tür Değiştirme" adlı iki ana bölüme ayrılmıştır. Bu ana başlıklar da "İsimden Fiile Değişme", "Fiilden İsme Değişme", "İsimden Sıfata Değişme", "İsimden Edata Değişme" ve "Sıfattan İsme Değişme" alt başlıkları ile incelenmiş olup alt başlıklara her iki bölümde de aynı adlandırma yapılmıştır. Yalnızca alıntı kelimelerde fiil alıntılanmaması sebebiyle "Fiilden İsme Değişme" alt başlığı kullanılmamıştır.

Kelimelerin bir değişme göstermeden isim iken fiil olarak kullanılmalarının incelendiği "İsimden Fiile Değişme" bölümünde isimlerin fiil türünde kullanımlarının tarihî dönemlerden günümüze kadar devam ettiği; *etki, tepki* gibi isimlerin *etki-, tepki-* fiillerine değişmesiyle canlılığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu süreç *köhne, cûş* gibi isim soylu sözcüklerin fiilleşmesiyle alıntı kelimelerde de devam etmektedir. Türkçe bir kelime olan *ekşi* isminin de XV. yy.dan itibaren *ekşi-* şeklinde kullanılması, *ekşi* isminin eski şeklinin *ekşig* olması sebebiyle fonetik bir gelişme gibi görülmektedir; ancak *ekşi-* fiilinin kullanımından önce *ekşi* ismi fonetik değişmesini tamamlamıştır.[48] Bu sebeple *ekşi* isminden *ekşi-* fiiline bir değişme olduğu düşünülebilir. Ancak günümüzde eş sesli oldukları halde tarihî dönemlerde isim ve fiil türleri için farklı şekillerinin kullanıldığını bildiğimiz *boya- ~ boya*

---

[48] Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972, s. 118–119.

(boyag), acı- ~ acı (acıg), ağrı- ~ ağrı (ağrıg), sancı- ~ sancı (sancıg), tat- ~ tat (tatıg), yama- ~ yama (yamag) gibi kelimeler tür değiştirme örneği olarak incelenmemiştir.

"Fiilden İsme Değişme" bölümünde ise *savaş-, barış-* fiillerinden *savaş, barış* isimlerine değişme olması gibi doğrudan değişmelerin yanında birleşme, kalıplaşma gibi gramer hadiseleri ile de fiillerin isimleşmeleri incelenmiştir. *Buyur-, sus-, sakın-* gibi fiil çekimleri emir kalıplaşmasıyla *buyur, sus, sakın* isimlerine dönüşürken *buyurdu, çıktı, girdi* gibi görülen geçmiş zaman çekimindeki fiillerin de isimleştiği görülmektedir. Bu durum benzeri bir yapının İngilizcede de kullanıldığı belirtilmiş *shave* "tıraş ol-" fiilinin geçmiş zamanı *shaved* ve *shaven* şeklinde yapılırken bunlardan *shaven* kelimesinin fiilliğini kaybederek *shaven face* "tıraşlı yüz" örneğinde olduğu gibi sıfat olarak kullanılarak tür değiştirdiği belirtilmiştir.[49] Bunun yanında isim ve fiil şekillerinden hangisinin daha eski olduğu tespit edilemeyen *göç- ~ göç, don- ~ don, düz- ~ düz, sık- ~ sık gibi* eş sesli fiil isimleri[50] incelenmemiştir. Ayrıca *dik- ~ dik, yasa- ~ yasa* kelimeleri de eş sesli fiil isimleri olsalar da Çince ve Moğolcadan alıntı oldukları için konu dışında tutulmuşlardır.[51]

Türkçede edat olan sözcüklerin sayıca azlığı ve edat yapmak için eklerin bulunmayışı, görevli kelimeler olarak değerlendirilen edatları karşılamak için anlamlı kelimelerin kullanılmasına sebep olmuştur. Bu kullanımların birçoğu kalıcı hale gelmemiştir. Kalıcı hale dönüşmeyen değişmeler, kullanıma dayalı oldukları ve monografik bir çalışmada detaylı olarak ele alındıkları için[52] burada ayrıntılı olarak incelenmemişlerdir. Aşağıdaki örneklerde *düz, kalan, rast* sözcüklerinin edat olarak kullanıldıkları görülse de bu kullanımlar da kalıcı hale gelmemiştir. Bunlardan başka *mertebe, rütbe, sıfat, misal, mukabil* gibi alıntı isimlerin ve *bakarsın, bakalım, isterse* gibi fiillerin de ihtiyacı karşılamak için edat olarak kullanıldıkları bilinmektedir.[53]

Muhabbet kim seninle senünle var idi ***düz***
Hakikat bil ki olmuşdur biri yüz *[Hurşidnâme, s. 173]*

---

[49] Eugegene A. Nida, **Dilbilim Üzerine Tartışmalar, Ç**ev: Özcan Başkan, İstanbul, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973, s. 168–194.
[50] Fikret Turan, "Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sesteş İsim Soylular ve Bir Terim Teklifi: Fiil – İsimler", **İlmî Araştırmalar**, Sayı 6, İstanbul 1998, s. 245–261.
[51] Clauson, **a.g.e.**, s. 475, 974.
[52] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, MEB Yayınları, 1992.
[53] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**

***Râst**, Halife katına geldiler kim ne kadar ulu padişahlar varsa mecmûʿı Halife katında otururlardı. [ETN, s. 265]*

*Gamgüder kes artık sözünü **kalan***
Gerçek olmayan söz, değil mi yalan
İşe bakma, sabah akşam hastalan
Çıkmadan yataktan yat gitsin karı [TD, Ağustos 2003, s. 173]

Türkçede isimlerin sıfat olarak kullanılması ya da sıfatların isim olarak kullanılması bir gramer hadisesi olarak değil sıradan bir fonksiyon değişikliği olarak görülmektedir. Böyle bir durumun oluşmasında isimlerin bir kısmının nitelik bildiren özellikler taşıması etken olmuştur. Mesela *taş* kelimesi sertliği ve ağırlığı dolayısıyla kafa kelimesinin niteliği olarak kullanılabilmekte ve *taş kafa* sıfat tamlamasını oluşturmaktadır. Ancak masa ismini bir benzetme öğesi ya da nitelik olarak kullanmak mümkün değildir. Dolayısıyla her isim sıfat olarak kullanılamamaktadır; bir ismin sıfat olarak kullanılabilmesi için nitelik bildirmesi veya benzetme öğeleri taşıması gerekmektedir. Arapçadan alıntı olan *musibet* ismi Türkçede isim olarak kullanılmaya devam ederken *musibet adam* örneğinde olduğu gibi yerleşmiş bir sıfat haline de gelerek tür değiştirmiştir. Yine Arapça bir sıfat olan *mütefekkir* kelimesi ise Türkçede "düşünür" manasındaki isim kullanımıyla yaygınlaşmış ve isimleşmiştir. Aşağıdaki örneklerde isim olan sözcüklerin kısalmanın da etkisiyle sıfat tamlamasının sıfatı olarak kullanıldıkları görülmektedir. Ancak bazı araştırmacılar bu kelimelerin sıfat türüne geçtiklerini fark edememiş ve bu tamlamaları sıfat tamlaması yerine isim tamlaması (takısız tümleme, takısız ad tamlaması) olarak nitelendirmişlerdir.[54] Bu kelimelerin tür değiştirerek sıfat türüne geçtikleri değerlendirilmesi yapılabilseydi kelimelerin sıfatlıkları fark edilerek isim tamlaması olarak değerlendirilmeyebilirlerdi.

*"Ayağında bir **aba** potur vardı." R. N. Güntekin [TS, s. 1]*

***Bez** bebek. [TS, s. 257]*

*"Kuş tüyü yastıklı **hasır** sandalyelere oturdular." R. H. Karay [TS, s. 852]*

*"Mercandan bir kolye ile **mercan** küpeler takmıştı." N. Cumalı [TS, s. 1371]*

---

[54] Gencan, **a.g.e.**, s. 188; N. Koç, **a.g.e.**, s. 346.

*"**Sedef** saplı avcı bıçağı duvarda, taşın üstünde cızırdıyor sanki." T. Buğra [TS, s. 1720]*

*Bir **sepet** elma. [TS, s. 1731]*

*"Altın yaldızlı ve siyah çiçekli aynalar duvarlara **sırma** kordonlarla asılıdır." S. Birsel [TS, s. 1759]*

*Hele bak, ne **şeker** şey! [TS, s. 1856]*

*"Olsa da bu zavallıya hiç olmazsa bir **şişe** kan verilse!" M. Ş. Esendal [TS, s. 1870]*

*"Bilet toplanan **tahta** parmaklıktan geçtik." Ö. Seyfettin [TS, s. 1886]*

*"...sonra üç de **talik** levha." Y. Z. Ortaç[TS, s. 1895]*

*İki **tas** pirinç. [TS, s. 1910]*

Burada kalıcı olarak isimleşen sıfatlar ve kalıcı olarak sıfatlaşan isimler üzerinde durulmuş, kullanıma bağlı fonksiyon değişmeleri üzerinde durulmamıştır. Bu bölümde kısa bilgilerle izah edilen tür değiştirme örnekleri, ikinci ve üçüncü bölümde ayrıntılı olarak izah edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇE KELİMELERDE TÜR DEĞİŞTİRME

Türkçe kelimeler çoğunlukla fonksiyon çeşitliliği içinde kullanıldıkları halde türleri ile ilgili değişmeler de gösterebilmektedirler. Burada Türkçe kelimelerin Anadolu sahasındaki gelişimleri çerçevesinde isim iken fiil olarak kullanılmaları, fiil görevinde kullanılırken isim görevinde de kullanılmaları gibi tür olarak gösterdikleri değişmeler incelenmiştir. Bu incelemede her ne kadar Anadolu sahasındaki gelişmeler esas alınmışsa da kelimelerin gelişimini göstermek için daha eski dönemlerin kaynaklarından da yararlanılmıştır.

2.1. İsimden Fiile Değişme

Bu bölümde isimlerin bir yapı değişikliğine uğramadan doğrudan fiilleşmeleri, isim kök ve gövdelerine fiil çekim ekleri getirilmesi ile fiilleşmeleri ve birleşik fiilden kısalma sonucunda fiilleşmeleri incelenecektir.

2.1.1. Doğrudan değişme

Burada isim olan kelimelerin hiçbir yapı değişikliğine uğramadan, ek almadan doğrudan fiil olarak kullanılmaları üzerinde durulacaktır.

eski / eski-

Bugün hem isim hem de fiil olan kelime Orhon Yazıtlarında kullanılmamıştır. Divanü Lûgat-it-Türk'te *eski* isim olarak yer alırken *eski*-fiilini karşılamak için *eskir*-sözcüğü kullanılmıştır.[1] Kutadgu Bilig'de ve Eski Türkçenin Grameri'nde yalnızca isim şekline yer verilen[2] *eski* sözcüğü *Kısasü'l-Enbiyâ*, *Nehcü'l-Feradis*, Mukaddimetü'l-Edeb gibi eserlerde de isim olarak yer alırken fiil şekli için eskir-kelimesi kullanılmaktadır.[3] *Eski* ismi ve *eskir*- fiiline yer veren G. Clauson *eski*-

---

[1] Kaşgarlı Mahmut (Çev. Besim Atalay), **Divanü Lûgat-it- Türk Dizini,** c. IV, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s. 195–196.

[2] Reşit Rahmeti Arat, **Kutadgu Bilig III İndeks** (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979, s. 160; A. Von Gabain (Çev. Mehmet Akalın), **Eski Türkçenin Gramaeri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 265.

[3] Aysu Ata, **Nehcü'l Feradis Dizin- Sözlük,** Ankara, TDK Yayınları, 1998, s. 137.; **Kıssasü'l Enbiya II**, Ankara, TDK Yayınları, 1997, s.121.; Nuri Yüce, **Mukaddimetü'l Edeb,** Ankara, TDK Yayınları, 1993, s. 120.

fiilinin Osmanlı Türkçesinde kullanıldığını söyler ve *eskir-* fiilinin *eski* isminin fiil şekli olduğunu belirtir.[4] Ancak *İbni-Mühennâ Lûgati*'nde *eski* isminin fiil şekline de yer verilmiştir.[5] Talat Tekin *eski-* fiilinin Eski Türkçede ve diğer Türk dillerinde bulunmadığını, *eskir-* ve Azeri Türkçesindeki *eskil-* fiillerinin bulunduğunu, Türkiye Türkçesindeki kullanımın da analoji yoluyla *(kocal-/ koca-)* ortaya çıkmış olabileceğini söyler.[6]

> ***Eski** ton = Eki elbise [DLT I, s. 129]*
>
> *Ton **eskirdi** = Elbise eskidi [DLT I, s. 228]*
>
> *Ḳamuġ **eski** nengler irinçig bolur*
> *İrinçig yüki kör yirinçig bolur*
> *(Bütün eskimiş şeyler yıpranmış olur; yıpranmış şeylere tahammül etmek insana sıkıntı ve tiksinti verir.) [KB, 687]*
>
> *Yigit ḳoca bolur yangı **eskirür***
> *Ḳavi erse ḳamlur ḳaçar ḳuvveti*
> *(Genç ihtiyarlar ve yeni eskir; / kuvvetli çöker, kuvveti gider.) [ABH / 195–196]*

Tarama Sözlüğündeki örneklerde *eskice*, *eskiden, eski* ve *eskilmek* sözcükleri açıklanırken *eski-* fiili ile ilgili açıklama ya da örnek bulunmamaktadır.[7] Aşağıda EAT döneminden, taranılan eserlerden alınmış örneklerde de kelimenin isim kullanımının devam ettiği görülmekte olup bu eserlerde *eski-* kullanımını bulunmamaktadır. Ancak *Nazmü'l-Hilâfiyat*'ta geçen *eskit-* fiili ve *Marzubanname*'den alındığı belirtilen *eskiyince* örneği[8] kelimenin fiil olarak kullanılmaya başladığını göstermektedir.

---

4 Gerard Clauson, **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972, s. 246.

5 Aptullah Battal, **İbni- Mühennâ Lûgati (İstanbul Nüshasının Türkçe bölüğünün endeksidir.)**, Ankara, TDK Yayınları, 1997, s. 31.

6 Talat Tekin, "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-fiil Kökleri", **Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi,** c. 6, Sayı 1, Ankara, 1973, s. 44.

7 **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü III E-İ,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1967, s. 1543–1544.

8 Fikret Turan, "Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sesteş İsim Soylular ve Bir Terim Teklifi: Fiil – İsimler", **İlmî Araştırmalar**, Sayı 6, İstanbul, 1998, s. 257.

eski:

Ne kim ʿayblu olsa, müşterī ḳatında andan bilse ***eski*** *ʿaybını, döndüre girü vire, eksügin ödeye. [NH, 147a/14]*

Eski *panbuḳ bez olmaz, ḳarı düşmen dost olmaz. [DK, 3b / 9]*

Eger kefenligi olmasa ***eski*** *bizlerden daḫı kefen ḳılsa revā olur. [KG, 37a/ 2]*

İşbu vilâyetde kim ***eski*** *akçaya kimse satu ve bâzâr itmeye ve hem gayrı vilâyete dahı gitmeye; bu nesne ʿAli Paşa zamânında oldı. [OT, Bâb 62]*

eski-:

...issi bilmese ṭaʿām gendünüñ idügin, yā ṭonı geyse ***eskitse****, bilmese kendünüñ idügin... [NH, 114b / 13]*

Zīrā çōḳ ṭonlular gördük kin ṭonı ***eskiyince*** *kefene girdi. [MN, 18b / 6]*

Kâmûs-ı Türkî'de hem isim hem de fiil şeklinin açıklandığı bu sözcüğün, fiil şeklinin geniş zamanı (muzarisi) *eskir* olarak verilmektedir.[9] Osmanlı Türkçesi eserlerinden alınan örneklere de kelimenin isim şekliyle beraber fiil şekli de kullanılmaktadır.

"Bak a İpşir lala, der-i devletime dün öteye gün dağdan gelüp bağdaki ***eski*** *lalalarımı birer takrîble her birin birer fenâ serhadde mi atarsın. [SN, 3. Cilt / 183a]*

Anda ölmek ve ḳocamaḳ ve ḳarımaḳ olmaz. Kaftānları ***eskimez****. [V, 14a / 2]*

Türkçe Sözlükte *eski* ismi "çoktan beri var olan, üzerinden çok zaman geçmiş bulunan, yeni karşıtı" şeklinde açıklanırken, *eski-* fiili de "eski durumuna gelmek" şeklinde açıklanmaktadır. Bu anlamlandırma semantik olarak *eski-* fiilinin eski isminde geldiği göstermektedir.

"Ey benim ***eski*** *duygularım, eski düşüncelerim. Neden böyle uzaksınız benden?" N. Ataç [TS, s. 650]*

"Artık ***eskidiğimiz*** *için evde pek telaş etmez." R. N. Güntekin [TS, s. 651]*

---

9 Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989, s. 111–112.

Bu değişme muhtemeldir ki Eski Anadolu Türkçesinde oluşmaya başlamış ancak Osmanlı Türkçesi döneminde yaygınlık kazanmış; analojik bir değişmedir. *Eski-* fiilinin *eskir-* fiilinden *-r-* ünsüzünün düşmesi ile ortaya çıktığı düşünülebilir; *r* ünsüzünün özellikle söyleyişte düşürülmesinin yaygın olduğu bilinmekte *er-> i-, birle > bile, erser > ise* kullanımlarının izahı hep bu ses olayına dayandırılmaktadır.[10] Ancak gerek semantik gelişim gerekse yapım eki olarak *-r-*nin tamamen düşmesi örneklerine sıklıkla rastlanılmaması böyle bir izahın zayıf bir ihtimal olacağı kanaatini uyandırır.

etki / etki-

Türkçe Sözlükte "bir kimse veya nesnenin başka bir kişi veya şey üzerindeki gücü, tesir" anlamında isim şekli ve "etkide bulunmak, tesir etmek"[11] manasında fiil şekli bulunan bu sözcük eski metinlerde bulunmaz. İsim şekli Nurullah Ataç'ın tilciklerinde tesir karşılığı olarak karşımıza çıkmaktadır.[12] Ataç, tesir etmek yerine de etkilemek sözcüğünü kullanır[13]; *etki-* fiili Ataç'ın tilcikleri arasında yer almaz.

Faruk K. Timurtaş'ın, *et-* yardımcı fiilinden *-ki* fiilden isim yapma ekiyle türetilmesinden dolayı karşı çıktığı bu kelimenin ağızlarda *etki-* şeklinin bulunduğu da yine Faruk K. Timurtaş'ta kaydedilmiştir.[14] A. Tietze, *etki-* fiilinin neologismus yani uydurma bir sözcük olduğunu ve tutması durumunda Türkçe için yeni bir çağ açacağı düşüncesiyle kullanıldığını söylemektedir.[15]

etki:

> *Yahya Kemal Bayatlı Fıransız ozanlarını okumuş, belki Türk ozanlarından daha çok onları okumuş, onların* ***etkisiyle*** *yetişmiş….(bir yır üzerine-Haziran 1949-Ülkü) [AS, s. 45-46]*

---

[10] Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, 19. Baskı, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993, s. 55; Mustafa Özkan, vd, **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001, s. 329.

[11] **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2005, s. 662.

[12] Yılmaz Çolpan, **Ataç'ın Sözcükleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1963, s. 45.

[13] **A.e.**, s. 46.

[14] Faruk K. Timurtaş, **Uydurma Olan Ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü**, İstanbul, Umur Kitapçılık, 1979, s. 47–48.

[15] Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, İstanbul, Simurg Kitapçılık, 2002, s. 750.

*"Bu **etki**, genç kuşak konservatuvar mezunlarında yerini daha doğal bir Türkçeye bırakıyor." H. Taner [TS, s. 662]*

etki-:

*Bulunduğumuz yerin kutsallığı yaşlıların konuşmalarına pek **etkimiyor**, herşeyi, hattâ en açık saçık konuları bile, konuşuyorlardı. (T. Yücel 1969, s. 14) [TETTL / 750]*

*Özlücesi; "bilim yoluyla bilgi"ye varılmasından yanaydı. Ne çare ki ondaki bu felsefi merak psikolojik çıkarımlarına da **etkidi** ve bu durum onun daha ziyade bir psikoloji teoristi olarak anılmasına sebep oldu. [http://www.ideefixe.com/kitap/tanim.asp?sid=V6XSRCDI0P6POL0ITE5P]*

*"Hiçbirimiz uyanıp da, 'Haydi Başbakan kafalı hayvanlar çizip hakaret edelim' diye düşünmedik. Başbakan **etkidi**, biz de tepkidik" denildi. [Milliyet, 31 Mart 2005 / Güncel Haber]*

Örneklerden de anlaşılacağı gibi *etki-* fiili *etki* isminden daha yeni bir kullanıma sahiptir. Eşsesli fiil-isimlerle ilgili yapılan bir araştırmaya göre *etki-* fiili daha çok bilimsel konuşma ve yazılarda sınırlı olarak kullanılmaktadır.[16] Çok geniş bir kullanım alanına sahip olmasa da *etki-* fiilinin varlığını ve *etki* isminden tür değiştirerek oluştuğu inkâr edilemez.

gerek / gerek-

İsimden fiile değişmenin en bilinen örneği olan *gerek* sözcüğünün değişimi herkes tarafından kabul görmektedir. Orhon Yazıtlarında *kergek*[17], DLT'de, Kutadgu Bilig'de ve ABH'de *kerek* isim olarak kullanılmaktadır ve çoğunlukla "gerek, gerekli" anlamları ile açıklanmaktadır. Daha bu dönemden başlayarak kelimenin fonetik bir değişme gösterdiği, ikinci hecenin başında bulunan *g* sesinin düştüğü görülmektedir. Bu değişme daha sonra da devam edecek ve Anadolu sahasında kelime başı *k->g-* değişmesi olacaktır.

---

[16] Fikret Turan, **a.g.e.**, s. 253.

[17] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995, s. 119.; Talat Tekin, **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1998, s. 105.

Kutadgu Bilig'de iki yerde *kerek-* fiilinin menfi geniş zaman çekimi ile kullanıldığı da görülmektedir. G. Clauson, bu kullanımın yanlış olduğunu aslında bu yapının "kerek imez"den kısalma olduğunu söylemekte; sözcüğün etimolojisini de genel kanaate uygun olarak *kerge-* fiilinden *–k* ile isim olduğu şeklinde açıklamaktadır.[18]

> *Köngül isigligi **kerek** = gönül sıcaklığı gerek demektir. [DLT I, s. 162]*
>
> *Basutçı **kerek** barça işni bilir*
> *Bilip işlese er tilekke tegir*
>
> *(Bütün işleri bilir bir yardımcı lazımdır; insan bilerek hareket ederse dileğine erişir.) [KB, 428]*
>
> *İsizlik bile erse beglik manga*
> ***Kerekmez** bu beglik ḳodur men sanga*
>
> *(Beylik bana kötülük ile birlikte gelecekse, istemem; o beylik senin olsun.) [KB, 925]*
>
> *Sebeb erdi bu iş bitidük kitab*
> *Kerek ḳıl icabet **kerek** ḳıl ʿitab*
>
> *(Bundan dolayı kitabı yazdık, / İster kabul et, ister hoş görme.) [ABH / 509–510]*
>
> *Ayur sen kedim ton şerab aş **kerek***
> *Telim mal öküş ḳıl ḳar-baş **kerek***
> *Eger yıġdıng erse umurluḳ tavar*
> *Burun başḳa börkni keder baş **kerek***
>
> *(Dersin ki, giyecek, yiyecek ve içecek lazımdır, / Çok mal, çok kul ve cariye lazımdır; / eger ömürlük mal yığdın ise, / -unutma ki- önce börkü giyecek baş lazımdır.) [ABH / 297–300]*

"Gerek, gerekli" anlamına geldiğini belirtilen *gerek* sözcüğü tarihî metinlerde *kergek* şeklinde kullanılırken "yok, namevcut" anlamı da taşımaktadır. İşte bu anlamıyla ilişkilendirilmiş *kerekle-* "yokluğu dolayısıyle aramak, araştırmak" fiili kerek sözcüğünün fiil şekli olarak DLT'de ve Kutadgu Bilig'de de görülmektedir. Bu kullanım *kerek* isminden *–lA-* isimden fiil yapma eki ile türetilmiş bir fiilin varlığını göstermesi açısından önemlidir. Bu kullanım, anlamı farklı olsa da *kerek* isminden öncelikle bir fiil türetildiğini *kerek-* fiilinin daha yeni olduğuna işaret eder niteliktedir.

---

[18] Clauson, **a.g.e.**, s. 742.

Ol anı ***kerekledi*** *= O onu aradı, araştırdı [DLT III, s. 341]*

Kişi kim oḳısa ***kereklep*** *tilep*
Ol oḳ sözlegü aşnu sözni ulap

(Birini kim, lüzum görerek, ister ve çağırırsa, söze de ilk önce o başlar.) [KB, 961]

Örneklerde de görüldüğü üzere kelime hep gereklilik anlamı ifade etmektedir; bu da kelimenin fiilleşmesini kolaylaştırmıştır. *Gerek* kelimesi ve gereklilik üzerine yayınlanmış bir çalışmada Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde müstakil bir gereklilik eki bulunmadığı, bu ihtiyacı karşılamak için *kergek / kerek / gerek* sözcüklerinin kullanıldığı dile getirilmiştir.[19] Aşağıdaki örneklerde *gerek* sözcüğü gereklilik ifadesini karşılamak üzere – *mAk gerek*, *-sA gerek*, *-mIş gerek* ve *gerek –A*, *-gU gerek* gibi yapılarla kullanılmıştır.

Tapuġçı yangılsa oḳıtġu ***kerek***
Negüke yangılmış ayıtġu ***kerek***

(Eğer hizmetkâr yanılırsa, onu çağırmak ve neden yanılmış olduğunu sormak lazımdır.) [KB, 641]

Ḳıldı peyġamber ḳamu ḳılmak ***gerek***
İlla maḳsūd ne-durur bilmek ***gerek*** *[GN-I /1 – 350]*

Velīkin degme günine iki batman buğday virmiş ***gerek****. [KG, 53a/7]*

Dir idi ***gerek*** *yörene ʿālemi*
Göre dürlü şārları vü ʿādemi [SNB / 1692]

"Şol İzmiroglı niçe bir hâyınlık itse tursa ***gerekdür****." [OT, Bâb 95]*

Aşağıda *gerek-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ile ilgili örnekler bulunmaktadır. Burada dikkat çekici olan, *gerek-* fiilinin III. tekil şahıs menfi geniş zaman çekiminin yaygın olarak kullanılmasıdır. Bu da değişmenin yeni olduğunun ve farklı kullanımların henüz yerleşmediğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Tarama Sözlüğüne alınan örneklerin tamama yakınının da *gerekmez* şeklinde olması[20] bu düşünceyi desteklemektedir.

---

[19] Mehmet Özmen, "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu–2003 Mustafa Canpolat Armağanı,** Yayımlayanlar: Aysu Ata – Mehmet Ölmez, Ankara, 2003, s. 179.

[20] **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü III E-İ,** Ankara, TDK Yayınları, 1967, s. 1662–1665.

*Baña dirlik ansuz **gerekmez** bilüñ*
Beni ḳoñ varuñ işüñüze gidüñ [SNB / 4034]

*Yaʿnī Müzdelife'de aḫşam namāzını yatsu vaḳtında bir bañ namāz ile cemʿ eylemek gerek, hīç arasında taṭavvuʿ ḳılmaḳ **gerekmez**. [NH, 31a/ 9]*

*Eger ḳızı ḫaṣmı ere virse ḳız destḳūrınsuz veḳız işitse **gerekmez** dise ve soñra yine dönse rāżı olsa ol nikāḥ revā olmaz... [KG, 68b / 1]*

*Böyle oġul maña **gerekmez** dedi. [DK, 12a / 11]*

Kâmûs-ı Türkî'de *gerek* ismi ve *gerek-* fiiline yer verilirken *gerek-* fiilinin sadece üçüncü şahsa göre çekimlendiği notu düşülmüştür.[21]

gerek:

*Esirgemek **gerek** âşık-ı dil-efgârı*
Ale'l- husus ki bir bîvefa ola yârı (Baki XVI. 236) [TRM III, s. 1663]

*"Yahūdī şerdür Nasrānīden." dimek **gerek** dimişlerdir. [V, 32b / 5]*

*"Bre balıkçı! Venedik küffârı ne olsa **gerek**?" [SN, 3.Cilt / 97b]*

gerek - :

*Nereden **gerekse** ādemüñ içine girerler. [V, 8b / 1]*

*Padişahımıza **gerekmeyen** bize dahi **gerekmez** diye icabet eylemediler. (Naima. XVII-XVIII. 3, 109) [TRM III, s. 1665]*

Türkçe Sözlükte "icap" manasıyla isim şekli "bir şeyin yapılabilmesi veya gerçekleşmesi bazı nesne, fiil vb.ne bağlı olmak, gerek olmak, lazım olmak, icap etmek, iktiza etmek" manasıyla da fiil şekli yer almaktadır. Bugün artık *gerek-* fiili menfi geniş zamanın çekimi dışında müspet geniş zaman, şimdiki zaman gibi farklı çekimlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak örneklerden de anlaşılacağı üzere isim kullanımı da canlılığını korumaktadır.

*Ömrü tek başına kendisine ait olsa bu kadarına hırsa gömülmesine, durmadan aşka düşmesine **gerek** var mıydı? [BK, s. 144]*

*"...millî güvenlik **gereklerinin** ihlal edilmesi... hâlinde belirli bir toplantı ve gösteri yürüyüşünü yasaklayabilir." Anayasa [TS, s. 751]*

---

[21] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1159.

*"Tepeören denilen köye şafak sökmeden varmamız **gerekiyordu**."*
H. E. Adıvar. [TS, s. 751]

Bunun yanında *gerek* sözcüğünün karşılaştırma fonksiyonuyla edat kullanımına değinmekte de fayda görmekteyiz. Bu kelimenin türü ile ilgili bir değişme olmayıp yapıya dayalı bir değişmedir.

*...cümle ḥāletlerde, her ne ḥalda olsa **gerek** sayru, **gerek** saġ, **gerek** mukīm, **gerek** müsāfir, **gerek** imām, **gerek** münferid, **gerek** müteneffil, **gerek** müfteriz olsuñ Mālik ḳatında. [NH, 135b / 16–17]*

*...**gerek** muttaṣıl dutsun, **gerek** perākende. [KG, 53b / 3–4]*

***Gerek** benim, **gerek** Mehmet'in içimizde sonsuz bir heyecan vardı. (GYH–1, Denizkızı Adası)*

Bütün bunlar *gerek* isminden *gerek-* fiiline bir değişme olduğunu ve bu değişmenin Karahanlı Türkçesi döneminde başlayıp Eski Anadolu Türkçesinde devam ettiğini göstermektedir. *Kerek-* fiilinin *kergek* ismindeki *–k* fiilden isim yapma ekinin yanlış algılanması ile oluştuğunu[22] düşünmek *kerek* isminden türetilen *kerekle-* fiilinin varlığı hatıra geldiği zaman pek de mümkün değildir. Yine G.Clauson'un *gerekmez* fiili ile ilgili açıklamasına dayanarak *gerek imez* kullanımından fiilin varlığının inkâr edilmesi[23] de daha sonraları ortaya çıkan *gerekiyor, gerekecek* gibi kullanımlar düşünüldüğünde mümkün olmayacaktır. *Gerek* ismi art zamanlı olarak hem fonetik bir değişme göstermiş (kergek > kerek > gerek) hem de türü değişmiştir. İsim kullanımındaki gereklilik manasının bu değişmede önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

<u>tepki/ tepki-</u>

Nurullah Ataç'ın "aksülamel" karşılığı olarak kullandığı *tepki*[24] isminin bu gün artık *tepki-* fiil şekli de Türkçe Sözlüğe girmiştir.[25] Faruk K. Timurtaş, *tepki*

---

[22] Özmen, **a.g.e.**, s. 189.
[23] Clauson, **a.g.e.**, s. 742
[24] Çolpan, **a.g.e.**, s. 91.
[25] **TS**, s. 1956.

isminde de bir yanlışlık olduğunu ancak galat-ı meşhur sayılabileceğini, buna karşın *tepki-* fiilinin yanlış ve uydurma olduğunu belirtmektedir.[26]

tepki:

> *"Seyircilerin şaşkınlığı geçince **tepkisi** başladı." H. Taner [TS, s. 1955]*
>
> *Ara sıra **tepkiler** görülüyor, gene Arap- Fars uygarlığına bağlı kalalım diyenler olur ya, boşunadır onların uğraşması. (Hepsi Bizim- Eylül 1948 - Ülkü) [AS, s. 91]*

tepki-:

> *"Hiçbirimiz uyanıp da, 'Haydi Başbakan kafalı hayvanlar çizip hakaret edelim' diye düşünmedik. Başbakan etkidi, biz de **tepkidik**" denildi. [Milliyet, 31 Mart 2005 / Güncel Haber]*
>
> *"Her şey iyi hoş da, bu romanın mesajı ne?" diye sordum, "Ne mesajı ya?" diye **tepkidi** Ayça, sonra, "Aslında mesajlar var galiba, öyle gıcık gıcık," dedi. [Radikal, 18.03.2006 / Cumartesi(Gamzesiz Edebiyat Zirvesi)]*

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi tepki ismi daha eski olup daha yaygın bir kullanıma sahiptir. *Tepki-* fiili ise daha yeni ve yazı dilinden çok konuşma dilinde yaygınlık kazanmaya başlamış bir fiildir; muhtemeldir ki *etki* ismi ve *etki-* fiili arasındaki ilişkiye benzetilerek böyle bir kullanım oluşmuştur. *Etki-* gibi *tepki-* fiili de bilimsel araştırmalarda daha geniş kullanım alanına sahip bir fiildir. Kimya Terimleri Sözlüğünde reaksiyon karşılığı olarak *tepki-* fiilinden türetilmiş *tepkime* ismine yer verilmiş ve "Bir ya da daha çok yükün, atom ya da molekülün başka yükün atom ve moleküllere dönüşmesi olayı" şeklinde anlamlandırılmıştır.[27] Türk Dil Kurumunun internet üzerinde yayımladığı terim sözlüğü üzerinde yaptığımız araştırmada *tepkime* isminin Kimya Terimleri Sözlüğünün yanında Uygulayım Terimleri Sözlüğünde ve Fiziksel Kimya Terimleri Sözlüğünde de açıklandığı görülmektedir. Sonuç olarak *tepki* isminden *tepki-* fiiline analoji yoluyla bir değişme olmuş ve bu değişme de Cumhuriyet dönemi içerisinde gerçekleşmiştir.

---

[26] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 69, 136.
[27] http://tdkterim.gov.tr/terim.php?kelime=tepkime

2.1.2. İsim Tabanlarına Fiil Çekim Ekleri Getirilmesi İle Gerçekleşen Değişme

Bu değişme günümüz konuşma dilinde ortaya çıkmış ve yavaş yavaş yerleşmeye başlamıştır. Buradaki değişme isimlere fiil eklerinin getirilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi bu kullanımlara edebî yazı dilinde pek rastlanmaz. Bu kullanımları dil yanlışı olarak değerlendirmek gerektiği düşünülse bile, konuşma dilinde ve ağızlardaki kullanım sıklıkları böyle bir değişmenin varlığını doğrulamaktadır.

Çabuk, yavaş, yeter gibi isimlere fiil çekim eklerinin getirilmesi ile ortaya çıkan bu değişmenin sebebi *ol-* yardımcı fiilinin düşmesi gibi görünmektedir. Ancak *yeter* sözcüğünün "yettiniz" anlamında *yeterin* şeklindeki kullanımına böyle bir açıklama getirmek mümkün değildir; aynı şekilde ağızlarda *çabukyom* şeklinde bir kullanım olduğu bilgisi[28] de konuya böyle bir açıklama getirilemeyeceğini fikrini desteklemektedir. Aşağıdaki örneklerin çoğu bilgisayar ortamında rastlanan sohbet metinlerinden alınmıştır. Fakir Baykurt'un romanından alınan örnek de romandaki bir diyaloğu yansıtsa da bu kullanımların yazı diline girmeğe başladığının bir işareti olarak kabul edilebilir.

> *"Hüsnü kendi nerdeymiş?"*
> *Bilmiyorum nine, **çabuksana**!" (Fakir Baykurt/ Tırpan)*
> *[http://www.bihaber.com/b11/show.jsp?base=/Turkce/Turk%20Klasikleri/Fakir%20Baykurt/Tirpan.htm&type=htm&pg=187]*

A.Tietze, Etimolojik Sözlüğe bu örneği de alır; *çabıksana* telaffuzuyla yer verdiği sözcüğün ekin yanlış bölünmesi ile ilgili bir gelişme olduğunu kabul eder.[29]

> *Nerden indircez bu ödevi ya lütfeeen **çabukun** bugün vermem gereeek…*
> *[http://www.supermp3.org/archive/index.php?t-71866.html]*
>
> ***Yavaşın** biraz arkadaşlar, konunun amacından ne kadar saptığının farkında mısınız?*
> *[http://forum.zoque.net/showthread.php?t=21394]*

---

[28] Ahmet Günşen, Mehmet Dursun Erdem, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri", **Turkish Studies**, Volume 2/1, Winter 2007 , s. 78.

[29] Tietze, **a.g.e.**, s. 461

*Şehir hayatını elinin tersiyle itip köye gitme özlemi olup olmadığı ile ilgili bir soruya da şöyle cevap vermiş: "Ulan **yeterin** artık, ben Dikili'de hıyar, domates yetiştirmeye gidiyorum diyebilecek bir adam değilim.*
[http://www.yeniasya.com.tr/2006/07/03/yazarlar/cevat.htm]

hadi / haydi

Bir edat olmasına rağmen *çabuk* ve *yavaş* sözcükleri ile gösterdiği benzerlik dolayısıyla *haydi* kelimesinin de bu bölümde incelenmesi uygun görülmüştür.

Türkçe sözlükte "çabuk ol, acele et anlamında kullanılan söz" manasında bir ünlem olarak değerlendirilen bu kelimenin, emir çekimi - *haydin* "birden çok kişiyi isteklendirmek ve harekete geçirmek için bir seslenme sözü"- ve şart çekimi - *haydisene* "haydi sözünün buyurma dilek bildiren pekiştirmeli biçimi, hadisene" de sözlükte yer bulmuştur.[30]

Özellikle son dönem metinlerinde sıklıkla karşılaşılan bu kullanımlar *haydi* kelimesi için değişmenin yerleştiğini ve benimsendiğini göstermektedir. Kelimenin bir ünlem edatı olması ve böyle değişmelerin konuşma dilinde daha çabuk yer buluyor olması örneklerin de konuşma metinlerinden alınmış olmasını açıklamaktadır.

Deniz dalgasız olmaz
Gönül sevdasız olmaz
Yâri güzel olanın
Başı belâsız olmaz!
***Haydindi** mini mini mâşallah*
Kavuşuruz inşallah… [S, 57]

*Bize yol verse. "**Hadin** başka kapıya!" dese, ne deriz? [GHY–2, Kısmet]*

*Gece bekçisi fasulyesini yerken Bünyamin'e "**Haydin**!" derdi. [GHY–2, Sokaklarından Gemilerin Geçtiği Kent]*

***Haydin** çocuklar gidelim artık. [TS, s. 866]*

***Haydisene**! Ne duruyorsunuz? [TS, s. 866]*

*"**Haydiyin**, çabuk olun. Daha gün doğmadan, horozlar ötmeden, kimsecikler yataklarından çıkmadan biz adadan ayrılmalıyız. [FSKAB, s. 67]*

---

[30] **TS**, s. 866.

***Haydiyin**, **haydiyin** enikler, **haydiyin** sıçan yavruları, bu adada size yer yok. [FSKAB, s. 97]*

2.1.3. Birleşik Fiilden Kısalma Neticesinde Değişme

Bir isim ve bir yardımcı fiilin birleşmesi ile oluşan birleşik fiillerin veya deyimleşmiş birleşik fiillerin kısalması neticesinde ortaya çıkan değişmelerdir. Bu sözcükler çoğunlukla seslenme sözü olarak kullanılırken tür değiştirdikleri için ünlem olarak değerlendirilmektedirler. Ancak seslenme yoluyla ifade edilmiş olsalar bile bir hareketi, yapılacak bir işi anlatmaktadırlar. Özellikle askerlikte kullanılan bu sözler birer komut niteliği taşımaktadır.

Bununla ilgili olarak, *"rahat!", "ateş!", "hücum!", "ileri!"* gibi kelimeler en çok kullanılanlardır. *Rahat, hücum, ateş* gibi sözcükleri burada zikredilmesinin sebebi Türkçe birleşik fiillerden kısalma yoluyla fiil anlamı taşımalarıdır. Daha çok konuşma dilinde ve belli bir alanda kullanılan kelimeler oldukları için kullanım alanları sınırlıdır.

*Hazır ol, **rahat**, sonra sola dön.*
İşte bu emirlerle, olmuşum bir bön.
Gönlüme dört ay sön diyorum sön.
Onun için ah ederek, andım sılayı.
[http://www.antoloji.com / Veli Celal Şahin- Askerim]

*"Ordular! İlk hedefiniz Akdeniz'dir. **İleri**!" Atatürk [TS, s. 953]*

2.2. Fiilden İsme Değişme

Fiiller bir yapı değişikliğine uğramadan isim görevinde de kullanıldıkları gibi, fiil cümlesinin yüklemi durumunda olan fiiller de kalıplaşma ve birleşme sonucunda tür değiştirerek isimleşmişlerdir. Burada fiilken isim göreviyle de yaygın bir kullanım kazanan sözcükler incelenecektir.

2.2.1. Doğrudan Değişme

Burada fiil tabanlarının yapısında bir değişme olmadan isim türünde kullanılmaları konu edilmiştir. Buradaki değişmelerin bir kısmı analoji yoluyla

gerçekleşirken bir kısım değişmeler de işteşlik ifadesinin etkisi bulunmaktadır. *İnan-, düşün-* gibi fiiller analoji neticesinde isimleşmişlerdir. *Barış, dövüş*, *güreş*, *savaş, uğraş*, *uruş*, *yarış* gibi kelimeler işteşlik ifadesi ile isimleşmiş kelimelerdir. Bu sözcüklerin bir kısmı burada incelediğimiz anlam ve görevleriyle günümüze ulaşamamış olsalar da tarihî dönemlerde işteşlik ifadesini isim görevinde de taşıyarak tür değiştirmişlerdir.

Divanü Lûgat-it Türk'te yalnızca fiil şekilleri olan *güreş-, dövüş-* ve hem isim hem fiil şekli bulunan *uruş- ~ uruş, yarış- ~ yarış* sözcükleri de daha yaygın kullanımı olan *barış* ve *savaş* sözcükleriyle benzerlik göstermekte ve isim şekillerinde işteşlik ifadesini devam ettirmektedirler. *Savaş, barış, uğraş, dövüş, güreş* isimleri hep karşılıklı veya beraber yapılan eylem adı olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu sözcükler fiilden isim yapma eki *–ş / -Iş* ile türetilmemiş, *savaş-, barış-, dövüş-, güreş-* gibi fiil gövdelerinden isimleşmişlerdir. Ancak *uruş* sözcüğü yerine günümüzde kullanılan *vuruş* bu yapının dışındadır. Bu kelimenin isim kullanımında işteşlik ifadesi, birlikte yapılma ifadesi olmadığı için *vur-* fiilinden *–Iş* ekiyle türemiş bir isim olduğu düşüncesi ağır basmaktadır.

barış- / barış

DLT'de *barış-* fiili "birbirine gitmek, gitmekte yardım ve yarış etmek" (DLT-IV, s.70) anlamıyla yer alırken KB'de de buna yakın bir anlamla "birbirine gidip gelmek, ziyaret etmek" (KB-III, s.59) şeklinde geçmektedir.

*Olar birbirge **barışdı** = Onlar birbirine gittiler. [DLT II / s. 94]*

*Olarḳa ḳatılġıl keliş hem **barış***
Negü ḳolsa birgil alış hem biriş
(Onlara katıl, git ve onlar da sana gelsinler; ne isterlerse ver, alış verişte bulun.) [KB / 4421]

Eski Türkçenin Grameri'nde *barış* isminin anlamı "gidiş, varış" olarak verilmiş, başka bir açıklaması yapılmamıştır.[31] *Barış-* fiilinin *bar-* "gitmek" fiilinden *-ş-* işteşlik eki ile türetildiği açıktır. Bu fiil daha sonra Eski Anadolu Türkçesi

[31] V. Gabain, **a.g.e.**, s. 266

döneminde kelime başı b-> v- değişmesi ile *var-* fiiline dönüşmüştür. Eski Türkçenin Grameri'nde "gidiş, varış" anlamındaki *barış* isminin devamı da bu *var-* fiilinden *-ış* fiilden isim yapma ekiyle türetilen *varış* ismidir. *Bar-* fiili Batı Türkçesine geçerken yalnızca *barış-* fiilinde kelime başı *b-*'yi korumuştur. *Barış-* fiili bu geçiş döneminde fonetik bir değişiklik göstermese de anlam olarak değişmiş ve "anlaşmak, sulh etmek" anlamlarını kazanmıştır. Bu durum için *barış-* fiilinin Eski Türkçedeki yapısıyla Batı Türkçesinde donduğu, anlam olarak da bir üst tabakaya geçtiği, metaforlaştığı yorumu yapılmıştır.[32]

Felek ḥükmüñ altında ṭutsun boyun
Ki ʿadlüñde ***barışdı*** *ḳurd u ḳoyun [SNB / 1042]*

Benüm ḫalvet ile ***barışur*** *başum*
Ġalaba olan yirde yoḳdur işüm [SNB / 3030]

"...varayum Osmânoglı'yla seni ***barışdurayum****" dedi. [OT, Bâb 70]*

G. Clauson, *barış-* fiilini *bar-* fiilinden geldiğini, Osmanlı Türkçesinde *varış-* yanında "barışmak, barış yapmak" anlamında *barış-* fiilinin de yaşadığını; *bar-* fiilini isim şeklinin Osmanlı Türkçesinde *varış* olması gerektiğini oysa *barış* isminin "anlaşma, barışma" anlamında olduğunu söylemektedir.[33] KT'de hem *barış-* fiiline hem de *barış* ismine[34] yer verildiği halde dönem eserlerinde kullanımları oldukça kısıtlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde "anlaşma, uzlaşma" anlamında olan *barış-* fiilinin isim olarak kullanımının yeni olduğu belirtilmiştir[35] . Faruk K. Timurtaş'ın *barış* ismine *sulh* sözcüğüne karşılık olarak Yeni Kelimeler Sözlüğünde yer vermesi[36] ve örneklerin sıralanışı da bu değişmenin Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde gerçekleştiğine bir işaret sayılabilir.

Baʿdehû bizimle İrem bâğı korusunda görüşsün ve ***barışsın****. [SN, 3.Cilt / 141b]*

---

[32] Mustafa Öner, "Barış-/ Barış Sözü Hakkında", **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII,** İzmir, 1994, s. 59.
[33] Clauson, **a.g.e.**, s. 369.
[34] Şemsettin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989, s.261–262.
[35] Turan, **a.g.e.**, s. 252.
[36] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 75.

TS'de "iki taraf aralarındaki dargınlığı kaldırmak, uzlaşmak, anlaşmak", "sevmek, zevk almak" anlamlarında fiil ve "savaşın bittiğini bir antlaşmayla belirtilmesinden sonraki durum, sulh", "uyum, karşılıklı anlayış ve hoşgörü ile oluşturulan ortam" anlamlarında isim olarak geçmektedir. Günümüzde bu sözcüklerin kullanımı, örneklerden de anlaşılacağı gibi oldukça yaygındır.

barış-:

***Barıştık**, yüzün gülsün artık, imam. [S, 478]*

*Kocası kendini bilmez. Sonra ayılır. **Barışırlar**. [MA, s. 139]*

*Tabiatla kolay kolay **barışmazdım**. [GYH–1, Erzurumlu Tahsin]*

*"Fakat bir gün **barışacaksınız** ve onun da kurtulmasına yardım edeceksiniz." A.Gündüz [TS, s. 201]*

*"Hiçbirini sevmedim, yalnız Enderunî Vasıf Divanı ile **barışabildim**." A. H. Tanpınar [TS, s. 201]*

barış:

*Bana öyle geldi ki ilk şaşkınlık geçince bizim kız bu işin bir **barışla** biteceğini ve kocasının gelip yalvaracağını kestirecek ve bu günü bekleyecektir. [MA, s. 139]*

*Çünkü uyuşturucu mafyası **barış** imzalamış. [ŞAG / s. 92]*

*"Atatürk'ün insan haklarına ve dünya **barışına** ne kadar saygılı bir lider olduğunu ifade etti." H. Taner [TS, s. 201]*

*"Devlet işçi işveren ilişkilerinde çalışma **barışının** sağlanmasını kolaylaştırıcı koruyucu tedbirler alır." Anayasa [T S, s. 201]*

*"Biz baba kız biliyorduk ki bu gibi kaçışlar bir **barışla** biter." M. Ş. Esendal [TS, s. 201]*

Her ne kadar Hasan Eren, Etimolojik sözlüğünde *bar-* fiilinden yapılmış bir isim[37] olarak izah etse de, *barış* ismini, manası göz önüne alındığı takdirde fiil kökünden türemiş bir isim değil, fiil gövdesinin ismi olarak açıklamak daha uygun olacaktır. Kelimenin isim manası da filden fiil yapma eki *-ş*-nin fonksiyonu olan birliktelik, karşılıklı yapılma ifadesini taşımaktadır. Ancak *-ış* fiilden isim yapma ekinin varlığı bu ve benzeri sözcüklerin isim olarak kullanılmasını kolaylaştırmıştır.

[37] Hasan Eren, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, y.y., 1999, s. 40.

dövüş- ~ dövüş:

Dövüş- fiilinin *döğ-/ döv-* fiilinden *–ş* eki ile türediği[38] ve "tokat, yumruk, tekme ile kavga etmek" anlamı taşıdığı belirtilmiştir.[39] DLT'de "döğmekte yardım ve yarış etmek" anlamıyla fiil şeklini gördüğümüz *dövüş-* fiili dönemin diğer eserlerinde kullanılmamıştır. Kelimenin isim şeklini eserlerde göremediğimiz gibi G.Clauson da sözlüğüne almamıştır. EAT döneminde de fiil olarak kullanımı olan kelime, TRM'de bir örnekte "kavga, dalaşma" anlamında kurulan *döğüş talaş* ikilemesinde isim olarak geçmektedir.[40] KT'de hem isim hem de fiil şekliyle açıklanan kelimenin isim kullanımının Osmanlı Türkçesi döneminde yaygınlaştığı görülmektedir. Bu değişmede hem morfolojik hem de semantik açıdan benzer özellikler gösterdiği *savaş*, *uruş* gibi kelimelerin etkisi olduğu açıktır. *Dövüş* isminin *dövüş-* fiilinden *-Iş* eki ile türetildiği daha sonra haploloji yoluyla bu şekli aldığı görüşü[41], tarama yapılan eserlerde ve gramer kitaplarında örneğine rastlanmaması sebebiyle değerlendirme dışında tutulmuştur.

> *Ol meninğ birle tuz **tögüşdi** = o, benimle tuz döğmekte yarış etti. [DLT II / s. 106]*
>
> *Gürz-ile **dögişdiler**, ḳara polad öz ḳılıç-ile ṭartışdılar, serpe serpe meydanda ḳılıçlaşdılar… [DK, 250–11]*
>
> *"Veyl saña ki senüñ-ile benüm ortamda dünki gün ḳılıç ve depeleşme idi ve **döğüşmek** ve söğüşmek güniydi." [İK, 355b / 20]*
>
> *Çünkü mektebin gürültüsü yüz, iki yüz adımdan işitilir, birbirimizi kovalamak, **dövüşmek**, kafa göz yarmak, türlü türlü küfürler savurmak ile meşgul olduğumuz görülürdü. [F, s. 97]*
>
> *…meselâ Yenibahçe'de pehlivan güreşine, Şehzadebaşı'nda koç **döğüşüne** götürmesi… [F, s. 70]*

düşün- / düşün

Türkçe Sözlükte "bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler

---

[38] Clauson, **a.g.e.**, s. 487.
[39] Tietze, **a.g.e.**, s. 649.
[40] **TRM-II**, s. 1228.
[41] Tietze, **a.g.e.**, s. 649.

oluşturmak, muhakeme etmek" şeklinde açıklanan *düşün-* fiilinin isim şekli de "duyularla değil, zihinsel olarak tasarlanan, biçim verilen, canlandırılan nesne veya olay, fikir, ide" olarak açıklanmıştır. Nurullah Ataç'ın *fikir* kelimesine karşılık olarak kullandığı *düşün*[42] ismini Faruk K. Timurtaş, yanlış ve uydurma olarak nitelendirir[43]; böyle bir türetmenin Türkçenin yapısına aykırı olduğunu *düşün-* fiilinin isim şeklinin ancak düşünme, düşünüş, düşünce ve düşünü gibi isimler türetilebileceğini söyler.[44] Doğan Aksan ise *düşün-* fiilinden *düşünü* isminin daha doğru bir türetme olacağını ancak Türkçede diğer ikili köklerin varlığının da bu türetmeye kaynaklık ettiğini söylemektedir.[45]

> *"Türlü şiir anlayışları üzerinde **düşünmüş**, zaman zaman türlü şairleri sevmiştir." O. V. Kanık [TS, s. 592]*
>
> *İçindeki **düşünlerin** uzun uzun gözden geçirilip incelendikten sonra dizildiği, deyişin açık oluşundan belli. (Batıya doğru -28.X.1949 - U.) [AS, s. 40]*
>
> *Birçok **düşün** adamını etkisi altına almıştı. [Banu Avar-Sınırlar Arasında]*

A.Tietze'nin Çağatayca *tüşün-* fiilinden getirdiği ve Eski Osmanlıca ile Anadolu diyalektlerinde kullanıldığını söylediği[46], Şemsettin Sami'nin de KT'de yer verdiği *düşün-* fiilinin isim şekli yenidir. *Düşün* ismi çok yaygın olarak kullanılmasa da fiilden isme değişmenin varlığını ortaya koyacak kadar yerleşmiştir; bu yerleşmenin, kullanılırlığın artmasında önemli bir etken de yaygın olarak kullanılan *yazın* kelimesiyle olan benzerliğidir; bu kelime için bir analojini söz konusu olduğu açıkça görülmektedir.

güreş- ~ güreş:

Kelimenin etimolojisi *küri-* fiilinden *-ş* işteşlik ekiyle türediği şeklinde yapılmış ve "birlikte küremek" anlamı verilmiş, "güreş" ifadesinin **küre-* kökünden

---

[42] Çolpan, **a.g.e.**, s. 40.
[43] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 90.
[44] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 45.
[45] Doğan Aksan, **Tartışılan Sözcükler,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1976, s. 27.
[46] Tietze, **a.g.e.**, s. 678.

gelmiş olabileceği belirtilmiştir.[47] Bu açıklamaya uygun olarak DLT'de de iki tane *küreş-* fiili bulunmaktadır; bunlardan biri "küremekte yardım ve yarış etmek" manasını taşırken diğeri "güreşmek" anlamı taşımaktadır. DLT'de "güreşmek" anlamında kullanılmış bir de *körüş-* fiili bulunmaktadır. Bu açıklamalar *güreş-* fiilinin bir işteşlik ifadesi taşıdığını göstermektedir. EAT'den itibaren kullanılmaya başlayan *güreş* isminde de bu işteşlik ifadesi korunmuştur. Buradan hareketle *güreş-* fiilinden *güreş* ismine bir değişme olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Bu değişmede daha eski dönemlerden beri hem isim hem de fiil olarak kullanılan ve aynı yapıda olan *uruş- ~ uruş*, *yarış- ~ yarış* gibi sözcüklerin tesiri çoktur.

güreş-:

*Kız birle **güreşme** kısrak birle yarışma = kızla güreşme, kısrakla yarışma. [DLT I / s. 474]*

Bu ḳut ḳayda bolsa boyun bir yaraş
*Ḳalı özense ḳutḳa ḳaḍġın **küreş***
(Saadet nerde ise ona boyun eğ ve kendini beğendir; devlete kafa tutarsan, üzüntü ile boğuşursun.) [KB, 681]

*Ḳarşu yaḳadan kāfirler baḳışurlar. Aydurlar: **Güreşdiler** ola mı bolayki bizüm-ki yeñe didiler. [DK, 270–4]*

*Atlar koşacak. Pehlivanlar **güreşecek**. Şehirden, dolayı köylerden çağrılanlar geliyorlar. [MA, s. 121]*

*"Artık çayırlıklarda soyunup yağlanıp **güreşemiyorlardı**." Ö. Seyfettin [TS, s. 815]*

güreş:

Oḫ atanda men senüñ oḫuñı yarmadum-mı?
***Güreşde** men seni baṣmadum-mı? [DK, 116 / 10]*

*Niçe kerre Ebu Leheb ve Ebu Cehilla ʿīnler ile **güleş** édüp yeñmiştir. [SN, I. Cilt / 67a]*

*Bu gün artıḳ yağlanup **güleş** etmeñ; zīrā içeri ḥaremde ṣalavātsız güleşüp ṭamarıñız ḳırılup ḳuvvetiñiz ḳalmamıştır. [SN, I. Cilt / 67a]*

*Ve tāsbāz ve **güleş** seyrine hayrān ya[n] şerrine uğrayanlar… [RG, 68b / 6]*

---

[47] Clauson, **a.g.e.**, s. 747.

*Bu merâsim de bitip, başlayacak dendi **güreş**,*
Çarpınıp çırpınarak çıktı nihâyet iki eş. *[S, 506]*

*"Daha bir hafta evvel koruda **güreş** ederek onu, yere yıkmıştı." P. Safa [TS, s. 814)*

güven-/ güven

Orhon Yazıtlarında yer almayan bu kelime DLT'de fiil şekliyle *küven-*[48] olarak ve ETG'de isim şekliyle *küvenç*[49] olarak geçmektedir. Bu dönemlerde kelimelerin manası da günümüzden farklı olarak "övün-" (DLT, s.402) ve "gurur″ (ETG, s.47) olarak açıklanmaktadır. Kutadgu Bilig'de hem *küven-* fiili hem de *küvenç* ismi geçmektedir; manaları da "güven-" ve "güven" (KB-III, s. 304, 305) şeklindedir.

*Ol mening birle **küwendi** (O, benimle öğündü.) [DLT II / 157–27]*

***Küvenme** ḳıvı ḳutḳa ḳutluġ kişi*
Inanma özüng ḳutḳa atlıġ kişi

(Ey devletli, sen bu boş devlete güvenme; ey namlı, sen bu devlete inanma.) [KB / 668]

Bu ay toldı sordı ḳamuġ iş küḍüg
***Küvenç** ḳıldı özke bu bulmış öḍüg*

(Ay-Toldı bütün işleri yoluna koydu; bu ikbal devresinden istifade ederek, birçok işler yaptı.) [KB / 1038]

Eski Anadolu Türkçesi döneminde, örneklerde de gördüğü gibi bu sözcüklerde kelime başı *k-* > *g-* değişmesi olarak *güven-* ve *güvenç* kelimeleri ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kelimeyle ilgili fonetik bir değişme olmasına rağmen isim ve fiil şekli için iki ayrı sözcük kullanılmaya devam etmektedir.

*"Hey Bâyezîd Han! Kanı ol **güvendügüñ** ogullarun?" [OT, Bâb 66]*

*Ya kanı ol **güvendügüñ** sancaguñ beğleri… [OT, Bâb 66]*

Yaluñuz sen idüñ cihānda benüm
***Güvendügüm** ü ḥācetüm ü cānum* *[SNB / 5226]*

Sözi dükedüp durdılar gitdiler
*Sevinü **güveni** şükür itdiler* *[SNB / 5569]*

---

[48] **DLT**, s. 402.
[49] **ETG**, s. 47.

Cihān işi geh ḳayġudur geh ***güvenç***
Kişi gāh rāḥat bulur gāh renc *[SNB / 4838]*

Ḳıyās eyle kim nice oldı ***güvenç***
Ki bir incüden ötrü irkildi genc *[SNB / 5328]*

Güven- fiili KT'de de geçmesine rağmen *güven* ve *güvenç* ismine rastlanmamaktadır.[50] Bu durum, *güven* sözcüğünün isim olarak kullanılmasının modern Türkçe dönemine rastladığını göstermektedir.[51] Dolayısıyla *güven-* fiilinden *güven* ismine değişmenin de modern Türkçe döneminde olduğu görülmektedir. Günümüzde sözcük hem isim hem de fiil olarak çift tabanlı kullanılsa da fiilden isme bir tür değiştirmenin olduğu görülmektedir.

Siyasette en nazik konu ***güven*** *meselesidir.* *[TÖ, s. 139]*

*"****Güven*** *veren bir insandı Salim." dedi Emel.* *[ŞAG, s. 20]*

...hiçbir tabanca kurşunu buraya ulaşamaz, diye de sevindi, ***güven*** *geldi ya, gene de kayığı yüz kulaç açığa almadan rahat edemedi. [FSKAB, s. 177]*

Büyücünün boşa üflediği soluklar gibi ***güven*** *vermiyor da olsalar yaşadıkları hayat esrarlı ve dev bir mıknatısından daha çekici. [BK, s. 7]*

Sümüklü böcek yine de aldırmadı buna kelebeğe ***güveni*** *vardı, kelebeği deli gibi seviyordu.* *[GHY–2, Sümüklü Böcek]*

Hasan Özçakar'ın ***güvene*** *dönüştürebileceği bir şeyi yoktu, boyu posu bile. [GHY–2, Ay'ı Boyamak]*

Yine de en yakın olanlar bile ona ***güvenmez****.* *[TÖ, s. 139]*

Güvendiniz *mi, yani bankadaki bir kurul mu, yoksa siz mi?* *[ŞAG, s. 20]*

Türkçe Sözlükte *güven* isminin yanında *güvenç* ismine de yer verilmiş olmasına rağmen gerek örnek yokluğu gerekse kelime grupları ve birleşik yapılarda kullanılmayışı sözcüğün yaygınlığını kaybettiğini göstermektedir. Bunun yanında güven kelimesi ile oluşturulan *güven ışığı, güven mektubu, güven oylaması,*

---

[50] **KT**, s. 1218.
[51] Fikret Turan, **a.g.e.**, s. 254.

güvenoyu, güven yazısı, öz güven[52] gibi kelime gurupları bu sözcüğün isim kullanımının yaygınlığını göstermektedir.

inan- / inan

İnan- fiilinin **ina-* kökünden geldiği G.Clauson'un etimolojik sözlüğünde açıklanmaktadır.[53] Muharrem Ergin de *inan-* fiilinin ve *inan* isminin aynı olmadığını bunların *ina-* kökünden türediğini belirtmektedir.[54] Sözcüğün etimolojisine dair bir düşünce de *yın/ın* isimlerinden geldiği yönündedir.[55] Ancak tarihî metinlerde *inan* ismine rastlanılmaması ve *inan-* fiilinin isim şekli olarak *inanç* sözcüğünün kullanılagelmesi bu konuda bir tereddüt oluşturmaktadır. Bu kelimenin isim kullanımının ancak Cumhuriyet sonrası metinlerde sıkça görülmesi ve "inanma işi, iman, itikat" şeklinde izah edilmesi, bu sözcüğün **ina-* fiilinden türemiş bir isim olmadığını, *inan-* fiilinin isim şekli olduğunu göstermektedir. Burada şunu belirtmekte fayda olacaktır; bu değişmelerin gerçekleştiği yerler dilin etimolojisi hakkında bilgi sahibi olan toplumdaki küçük bir topluluk değil, dili sorgulamadan kullanan, daha kalabalık bir topluluktur.

İnan ismi Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde "bir şeyin doğruluğunu tanıtlamasız kabul etme" şeklinde, Felsefe Terimleri Sözlüğünde de "1-(Özellikle dinsel anlamda) Bir bağlanmadan doğan güven; Tanrı'ya duyulan sınırsız güven. 2-Görünmez olana içten inanma; saklı olanı, daha açığa çıkmamış olanı duyma. 3-Bilinmeyene bağlanma. 4-Kişisel inanmanın içeriği; inanılan doğruların tümü" şeklinde açıklanmıştır.[56] Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, *inan* ismi felsefe sahasında geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.

inan-:

*Men ağnar **ınandım** = ben ona inandım, güvendim. [DLT I / 206–9]*

*Angar ötrü begler **ınansa** bolur*
Tilemiş tilekin beg andın bulur

---

[52] **TS**, s. 816.
[53] Clauson, **a.g.e.**, s. 188.
[54] Ergin, **a.g.e.**, s. 112.
[55] Necati Demir, "İnan- Fiili Üzerine", **Türk Dili,** Sayı 555, Ankara, 1998, s. 202.
[56] http://tdkterim.gov.tr/terim.php?kelime=inan

(Böyle bir adama beyler inanabilirler; bey onun vasıtası ile arzu ettiği şeyi bulur.) [KB / 2416]

*İşim tip **ınanıp** sır ayma saḳın*
Neçe me ınançlıġ iş erse yaḳın
Serip sinde razıng singip turmasa
Serermü işingde munı ked saḳın

(En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın / ardakaşım diye inanıp, sırrını söyleme / sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa / arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün) [ABH / 173–176]

*El-hâsıl-ı kelâm bu kıral Mahmûd Paşa'nuñ ʿahd ü peymânına **inandılar**. [OT, Bâb 139]*

*Geri geleceklerine bütün ada insanları **inandı**. [FSKAB, s. 93]*

*"Konuşacak bir şey yok **inan**. Geç kaldın…" [GHY–2, Boyacıköy'de Kanlı Bir Aşk]*

*"Bizim şairlerimiz sanatın sanat için olduğuna **inanırlar**, başk**a** bir ereği olabileceği akıllarına gelmez." N. Ataç [TS, s. 965]*

<u>inanç</u>:

*Ay begler **ınançı** sözüng kizle berk*
Sözüng kizlemese başın barga terk

(Ey beylerin itimadını kazanan insan, sırrı iyi sakla; sırrı saklayamazsan derhal başın gider.) [KB / 2683]

İşim tip ınanıp sır ayma saḳın
*Neçe me **ınançlıġ** iş erse yaḳın*
Serip sinde razıng singip turmasa
Serermü işingde munı ked saḳın

(En yakın ve inanılır arkadaşına bile, sakın / ardakaşım diye inanıp, sırrını söyleme / sırrın kendinde sabretmez ve saklanmazsa / arkadaşında sabreder mi; bunu iyi düşün) [ABH / 173–176]

<u>inan</u>:

*— Sen pek gayretsiz oldun. **İnan** olsun ben senden daha hastayım. [MA, s. 99]*

*Muhanete muhtaçlığımız bitti diye, çocuğumuz gibi muhabbet besliyorduk fabrikaya, **inan** olsun. [GHY–2, İpek Gelinlik]*

*"...kendi paylarına düşen fedakârlığı, devlet, millet uğrunda **inanla**, güvenle, umutla bir daha tazeliyorlardı." R. E. Ünaydın [TS, s. 965]*

Yukarıdaki örneklerden hareket ederek *inan* isminin daha yeni olduğu açıkça görülebilmektedir. Daha çok Cumhuriyet döneminde hem fiil hem de isim olarak kullanılıyor gibi gözükse de bu değişme Osmanlı Türkçesi döneminde olduğu işaret edilmiştir. Taranan metinlerde rastlanmamakla birlikte KT'de *inan* ismine yer verilmiştir.[57] Ancak isim şeklinin yaygınlık kazanmasının Cumhuriyet Devrine rastladığını Faruk K. Timurtaş'ın Yeni Kelimeler Sözlüğünde *itimâd* kelimesine karşılık olarak kullanılmasından da anlaşılmaktadır. TS'de de *inan* ismi "inanma işi; bir kimse veya şeyin doğruluğunu, büyüklüğünü ve gücünü sarsılmaz bir duygu ile benimseme, iman, itikat…" şeklinde açıklanmaktadır. Günümüzde *inanç* kelimesi *inan* isminden daha geniş bir kullanım alanına sahiptir; *inan* ismi *güven* isminde olduğunun aksine *inanç* isminin kullanımını azaltmamıştır. Ancak *inan* isminin, *güven* ismine analoji yoluyla ortaya çıkmış bir isim olduğu örneklerden de anlaşılmaktadır; fonetik gelişmelerindeki benzerlik de *güvenç~ güven, inanç~inan* bunu göstermektedir.

kabar-/ kabar

DLT'de, G.Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde ve KT'de fiil şekliyle karşımıza çıkan *kabar-* sözcüğünün isim şekli *kabar kabar* olmak "yer yer kabarmak" manasıyla Tarama Sözlüğü IV'te [58] kaydedilmiştir. Derleme Sözlüğünde *kabar* ismi "yanık, kabarmış yara" (İzmir, Kerkük) ve "su kabarcığı"(İzmir) anlamlarıyla[59] yer almaktadır. Ayrıca *kabarcık, su kabarcığı* gibi isimden isim yapma eki *-cIk* ile türemiş kelimeler de kabar isminin varlığını göstermektedir.

*Baş **kabardı** = yara kabardı [DLT II / 71]*

*Yerde taş toprak tâkat getirmeyip ol zehirden şerha şerha yarılıp **kabar kabar** oldu. (Bektaş. XV. 329) [TRM IV / 2146]*

*Deniz daha da **kabardı**. [GHY–2, Leş]*

*Fakat ne olduğunu bir türlü kestiremiyorum. Yüreğim **kabar kabar**. [http://oyhanhasan.sitemynet.com/yaziedebiyat/id1.htm]*

---

[57] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 252.

[58] **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü IV K-N,** Ankara, TDK Yayınları, 1969, s. 2146.

[59] **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII-K**, Ankara, TDK Yayınları, 1975, s. 2581.

Günümüzde daha çok *kabar-* fiili kullanılsa da *kabar kabar* ikilemesinin yaygın kullanımı *kabar* isminin de ağızlarda yaşaması *kabar-* fiilinden isme bir değişme olduğunun göstergesidir.[60] Bu değişim örneklerden de anlaşılacağı gibi Eski Anadolu Türkçesi döneminde gerçekleşmiştir.

koş- / koş

Orhon Yazıtlarında yer almayan bu kelime, DLT ve daha sonraki dönem metinlerinde hem fiil hem de isim şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde isim şekli kullanımdan düşmüş olup Türkçe Sözlükte aynı anlamda olan *"koşa"* kelimesine yer verilmiştir.[61] Ancak bu kelimenin de tarihî metinlerden aktarılması koş kelimesinin isimliğini kaybettiğini göstermektedir.

koş- :

*Ol koyka eçkü **koşdı** = O, koyuna keçi kattı, arkadaş etti. [DLT II, s. 14]*

*Bayındır Ḫan yigirmi dört bahadır sancaḳ bigini Yigenege yoldaşlığa bile **ḳoşdı**. [DK, D 206]*

Daḫı bu yigitten dileyem seni

*Ki senüñ ile bile **ḳoşa** beni [SNB / 3900]*

*Akça Koca'yı, Konur Alp'ı, Gāzi Abdurrahman'ı ve Köse Mihal'ı, bu dört ʿazîzi buña yarar yoldaşdur deyü bile **koşdı**. [OT, Bâb 22]*

*Anuñ-içun kim kendü hâl-i hayâtında bu ʿaskeri saña **koşmış**-ıdı. [OT, Bâb 29]*

koş:

*Korkmış kişige koy başı **koş** körünür = Korkmuş adama koyun başı çift görünür [DLT III, s. 126]*

*Hân hazretleri hakîri **koşuna** alup şeb ü rûz şeref-i sohbetleriyle müşerref olup… [SN, 5. Cilt / 42b]*

*Anlar dahi Hânın ricasın kabûl edüp herkes **koşlarına** gitdiler. [SN, 5. Cilt / 43a]*

---

[60] Meselâ Kıbrıs ağzında, geneliklle yanık yaralarının su toplamış halini ve diğer su toplamış yaraları ifade etmek için "kabar kalk- " kullanımı vardır.

[61] **TS**, s. 1221.

*... oldukda el-azâmetullâh cümle **koş** atlı sadaklı ve savatı zor-batır yiğitler koşkol atların kollarına alup... [SN, 5. Cilt / 42a]*

*...selâmetle hamd-i Hudâ **koşumuza** geldi. [SN, 5. Cilt / 44a]*

*...pilav zerde ve çorbayı kalpaklarına koyup **koşlarına** götürdüler. [SN, 5. Cilt / 50b]*

İsim ve sıfat olarak kullanılan *koş* kelimesinin kullanım yaygınlığının bir işareti de SN'den aldığımız şu iki örneğimizde olduğu gibi yeni isimler türetilen bir kök olarak kullanılmasıdır.

*...yine cümle **koşdaşlarımla** Hân'ın dest-i şerîfin bûs etdükde... [SN, 5. Cilt / 48b]*

*Hân eyitdi: "Karacılarım ve iy **koşdaşlarım** ve kardaşlarım, aşıkman ya'ni acele etmen... [SN, 5. Cilt / 43a]*

Tarama Sözlüğü ve Derleme Sözlüğünde kaydedilmemiş olan *koş* ismi örneklerde de görüldüğü gibi metinlerimizde sıklıkla kullanılmakta olup yapım ekleri ile de yeni isimler türetilebilen bir isim köküdür. Türkçe Sözlükte "birlikte iş görmesi için bir şeyi başka birinin yanına katmak, arkadaş olarak vermek" anlamıyla *koş-* fiiline yer verilirken[62] *koş* ismine rastlanmamaktadır. İşte bu sözcüğün değişimi de isim kullanımını kaybetmiş olması ve yalnızca fiil olarak kullanılması ile gerçekleşmiştir.

<u>küs-/küs</u>

DLT'den itibaren fiil kullanımını gördüğümüz *küs* sözcüğünün etimolojisinde Oğuz Türkçesinde kullanıldığını ve "kızmak, darılmak" anlamı taşıdığı ortaya konmaktadır. Örneklerden hareketle kelimenin EAT döneminde de fiil olarak kullanılmaya devam ettiği, isim şeklini karşılamak için *küsü* kelimesinin kullanıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. SNB'den alınan iki örnek, isim olarak *küsü* kelimesinin birleşik fiil kurmak için (*küsü eyle-, küsü küs-)* kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca bu sözcükten türetilen *küsülü* kelimesinin de "dargın, küsmüş" anlamında bir sıfat olarak EAT döneminde kullanıldığı bilinmektedir.[63] Osmanlı Türkçesi döneminde

---

[62] **TS**, s. 1221
[63] **TRM-IV**, s. 2778.

de yalnızca fiil olarak kullanılan[64] *küs* sözcüğünün isim kullanımının oldukça yeni olduğu anlaşılmaktadır. TS'de hem fiil hem de sıfat olarak açıklanan bu sözcüğün fiilden isme değişmesinde, hem isim hem de fiil olarak kullanılan göç- ~ göç, āç- ~ āç gibi diğer tek heceli kelimelerin yaygın olarak kullanılmalarının tesiri olduğu görülmektedir.

ol andın ***küsdi*** *= o, ona küstü* *[DLT I / s. 12]*

Kimesneyle eylerse ḫuşm u ***küsü***
Be-cid şöyle ṭurur ki ḳalburda ṣu *[SNB / 1983]*

Esirge beni ne küsersin ***küsü***
Ṣaḳın kim açılmasun işbu busu *[SNB / 1916]*

Bayındır Ḫanuñ baḫşişin öñine dökdi, ḫana ***küsdi****, divandan çıḳdı. [DK, D 238 / 9]*

Daḫı eydürdi ki: "Māl-dār gişilere ***küsmeñ*** *ki öldükten ṣoñra anlaruñ varacaḳ yirleri maʿlūm degüldür"* *[İK, 235b / 18]*

Sarışın hanım Bihruz Bey'e gücenmekle âleme de ***küsmek*** *lazım gelmez ya!... [ARA, s. 112]*

"Bu sınıfta ***küs*** *çocuklar var."* *[TS, s. 1287]*

<u>özen-/ özen</u>

EAT döneminden iki örnekte tespit edilebilen *özen-* fiili TRM'ye alınmamıştır. Bu durum, kelimenin sık kullanılmamasından kaynaklanıyor olabilir. Buradaki birinci örnekte kelime "birini veya bir şeyi taklit etme" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım ve anlamlandırma bugün Türkçe Sözlükte de bulunmakta olup *özen-* fiilinin ikinci anlamını göstermektedir. Bu fiilin isim şeklini karşılamak için günümüzde *özenti* "beğendiği bir durumda olma, beğendiği şeye benzeme çabası" kelimesi kullanılmaktadır. İkinci örnekte ise *özen-* fiili bugünkü birinci anlamına çok yakın bir ifadeyle "çabalamak, uğraşmak" anlamında kullanılmıştır.

Yûnus'a ʿâşıḳ diyüben zinhâr ***özenüp*** *gelmegil [YD, 55b / 11]*

Diye rahmet itsün bunı düzene
Anı işidüp bir daḫı ***özene*** *[TM, 197]*

---

[64] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1204; Redhouse, **a.g.e.**, s. 1594.

KT'de *özen* ismi "ihtimam, dikkat" şeklinde açıklanmasına rağmen metinlerde *özen* kelimesinin isim kullanımına taranılan eserlerde rastlanmamıştır. Bu dönemde *özen* kelimesi ile aynı anlamda olan *itina* sözcüğünün geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. *Özen-* fiilinin Türkçe Sözlükteki birinci anlamı olan "bir şeyi yaparken elden geldiğince iyi yapmaya çabalamak, bir şeye büyük dikkat ve ilgi göstermek, itina etmek" açıklamasıyla isimleşmesi yenidir. Bu değişme muhtemelen Osmanlı Türkçesi döneminin sonlarıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türkçeleşme hareketinin bir sonucu olarak *itina* kelimesini karşılamak için kullanılmıştır.

*O kadar **özendiğim** için bir işe yaramadı ya... [ARA, s. 89]*

*Ellerimle taşımasına o kadar **özendiğim** bu iki vâsıta-i nakliye benim başıma bela olmuştu. [F, s. 46]*

*"Yenisini onlar **özenle** bileğime geçirdiler." H. Taner [TS, s. 1556]*

*"Dünya güzelliği sendedir mevcut / Hususi **özenmiş** yaratmış mabut." Âşık Veysel [TS, s. 1556]*

*"Biri hukuktan çıkar, hariciye memurluğuna göz diker; diğeri tıbbiyeyi bitirir, aktörlüğe **özenir**." R. H. Karay [TS, s. 1556]*

savaş- / savaş

Orhon Yazıtlarında bulunmayan *savaş-* fiilinin Moğolca *saba-* "vurmak, dövmek, çarpmak" fiilinden geldiği ve Türkçede *sava-ş-* "vuruşmak, dövüşmek" şeklini aldığı dile getirilmektedir.[65] Ayrıca *sav-a-ş-* şeklinde, *sav-* fiilinden türetilmiş olabileceği de belirtilmiştir.[66] G.Clauson da yıldızlı bir *sava-* köküyle kelimenin izahını yapmıştır.[67] *Savaş-* fiili DLT'de yer almasına karşın yakın dönemlerde yazılmış diğer eserlerde kullanılmamıştır; *savaş* isminin kullanımı ise daha yenidir.

*Olar ikki **sawaşdı** = Onlar, ikisi savaştılar. [DLT II / s. 102]*

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde hem isim hem de fiil şekillerine rastlanan *savaş* sözcüğünün yukarıda sözü edilen etimoloji önerileri ile biri fiilden fiil yapma

---

[65] Talat Tekin, **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987, s. 63.
[66] Mustafa S. Kaçalin, **Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi,** İstanbul, Kitabevi, 2006, s.158.
[67] Clauson, **a.g.e.**, s. 793.

eki -*ş*- ile türemiş, diğeri de fiilden isim yapma eki –*ş* ile türemiş iki ayrı sözcük olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Çünkü günümüzde –*Iş* şeklinde olan fiilden isim yapma ekinin Eski Türkçede –*ş* olduğu[68] bilinmektedir. Ancak bu sözcükleri semantik olarak değerlendirdiğimiz zaman *savaş*- fiilindeki işteşlik ifadesinin savaş isminde de muhafaza edildiğini görürüz; oysa –*Iş* fiilden isim yapma ekiyle türetilen *arayış*, *buluş*, *söyleyiş* gibi diğer sözcüklerde böyle bir işteşlik ifadesi bulunmamaktadır. Buradan hareketle *savaş* isminin *savaş*- fiilinin isim şekli olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada A.Tietze'nin ifade ettiği *savaşış* isminden hece düşmesi ile *savaş* olması ihtimali[69] de dikkat çekicidir. Ancak taradığımız metinlerde böyle bir örnekle karşılaşmadığımız için bu ihtimal üzerinde durulmamıştır.

Aşağıdaki örnekler EAT dönemi eserlerinden alınmış olup hem fiil hem de isim kullanımlarını göstermektedirler.

savaş -:

Senüñde içinde şişlig[üñ] varısa degil maña!
***Şavaşmadın** urışmadın alı vereyim döngil gerü! [DK 18a / 7]*

*Uruzuñ üzerine çoḳ **şavaşdılar**. [DK, 68b / 12]*

*Anuñçünki "Menden deli menden güçli er varmıdur ki çıḳa menümile **şavaşa**!" deridi. [DK, 79b / 6]*

*Eger and içse eyitse ki v'Allāhi oġlumı öldürem ya zine ḳılam ya tam anam-ıla **şavaşam** ya süci içem dise eyle gerek kim andın ḫılāf ḳıla... [KG, 115b / 15]*

*Yaʿnī erile ʿavrat **şavaşsalar**, ikisi iki gişiyi ḥakem eyleseler, viribiseler kim söyleşeler, ḥakemler buları ayırmaġı maṣlaḥat görseler, ayırsalar, revādur Mālik ḳatında... [NH, 143b / 1]*

*Yaʿnī iki gişi **şavaşsalar**, birisi birine eyitse, ben zānī degülem, anam daḳı zāniye degül; ol sögmek olur, ḥad urıla Mālik ḳatında. [NH, 144a / 7]*

savaş:

*Oġlan ḳırḳ yigidin buyına aldı, at depdi, ceng ü **şavaş** etdi. [DK, 19a / 6]*

---

[68] Ergin, **a.g.e.**, s. 187.
[69] Tietze, **a.g.e.**, s. 187.

*Ḳazan gibi pehlevānı bir **ṣavaşda** üç kerre atdan yıḳan,*
Ḳıyan Selcük oġlı Delü Ṭundar
Çapar yetdi, *[DK, 77a / 6]*

*Eger ḳabûl itmezler-ise andan bularuñ-ıla **ṣavaş** ḳılalar ve **ṣavaş** ḳılup ne bulun kim alsalar **ṣavaşdan** fāriġ olıcaḳ...[KG, 137a / 7–8]*

***Ṣavaş** güni olsa ḳuşanam bilüm*
Yüz erce dürişmege vardur elüm [SNB / 4458]

Daranos tekürin tutdılar anda
*Anuñ üzre dahı çok oldı **savaş** [OT, Bâb 19]*

*"Sultânum! Ol hisâra varıcak üç yirden **savaş** virmek gerekdür her birisine." [OT, Bâb 113]*

***Savaşçılar** ayagın turdılar.* *[OT, Bâb 122]*

KT'de de hem isim hem de fiil şekline yer verilen *savaş* sözcüğü Osmanlı Türkçesi döneminde de yaygın olarak kullanılmakta idi. Bu dönem örneklerinde dikkat çekici olan *savaş* isminin *et-* ve *ol-* yardımcı fiilleriyle birleşerek birleşik fiil de oluşturmasıdır. Bu kullanımlar, alıntı isimlerle kurulan *ceng et-, harp ol-* gibi birleşik yapıların tesirinde kalınarak oluşturulmuş yapılar görüntüsündedir.

*...her biri birer kağan arslan gibi on Kızılbaş-ı bed-maʿâş-ı nâ-tıraşa karşu varup **savaş** ederler.* *[SN, 4. Cilt / 256a]*

*Üç sâʿat-i nücûmî germâgerm ceng [ü] **savaş**-ı perhâş olup... [SN, 3. Cilt / 77a]*

*...ve bir Rüstemâne **savaş** ve bir dilîrâne ugraş olmuşdur. [SN, 5. Cilt / 44a]*

*Bunda küffâr ile gâyetü'l-gâye **savaş**-ı perhâş olduğundan bir dahi küffâra cây-i menâs olmasın içün kalʿasın münhedim etmişler. [SN, 5. Cilt / 97a]*

*...top u tüfeng atılmadan bir **savaş**-ı perhâş ve bir gûne harb u kıtâl uğraş olmuşdur kim âsûmânda kerrubiyânlar reşk etmişdir. [SN, 5. Cilt / 147a]*

*Nehr-i Tuna sâhilinde Belgrad tarafında çâr-kûşe bir seng-i tırâş kalʿa-i **savaşdır** kim cemîʿi ahcârları Ferhâd-vâr tîşe-i üstâd miʿmârdan çıkup... [SN, 5. Cilt / 182b]*

Günümüzde de *savaş* hem isim hem fiil olarak kullanılmaya devam etmektedir. *Savaş* isminin şahıs ismi olarak kullanılması da isim şeklinin iyice yerleştiğinin bir göstergesidir.

> *Süngü **savaşına** girmiş bir kişi bundan dolayı ölünceye kadar mutlu olamaz, kendine gelemez, yaralı kalır. [FSKAB, s. 121]*
>
> ***Savaşı** çıkaranlara ilk söven kişiyle Sarıkamış'ta karşılaşmıştı. [FSKAB, s. 133]*
>
> ***Savaşa** katılmamak için direnirler. [FSKAB, s. 256]*
>
> *Bu **savaşlar** bizi perişan etti. [FSKAB, s. 274]*
>
> *Aaah, **savaş**, seni icat eden görmesin cennet. [FSKAB, s. 302]*
>
> *...sonra koca dalgalarda yol alan **savaş** gemisinin ucundaki bayrağa dalardı. [GYH–2, Sokaklarından Gemilerin Geçtiği Kent]*

Sonuç olarak *savaş-* fiilinden *savaş* ismine bir değişme olduğu görülmektedir. Kelimenin isim kullanımında da kendini göstermeye devam eden işteşlik, birliktelik ifadesi bu düşünceyi desteklemektedir.

<u>şiş- / şiş</u>

Türkçe Sözlükte hem isim hem de fiil şekline rastladığımız bu sözcüğün[70] fiil şeklinin daha eski olduğu, isim şeklinin de büyük ihtimalle bu fiilden türediği G.Clauson tarafından dile getirilmektedir.[71] Taranan metinlerde *şiş-* fiiline rastlandığı halde isim kullanımına rastlanmamıştır. Ancak Divanü Lûgat-it-Türk'ten beri sıklıkla eşseslisi olan alet ismi "şiş" kelimesine rastlanılması, bu değişmenin gerçekleşmesindeki etkenlerden biri olarak düşünülebilir. Ayrıca Türkçede hem isim hem de fiil olarak kullanılan diğer sözcüklerin varlığı da bir başka değişme sebebi olarak görülebilir.

<u>şiş-:</u>

> *Eger sıçan ḳuyuya düşse **şişse** aġılsa ya oġlan işese... [KG, 7b / 15]*

---

[70] **TS**, s. 1870, 1871.
[71] Clauson, **a.g.e.**, s. 857.

İkinci çoḳ uyumaḳdur kim beñzi ṣarardur, gözleri ***şişürür****, balġamı çoġaldur… [K, 5a / 8]*

Gözleri ağlamaktan ***şişmiş*** *karısına kahve bile yaptırdı. [ŞAG, s. 111]*

Balon ***şişti****.*
Tahta su emerek ***şişer****. [TS, s. 1871]*

<u>şiş</u>:

Şiş *karın sıska çocuklar gibi, kollar sarkık;*
Arka yusyumru, göğüs çökmüş, omuzlar kalkık. [S, 503]

Uzun yüzü uzamış, ***şiş*** *göz kapakları hareketsiz, havuzla benim aramda bir yere sabit gözlerle baktı. [SS, s. 188]*

"Emine Hanım'ın ***şiş*** *gözleri daha sakindi." H. E. Adıvar [TS, s. 1870]*

Tarama Sözlüğünde ancak *şişkin*, *şişkinlik* gibi fiilden türeyen isim şekillerine yer verilen[72] bu sözcüğün fiil ve isim şekilleri KT'de yer almaktadır.[73] Elimizdeki örneklerin yetersizliği ve leksik bilgilerin de açıklayıcı olmaması sebebiyle bu değişmenin zamanı hakkında kesin bir bilgi sahibi değiliz.

<u>uğraş- ~ uğraş:</u>

G.Clauson; *ugraş-* fiilinin *ugra-* fiilinden geldiğini ve "birbiriyle savaşmak" anlamında olduğunu belirtir[74], *uğraş* ismine yer vermez. DLT'de de *ograş-* fiiline yer verilirken *oğraş* ismine rastlanmaz.

İkki yagı birbiriyle ***ograşdı.*** *= İki düşman birbiriyle uğraştı. [DLT I, s. 234]*

Burada kelime "uğraşmak" olarak karşılanmışsa da görüldüğü gibi "savaşmak, kavga etmek" manasında kullanılmıştır. *Ograş-* fiilinin taşıdığı "birlikte yapılma" ifadesini daha sonra EAT'den itibaren görülmeye başlayan ograş / *uğraş* ismi de taşımaktadır. EAT'de ve Osmanlı Türkçesi döneminde *uğraş* ismi "savaş, kavga" manasıyla kullanılmıştır. Kelimenin, fiil kullanımındaki birliktelik / işteşlik

---

[72] **TRM**, s. 198.
[73] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 893, 894.
[74] Clauson, **a.g.e.**, s. 92.

ifadesini isim şeklinde de devam ettirmesi, fiilden isme değişmenin göstergesi niteliğindedir.

uğraş-:

*Eyitti iki segirdüp **uġraşan** gişiler helāk olsalar, nısf-ı diyet sāḳıṭ olur çün ortaklardur. [NH, 129b / 9]*

*Yaʿnī iki atlu segiridseler, biri birine **uġraşsalar**, ikisi daḳı ölseler, her birinüñ ʿāḳılesine nısf-ı diyet ödemek lāzım olur Şāfʿī ḳatında. [NH, 129b / 10]*

*ʿOsmân Gāzi kim Yiñişehr'e geldi etrâfuñ kâfirleri kim geldiler bunuñ-ıla **ograşdılar**. [OT, Bâb 19]*

*Haleb yanında Mecnûn Tabak yazısından **ograşdılar**. [OT, Bâb 66]*

uğraş:

*Bu gāziler dahı anları karşuladılar, mübâlaga **ograş** oldı. [OT, Bâb 38]*

*Ancak Semakov'da **ograş** oldı. [OT, Bâb 69]*

*...cümle guzât kalʿa misâl bâğ dîvârından içeri girüp müslimîn ile müşrikîn rû-be-rû olduklarında bir neberd-i perhâş ve bir cidâl-i **uğraş** olup gâzîyân-ı Ervâm "Böyle ceng-i be-nâm görmedik" deyü şahâdet etdiler. [SN, 5. Cilt / 145b]*

*... top u tüfeng atılmadan bir savaş-ı perhâş ve bir gûne harb u kıtâl **uğraş** olmuşdur kim âsûmânda kerrubiyânlar reşk etmişdir. [SN, 5. Cilt / 147a]*

Kelimenin günümüzde anlam değişikliğine uğramış olması isim kullanımını da etkilemiş ve isim türünün işteşlik ifadesi kaybolarak fiil şeklinden farklılaşmıştır. TS'de *uğraş-* fiilinin 1. anlamı "bir işi başarmaya çalışmak, iş edinmek" olarak verilirken "savaşmak" 4. anlam olarak verilmiş; *uğraş* ismi "1.Bir insanın yaptığı iş veya meslek, meşguliyet. 2.Bir güçlüğü yenmek için gösterilen sürekli çaba, mücadele." şeklinde açıklanmıştır. Ancak işteşlik ifadesi taşımasa da *uğraş* ismi *uğraş-* fiilinin isim şeklidir ve bu da isimden fiile bir değişme örneğidir. *Uğraş* isminin aynı *düşün* gibi kelime köküne ek getirilmeden isimleştiği ve doğru bir türetme olmadığı fikri de savunulmuştur.[75] Ancak tarihî devirlerden beri ikili

[75] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 45.

kullanımların varlığı, günümüzdeki ikili kullanımların varlığını açıklamada yol gösterici olmaktadır.

uruş- ~ uruş:

Ur- fiilinden *-ş* işteşlik ekiyle türetilen *uruş-* fiili "vuruşmak" anlamı taşırken *uruş* ismi de bu fiildeki birliktelik / işteşlik ifadesini devam ettirerek "savaş, vuruşma" anlamı taşımaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi DLT'den beri hem isim hem de fiil olarak kullanılmakta olan *uruş* sözcüğünün isim şeklinin fiilden geldiği, anlamındaki birliktelik ifadesinden de anlaşılmaktadır. Ancak bu sözcüğün fonetik olarak geçirdiği değişim sonrasında ortaya çıkan *vuruş* sözcüğü için aynı durum geçerli değildir. Günümüzde *vuruş-* fiilinin taşıdığı işteşlik ifadesi *vuruş* isminde yoktur. Dolayısıyla *vuruş* ismi *vuruş-* fiilinden değişmiş bir isim değil *vur-* fiilinden *-Iş* ekiyle türemiş bir isimdir.

uruş-:

*Sögüşüp **uruşur**, otra ton titişür = Söğüşerek vuruşulur, arada elbise yırtılır. [DLT II / s.89]*

Senüñ-de içinde binidüñ var-ise yigit digil maña
*Ṣavaşmadın **urışmadın** alı vireyim döngil girü [DK, 32–4–5]*

*Baş açup **uruşmaḳ** hünerdür ḳoca*
Ne er ola ol kim urışdan ḳaça [SNB / 2730]

Bizümle gelüp çünki ṭurışalar
*Yaġı ṣanuban bizi **urışalar** [SNB / 904]*

uruş:

Kudhı kıkrıp oguş terdim
Yagı karu kiriş kurdum
*Tokuş içre **uruş** berdim*
Eren körüp başı tıgdı
(Aşağıya bağırarak oymağı topladım; düşmana karşı yay kurdum, savaşta vuruştum; adamları görüp başlarını eğdiler.) [DLT II / s. 83]

Yaġı ol bu bor timçi iltür kümüş
*Ḳılınçı tütüş boldı ḳılḳı **uruş***

(Bu içki ve meyhaneci düşmandır, insanın parasını alır; içki içen hırçın ve kavgacı olur.) [KB, 2098]

*…neberd-i kebirler görüp bu kadar **uruşlarda** bu Erkek Macarı seferindeki Tatar-ı adu-şikârın böyle Rüstemâne…[SN, 5. Cilt / 44b]*

<u>yarış- ~ yarış:</u>

Kelimenin etimolojisinde hem isim hem de fiil şeklinin *yar-* fiilinden geldiği belirtilmiştir[76]. Ancak biz bu kanaati taşımamaktayız, çünkü *savaş* sözcüğünde izah ettiğimiz gibi *yarış* isminin *yarış-* fiilindeki birliktelik ifadesini sürdürüyor olması, bu ismin fiilden değişme ile oluştuğunun göstergesi niteliğindedir. Kelime örneklerde de görüldüğü gibi eski metinlerde daha çok at yarışını karşılamak için kullanılmakta idi; ancak zaman içerisinde anlamı da genişlemiştir.

*Ol anınğ birle at **yarışdı.** = O, onunla at yarışı yaptı. [DLT III / s. 72]*

*Ol anı **yarışta** kalturdı. = O, onu yarışta geçti, arkada, bıraktı. [DLT II / s. 191]*

*Yügrük olsa **yarışsam***
Güçlü olsa güreşsem [DK, 177–10]

*"Koşmacasına **yarış**", "yenmecesine güreş", ağaçlar arasında "saklambaç", "köşe kapmaca", uçurtma tutma, "el ele kol kola", ağızlarda haralop şaralop "macun çevirme"… [F, s. 44]*

*"Bunlardan kaç babayiğit bu ölüm **yarışını** göze alabilir?" T. Buğra [TS, s. 2139]*

2.2.2. Fiil Cümlesinin İsim Olarak Kullanılması Neticesinde Değişme

Bu bölümde incelenen sözcükler art zamanlı bir değişime uğramamakla birlikte yapı olarak yeni bir oluşum içerisine girmiş ve bu oluşum sonrasında sözcük türleri değişmiştir. Ancak yeni oluşum sonrasında türleri değişmiş olsa da bu değişme kelimelerde gerçekleşmiştir. Unsurları farklı olduğu için değişik başlıklar altında değerlendirilmişlerdir.

---

[76] Clauson, **a.g.e.**, s. 972.

Burada ortaya çıkan değişmeler çoğunlukla yeni kelime yapma yollarında biri olan sözcüklerin birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İki fiilin birleşmesi sonucunda bir birleşik fiil oluşması beklenirken birleşme sonucunda oluşan sözcüklerin isim olması fiilden isme değişmenin gerçekleşmesini sağlamıştır.

2.2.2.1. Görülen Geçmiş Zaman Kalıbında

Görülen geçmiş zaman eki ile çekimlenen cümlelerin isimleşmesi iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi görülen geçmiş zaman eki ile çekimlenmiş yüklemin isimleşmesi; ikincisi ise görülen geçmiş zaman eki almış bir yüklemin yine görülen geçmiş zaman eki almış bir yüklemle birleşmesi veya görülen geçmiş zaman eki almış bir yüklemin özne, nesne, zarf durumundaki isimlerle birleşerek isimleşmesidir.

2.2.2.1.1. Yüklem (Predikat) İsimleşmesi

Bu kullanımla ilgili tarihî metinlerde *buyurdı, buyurdum, buyruldu* kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. *Buyurdu* sözcüğü üçüncü tekil kişiye göre çekimlendiği gibi I. tekil kişiye göre çekimlenmiş şeklinin de kullanıldığı örneklerde görülmektedir. Bu fiilin genişlemiş şekli olan *buyuruldı* sözcüğünün de isimleştiği örneklerden anlaşılmaktadır. Bu tarihî sözcüklerle benzerlik gösteren *girdi, çıktı* gibi sözcüklerin Türkçenin son döneminin ürünleri olduklarını karşıladıkları kavramlar göstermektedir.

Tarama Sözlüğünde "yazılı emir, ferman" karşılığı olarak hem *buyruldu* hem de *buyurdum* örneklerinin yanında "düzen, yasa, emir, ferman" manalarıyla *buyurtu* sözcüğüne de yer verilmektedir.[77] Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğünde de *buyurdum* sözcüğü "buyrultu, emirname" olarak açıklanmaktadır.[78] A.Titze de bu sözcükleri fiilin geçmiş zaman çekiminin isimleştiği ender sözcüklerden birkaçı olarak nitelendirir.[79] Taranan eserlerde sıklıkla kullanılmasa da özellikle Osmanlı Türkçesi eserlerinde kullanıldığı örneklerden anlaşılmaktadır. Bu kullanım

---

[77] **TRM**, s. 42.
[78] Robert Dankoff, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, Çev.: Semih Tezcan, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 37, 2004, s. 91.
[79] Tietze, **a.g.e.**, s. 288.

günümüze kadar ulaşmasa da görülen geçmiş zaman fiil çekimi ile çekimlenmiş sözcüklerin isimleşmesinin tarihî şahitleridir.

> *Ve tersane-i Âmireye vardıkça, iktiza ederse ol semte müteallık daʿvaları istimaʿ eder ve ol semt kadısına* ***buyuruldu*** *yazup istimaʿ ettirir. (Os. Kanun. XVII.3) [TRM I / s. 730]*
>
> *Bu esnada Sadrıazam bir ağası ile* ***buyurdum*** *geldi ki… (Ev. XVII. 6, 288) [TRM I, s. 731]*
>
> *Istılah [Ar.]: Her kişi muradını edâ edecek sözü ve kelecisi ve her tâifenin kanunu, üslûbu ve* ***buyurtusu****. (Bab. XVI. 2, 400) [TRM I, s. 732]*
>
> *İlāhāzelān cemīʿ-i Āl-i ʿOṯmān diyārında pençe* ***buyurdı-ı şerīf*** *dedikleri ḥażret-i Risālet'iñ dest-i şerīfleri naḳşıdır. [SN 1. Cilt / 34b]*
>
> *"Tîz şuna bir* ***buyurdu*** *verin. Durmasın gitsin, yohsa şimdi Varvar'ın yanına korum" deyüp İpşir Paşa vâfir hazz edüp tebessüm edüp eydür… [SN 2. Cilt / 366a]*
>
> *…sonra efendümüz Melek Ahmed Paşa'nın* ***buyurdumlarına*** *ve mektûbların beğlere ve Yusuf Kethûdâ'ya varup… [SN 5. Cilt / 54a]*
>
> *Akkirmân'da Melek Ahmed Paşa efendimizden bir kapucubaşı bir mü'ekked* ***buyurdumla*** *gelüp… [SN 5. Cilt / 56b]*
>
> *Baʿdehû Melek Ahmed Paşa dahi fetihnâme sûretlerin eyâlet-i Bosna'da olan şehirlere cümle ağavâtlarıyla* ***buyurdumlar*** *yazup müjdenâmeler gönderüp… [SN 5. Cilt / 135a]*
>
> *…cümle aʿyân-ı devlet ve erkân-ı izzet huzûrunda* ***buyuruldı-ı şerîf*** *tilâvet olunup… [SN 5. Cilt / 175a]*

Yukarıdaki örneklere göre aşağıdakiler daha yeni dönemlerde kullanılan sözcüklerdir. Osmanlı Türkçesinden beri bir yemek adı olarak kullanıla gelmekte olan *bastı* sözcüğü dışındakiler oldukça yenidir. Özellikle *girdi*, *çıktı, alındı* gibi sözcükler gelişen teknoloji ile birlikte dilimize girmiş yabancı kelimeleri karşılamak için bulunmuş sözcüklerdir; mesela gelişen bilgisayar teknolojisi ile birlikte İngilizce *print* kelimesine karşılık *çıktı* sözcüğü önerilmiş ve dile yerleşmiştir.[80]

> *"Kabak* ***bastısı****. Patlıcan* ***bastısı****." [TS, s. 207]*

[80] **TS**, s. 1626.

*İleri yaşta anne olmuş çalışan kadınların "**buldumcuk**" gibi çocuklarını dünyanın tepesine yerleştirmeleri de çok komik geliyor... [Hürriyet Gazetesi, Anneler Kulübü / 15 Eylül 2006]*

"Sonradan görme" anlamındaki *buldumcuk* sözcüğünü diğerlerinden farklı kılan fiil çekim eklerinin (görülen geçmiş zaman + I. tekil şahıs) üzerine isimliğini pekiştirircesine bir de isimden isim yapma eki (-cuk) almasıdır.

*Başvuru dilekçelerinin veya başvuru formlarının, daktiloyla doldurulması veya bilgisayar **çıktısı** olması şartı aranmaz. Ancak başvuru dilekçeleri veya formları okunaklı ve anlaşılır bir şekilde yazılır veya doldurulur. [http://www.meb.gov.tr/BilgiEdinme/yonetmelik.html]*

*"Devlet işletme araç ve gereçlerinin ve diğer **girdilerinin** sağlanmasını kolaylaştırır."- Anayasa. [TS, s. 762]*

*"Ay, yerin **uydusudur**." [TS, s. 2042]*

Faruk K. Timurtaş, Farsça *peyk* kelimesine karşılık olarak kullanılan *uydu* kelimesinin uydurma olduğunu ancak galat-ı meşhur olacak kadar benimsendiğini ifade eder[81].

Tahsin Banguoğlu, bu yapıların bir sıfat-fiil ekiyle oluşmadığını; bu kelimelerin ekin yüklemce kullanılışından gelen isimleşmiş sözcükler olduğunu söylerken,[82] Muharrem Ergin buradaki yapıyı *–DI/-DU* partisip ekiyle türetilmiş kalıcı isimler olarak izah eder.[83] Zeynep Korkmaz ise bu kelimelerin görülen geçmiş zaman ekinin kalıplaşması ile oluştuğunu ortaya koyar.[84] Bu sözcüklerin ek kalıplaşması sonrasında isimleştikleri ortadadır. Bu da kelimelerin fiil kullanımından isimleştikleri anlamına gelmektedir.

2.2.2.1.2. Görülen Geçmiş Zaman Çekiminde İki Yüklemin Birleşmesi Sonucunda Değişme

Türkçede kelime yapma yollarında biri de kelime birleştirmedir. Özellikle 1940'lı yıllardan sonra kelime birleştirme yoluyla kavramları karşılamada artış

---

[81] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 141.
[82] Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri,** 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1990, s. 225.
[83] Ergin, **a.g.e.**, s. 199.
[84] Zeynep Korkmaz, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** Ankara, TDK Yayınları, 1994, s. 54.

olmuş, 1970'li yıllardan sonra da hız kazanmıştır.[85] İşte bu yeni kelimelerin yapımı esnasında örneklerde de görüleceği gibi bazı sözcükler tür değiştirmektedir. İki çekimli fiilin birleşmesi neticesinde bir isim meydana gelmekte, böylece sözcükler fiilden isme bir değişme göstermektedir. Bu yapıdaki sözcükler gramer kitaplarında farklı başlıklar ve açıklamalarla değerlendirilmektedirler: Haydar Ediskun, bu yapıdaki sözcükleri fiil ya da fiilimsilerle oluşan birleşik isimler sınıfına koyar ve *biçerdöver*, *alışveriş*, *kaçgöç* gibi örnekler verir.[86] Tahir Nejat Gencan; *imambayıldı*, *ateşkes* gibi sözcüklerin bir tümcenin kaynaşmasından doğduğu değerlendirmesini yaparken *dedikodu*, *biçerdöver* gibi sözcüklerin de iki eylemin kaynaşması neticesinde oluştuğunu söylemektedir.[87] Kaya Bilgegil, bir ayrıma gitmeden bu sözcükleri birleşik isim olarak adlandırır.[88] Mustafa Özkan "Çekimli Fiil Kalıbında Birleşik Kelimeler" başlığı altında her iki unsurun fiil olduğu *gelgit*, *konargöçer, kaptıkaçtı* gibi örnekleri vererek *kül bastı*, *ateşkes* gibi örnekleri ayırmıştır.[89] Zeynep Korkmaz ise "Ad + Çekimli Fiil Kalıbındaki Birleşik Adlar" başlığı altında geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve isimlerle birleşmiş *dedikodu*, *biçerdöver*, *papazkaçtı* gibi örnekleri vermiştir.[90]

Netice itibarıyla görülen geçmiş zaman kalıbında çekimlenmiş iki fiilin birleşmesi ile bir isim ortaya çıkmakta ve fiilden isme bir değişme gerçekleşmektedir.

> *Koşulardan önce, koşulardan sonra kahvelerde haftalarca bunların lakırdısı edilir. **Dedikodus**u sürülür. [M A / s. 118]*
>
> *Bunlar, **dedikodularla** dolmuş, buraya taşıp dökülmeye gelmişlerdi. [MA / s.169]*
>
> *"Kız aleyhine hiçbir aykırı **dedikodu** çıkmadı." A. Gündüz [TS, s. 481]*
>
> *Sınıfın kapısının açılmayan kanadında sallanan "**geldi-gitti**" levhası yassı, cansız bir yüz gibi bize bakar. [GHY–1, Ant]*

---

[85] Hamza Zülfikar, **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, TDK Yayınları, 1991, s. 165.
[86] Haydar Ediskun, **Türk Dilbilgisi**, (3. Baskı), İstanbul, Remzi Kitabevi, 1988, s. 130.
[87] Tahir Nejat Gencan, **Dilbilgisi**, Ankara, Ayraç Yayınları, 2001, s. 273.
[88] M. Kaya Bilgegil, **Türkçe Dilbilgisi**, (2. Baskı), İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 172.
[89] Mustafa Özkan, "Yapılış, Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler", **İlmi Araştırmalar 2**, İstanbul, 1996, s. 107.
[90] Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003, s. 142.

*"Tatlı konuşma yeteneğinin arkasında bütün **girdisi çıktısı** ile çok iyi bildiği ve kullandığı İstanbul Türkçesi vardı." H. Taner [TS, s. 762]*

Kaptıkaçtı ve *oldubitti* birleşik isimlerini Mehmet Ali Ağakay, diziliş ilkesi olarak bir işin "ilk evresinden son evresine" dizilmiş bir ikileme olarak değerlendirirken dedikodu sözcüğünü de "temel kavramdan yardımcı kavrama" dizilmiş bir kelime koşması olarak nitelendirir.[91]

*Genel bütçeye dâhil idarelerle katma ve özel bütçeli idareler ve bunlara bağlı sabit ve döner sermayeli müesseseler, daimi hizmetleri için Bakanlar Kurulundan karar almak şartıyla yalnız birer hizmet arabası bulundurabilirler. Bu hizmet arabaları ihtiyaca göre station-wagon, binek, **kaptıkaçtı** tiplerinden biri olabilir. (Madde–5)*
[www.mahalli-idareler.gov.tr/GenelMud/TasitIslemleri.htm]

*"Kadınlarla beraber külhanbeylerin **kaptıkaçtı** oynadıkları yalnız kahve ile çay içilen bir halk kahvesi vardı." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1073]*

*Bu, hukuka aykırı durum, Birleşmiş Milletler Teşkilatı nezdinde, sadece Türkiye tarafından değil, diğer ülkeler, örneğin, İngiltere tarafından resmen ve yazılı olarak protesto edilmiş ve bir **oldubitti** kabul olunmamıştır. [www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak...]*

Bilim, teknik ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak dilimize çok sayıda yabancı kelime girmekte ve bu yabancı kelimeleri karşılamak amacıyla sık sık kelime birleştirme yoluna gidilerek yeni kelimeler türetilmektedir. Bir taraftan yeni birleşik kelimeler oluşturulmaya devam edilirken bu şekilde oluşturulmuş bazı birleşik kelimelerin de kullanımdan düştüğü görülmektedir; bir oyun ismi olan *uçtuuçtu* sözcüğü bunlardan biri olarak görülebilir.

2.2.2.1.3. Özne, Nesne, Zarf Durumundaki İsimlerle Görülen Geçmiş Zaman Eki Almış Bir Yüklemin Birleşmesiyle İsimleşme

Aşağıdaki örneklerde özne durumunda bir isim görülen geçmiş zaman eki almış bir fiille birleşerek isim olmaktadır. Bu kullanımda yüklemin III. tekil şahıs ifadesini taşıdığı görülmektedir. Bu birleşme sonucu oluşan isimler çoğunlukla nesne isimleridir. Tahsin Banguoğlu, gerek iki fiilin birleşmesi neticesinde oluşan

[91] Mehmet Ali Ağakay, "Türkçede Kelime Koşmaları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten,** Ankara, 1954, s. 100.

sözcükler gerekse aşağıdaki şekilde oluşan sözcüklerin yargı öbeklerinden doğduklarını söyler.[92]

Örneklerin ilk kısmı özne ve görülen geçmiş zaman çekiminde bir fiilin birleşmesiyle oluşmuş isimleri göstermektedir.

> *Odası **gündoğdu** tarafındaydı. [GHY–2, Oğlumuz]*
>
> *"Köyün **günindisindeki** tarla." [TS, s. 813]*
>
> *Bahçenin birinde, güneşe sevdalı bir **gündöndü** yaşarmış. Onun dibinde de **gündöndüye** sevdalı bir sarmaşık. **Gündöndünün** gövdesine sımsıkı sarılır, yüzünü ona dönsün, onu sevsin diye umutla beklermiş. [http://www.turkish-media.com/forum/index.]*
>
> *İki çıtkırıldım çal çene bayan bir araya geldi mi; **karyağdı** kumaş, mirasyedi destanı üzerine konuşurlar. [Halis Benzer, Eıne Kontrastıv Lınguıstısche Darstellung Der Adjektıveın Der Türkıschen Und Der Deutschen Gegenwartsprache (Doktora Tezi)]*
>
> ***Papazkaçtı** oynarcasına, elindeki sorunlu kâğıttan kurtulmaya çalışan ve "Benden sonra gelecekler düşünsün" diyen zihniyetle olmaz. [Milliyet Gazetesi, Güneri Civaoğlu "Papazkaçtı Oynamak" / 16 Mayıs 2003]*
>
> *"Her sabah siperlerde kan gövdeyi götürse **sinekkaydı** tıraşını olur, komutanına saygıda kusur etmez, efendiden bir genç…" A. İlhan [TS, s. 1772]*

İmambayıldı, hünkârbeğendi gibi yemek isimleri de aynı yapıyla oluşturulmuştur.

Buradaki örnekler ise nesne ve yüklemin birleşmesi sonucunda oluşmuş isimler olup fiillerin bildirdiği şahıs da III. tekil kişidir.

> *"Kiraladıkları otlakların sahibi yıllardır Manastır'a yerleşmiş bir **mirasyediydi**." N. Cumalı [TS, s. 1401]*
>
> *"Hayatını, gençliğini bir **mirasyedi** gibi hiç düşünmeden yiyip bitirmiş." M. Yesari [TS, s. 1401]*
>
> *"Ferit kederinden bir lohusanın **albastı** olamayacağını söyleyemedi." P. Safa [TS, s.67]*
>
> ***Ayakbastı** paraları benim genel demokratik karakterime uygun olarak belirlenecektir. Örneğin TÜSİAD üyelerinden alınan **ayakbastı** parası, Şebinkarahisar Birleşme ve Dayanışma Derneği üyelerinden alınacak paranın yüz (100) misli olacaktır. [Hürriyet*

---

[92] Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 226.

Gazetesi, Serdar Turgut "Chauncey'in Evinden Notlar" / 11 Mayıs 2000]

Hesap işi, deseni oluşturmak için iplikler sayılarak sağa, sola, yukarı ve aşağıya doğru yapılan bir işleme tekniğidir. Hesap işi düz iğne, verev iğne, balıksırtı, civankaşı, hasır iğne, ***ciğerdeldi*** *gibi farklı şekillerde yapılır (Özcan, 1994).*
[http://www.akmb.gov.tr/turkce/books/slifke/04-1.htm]

Ülkemizde napolyon, ***dalbastı*** *gibi isimlerle anılan 0900 Ziraat kirazından ne kadar üretirsek üretelim müşterisi hazır. [Milliyet Gazetesi, Bülent Yardımcı " Dalbastı kiraz Avrupada Yok Satıyor" / 04 Temmuz 2004]*

"Biraz et suyu ile iki parça ***külbastı*** *yiyebildim." A. Gündüz [TS, s. 1280]*

Aşağıdaki örnekler ise zarf tümleci ile yüklemin birleşmesi sonucunda oluşmuş öneklerdir. Bu isimler zaman ve durum yönünden fiilin anlamını tamamlayan zarflar ve görülen geçmiş zaman çekiminde bir fiilin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Buradaki örneklerde de *çıtkırıldım* sözcüğü dışındakilerin tamamı III. tekil şahıs çekimindedir.

"İstanbul'un ***çıtkırıldım*** *hanımlarıyla benim gibi bir kaba asker geçinemez." H. E. Adıvar [TS, s. 431]*

"Sen de amma ***fırdöndüsün****!" [TS, s. 696]*

"Gazhane sırtlarındaki ***gecekondularda*** *oturuyorlar." T. Buğra [TS, s. 734]*

"O ***şıpsevdinin*** *biridir, herkese âşık olur." [TS, s. 1865]*

"Bu kadar milyon nasıl olur da bu eğlenceler ***zıpçıktısına*** *milyonlar yağdırır?" F. R. Atay [TS, s. 2234]*

"Bu devir kâtipliğin itibardan düştüğü devirdir; halk arasında sünepe kâtip, ***zıpçıktı*** *kâtip gibi tabirler kullanılır." R. H. Karay [TS, s. 2234]*

Serdengeçti "fedai", *taygeldi* "ikinci kez evlenen kadının beraberinde getirdiği çocuk veya çocuklar", *küstüm otu* gibi sözcüklerin de bu yapıda oldukları görülmektedir.

Aşağıdaki örnekte ise birleşmeden öte bir kısaltmadan söz etmemiz gerekmektedir. Burada bir iç cümle özelliği taşıyan "hoş geldin demek" cümlesinden kısaltma yoluyla oluşmuş bir isim görülmektedir. Zamanları farklı olduğu için

aşağıdaki bölümlerde inceleyeceğimiz *güle güle oturun*, *hayırlı olsun* isimleri de hep aynı şekilde, kısaltma yoluyla oluşmuş örneklerdir.

> *Karısı kapıyı açtığında son derece telâşlıydı, "**Hoş geldin**"e bile gerek duymadan sitemlere başladı. [GHY–2, Güzelliğin Bittiği Yerde]*

2.2.2.2. Geniş Zaman Kalıbında

Burada incelenen sözcükler aldıkları ekin hem zaman eki hem de sıfat-fiil eki olarak kullanılması dolayısıyla farklı farklı değerlendirilmektedirler. Tahsin Banguoğlu bu sözcükleri *–Ar* sıfat fiil eki ile türemiş ikili isim olarak değerlendirirken[93] Tahir Nejat Gencan ise iki fiilin birleşmesi ile oluşmuş birleşik ad olarak değerlendirir.[94] Mustafa Özkan *bilgisaya*r, *değerbilir*, *hayırsever*, *konuk sever*, *roket atar* gibi sözcükleri sıfat fiillerle kurulmuş birleşikler başlığı altında incelerken *biçerdöver*, *konargöçer*, *olur olmaz*, *çakaralmaz*, *uyurgezer*, *yazarçizer*, *yüzergezer* gibi sözcükleri her iki unsuru çekimli fiil kalıbında olan birleşik isimler başlığı altında incelemektedir.[95] Zeynep Korkmaz da *bilgisayar*, *sanatsever*, *gazölçer*, *kuşkonmaz* gibi kelimeleri sıfat-fiil kalıbındaki birleşik adlar olarak nitelendirirken *biçerdöver*, *biçerbağlar*, *yanardöner*, *okuryazar* gibi kelimeleri çekimli fiil kalıbındaki birleşik adlar olarak nitelendirmektedir.[96] Bu durum geniş zaman çekimindeki iki fiilin birleşmesi neticesinde oluşan isimlerin de birer tür değiştirme örneği olduklarını, fiil özelliklerini yitirdiklerini göstermektedir.

> *Bugün **biçerdöverler** çiftçinin ve köylünün can damarı diyebileceğimiz makinelerdir. [TTG, s. 245]*
>
> *"Öyle **olur olmaza** ağzını açıp da bir çift laf etmez." Y. Kemal [TS, s. 1500]*
>
> *"Ayla'nın sanat gereği en olağan ilişkilerini bile kıskançlıkla karşılıyor, **olur olmaz** nedenlerle kırıyordu kızı." N. Cumalı [TS, s. 1500]*
>
> *"Nasıl oldu bilmem eğilip yakarken **çakaralmaz** çakmak kıvılcım çıkardı." B. Felek [TS, s. 383]*

---

[93] Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 260.
[94] Gencan, **a.g.e.**, s. 273.
[95] Özkan, "Yapılış, Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler", s. 107.
[96] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, s. 142.

*"Asıl, tadına doyamadığı, abla kardeş ürettikleri **yanardöner** o gece söyleşileri." A. İlhan [TS, s. 2121]*

*"Şimdi Diyarbakır'ın **okuryazar** gençlerinin hepsi beni tanıyor." H. E. Adıvar [TS, s. 1495]*

Yukarıdaki örneklerin dışında *uyurgezer*, *kazaratar* "eklemli bir kol üzerinde hareket eden kepçeli bir çark veya zincirle donatılmış kazı makinesi, kazmaç, ekskavatör", *yazarçizer* "yazarlıkla uğraşan (kimse)", *konargöçer* "göçebe bir hayat süren, bir yere sürekli yerleşmeyen (aşiret, oba vb.)", *yüzergezer* "karada olduğu gibi suda da kullanılabilen (araba, tank, uçak vb. araç), amfibi" hep bu yapıda oluşmuş tür değiştirme örnekleridir.

2.2.2.3. Emir Kipi Kalıbında

Emir kipi çekiminde bulunan fiiller de birleşik kelime oluştururken isimleşmelerinin yanında kısalma ve kalıplaşma sonucunda isimleşerek tür değiştirmektedirler.

2.2.2.3.1. Emir Kipinde İki Yüklemin Birleşmesi Neticesinde Değişme

Bu yapıdaki sözcüklerin bir kısmı dilimizdeki yabancı kelime guruplarını karşılamak için oluşturulurken, mesela Farsça yapılı *med ü cezir* oluşumunu karşılamak için *gel- ve git-* fiillerinin birleşmesi sonucunda *gelgit* ismi oluşturulmuştur. Bazı birleşik isimler de dilimize yeni giren yabancı kelimeleri karşılamak için türetilmiştir. İngilizce *zaping* sözcüğünü karşılamak için *geç-* fiilinin aynen tekrarlanmasıyla *geçgeç* ismi önerilmiştir. Muhammet Yelten ve Halil Açıkgöz bu yapıdaki sözcüklerin isim tamlamasının yardımcı unsuru olduklarını, dolayısıyla cümle olabilecekleri düşüncesini *kaçgöç devri*, *gelgit çizgisi* örnekleriyle dile getirirler.[97] Bununla birlikte varlıklara kalıcı isim olmuş *çekyat*, *tutkal*, *vargel*, *vurtut* gibi sözcüklerin aynı yolla fiillerden isimleşerek tür değiştirmiş oldukları ortadadır.

*"Hem özür dilerim, sonra bir **çekçeğe** binerim." A. Gündüz [TS, s. 406]*

---

[97] Muhammet Yelten, Halil Açıkgöz, **Kelime Grupları**, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2005, s. 70.

Ümraniye Tavukçuoğlu Caddesi Özgür Sokak'taki 3 katlı bir binanın bodrum katında faaliyet gösteren ***çekyat*** *imalathanesinde süngerlerin tutuşması sonucu çıkan yangında 4 kişi hayatını kaybetti, 2 kişi de yaralandı.*
[http://www.ntvmsnbc.com/news/357835.asp]

*"Bugün varsa yarın yok... **Gelgeç** bir misafir." R. N. Güntekin [TS, s. 742]*

*"Bu **gelgitten** bıktım artık iş bir türlü yürümüyor." [TS, s. 742]*

*"**Kaçgöç** zamanında bile o erkekten ürkmezdi." R. H. Karay [TS, s. 1023]*

*Tren istasyonlarını mesken tutmuş çeteler **kapkaç** olayını gizlice değil artık alenen yapıyor. [Sabah Gazetesi / Kapkaç Çeteleri Dosyası]*

*Tarihçe olarak, **tutkal** hayvansal dokulardan elde edilen protein kolloidlerini kastetmektedir. Bu anlam, bir cismi başkasına ekleme olanağı sağlayan tutkal benzeri bütün karışımları içermek üzere genişletilmiştir. [tr.wikipedia.org/wiki/Tutkal]*

*Planya, tablanın ileri-geri hareketi ile **vargel** ise bıçakların ileri-geri hareketi ile talaş kaldırma işlemini yapar.*
[www.iskur.gov.tr/mydocu/meslek/meslek482.html - 36k]

*Yine de devrenin sonlarına doğru Ilic, bir kez daha dar alanda kısa **verkaç** örneğiyle oluşturulan pozisyonda sayıyı bulabilirdi. [Radikal Gazetesi, Gemiler Karadeniz'de Battı / 30.04.2006]*

*"**Vurtut** içinde o da gitti." [TS, s. 2098]*

*"**Vurtut**, bir milyon liraya aldım." [TS, s. 2098]*

*"Millete mal olmuş şehitlerin, büyük hizmet sahiplerinin saygınlığı ulu orta **yazboz** tahtasına çevrilemez."- H. Taner [TS, s. 2153]*

*Evrimcilerin, Coelacanth ve benzeri balıkları "kara canlılarının atası" olarak hayal etmelerinin asıl nedeni, bu balıkların **yüzgeçlerinin** kemikli oluşudur. [www.hayvanlaralemi.net]*

Örnek cümlelerde geçmeyen *geçgeç*, *gelgel*, *yapboz, seçal, sürgit* sözcükleri de emir II. tekil şahıs çekiminde iki fiilin birleşmesiyle oluşmuş isimlerdir.

2.2.2.3.2. Kısaltma Sonrasında İsimleşmiş Emir Çekimleri

Bir sözcükten veya sözcük gurubundan kısalarak "yatma borusu"ndan *yat borusu,* "güle güle oturun demek"ten *güle güle oturun* gibi emir kipinin II. tekil şahıs çekimine giren bu sözcükler de isimleşerek tür değiştirirler.

*...bir kez **yat borusu** ile yatmamak **kalk borusu** ile kalkmamaktan, iki kez de eğitim esnasında isteksiz ve ağır hareket etmekten dolayı ikaz edildiği...*
[http://www.msb.gov.tr/prgs/ayim/Ayim_karar_detay.asp]

Fikret Turan bu fiillerin belirli bazı kelime gurupları içerisinde kullanılarak isimleştiklerini ve fiilin bu halinin Türkçenin yapısal bir parçası olduğunu söyler ve *"vur emri", "teslim ol çağrısı", "vazgeç uyarısı"* gibi yapıların morfolojik olarak isimleşmeden sentaktik olarak isimleştiklerini belirtir.[98]

*Bizim bildiğimiz bir kiracı bir eve taşındı mı konu komşu "**güle güle oturun"**a gelirler. [GYH–1, Sınır Üstündeki Ev]*

*Böylesine önemli bir Avrupa kupası maçını bir daha bulamazsın. Hem ablamlara da **hayırlı olsuna** gitmiş oluruz. [Türkiye Gazetesi, Sadık Söztutan- Otobüs Durağı / 23.09.2006]*

2.2.2. Emir Çekiminin Kalıplaşması Neticesinde Değişme

II. tekil şahıs emir çekimindeki kelimelerin, bu kullanımlarıyla isimleştiği görülmektedir. Bu değişme kelimelerin emir çekimlerinin kalıplaşması sonucunda gerçekleşmiştir.

buyur-/ buyur

Türkçe sözlükte aşağıdaki örnekleri ile birlikte beş farklı açıklaması bulunan *buyur-* fiilinin isim kullanımı daha yeni olup kullanımı alanı da oldukça sınırlıdır. Kelimenin birinci ve yaygın anlamı "bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını kesin olarak söylemek, emretmek"tir. Ayrıca *buyurmak* başlığı altında *buyur* ve *buyur etmek* de açıklanmaktadır. *Buyur et-* birleşik fiili "buyurun diyerek konuğu saygı ile içeri almak" şeklinde açıklanmaktadır. *Buyur et-* yapısı *etmek* yardımcı fiili ile kurulan bir birleşik fiil olarak değerlendirilmektedir.[99] *Buyur-* fiilinin örneklerden birinde *et-* fiili gibi yardımcı fiil olarak kullanıldığı da görülmektedir. Ancak *buyur* isminin *buyur-* fiilinin emir çekiminden kalıplaşma ile oluştuğu aşikârdır. Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz *buyurdum*, *buyrultu* (Bkz: s. 57–58) gibi *buyur-* fiilinin

---

[98] Turan, **a.g.e.**, s. 258.
[99] Gülsel Sev, **Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001, s. 41.

çekimli ve genişlemiş hallerinin isimleşmiş olması da bu sözcüğün değişmeye eğilimi olduğunun göstergesidir.

> *"Ahlak sadece kötülük etmekten çekinmek değildir, başkalarının edecekleri kötülükleri de önlemeye çalışmayı **buyurur**." N. Ataç [TS, s. 331]*
> *"Çok doğru **buyuruyorsunuz**." F. R. Atay [TS, s. 331]*
>
> *"Salona **buyurmaz mısınız**?" M. C. Kuntay [TS, s. 331]*
>
> *"**Buyurunuz** kahvenizi!" M. E. Yurdakul [TS, s. 331]*
>
> *"Size karşı derin hürmeti vardı, lütuf **buyurur** sorarsanız yalnızlığını hissetmez." R. H. Karay [TS, s. 331]*
>
> *"Soldaki bahçeli kahveye **buyur** ettim." S. F. Abasıyanık [TS, s. 331]*
>
> *Ahmet Mithat bir akşam bunlardan birini masasına **buyur** etmiş. [Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, s. 19]*
>
> *Gidelim ya! Belki sofraya **buyur** ederler. (Kemal Tahir 1955g s. 155) [TETTL, s. 402]*

Taranan metinlerde örneklerine rastlanmamış da olsa *ayart* ve *çök* sözcüklerinin de emir kalıplaşması ile tür değiştirdiklerine değinmekte fayda vardır. A.Tietze bu yapının emir olduğunu, birleşik kelimelerde çok örneği bulunduğunu; ancak tekli yapıya sık rastlanmadığını söyler[100] ve *ayart, çök* sözcüklerinin de emir yapılarından oluşmuş isimler olduklarını belirtir.[101] *Çök* ismi *çök etmek*, *çök ettirmek*, *çök urmak* şekliyle Tarama Sözlüğünde de geçmektedir.[102]

> *Bunda esas köylünün suçu yoktur. Malum ya, **ayart** büyüden guvatlidir. (F. Baykurt 1961, s. 96) [TETTL, s. 235]*

<u>sakın- / şakın</u>

Orhon Yazıtlarından itibaren *sakın-* fiilinin uzunca bir zaman "düşünmek, sakınmak" anlamıyla kullanıldığını takip edebilmekteyiz. Burada kullanılan anlamı daha sonraki dönemlerde değişecek ve daha çok "korumak, kollamak, saklamak" anlamları ile metinlerde yer alacaktır.

---

[100] Tietze, **a.g.e.**, s. 402.
[101] **A.e.**, s. 235.
[102] **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü II C-D,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965, s. 947- 948.

Ḳaġan mu ḳılayın tidim. ***Saḳındım****. [OY, TY / Batı Cephesi–5]*

Ol mendin ***sakındı*** *= O, benden sakındı. [DLT II, s. 153]*

Ne iş utru kelse anga ked baḳın
Ol işningöngini songını ***saḳın***
(Hangi işle karşılaşırsan, onu iyice gözden geçir; / O işin başşını ve sonunu düşün.) [ABH / 369–370]

Çıġayḳa üledi öküş neng tavar
Asıġ ḳılġamu tip ***saḳındı*** *angar*
(Belki ona faydası olur —diye düşündü ve fakirlere sadaka olarak çok eşya ve mal dağıttı.) [KB, 1112]

Eski Anadolu Türkçesinden itibaren ünlem kullnımını da görmeye başladığımız *sakın* sözcüğü Türkçe Sözlükte ünlem olarak "asla yapma" ve "korkulacak bir durum olmasın" anlamında bir söz şeklinde açıklanırken fiil şekli de üç farklı anlamla "herhangi bir korku veya düşünce ile bir şeyi yapmaktan uzak durmak, içtinap etmek", "olabileceği düşünülen kötülüklere karşı önlemler almak" ve "(-i) korumak, esirgemek, gözetmek" şeklinde açıklanmaktadır. Aşağıdaki örnekler fiil kullanımını göstermekte olup korunmak, kaçınmak manalarını taşımaktadırlar.

Atam ḳazan nāmūsını ṣımayasın ***ṣaḳın****! [DK, 29a / 3]*

Ḥasedden ıraḳ ol [u] kinden ***ṣaḳın***
Daḫı kibre vü buhle varma yaḳın [SNB / 266]

Ṭaḳva günāhlardan ḳatı ***ṣaḳınmağa*** *dirler. [V, 25b / 2]*

...Varvar Paşa'dan tatar gelüp "Benim oğlum! Gâfil olma ***sakın*** *dahi asker cem' eyle" [SN, 2. Cilt / 351a]*

"Hâne sâhibin göz hapsine alun. Belki firâr eder, ***sakının*** *gâfil olman" deyü tenbîh ve te'kîd etdim. [SN, 2. Cilt / 354b]*

"Gençliğinde gerçekten delifişek, gözünü daldan budaktan ***sakınmaz*** *bir askermiş." H. Taner [TS, s. 1685]*

"Bir insanı, yanında uşak gibi kullandıracak her işten ***sakın****." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1685]*

"Kendini tramvay ve otomobil tehlikelerinden ***sakınarak*** *yürüdü." H. R. Gürpınar [TS, s. 1685]*

*..."****sakının****, birer şey verirse alman. Yohsa kelleniz tenlerinizden cüdâ ederim" deyü tenbîh buyurdular. [SN, 2. Cilt / 334a]*

Gogi'nin deyişiyle kendini ne kadar ***sakınırsa sakınsın****, insan denen canlının içinde dostluk arzulayan nurlu bir kutu vardı. [BK, s. 129]*

Günümüzde artık ünlem kullanılışı daha yaygın olan *sakın* sözcüğü emir kalıplaşması sonucunda tür değiştirmiş sözcüklerden biridir. KT'de (s. 809) *sakın* sözcüğü *sakın-* fiilinin emir sigası olarak açıklanır, Türkçe Sözlükteki anlamlardırmalarda da emir ifadesi etkinliğini kaybetmemiş durumdadır. Günümüzde artık emir kalıplaşması sonucunda ünlem olarak kullanımı fiil kullanımının önüne geçmiş ve kalıcı bir değişme gerçekleşmiştir. Aşağıdaki örnekler de bunu kanıtlar niteliktedir.

> ***Sakın*** *bulaşıcı bir hastalık olmasın! [TS, s. 1685]*
>
> *"Aman matmazel,* ***sakın*** *dışarı çıkmayınız!" S. F. Abasıyanık [TS, s. 1685]*
>
> *...ve her nedense "****Sakın*** *kaçırmayın, kendi gelmezse yakalayın, getirin" diye de sıkı emir vermiş. [MA, s. 100]*

<u>sus-/ sus</u>

Daha eski metinlerde *sus-* fiili kullanılırken Tarama Sözlüğünde 16 ve 18 – 19. asırlardan alınmış aşağıdaki örneklerde *sus olmak* kullanımının "susmak, sükût etmek" manasıyla açıklandığını[103] görmekteyiz. *Sus* sözcüğü, Kâmûs-ı Türkî'de harf-i tenbih olarak değerlendirilerek "emir ve tenbih etmeğe mahsustur"[104] diye açıklanır. Bu açıklama da bize sözcüğün içindeki emir anlamını belirtir.

> *Can verirsem ben senin sevginle sevdiğim eğer*
> *Ancalar* ***sus*** *olalar günülerinden öleler (D.B. XVI. 86) [TRM V, s. 3592]*
>
> *Bir sözü söyler isen doğruca di yohsa* ***sus*** *ol*
> *Ger bügûyî sühanî rast bügû verne ḫamuş (Naz. Cev. XVIII – XIX. 67) [TRM V, s. 3592]*

Sus- fiiline göre daha yeni olan *sus* ismi, *sus-* fiilinin emir II. teklik şahıs çekiminin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. *Sus ol-, suspus ol-, sus payı, sus işareti* gibi kullanımlar da bize *sus* isminin kullanım şekillerini göstermek açısından önemlidir. Çoğu fiil olan örneklerimiz de bize sözcüğün isim şeklinin yeni yeni yerleştiğini göstermektedir.

---

[103] **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü V O-T,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1971, s. 3592.

[104] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 838.

sus- :

*— **Susundu** Ayşe, günah*
— İlâhî teyze tuhafsın, neden günah olacak? [S, 105]

*— **Susunuz**, dedim. Çok rica ederim, **susun**, bütün bunları niçin söylüyorsunuz. [GYH–1, Erzurumlu Tahsin]*

*"**Susun** lütfen" dedim sertçe. [ŞAG / s. 117]*

sus:

*Başkan aniden ciddileşip işaret parmağını dudaklarınaa götürerek "**sus**" işareti yapıyor. Şadiye anlar bunu, susar. [TÖ, s. 14]*

*Planın en dikkat çekici kısmı ise Kuzey Irak'taki Kürtleri korumak adına Türkiye'ye "**sus payı**" olarak bedava petrol teklif edilmesi. [Sabah Gazetesi, Dünya Raporu, 'Sus payı' Olarak Türkiye'ye Petrol / 18 Aralık 2006]*

Sus- fiilinin isim kullanımının *suspus ol-* deyiminden geldiği düşünülebilir. Burada aslında *pus-* "sinmek, saklanmak" fiilinin de isimleşmesi söz konusudur. Bu haliyle *suspus* yapısı yukarıda izah ettiğimiz *çekyat, gelgit, kapkaç* gibi sözcüklerle aynı yapıdadır. Ancak bu sözcüğün aynı dönemlerde yaygın olarak kullanılan ve isim olan "sis, duman" anlamındaki *pus* ismiyle karıştırılması ihtimali de yüksektir.

2.3. İsimden Sıfata Değişme

Türkçede neredeyse bütün isimleri sıfat olarak kullanmak mümkün olduğu halde buraya aldığımız sözcükler, yapı olarak sıfat olmaya pek de uygun olmayan az sayıdaki örneği göstermektedir.

2.3.1. "-mak" Fiilden İsim Yapma Eki Almış Sözcüklerin Sıfatlaşması

Fiillerin hareket isimlerini yapmak için kullanılan *–mAk* ekinin kalıcı isimler yaptığı biliniyorken[105] bizim örneklerimizde kalıcı isim halini almış bu sözcüklerin sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. Burada bir yanlış kullanım olduğu fikri uyansa da aynı metinlerde sıfat yapmak için yaygın olarak kullanılan *–mA* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş sıfatların varlığı bu düşünceyi ortadan kaldırır. Örneklerin yalnızca Seyahatname'de kullanılmış olması yazara özel kullanım

[105] Korkmaz, **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**, s. 55.

olabileceğini akla getirmektedir. Ancak bu kullanımların diğer lehçelerde de kullanılıyor olması[106] bunların Evliya Çelebi'ye has bir kullanım olmadığının göstergesidir.

"Safkan at" anlamı verilen ve Tatarca olduğu belirtilen *ağırmak* sözcüğünün Kırgızcada da *aġrımaḳ* şeklinde kullanıldığı belirtilmiştir[107], daha sonraki dönemlerde böyle bir kullanıma rastlayamıyoruz. Zaten "at" anlamına gelen bu sözcüğün daha çok atın sıfatı olarak kullanıldığı ortadadır.

> *Ve kızları cümle* ***ağırmak*** *Tatar atlarıyla ve zırh u… [SN, 5. Cilt / 52a]*
>
> *Ve* ***ağırmak*** *yorgalar ve elli çift karçılcalardan toykunlar ve sunkurlar göndermememiz mukarrerdir. [SN, 5. Cilt / 53b]*
>
> *…ḳānūn-ı Tatar üzre bir ferd vażʿ-ı yed etmeyüp cümle māl-ı ġanāyimi ve yiyirmi esīr ve ḳırḳ* ***ağırmaḳ*** *at bu ḳadar baḳır ve ḳalay āvānı ve semmūr lipāçeler ile muğtenim olup… [SN, 1. Cilt / 102b]*

Azmak kelimesi Tarama Sözlüğünde "ark, su cedveli, bir sudan ayrılan kol" anlamlarını karşılayan bir isim olarak kaydedilmiş olup bizim örneklermizdeki anlamlandırması da "akarsu kenarında oluşan su birikintisi, büyük su birikintisi, bataklık" şeklinde isim olarak yapılmıştır. Ancak örneklerde görüldüğü gibi kelime sıfat tamlamasının tamlayan unsuru özelliğini kazanmış hatta ikileme kurarak zarf görevinde kullanılmıştır. Oysa TRM'den aldığımız ve daha eski bir metinde geçen örnekte kelime isim olarak kullanılmıştır.

> *Gün doğusu tarafına dolaştıktan sonra* ***azmaklar*** *vardır. Ol* ***azmaklar*** *içinde levent kayıkları gizlerler. (K.B. XV. 26) [TRM I; s. 351]*
>
> *Ol kadar lezîz su değildir, zîrâ çok* ***azmak*** *bataklıkdan gelüp cereyân eder. [SN, 5. Cilt / 48a]*

Kelimenin morfolojik yapısının *az-* fiilinden *–mak* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş bir isim olduğu A.Tietze tarafından da ifade edilmiştir.[108] Kelime, SN'den alınan aşağıdaki örnek cümlede ikileme formunda zarf göreviyle de kullanılmıştır:

---

[106] Dankoff, **a.g.e.**, s. 70.
[107] Dankoff, **a.y.**
[108] Tietze, **a.g.e.**, s. 250.

...firkatleri Ulu Tün ve Diri Tün ve Kanlıca özeği ve Timurlenk cezîresi tarafların muhâfaza edüp ***azmak azmak*** *gezerlerdi. [SN, 2. Cilt / 260a]*

Azmak kelimesi kullanımını devam ettirmiş, KT'de "taşmış dere" şeklinde karşılık verilmiş (s. 32), Türkçe Sözlüğe de halk ağzındaki kullanımıyla "1.Küçük su birikintisi, gölcük. 2.Bataklık." şeklinde girmiştir.

2.3.2. Eksiz Değişmeler

Burada isimlerin sıfatlaşmasına vesile olan bir unsur bulunmamakta olup doğrudan bir değişme gerçekleşmektedir.

direk

Burada bir kelimenin başka bir kelime ile karıştırılması sonucunda bir tür değiştirme durumu ortaya çıkmıştır. *Direk* kelimesinin *doğruca* yerine kullanılarak sıfatlaşması ve zarf göreviyle kullanılması aslında Fransızcadan alınan *direkt* kelimesiyle karıştırılmasının sonucudur. *Direk* ismi Türkçe Sözlükte "1.Ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek, 2.Sütun" manalarıyla açıklanmış ve *doğruca* karşılığında kullanımına değinilmemiş, *doğruca* anlamı sadece *direkt* kelimesinin açıklamasında verilmiştir.[109] A.Tietze *doğruca* anlamındaki *direk* sözcüğünü *direkt* sözcüğünün varyantı olarak değerlendirir ve kelime sonundaki –t sesinin f/k/s/ş seslerinden sonra özellikle halk dilinde düştüğünü abdes, egzoz gibi kelimelerin buna örnek olduğunu söyler.[110] *Direk* kelimesini *direkt* sözcüğünün varyantı yani çeşitlemesi olarak da düşünsek bu kullanımın oluşmasında ve yerleşik hale gelmesinde *direk* kelimesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Sözcüklerin ilk değişmelerinin konuşma dilinde olduğunu düşünürsek bu kelimenin *direk* olarak yerleşmesini de daha kolay açıklayabiliriz. Dilin genel kullanıcıları kendilerine yabancı olan *direkt* kelimesinin yerine tanıdıkları, bildikleri *direk* kelimesini koymuşlar ve böylece kelimenin türünü değiştirmişlerdir.

Günümüzde yaygın olarak kullanılan ve özellikle spor müsabakalarında duymaya alıştığımız "direk kaleye çekilen şutlar", "direk dışarı vurulan smaçlar"

---

[109] Tietze, **a.e.**, s. 536.
[110] Tietze, **a.e.**, s. 625, 75.

veya bir şehir gezisinde karşımıza çıkan "direk saraya gider" levhaları artık yazı dilimize de girmiştir. Bunların dışında da *direk* sözcüğü sıfat olarak dilimizde geniş bir kullanım kazanmıştır. A.Tietze, bunun için şu örnekleri vermiştir:

> ***Direk*** *postaya vaktiniz çok. Kuzum, son vapurla gidiniz!(S. M. Alus, Akşam Gazetesi, 3.7.1941) [TETTL, s. 625]*
>
> *Salih, Şenol'un gözüne saplanan oku* ***direk*** *bir el hareketiyle korkusuzca çekip çıkardı. (M. Kaçan, 1990 s. 16) [TETTL, s. 625]*

Aşağıdaki örneklerde de kelime, zarf olarak kullanılmıştır:

> *Yılda aktarmalı olduğu halde 100 bine yaklaşan turist Türkiye'ye geliyorsa,* ***direk*** *uçuşla bu rakam çok daha yükselmeyecek mi? [Sabah Gazetesi, Mahmut Övür / 15.01.2006]*
>
> *Soldan İbrahim Üzülmez'in ayağına kestiği topu, İbrahim Akın, kaleyi* ***direk*** *gören bir noktadan önce kontrol etti, sonra Hakkı'nın yanından vurdu. [Vatan Gazetesi, Kartal Kontak Kapattı / 12.11.2006]*

Direk kelimesinin bu kullanımının ayrılması ve Türkçe Sözlüğe ayrı bir madde olarak kaydedilmesi gerektiği de belirtilmiştir.[111]

<u>külhanbey</u>

TS'de "kendilerine özgü giyiniş ve konuşma biçimleri olan, argo kullanan, başıboş, haylaz delikanlı, kabadayı, serseri, hayta, külhani, apaş" karşılığı verilen ve belirtisiz isim tamlaması yapısında kurulan *külhanbeyi* ismi son dönemlerde iyelik ekini düşürüp sıfat olarak kullanılmaya da başlanmıştır.

> *Dudaklarını kıpırdatmadan konuşan* ***külhanbeyler****,* ***külhanbey*** *işçiler, balıkçı yahut ne iş yaptığı meçhul Rum ve Ermeniler her şeyden bahsediyorlardı. [SS, s. 153]*
>
> *Sırtına oyuncak sepetini vurmuş* ***külhanbey*** *kılıklı seyyar oyuncakçı trampet çalıp, kursak düdükleri öttüre öttüre, tekerleme ve maniler söyleyerek sokakları dolaşır ve çocukları peşlerine düşürürler. [http://www.kadinveaile.com/aile3/gunisigi/yazilar.asp?x=135]*
>
> ***Külhanbey*** *tavırlı futbol yorumcusunun aslında yarı cahil ve içten pazarlıklı bir fırsatçı olduğu kanaatindeyseniz, toplum dışısınız*

---

[111] Osman Fikri Sertkaya, "*Direk* Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler", **Türk Dili**, Sayı 662, Ankara, Şubat 2007, s. 119.

demektir. Hatta eşcinsel olma ihtimaliniz bile var! [http://www.ntvmsnbc.com/news/252085.asp]

2.3.3. Kısalma Sonucu Değişme

Türkçede isimlerin cümle içerisinde sıfat veya zarf olarak kullanılabilecek özellikte oldukları hatta sıfat olan bir sözcüğün zarf olarak da kullanılmasının neredeyse kaçınılmaz olduğu bilinmektedir. Burada incelenen sözcükler de sıfatken zarf fonksiyonu ile kullanılmış gibi görünmektedirler. Ancak bu sözcükler çeşitli eklerle türetilmiş (-CA, -lA, -DAn) zarflardan kısalma sonucunda bu zarfları karşılamak için kullanılmaktadır. Burada Türkçe olan *bütün, doğru, gerçek, yalnız* kelimeleri incelenirken alıntı kelimeler bahsinde bunlarla aynı özellikleri gösteren *sade, cümle, ibtida, nihayet* gibi sözcükler incelenecektir.

bütün

Aşağıdaki örneklerde *bütün* sözcüğü *bütünüyle* zarfından kısalma sonucunda aynı anlam ve görevle zarf olarak kullanılmaktadır. Aslında kelimeyi zarf yapan ekleşmiş olan *ile* edatının ifade olarak yerleşmiş olması ve düştükten sonra bile anlamını muhafaza etmesidir.

*Yaklaşıyorum, otomobilin içi, camların kenarları **bütün** çiçeklerle süslü. [GYH–1, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi]*

*Uzun, (yahut izinle geçtiği için kısa), yarı güneşli güzel bir sonbahar ayını, her dakikasında zevk alarak, **bütün** yüreğiyle sevdiği İstanbul'da karısının o sıkıcı terzi, kunduracı dükkânlarına ve akraba ziyaretlerine onu da beraber sürüklediği günler müstesna, hemen hemen avare, dilediği gibi boş ve rahat geçmişti. [GYH–1, Yataklı Vagon Yolcusu]*

Yukarıdaki iki örnek kelimenin değişimini göstermek açısından önemlidir. Birinci örnekte bütün kelimesi "*ile*"yi düşürmüş olsa da anlam ve görev olarak taşımaktadır. İkinci örnekte ise *bütün* sözcüğü sıfat olarak asli şekliyle kullanılmış ve tamlama kurduğu sözcüğün "*ile*"yle birleşmesi sonucunda sıfat tamlaması zarf göreviyle kullanılmıştır.

Bırak ki anlasalar var mı çâre hiç? Ne hezer!
*Hekim ilâçları, oğlum, **bütün** tesellidir.* *[S, 66]*

*"Muzaffersin!" diyen sesler **bütün** hâindir, aldanma [S, 99]*

Bilmem neye bel bağlayarak hayr umuyorduk.
*Bizler ki o âyâta **bütün** göz yumuyorduk.* *[S, 629]*

*Bahâr olmuş, çemenler, lâleler, güller **bütün** bitmiş;*
Gülüm, bir sensin ancak bitmeyen hâlâ şu topraktan. [S, 675]

doğru

Doğru kelimesininm sıfat ve zarf kullanımları ile ilgili örnekler edat kısmında görülecektir. Burada *doğru* kelimesi *doğruca* sözcüğünden kısalma ile zarf fonksiyonu kazanmıştır. Örneklerde de görüleceği gibi bu kullanım tarihî metinlerden itibaren yaygınlaşmıştır.

Kişi var ki her dem öperler elin
*Yanılmaz işin **ṭoġru** varır yolın* *[SNB / 5478]*

*Ḳılıç **ṭoġru** olsa ṣıġar ḳınına*
*İlan **ṭoġru** varsa sıġar iñine* *[SNB / 279]*

*Orhan Gāzi'yi **togrı** ol bagçaya iletdiler. [OT, Bâb 32]*

*Bundan soñra bir gün bir kavad agacını kopardı, omuzuna götürüp **togrı** Bursa'nuñ hisârına geldi. [OT, Bâb 38]*

*Çünkim hünkâr anlaruñ hakîkatini bildi, hemân tevekkül-i küllî Hak taʿâlâya sıgınup **togrı** Sofya'dan yörüdi. [OT, Bâb 119]*

*"Niyyet-i gazâ" diyüp Mora vilâyetine yöridi. **Togrı** körfeze vardı, feth itdi. [OT, Bâb 128]*

*Hemân-dem ki Edrene'ye geldi, ʿasker-i mansûra destûr virmedi. **Togrı** Gelibolı'ya vardı. [OT, Bâb 138]*

***Togrı** Sivaz'a geldiler ve andan Baba İlyas'a geldiler ve andan Kırşehr'ine vardılar ve andan Kayseriyye'ye geldiler. [OT, Bâb 170]*

*Hemân dem kapuyı açdılar, bile kendü-y-ile gelen gāzileri içerü aldılar, **togrı** tekürüñ sarayına vardılar. [OT, Bâb 26]*

*Bir gün Bursa'dan devlet-ile çıkdı, **togru** Taraklu Borlı'ya vardı. [OT, Bâb 64]*

*Efendimiz dahi yine, "Es-selâmu aleyküm" deyüp âbâd üzre kıçın kıçın taşra çıkup **doğru** sadrıʿazam Boyuneğri Mehemmed Paşa'ya varup mülâkat olduklarında anlar dahi efendimize harc-ı rah on kîse verüp anlar dahi, ... [SN, 5. Cilt / 27a]*

*...bir şey kabul edmeyip **doğru** İşpaniye kralına gelüp yeni dünya ahvalin krala söyleyüp... [SN,5. Cilt / 35b]*

*...hemân hakîr kapu kethüdâsıyla **doğru** Topçular'a vardık. [SN, 5. Cilt / 64a]*

*Kalabalığa bakmadan atını üzengilemiş, tekneden çıkmış, **doğru** evine sürmüş. [FSKAB, s. 291]*

gerçek

Burada *gerçek* isminin *gerçekten* zarfı yerine kullanıldığı az sayıda örnek vardır. TS'de gerçek sözcüğünün sıfat ve isim kullanımlarına yer verilirken zarf kullanımına değinilmemiştir[112]; ancak kelimenin özellikle konuşma dilinde zarf olarak yerleşmiş bir kullanımı olduğu örneklerde de görülmektedir. Bu kullanımın oluşmasında *hakikat, akıbet, nihayet* gibi alıntı isimlerin kısalma yoluyla zarflaşması önemli bir etkendir.

***Gerçek** pâdişâhım, Bosna serhaddinde küffâr bir kilise almış. [SN, 5. Cilt / 138a]*

*— Ha!... **Gerçek** o ne demekti acaba? "Benim aşkım da bu çiçek gibidir... Böyle solar gider mi" demek istedi. [ARA, s. 33]*

*— **Gerçek** pek delice yağıyor, ortalığı sel basacak, galiba yakınlarda bir yere de yıldırım düştü. [ARA, s. 68]*

*−Yâhu, akıllısın **gerçek**! [S, 304]*

yalnız

Sıfat olan *yalnız* sözcüğü bir kısalma sonucunda *yalnızca* sözcüğünü karşılamak için zarf olarak kullanılıyor ve böylece tür değiştirmiş oluyor. Sıfat olarak *yalnız* sözcüğünün zarf olarak kullanımı sıradan bir durum olmasına karşın buradaki gelişme farklıdır. Burada esas olan, *yalnızca* kelimesine zarf kullanımını kazandıran eşitlik ekinin düşmesi sonrasında kelimenin zarflaşmış olmasıdır. Böyle bir değişmeyi alıntı bir kelime olan *sade* kelimesi *sadece* kelimesinin yerini alırken de görüyoruz.

---

[112] **TS**, s. 749.

Kelimenin sıfat ve zarf kullanımı ile ilgili örnekler edatlaşması bahsinin izahında verilmiştir. "Muyessiretü'l-Ulûm"dan alınan örneklerde zarf kullanımının *yalñuzcak* şeklinde olması bu kullanımın yaygınlaşmasının daha sonraki dönemlerde olduğunu göstermektedir.

*Belki **yalñuzcaḳ** işlenen zikr olunmışdur. [MU, 17 / 10]*

*Pes bu taḥḳīkden şöyle añlandı ki **yalñuzcaḳ** kāf māżīde müstaʿ mel imiş. [MU, 146 / 4]*

*Ammā **yaluñuz** (sırf, yalnızca) hacc idene kurbān itmek vācib degül, sevgülüdür. [M, 122a / 11]*

***Yaluñuz** sen idüñ cihānda benüm*
Güvendügüm ü ḥācetüm ü cānum [SNB / 5226]

*Ḳabżdan ṣonra ittifākdur kim **yaluñuz** ʿayblu ḳulı red eylemek revādur ol birinsüz… [NH, 51a / 13]*

*Bizüm ḳavlumuzda **yaluñuz** ḳażā lāzım olur. [NH, 86b / 2]*

*Bizde taʿallüm-i kırâat ve kitâbet hakkında derkâr olan suʿûbet **yalnız** bunlardan ibaret olmayıp… [YTE Ant. I, s. 202]*

*Muntazam bir yoldan husule gelen fevâid **yalnız** inşası için iktizâ eden sermâyeyi tedârik edenlere aid olmayıp belki umûmen ahaliye vâkiʿdür. [YTE Ant. I, s. 211]*

Artık neye mevkûf ise te'mîn-i bekâsı
***Yalnız** ona masrûf olur âvâre kuvâsı [S, 32]*

*…bütün parterde **yalnız** bir tek bahriyeli var, o da yanında bir kız getirmiş, başbaşa konuşuyorlar. [MA, s. 152]*

***Yalnız** evimizle mektebi gözümün önüne getirebilirim. [GYH–1, Ant]*

***Yalnız** çocuklar böyle ağız dolusu, böyle mutlu gülerler. [FSKAB, s. 120]*

*İki parmağı ile yanağının üstünde trampet çaldığı zaman geçtikten sonra arkasından **yalnız** ben "Davulcu" diye bağırmadığım için, ejderhanın hikâyesini **yalnız** bana anlatıyor. [SS, s. 33]*

***Yalnız** bu senin odaya kimsecikleri gönderemedik. [FSKAB, s. 40]*

***Yalnız** sözlere ehemmiyet veren bir insan bunları anlayamaz. [FH, s. 107]*

*"Kendisini **yalnız** Bombay'a kadar götürecek tren parası vardı." F. R. Atay [TS, s. 2118]*

2.4. İsimden Edata Değişme

Türkçede edatlar; anlamı olmayan, sözcükler arasında ilgi kurmaya yarayan görevli sözcükler olarak nitelendirilmektedir. Edatları oluşturmak için herhangi bir yapı ve ek olmaması sebebiyle zaman zaman anlamlı sözcükler olarak nitelendirilen bazı isimler edat göreviyle kullanılarak tür değiştirmektedir. Özellikle zarf olarak kullanılan isimler bu değişmeyi daha çabuk gerçekleştirmektedir. Metinlerde karşımıza çıkan örnekleri aşağıda tasnif ettik. Ancak daha az kullanılan ve gramer kitaplarından isim menşeli oldukları bilgisini edindiğimiz *beri, önce, karşılık, yana* gibi edatlar da tür değiştirme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemde bağlaçlarla ilgili yapılan çalışmalarda ortaya konan *bakalım, bakarsın, açıkçası, demek, anlaşılan, ayrıca, besbelli, kısaca, kuşkusuz* [113] gibi sözcüklerin bağlaç olması da değişmenin bir parçasıdır.

> *Gördüğüm kadarıyla, binanın çok kullanışlı bir plânı vardı. **Anlaşılan** evin sahibi inşaat işlerinden iyi anlıyordu. [TTG, s. 1100]*
>
> *Kitabın içi akla hayale gelmez şişirmelerle doldurulmuş. **Kısaca** işe yarar bir yayın değil! [Korkmaz, Bağlaçlar ve…, s. 121]*
>
> *Fakat türkü, eski türkü idi; **demek** barut fıçısı üzerinde de hayat devam ediyordu. [H, s. 23]*

2.4.1. Doğrudan Edatlaşma

Buradaki sözcükler bir gramer yapısına ya da söyleyiş özelliğine bağlı olmaksızın edatlaşmışlardır.

artık

Art- fiilinden *–k* ekiyle türetilen bir sıfat olan *artık* kelimesi Osmanlı Türkçesi döneminde ve Türkiye Türkçesinde edat olarak kullanılmıştır.[114] Böylece kelimenin tarihî gelişimi çerçevesinde isimden edata bir değişme olmuştur. Eski Türkçe ile

---

[113] Zeynep Korkmaz, "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", **Türk Dili**, Sayı 638, Şubat 2005, s. 121.; Lemi Akın, **Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar**, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004.

[114] Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, MEB Yayınları, 1992, s. 120.

ilgili yazılmış gramer kitaplarında da böyle bir edatın varlığından söz edilmemesi[115], bunun yanında Tunyukuk Yazıtında "sayıca fazla" anlamında sıfat olarak kullanılması[116], bu kullanımın DLT'de de isim olarak devam etmesi[117], sözcüğün edat kullanımının yeni olduğunu göstermektedir. "Müyessiretü'l-Ulûm"da *artuk* kelimesi olumsuz tekid edatları arasında sıralanmıştır.[118] Bu konuda yapılan çalışmalardan birinde artık edatını N.Hacıeminoğlu bir cümle başı edatı olarak değerlendirirken[119], Yong S. Li bu sözcüğü fazlalık bildiren bir sontakı olarak değerlendirmektedir.[120] Bu kelime ile ilgili farklı bir yaklaşımı Kamil Tiken öne sürmekte ve Osmanlıdan sonra edatlığını kaybettiğini dile getirmektedir.[121] Oysa örneklerde de görüldüğü gibi kelime günümüzde de edat kullanımını devam ettirmektedir.

Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi *artık* sözcüğü hem son çekim edatı hem de cümle başı edatı olarak kullanılmaktadır. Kelime, günümüzde fonetik bir gelişmeyle ikinci hecedeki yuvarlak vokalin düzleşmesi neticesinde *artık* halini almıştır.

İletdi ṣabr u ʿaḳl u ḳarārı vü göñlümi
*Ḳayġudan **artuḳ** ol baña hiç nesne virmedi [SNB / 1436]*

Ger egledüm ise aḫı noldıdı
*Günāh andan **artuḳ** daḫı noldıdı [SNB / 2402]*

Gerek kimse hīç üstüme girmeye
*Yüzüm senden **artuḳ** kişi görmeye [SNB / 3031]*

*...Neme lâzım **artık**,*
Girerim ben diyerek kendimi attım içeri [S, 85]

Sıkıştı gitgide vâdî, nihâyet oldu boğaz
*Güneş çocuk değil **artık**, şu var ki pek yaramaz [S, 649]*

*Keçiler de onu hemen benimsemişler, **artık** ona şaşkınlıkla bakmıyorlardı. [FSKAB, s. 175]*

---

115 V. Gabain, **a.g.e.**, s. 93-100.; Talat Tekin, **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara, 2000, s. 150-161.
116 Tekin, **a.g.e.**, s. 9.
117 **DLT-IV**, s. 39.
118 Bergamalı Kadri, **Müyessiretü'l-Ulûm** (Haz.: Esra Karabacak), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002, s. 16.
119 Hacıeminoğlu, **a.y.**
120 Yong - Song Li, **Türk Dilinde Sontakılar**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul, 2004, s. 98.
121 Kamil Tiken, **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004, s. 1.

*İkisinin de, **artık** dayanamıyorum dediği bir gün. [GHY–2, Unutulan]*

*"Ne olur üzülmeyin, geçti, bakın iyileştim **artık**!" dedim. [GHY–2, Yoldan Geçen Öykü]*

***Artık** deniz banyolarından vazgeçilmiş günlerde, gençler onların altlarına otururlardı. [GHY–2, Gelinlik Kız]*

*"**Artık** onlar en lüks gazino ve barlara gidiyorlar, geleceklerini oralarda geçiriyorlardı." T. Buğra [TS, s. 125]*

<u>başka</u>

Bugün TS'de ilk olarak sıfat türünde gösterilen ve "bilinenden ayrı, değişik, farklı, özge" anlamı verilen *başka* sözcüğünün üçüncü anlamının da "'ayrıca, üstelik, bir yana' anlamlarında -dan / -den başka biçiminde kullanılan bir söz." şeklinde bir edat olduğu belirtilmiştir. N. Hacıeminoğlu ve Yong S. Li, *başka* sözcüğünün edat kullanımının nadir de olsa Harezm Türkçesinde ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.[122] Kelimenin etimolojisinin *baş* ismine *–ka* yönelme eki getirilmesiyle oluştuğu görüşü öne çıkar.

*Mirasyedi beyefendinin kendi sefâhetinden **başka** hiçbir masrafı olmadığı hâlde her ay eline geçen yüz elli lira kadar bir para o sefâhete kifâyet etmezdi. [ARA, s. 10]*

*Seni üç ay dört taş arasında hapsetmekten **başka** elinden ne gelir! [KA, s. 4]*

*Bâhusus şimdi bana öyle geliyor ki, ben dünyada senden **başka** hangi kadını alsaydım hiçbirisiyle senin gibi olamayacaktım; senin gibi böyle samimî, ruhuma kadar, böyle canıma kadar Samimî... [E, s. 6]*

*Oyunsuz çocuk ise karnına dokundukça "Vık!.. Vık!" eden kukla bebeklerden **başka** bir şey değildir. [F, s. 41]*

*Şu koca dünyada anacığından **başka** hiç kimsesi yoktu. [GYH–2, Sümüklü Böcek]*

Türkçede aynı ifadeyi taşıyan ve sıfatken edatlaşan bir diğer sözcük de *özge*dir. Ancak bu sözcük günümüzde standart dildeki kullanımını kaybetmiştir.

---

[122] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 12.; Li, **a.g.e.**, s. 132.

bile

G.Clauson, *bile* edatının *birle*den geldiğini ve zarf olarak kullanılsa da edat görevinde yaygınlaştığını dile getirir.[123] Andreas Tietze de *bile* sözcüğünü eski Osmanlıcada "beraber, birlikte" manasında zarf olarak kullanıldığını ve "bile"nin edat oluşunda vurgulu söylenen kelimelerden sonra gelmesinin etkili olduğunu söyler ve şu örnekle açıklar: *"Dedesi bile geldi."* (Dedesi (onunla) beraber geldi.); *"Dedesi bile geldi."* (Dedesi de geldi; hâlbuki ihtiyar olduğundan dedesinin geleceğini ummuyorduk.). A.Tietze, bu değişikliğin ne zaman gerçekleştiğinin kesin olarak bilinmediğini ancak 17. yüzyıldan itibaren yeni anlamıyla sözlüklerde yer aldığını söyler.[124] Muherrem Ergin de *bile* kelimesinin bağlama ve kuvvetlendirme edatı olduğunu ve Eski Anadolu Türkçesinde zarf olarak kullanıldığına değinerek Eski Türkçede "*bir*" ve "*ile*"nin birleşmesiyle ortaya çıktığını kabul eder.[125] Necmettin Hacıeminoğlu ise *birle* kelimesinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde çok kulanıldığını ancak Osmanlıca devresinde yerini "*bile*" ve "*ile*" kelimelerine bıraktığını dile getirir.[126] Türkçe Sözlükte *bile* kelimesinin hem zarf olarak hem de edat olarak anlamlandırılması yapılırken zarf şeklinin eski olduğu belirtilmiş ancak örnek verilmemiştir.

Örneklerden ve konu ile ilgili yapılan açıklamalardan yola çıkarak "*bile*" sözcüğünün zarf kullanımını yitirdiğini, yerini *beraber*[127] zarfına bıraktığını ve artık edat olarak kullanıldığını söylemek, bunu ise A.Tietze'nin ifade ettiği gibi vurgulu söyleyişe dayandırmak mümkündür.

Aşağıdaki örnekler EAT dönemi eserlerinden alınmış olup kelimenin zarf kullanımını göstermektedirler. Örneklerin sayısı kelimenin zarf olarak sık kullanımını göstermek için fazla tutulmasına rağmen yine de oran olarak çok az bir kısmı temsil etmektedir.

Ol maḳāmdan nişe geldüñ bu ile
Hem daḫı andan ne getürdüñ ***bile*** *[GN-I /1 - 1088]*

---

[123] Clauson, **a.g.e.**, s. 364–365.
[124] Tietze, **a.g.e.**, s. 343.
[125] Ergin, **a.g.e.**, s. 364.
[126] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 26.
[127] Tietze, **a.g.e.**, s. 343.

*Gel **bile** gitlüm taʿallül ḳılmaġıl*
Dünyaya meyl eyleyüp ayrılmaġıl [GN-I /2 - 5499]

Her gice ḳarañuda ḫayālüñ beni ister
*Ḳoma yaluñuz gelmege bir kimse **bile** ḳoş [SNB / 1646]*

Ki girü begüñüz bulunınca siz
*Bizüm ile bunda **bile** olasız [SNB / 2827]*

*Revān bindi ata vü sürdi **bile***
Ögündeki geçemeyeni ne bile [SNB / 2396]

*Eger ṭanuḳlıḳ virse er ʿavrat üzerine zināya – üç gişi ile **bile** revā degül bayıḳ sögmiş olur. [NH, 103b / 13]*

*Bizüm ʿulemā ḳavlında revā degül, ikisini **bile** terk eyleye, yā ikisini bile ala. [NH, 53b/11]*

*Eger ʿavrat ölse seferde anuñ **birle** hîç ʿavrat daḫı olmasa erenler olsa gendü eri **bile** olsa ʿavrat yumaya eri yuya bizüm aṣḥābumuz ḳavlinde.[128] [KG, 38a / 3]*

*"Dedem Ḳorḳut gelsün, bu oġlana ad ḳosun, **bilesince** alub babasına varsun… [DK, 10b / 8]*

*Evüñ yaġmalatduġuñ dem Ṭaş Oġuz **bile** bulınmadı. [DK, 148a / 7]*

*"Baḳ baḳ! Şimdiye degin Ḳazanuñ évin **bile** yaġma éderidük. [DK, 148a / 2]*

*ʿOsmân Gāzi kim sancagı begi olup at bindi, Köse Mihâl dâyim anuñ-ıla **bile** olurdı. [OT, Bâb 10]*

*Hatun kim vefat idicek Orhan Gāzi'ylen Bursa hisârında **bile** defn itdiler, vallahu aʿlem. [OT, Bâb 13]*

*Hemân dem kapuyı açdılar, **bile** kendü-y-ile gelen gāzileri içerü aldılar, togrı tekürüñ sarayına vardılar. [OT, Bâb 26]*

Osmanlı Türkçesi eserlerinden alınan örneklerde de kelimenin zarf kullanımı devam etmektedir. Ayrıca bu dönemde kelimenin edat kullanımına örnekler de vardır.

zarf:

*…meks ederler ammâ bu mahalle gelen Tikrit'den atlarının yemlerin ve kendülere ekmeklerin **bile** getirmek gerek. [SN, 4. Cilt / 407b]*

---

[128] Eseri yayına hazırlayan bu kullanımı edat olarak değerlendirir. Ancak biz "birliktelik" ifade eden bir zarf olduğu kanaatindeyiz.

"Tîz bize menzilci tütün kahve getür ve mâhazar heybede ne var ise bu kardeş ile yeyelim!" dediğime ***bile*** *taʿâm yemeğe rızâ vermeyüp kalkmak istedi. [SN, 3. Cilt / 33b]*

Andan Mısır'a ***bile*** *gelüp baʿde'l-feth Selîm Hân kendülere tekyeleri yerin… [SN, 3. Cilt / 159a]*

Bu havâdisât-ı azîmlerin cümlesi pederimizden istimâʿ olunmuşdur, zîrâ bu gazâlarda peder-i büzürgvârımız ***bile*** *idi kim anlardan nakl ederiz. [SN, 5. Cilt / 117a]*

Sultânıma mektûbunda yazduğu mâddenin biri dahi budur kim seninle ***bile*** *olurum, diyenlere iʿtimâd etme. [SN, 2. Cilt / 362b]*

…ve yaz günleri Kāġıdḫāne'ye ḳarısīle ve cāriyesīleiskeleye ketān almağa ***bile*** *gidenler… [RG, 53b / 11]*

Secdede alnın ve burnın ikisin ***bile*** *değirmek. [V, 47b / 11]*

<u>edat</u>:

Bu ise müselmânın ve kâfirlerin kitâbında ***bile*** *yokdur. [SN, 5. Cilt / 137a]*

Gülmek. …ve eğer ġayrı işidecekleyin olsa abdesti ***bile*** *ṣınur. [V, 50a / 10]*

Çünkü o gün seyir yerlerine dağılmak için kira arabalarına vukû bulan hücum sâir vakitlerden pek çok ziyâde olarak bir saatten beri iskelede boş bir tek araba ***bile*** *kalmamış idi. [ARA, s. 31]*

Zavallı çocuk! Ağlamaya ***bile*** *cesaret edemeyerek hizmetini görmeye başladı. [SG, s. 7]*

Örneklerden de anlaşılacağı gibi kelime türünün değişmesi süreci Osmanlı Türkçesi döneminde gerçekleşmiştir. Bu değişmenin sebebi yukarıda değindiğimiz gibi söyleyişteki vurgu değişmesi olabileceği gibi kelimenin fonetik olarak *ile* edatı ile benzeşmesi, türü ile ilgili bir analojiye de sebep olmuş olabilir.

Bile sözcüğü artık günümüzde tamamen edatlaşmış, zarf kullanımı kaybolmuştur. TS'de kelimenin türü bağlaç olarak gösterilmiş, eskiden birlikte ifadesi taşıdığı belirtilmişse de günümüzde "da, de, dahi" anlamları taşıdığı belirtilerek değişikliği vurgulanmıştır. Metinlerde çok geniş bir kullanıma sahip olduğu halde buraya sadece kullanımını gösterecek az sayıda örnek alınmıştır.

Karâr-ı erzeli fetvâ kesildi!... Hemen ne garîb,
Hadîsi vazʿ ediyorken sevâb uman ***bile*** *var. [S, 349]*

*O kadar hızlı çekmişti ki, ertesi günü **bile** yanıyordu. [GYH–1, Ant]*

*Üniversiteyi filan bir kalem geçin, güç hal ile bitirdiği ortadan sonra liseyi **bile** okuyamamıştır. [GYH–1, Konçinalar]*

*Çopur kahveci şu kadar yaşına rağmen leyleği, kamyon şoförü kadar **bile** tanıyamamıştı. [GYH–1, İzinli Leylek]*

*"O zaman kemiklerine varıncaya kadar balıklara yem olsa **bile**, uçsuz bucaksız deryada hiç olmazsa ruhu serbest kalır… Boyunduruktan kurtuldu gayri…" [GYH–1, Koca Öküzün Ölümü]*

*Kemal daha çocuk yaşta iken **bile** üstüne başına dikkat eder, eski ama temiz giyerdi. [TÖ, s. 19]*

*Herkesi düşman olarak görüyor. Benimle **bile** konuşmadı. [ŞAG, s. 65]*

*Evvelce dikkat **bile** etmediği küçük şeylere bugün ehemmiyet veriyordu. [FH, s. 39]*

*Yanıma bir gazete **bile** almamıştım. [SS, s. 64]*

*Ablam **bile** "âdet yerini bulsun" diye dudaklarını biraz kızartıp sokağa çıkıyor. [MA, s. 13]*

*Bu **bile** Kafkas kartalları Çeçenlerin ne kadar yiğit, ne kadar mert insanlar olduklarını dünyaya gösterir. [FSKAB, s. 39]*

*Bir taraftan dik, çam ağaçlarının **bile** zor tutunduğu bir uçurum iniyor, iki tarafından sarp kayalar yükseliyor, beri taraftan da deniz yolu kapanıyordu. [GHY–2, Çıkmaz Sokak]*

*İnsanoğlu işte, umut Kafdağı berisinde **bile** olsa yetip alıp geliyor. [GHY-2, İpek Gelinlik]*

*"Bir damlası **bile** deniz hakkında bize ilmi bir fikir vermeye yetişir." R. H. Karay [TS, s. 266]*

doğru

G.Clauson'un *togur-* fiilinden gerindium eki ile yapılmış zarf, isim ve sıfat olarak kullanıldığı bilgisini verdiği[129] *doğru* sözcüğünün edat kullanımının isimden geldiği M.Ergin'de kaydedilmiştir.[130] N.Hacıeminoğlu kelimenin edat kullanımının özellikle Türkiye Türkçesinde yaygın olduğunu söyler[131]. Yong S. Li, KB'de *togrı* kelimesinin bir beyitte (2550-anar togrı) edat olarak kullanıldığını ancak bu

[129] Clauson, **a.g.e.**, s. 473.
[130] Ergin, **a.g.e.**, s. 372.
[131] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 37.

kullanımın Herat ve Mısır nüshalarında bulunmadığını belirtir.[132] Tarama Sözlüğünde *doğru* sözcüğü madde başı olmamasına rağmen taranılan eserlerden çıkan örnekler kelimenin edat kullanımını EAT döneminde yerleştiğini göstermektedir.

isim:

*Elif bigi **ṭoġrı** ol zīnhār*
Ki üstinde cānuñ ṭutasın ḳarār [SNB / 278]

*— **Doğru**... Fakat evlenmeden evvel Neriman'da bazı tesirler yap. [FH, s. 95]*

*Gene: "**Doğru**." diye bağırdı Poyraz, Emir ona yürekten güldü. [FSKAB, s. 257]*

sıfat:

*Yoldaş eyle bizi **doġru** yār-ıla*
ʿĀḳıbet şād eylegil dīdār-ıla [GN -I /2 - 3839]

*Ki aḥsent ü şābāş iy **ṭoġru** er*
Ṭuz etmek gözedici vü pür-hüner [SNB / 4661]

Bu fikri idüp gitmiş ola bular
*Nite gidiser **ṭoġru** yola bular [SNB / 2810]*

zarf:

***Doġru** durdı her ne kim geldi-y-ise*
Pādişāh anuñla ne ḳıldı-y-ısa [GN -I /2 - 3768]

*Digil **ṭoġru** ger ni kesilür başuñ*
Hemīn laḥza burca aṣılur başuñ [SNB / 4911]

***Doğru** söylemiş, dedi, taşınmasaydınız iyi olurdu. [GYH–1, Sınır Üstündeki Ev]*

*Ya **doğru** yazsa asarlar...*
Ne oldu Volkancı. Unuttunuz mu? [S, 154]

edat:

Çün yidi ādem bu hayvān hōnını
*Pādişāha **doġru** dutdı yönünü [GN -I /2 - 3310]*

*Kim baña **doğru** dutarsa yönini*

[132] Li, **a.g.e.**, s. 491.

Senden eyleyem ben anuñ ḫānını [GN -I /2 - 4023]

Şehādet getürdi vü yumdı yüzin
*Ulu Tangrı'ya **ṭoġru** dutdı yüzin [SNB / 5489]*

*Selânik'e **togrı** varup üzerine düşdiler. [OT, Bâb 104]*

*Düşmânuñ belürdügi yire **togrı** yörüdiler. [OT, Bâb 150]*

*Bu Zağra Yenicesinde dahi bir hayrâtı su arkıdır kim Filibe sahrâsına **doğru** cereyân eder. [SN, 3. Cilt / 132a]*

*Bu ḥaṭṭıñ şimāl ṭarafı İslāmbol'a **doġrı** siyāh deryādır ki, Ḳara Deñiz derler. [SN, 1. Cilt / 5a]*

*İbtidâ yolun üzerinde olan cezîre-i Girid önünden ubûr edüp Malta'ya **doğru** azîmet eyle. [SN, 2. Cilt / 269b]*

*Hayvanı bıraktı, yokuştan inen traktöre **doğru** koştu. [GYH–1, Kurban]*

*Geçen sabâh idi Eyyûb'a **doğru** çıkmıştım. [S, 50]*

*Geri dönerek tekrar Beyazıt'a **doğru** ağır ağır yürüdü. [FH, s. 8]*

*Ben bir minare gölgesinde güneşe **doğru** adımlarımı ağırlaştırırken arkamdan bağırdı. [SS, s. 147]*

*"Çabuk" dedi Poyraz, koşar adım eve **doğru** yürüdü. [FSKAB, s. 300]*

*Işıklı bir cismin kayan bir yıldız hızıyla kendilerine **doğru** yaklaşmakta olduğunu gördüler, sisi delip geçen ateşli oklarla vurulup büyülendiler. [BK, s. 13]*

*"Yüzü sapsarı bir kadın iskeleye **doğru** yürüdü." S. F. Abasıyanık [TS, s. 549]*

dolayı

Tarama Sözlüğünde isim ve zarf şekilleri bulunan, TS'de halk dilinde bir sıfat olduğu belirtilen *dolayı* sözcüğünün edat kullanımı yenidir. Eski Türkçe *ötürü* edatının yerine kullanılmış[133] ve böylece isimden edata bir değişme göstermiştir. J.Deny, *dolayı* sözcüğünün edat kullanımının giderek azaldığı bilgisini verse de[134] kelime günümüzde de de edat olarak kullanılmaya devam etmektedir. Zeynep

[133] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 38.
[134] Jean Deny, **Türk Dili Grameri "Osmanlı Lehçesi",** (Çev.: Ali Ulvi Elöve), İstanbul, Maarif Matbaası, 1941, s. 601.

Korkmaz da bu kelimeyi zarf-fiil kalıplaşması ile oluşmuş sebep ilişkisi kuran bir edat olarak değerlendirir.[135]

isim-sıfat:

> ***Tolayısı*** *bir ulu sahradır, Fırat anda manend-i deryadürür. (Ta. Sel. XV. 2, 234) [TRM II, s. 1203]*
>
> *Atlar koşacak. Pehlivanlar güreşecek. Şehirden,* ***dolayı*** *köylerden çağrılanlar geliyorlar. [MA, s. 121]*

edat:

> *Mahcûbiyetle önüne doğru bakarak kendisine de, hanımına da hak veriyor, fakat "Kocasının bir hatasından* ***dolayı*** *ceza olarak beni satmamalıydı." diyordu. [SG, s. 23]*
>
> *"Daha dün bu sözümden* ***dolayı*** *okşuyorlardı." R. H. Karay [TS, s. 556]*
>
> *Tekneyi Kadri'ye verdiğinden* ***dolayı*** *coşmuştu, sevinçten taşıyordu. [FSKAB, s. 73]*
>
> *Süngü savaşına girmiş bir kişi bundan* ***dolayı*** *ölünceye kadar mutlu olamaz, kendine gelemez, yaralı kalır. [FSKAB, s. 121]*

karşı

DLT'de ve KB'de "karşı, zıt" anlamıyla isim olarak kullanılan *karşı* sözcüğünü, G.Clauson da isim ve sıfat olarak değerlendirirken zaman zaman da zarf olarak kullanıldığını belirtir.[136] N.Hacıeminoğlu, DLT'teki bir örneğin kelimenin edat kullanımına örnek olduğunu (*yagınığ taba titrü bakıp bükdenğ bile / ograp kalı kelse sanğa karşu süle,* "düşmandan yana dik gözle bak,hançerini bile, ne zaman sana uğrayacak olursa ona karşı asker çek") ve bu dönemden sonra kelimenin edat olarak kullanmaya başlandığını söyler.[137] Gerek metinlerdeki örnekler gerekse G.Clauson'un ve N.Hacıeminoğlu'nun verdiği bilgiler *karşı* kelimesinin edat kullanımının yeni olduğunu, DLT'de kullanılmış olsa da yaygın kullanımını EAT döneminde kazandığını göstermektedir. Ancak günümüzde de kelimenin isim, sıfat ve zarf kullanımları daha yaygındır; hatta TS'de edat kullanımı alınmamıştır. İsimden

---

[135] Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri**, s. 174, 1077.
[136] Clauson, **a.g.e.**, s. 663.
[137] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 52.

edata doğru bir değişme gösteren *karşı* sözcüğünü M.Ergin de isimken edat olarak kullanılan sözcüklerden biri olarak değerlendirir.[138]

<u>isim</u>:

Tün kününg ***karşısı*** *ol = Gece gündüzün karşısıdır [DLT I, s. 423]*

Bu begler evi atı ḳarşı turur
Bu ḳarşı içindeki ***ḳarşı*** *turur*
(Bu beyler evine saray (karşı) derler; bu saray içindekiler her vakit birbirlerine karşı gelirler.) [KB, 4246]

Dilegi oldı kim ol Ḥayy ü Beḳā
Ḳarşu *bir gözgü duta her dem baḳa [GN -II /1 - 6316]*

Poyraz Musa, başını kaldırıp ***karşıya*** *bakınca az ilerdeki odayı gördü… [FSKAB, s. 9]*

<u>sıfat</u>:

Ne ki dirse ***ḳarşu*** *söz ḳaytarmaya*
Maḥkum ola hīç ḳarşın ḳantarmaya [GN -I /2 - 3112]

…deyü hemân ***karşu*** *dîvârın yüzüne bir kerre el urdu ve eli dîvâra yapışdı. [SN, 4. Cilt / 233a]*

… tâ Anadolu Hisarı'na varınca ***karşu*** *cânibden beri tarafa gelen kayıklara mâni olmayıp yine kayıkları karşu cânibe red ederlerdi. [SN,3. Cilt / 32a]*

Karşı *dağların ardı aydınlanınca deniz menevişledi. [FSKAB, s. 9]*

Gün Kule'nin oradan çekilip ***karşı*** *yöne düştüğünde, martı sürülerinin kulakları sağır eden çığlıklarıyla kafası boşalmış duran Bünyamin'e bekçi uyanıp… [GHY–2, Sokaklarından Gemilerin Geçtiği Kent]*

<u>zarf</u>:

Haykırdı, atı ṣaldı, ***ḳarşu*** *vardı ḳılıç urdı. [DK, 68a / 6]*

Getürdiler ü ***ḳarşu*** *ṭurdı bular*
Bulara baḥar şāh başın bular [SNB / 2824]

Hemân-dem Hak taʿâlâya sığınup bî-tekellüf ***karşu*** *yöridi. [OT, Bâb 17]*

---

[138] Ergin, **a.g.e.**, s. 372.

Sene (...) târîhinde Maʿânoğlu Âl-i Osman'a ***karşu*** *durup ısyân etdikde bu kalʿaya... [SN, 3. Cilt / 37b]*

...gümrük alınır şehr-i azîmdir kim reʿâyâ ve hatmanları ***karşu*** *gelüp bî-kıyâs hedâyalar getirdiklerinden şehirleri nehb u gâret u hasâret olmayup berbâd olunmadı. [SN, 5. Cilt / 103a]*

edat:

Kiler ü çartāḳ u anbārlar dolar
Añа ***ḳarşu*** *issinüñ beñzi güler [GN -I /1 – 1976]*

Her ki yazın niʿmete bünyād ura
Yay güninde güneşe ***ḳarşu*** *dura [GN -I /1 – 1980]*

Haykırdı, atı ṣaldı, ***ḳarşu*** *vardı ḳılıç urdı. [DK, 68a / 6]*

Ḳırḳ yigidile babasına ***ḳarşu*** *vardı. [DK, 89a / 4]*

Aruz sevindi, ḳalın Oġuz begleriyile Basaṭa ***ḳarşu*** *geldi. [DK, 114a / 1]*

Cellâd getürtdi, oglını Cüneyd Beg'e ***karşu*** *bogazlatdı ve andan soñra Cüneyd'üñ dahı başını kesdürdi. [OT, Bâb 95]*

"...Atañ dedeñ yurdunı be bizüm atalarumuz dedelerümüz yurdlarını ve yurdlarumuzı bu Türkler aldılar, gözlerümüze ***karşu*** *tasarruf iderler... [OT, Bâb 123]*

...her biri birer kağan arslan gibi on Kızılbaş-ı bed-maʿâş-ı nâ-tıraşa ***karşu*** *varup savaş ederler. [SN, 4. Cilt / 256a]*

Ve dükānında gelüp geçene ***ḳarşu*** *dönüp yeyecek yeyenler... [RG, 63b / 4]*

Bir anda odacıya ***karşı*** *garip bir soğukluk ve nefret hissetti. [GYH–1, Yataklı Vagon Yolcusu]*

İşi sulandıramayacağını anlayan kız, önündeki kahveden bir yudum aldıktan sonra konuğuna ***karşı*** *sertleşmeye başladı. [ŞAG, s. 99]*

Melahat ablaların evlerine ***karşı*** *piyade taburunun tavlası vardı. [GHY–2, Aklım Arkada Kalacak]*

sonra

Aslında bir zaman zarfı olan *sonra* sözcüğü edat olarak da kullanılarak tür değiştirmiştir. Eski Türkçede bu kullanımı karşılamak için *kisre* ve *song* sözcükleri

kullanılırken Batı Türkçesinde *sonra* kelimesi kullanılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi edat kullanımı oldukça yaygınlaşmış ve yerleşmiştir.

> *Gün doğusu tarafına dolaştıktan **sonra** azmaklar vardır. Ol azmaklar içinde levent kayıkları gizlerler. (K.B. XV. 26) [TRM I, s. 351]*
>
> *...ve nâmelerimizden **sonra** iʿlâm edüp elbette koca hân ile gâyet hüsn-i ülfet eyle" deyü niçe nasîhatler etdi. [SN, 4. Cilt / 285b]*
>
> *İçindeki düşünlerin uzun uzun gözden geçirilip incelendikten **sonra** dizildiği, deyişin açık oluşundan belli. (Batıya doğru -28.X.1949 - U) [AS, s. 40]*
>
> *Koşulardan önce, koşulardan **sonra** kahvelerde haftalarca bunların lakırdısı edilir. Dedikodusu sürülür. [MA, s. 118]*
>
> *İki parmağı ile yanağının üstünde trampet çaldığı zaman geçtikten **sonra** arkasından yalnız ben "Davulcu" diye bağırmadığım için, ejderhanın hikâyesini yalnız bana anlatıyor. [SS, s. 33]*
>
> *Üniversiteyi filan bir kalem geçin, güç hal ile bitirdiği ortadan **sonra** liseyi bile okuyamamıştır. [GYH–1, Konçinalar]*
>
> *İşi sulandıramayacağını anlayan kız, önündeki kahveden bir yudum aldıktan **sonra** konuğuna karşı sertleşmeye başladı. [ŞAG, s. 99]*
>
> *"Koca işinden çıktıktan **sonra**, borç boğazı aştı." R. N. Güntekin [TS, s. 1193]*
>
> *Umamayacağı güzellikte duygularla coşar, karşılaşmalarına meydan veren tesadüf kavramından **sonra** kötü olan şansı harika bir yöne dönerdi. [BK, s. 125]*

<u>yalınız</u>

Eski Türkçede *yalñus* şeklinde olan daha sonra fonetik değişmelerle Osmanlı Türkçesinde *yalnız* şeklini alan[139] sözcüğün aslı ve yaygın kullanımı sıfattır. Sıfat ve zarf kullanımını sıklıkla gördüğümüz *yalnız* kelimesinin edat kullanımı yenidir. Kâmil Tiken, Eski Anadolu Türkçesinde *yalnız* sözcüğünün edat kullanımından söz etmezken N.Hacıeminoğlu da Türkiye Türkçesine ait bir kullanım olduğunu belirtir.[140]

---

[139] Clauson, **a.g.e.**, s. 930.
[140] Hacıeminoğlu,**a.g.e.**, s. 211.

Metinlerdeki örnekler de *yalnız* sözcüğünün edat kullanımının (bağlama edatı) yeni olduğunu göstermeketedir.

sıfat:

yalnĝus *er = yalnız adam*

yalnĝus *kaz ötmes = bir tek kaz ötmez [DLT III, s. 384]*

Bu ***yalnĝuz*** *turur sen tiding ay ḳadaş*
Bayat yadı iş tap manga ay adaş
(Ey kardeş, sen bana: — Yalnız yaşıyorsun— dedin; ey dostum, zikrullah benim için kâfi bir arkadaştır.) [KB, 3349]

Ol gün uzun yorıdı ***yalñuz*** *ġarīb*
Ḳondı bir yirde gice aç u arıp [GN -I /1 – 511]

Yalıñuz *oġul ḫaberin, a Dirse Ḫān degil maña! [DK, 14a / 13]*

Ḳocalıġum vaḳtı aldurduġum ***yalıñuz*** *oġul! [DK, 72b / 11]*

Orhan Gāzi'nüñ ibtidâ ***yaluñuz*** *seferi bu durur. [OT, Bâb 22]*

Sokaktaki ***yalnız*** *çocuk. [TS, s. 2119]*

zarf:

Çün bu yol ***yalñuz*** *varılmaz muṭlaḳā*
Yalñuzın *hiç kimsene irmez Ḥaḳ'a [GN -I /2 - 5589]*

Yaluñuz *gidersin be-cid mi işüñ*
Bu yad ilde kimdür senüñ yoldaşuñ [SNB / 4265]

Ḳanda getdüñ beni ***yalıñuz*** *ḳoyub cānum yigit. [DK, 48a / 5]*

Vallâhi pâdişâhım, amân dahl deyüp sûre-i Hak'dan görünüp ***yalınız*** *geldiler. [SN, 5. Cilt / 74a]*

"Ömründe şehir içinde bile ***yalnız*** *dolaşmaya alışmamış bir adam için bir genç kızın tek başına Avrupa seyahatine çıkışı akıl durdurucu bir şeydi." Y. K. Karaosmanoğlu [TS, s. 2118]*

Şimdiye kadar denizden başka hiçbir yerde ***yalnız*** *kalmamıştı. [FSKAB, s. 94]*

edat:

— Haklısın, ***yalnız*** *zavallının işi pek*
Çok zaman bulup gelemez [S, 118]

Fakat kırılmak için böyle bir zemin ister…
Zemîn değil ***yalınız****, kalb-i âhenîn ister! [S, 50]*

__Yalnız__ gece ilerledikçe bende "bir sabah olsa" temennisi kuvvetleştiğini hatırlıyorum. [GYH–1, Erzurumlu Tahsin]

__Yalnız__, siyah atlas üzerinde yürüyen bir makas gibi, vapurun ikiye biçtiği suların hışırtısı... [GYH–1, Talkın]

__Yalnız__, başarılı olmak istiyorsa Keriman'ın alkolden uzak durması şarttı. [BK, s. 131]

__Yalnız__ bir iki gece, adanın ay ışığında saldığı gölgede, denizi şapur şupur öttürdüklerini duydum. [GYH–1, Denizkızı Adası]

__Yalınız__, sen bana bir parça kâğıt ver bakayım. [S, 490]

Yok ki dünyâda cezâsız kalacak bir hareket,
— Evet, oğlum, __yalınız__ ibret alanlar nerde? [S, 603]

"...arkadaş, anladım, sen burada kalmayacaksın. __Yalnız__ bil ki sen ölümle karşı karşıyasın. [FSKAB, s. 261]

Yukarıdaki kelimeler edat olarak kullanımları sık ve yaygın olan sözcüklerdir; aşağıdaki örnekler ise daha az kullanılan isim soylu sözcüklerden edata değişimi göstermektedir.

"Nasıl birden düşerse bir ağaca yıldırım / Beni baştan __aşağı__ çarpar o lahza inme" F. N. Çamlıbel [TS, s. 221]

Gayet tabiî ki bazı ilkelerinde belirli gerilemeler var, fakat ulus devlet yine yaşıyor. Çin, Hindistan, Rusya, İran birer ulus devlettir. Bundan __ayrı__ olarak da Amerika büyük ölçüde bir ulus devlettir. [http://www.haberbilgi.com/haber/avrupa/2023_0510/suat_ilhan.html]

2.4.2. Seslenme İfadesi ile Edatlaşma

Türkçede hemen her kelimenin söyleyişe bağlı olarak ünlem olabileceği dile getirilmektedir.[141] Biz de bu bilinçle burada bağımsız olarak ünlem özelliği kazanmış, yani söyleyişte başka unsurlara bağlanmadan ünlem ifadesi taşıyan ve isim kullanımları kadar ünlem kullanımlarıyla da akılda kalmış sözcükleri tür değiştirmiş olarak ntelendirilmiştir. Buradaki sözcüklerin ünlem olarak kullanımı tamamen söyleyişe bağlı bir değişmedir. Şunu da vurgulamakta fayda var. Burada ünlem olarak değerlendirilen sözcüklerin isim kullanımı devam etmekte olup TS'de de

[141] Şükrü Haluk Akalın, "Türkiye Türkçesinde Ünlem", **Türk Grameri Sorunları II**, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s. 485.

birinci anlam olarak isim şekilleri açıklanmaktadır. Haydar Ediskun bu kullanımı asıl ünlemlerin dışında ünlem olarak kullanılan isimler, sıfatlar, fiiller olarak değerlendirirken[142], Tahsin Banguoğlu da bunları "ünlem olan başka kelimeler" başlığı altında incelemiştir.[143] Bu durum sadece Türkçe kelimer için geçerli olmayıp *Allah, efendi, harika, felaket, dehşet* gibi alıntı isimlerin de ünlem olarak kullanımları sıkça karşımıza çıkmaktadır.

> *"Sen karışma bakalım **babalık**! Fazla söylenmeye başladın. Ayıp ne demek?" S. F. Abasıyanık [TS, s. 172]*
>
> *Bakın şu **bacaksıza**! [TS, s. 174]*
>
> *Seni **bacaksız** seni! [TS, s. 174]*
>
> *"Kostüm yeni, potinler yeni, gömlek yeni… güveyi mi giriyorsun **çapkın**!" P. Safa [TS, s. 394]*
>
> *"O kadarcık okumaktan kanun anlaşılsa, avukata ekmek mi kalırdı, **dayı**!" S. F. Abasıyanık [TS, s. 480]*
>
> *"**Delikanlı**! Buraya gel." [TS, s. 490]*
>
> *"Güle güle Fahri Bey **kardeşim**!" S. F. Abasıyanık [TS, s. 1084]*
>
> *"Kol delik mintan delik*
> *Yen delik, kaftan delik*
> *Kevgir misin be **kardeşlik"** O. V. Kanık [TS, s. 1084]*
>
> ***Yazık**! Bu iş böyle mi olacaktı. [TS, s. 2154]*
>
> ***Yazık** sana! böyle mi yapacaktın? [TS, s. 2154]*

Buradaki örneklerden başka ünvan isimlerinin de ünlem olarak kullanımına çok sık rastlandığı, bunun yanında *otur, kalk, bak, baksana, anladın, gel, git, yaşasın* gibi fiil çekimlerinin de ünlem olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yukarıda da vurgulandığı gibi bu değişmelerdeki etken söyleyiştir, hatta söyleyişe bağlı olarak şahıs isimlerinin, cümlelerin ünlemleşmesi de yaygın bir hadisedir. Buradaki değişme kullanıma bağlı geçici bir değişme olarak görünse de, bu sözcüklerin ünlem olarak kullanımları genel tarafından kabul gördüğü ve kişilere bağlı keyfi bir kullanım arz etmediği için kalıcı değişme olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

---

[142] Ediskun, **a.g.e.**, s. 322.
[143] Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 399.

2.4.3. Birleşme Sonucunda Edatlaşma

Bu bölümdeki değişmeler, art zamanlı bir gelişmeden çok sözcüklerin yapılarıyla ilgili oluşumlar sonucunda türleri değişmiş olan örneklerdir.

2.4.3.1. İki Kelimenin Birleşmesi

pekâlâ

Türkçe *pek* ve Arapça *âlâ* sıfatlarının birleşmesi sonucunda oluşmuş bir cevap edatıdır. *Pekâlâ* sözcüğü ile aynı yapıda olmasına karşın günümüzde *peki* edatı daha çok kullanılmaktadır. N.Hacıeminoğlu ise *pekâlâ*nın daha kuvvetli bir kullanıma sahip olduğunu söyler.[144] Bu tespit belki sıfat ve zarf kullanımları için doğru kabul edilebilir.

— ***Pekâlâ*** *ben yalan söylüyorum, öyle olsun… [ARA, s. 121]*

— *Haklı değil miyim, Necib Bey, diyordu,* ***pekâlâ****, ister misin şimdi Necib'i hakem nasb edelim… [E, s. 42]*

Suad nihayet mağlûp olup tevakkuf etti:
— ***Pekâlâ****, ben onun insafından eminim; fakat evvelâ ben anlatacağım. [E, s .42]*

— Pekâlâ*, zincir ne olacak? [F, s. 93]*

*"**Pekâlâ**, madem biliyordun, ne diye söylemedin?" [TS, s. 1590]*

peki

Pek ve *iyi* sıfatlarının birleşmesi sonucunda oluşan bir cevap edatıdır. Bazı metinlerde *pekiyi* şekli karşımıza çıksa da *pekiyi* sözü artık başarı derecesi ifade eden bir isim olarak kullanılmaktadır. Burada iki sıfatın birleşmesi sonucunda oluşan sözcüğün edat olarak kullanılması sonucunda sözcüklerin tür değiştirdiğini görüyoruz. Bu kullanım tarihî metinlerde bulunmayan, yeni bir kullanımdır.

— ***Pekiyi****... Söyleyelim de bir daha dikkat etsin… [ARA, s. 74]*

— ***Peki****, şu dört liranın üst tarafını veriniz. [ARA, s. 177]*

---

[144] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 292.

__Peki__, çalışırım!.. Ben onun dediklerini yapmazsam kimin dediklerini yaparım! [F, s. 85]

Başkan pısıyor. İçinden "__Peki__, __peki__" diyor. [TÖ, s. 9]

__Peki__ derenin adı nereden geliyor diyeceksiniz. [TÖ, s. 119]

"__Peki__ ama benim ne olduğumu henüz muayene etmediniz." R. H. Karay [TS, s. 1591]

2.4.3.2. "Ki" Bağlama Edatının Birleşmesi

"*Ki*" bağlama edatı ile kurulan cümlelerin çoğunda Türkçenin söz dizimine aykırı olarak esas unsur, yani yüklem önce gelir. Oysa Türkçede kurallı bir cümlede yüklem sonda bulunur. İşte bu bölümde ki bağlama edatının ekleşmesi ile oluşan edatları da yabancı cümle yapısının Türkçeleştirilme çabası olarak değerlendirebiliriz. *Hâl bu(dur) ki…*, *san ki…* gibi Farsça yapılı cümlelerden birleşme sonucu Türkçe edat görevi ile kullanılan yeni birer sözcük oluşturulmuştur.

<u>hâlbuki</u>

Arapça *hâl*, Türkçe *bu* ve Farsça *ki* sözcüklerinin birleşmesi ile oluşmuş bir edat görünümündedir. Bu sözcüğün *hal bu(dur) ki…* yapısındaki cümlenin Türkçe sözdizimi özelliklerine uymaması sebebiyle Türkçeye uydurma çabası çerçevesinde ortaya çıkmış olma ihtimali büyüktür. Osmanlı Türkçesinin son döneminden beri kullanılmakta olan birleşik bir bağlama edatıdır.

__Hâlbuki__ bu şarkıyı Bihruz Bey beğenmek şöyle dursun hatta görmemiş, okumamış idi bile. [ARA, s. 60]

__Hâlbuki__ Andreya bundan daha fenâsını on beş meteliğe bile nazla veriyor. [KA, s. 23]

Fakat bir türlü söyleyemiyordu: Biliyordu ki ölesiye mahzun olacaktı. __Hâlbuki__ onun bitmesini istemiyordu. [H, s. 137]

__Hâlbuki__ kabahatim yoktu. Doğru söylemiştim. [GYH–1, Ant]

__Hâlbuki__ onun arkasından hep o sırtı yemyeşil olmuş palto, bacaklarında elifî biçimi pantolon, ayaklarında mes gibi bir şey, onun üstünde de bir lastik vardı. [GYH–1, Simit]

"__Hâlbuki__ ben, ne o kadar ateşliyim ne de üşümek, donmak isterim." M. Ş. Esendal [TS, s. 834]

sanki

San- fiilinin emir çekimi ile *ki* bağlama edatının birleşmesi ile ortaya çıkmış bir edattır. Bu sözcüklerin kalıplaşma yoluyla edatlaştıklarını belirtilmiştir.[145] Ancak burada bir kalıplaşmadan çok bir birleşme olduğu kanaatindeyiz ve bu birleşmenin unsurlarından *ki* bağlama edatı baskın unsur olarak, oluşan yeni kelimenin edatlaşmasını sağlamaktadır. Ayrıca *san ki*... cümle yapısının Türkçeleştirilmesi de değişmedeki önemli bir etken olmuştur. *Sanki* edatının Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanıldığı belirtilirken[146], *sanki*nin kısalmış olarak *san* şekliyle de edat kullanımı olduğu bilgisi verilmiştir.[147] Aşağıdaki ilk örnek de bu bilginin doğruluğunu gösterir niteliktedir.

Jale düşdükde seher lāleye ***ṣan*** *dilberdür.* *[Adnî Divanı, s. 112]*

Kapanmış, titriyor dünyâların haşyetle karşısında,
Melekler, ***sanki*** *başkesmiş, durur dâmân-ı Arş'ında.* *[S, 662]*

Üstlerinden ***sanki*** *bulut değil, fakat zindanlar yarılıyor, başlarının üzerine ters kepçe dönmüş uçurumlardan alevler fırlıyordu.* *[GYH–1, Manevra]*

Hele günlerden Cuma ise ne iş yaptıklarını bilmediğim bir sürü insan kapıyı aralayıp ***sanki*** *yarınki futbol maçında kaptanlığı ustam yapacakmış gibi… [GYH–1, Süslen Berberi]*

Sanki *ensemden içeriye soğuk rüzgârlar esiyormuş gibi titremeye başladım.* *[ŞAG, s. 15]*

Ayaklarım ***sanki*** *kendiliğinden beni sokağa sürükledi.* *[ŞAG, s. 175]*

Niçin? ***Sanki*** *o günler şimdiki kadar güzel miydi?* *[SS, s. 120]*

Giyinişinde ise öbür köylülere benzemeyen bir hal ***sanki*** *bir köylü modası icat etmiş gibiydi.* *[SS, s. 195]*

Sanki *dünyadaki bütün sesler bu gecede bu çölün ucunda bitmiş tükenmişti.* *[FSKAB, s. 269]*

Büyülenen hücreleri ***sanki*** *kıvılcımlar saçarak dönüşmeye başladı.* *[BK, s. 122]*

Fakat bütün bunlara ne lüzum var; sen ***sanki*** *bunları bilmiyor musun?* *[GYH–2, Oğlumuz]*

---

[145] Mustafa Koç, "Ana Cümle Yüklemi 'sanmak' Filli Birleşik Cümleler", **İlmi Araştırmalar 8**, İstanbul, 1999, s. 186.
[146] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 191.
[147] J. Deny, **a.g.e.**, s. 287.

2.4.3.3. "i-" Fiilinin Ekleşmesi

<u>yoksa</u>

Yok ismiyle *i-(er-)* fiilinin şart çekiminin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış bir edattır. Burada hece yutulması sonucunda *i* sesinin düştüğü ve kelime ünlü uyumuna bağlı olarak *yoksa* şeklini aldığı görülmektedir. Yeni bir yapı olmayıp eski metinlerden beri sıkça kullanılan bir bağlama edatı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zeynep Korkmaz, bu kelimelerin şart ekiyle kurulmuş göründükleri halde birer birleşik kelime durumunda olduklarını söyler.[148] Bu değişmede şart ekinin bağlama fonksiyonun önemli bir etkisi olduğu inkâr edilemez. Ancak bu ekin birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış kimse *(kim er-se)*, nesne *(ne er-se ne)* gibi isimlerin varlığı da buradaki gelişmenin tam bir değişme olduğunu pekiştirmektedir.

Aşağıdaki örnekler Türkçenin farklı dönemlerinde yazılmış eserlerden alınmış olup kelimenin edat kullanımını göstermektedir.

Eger sözümi ṭutasın genc ü māl
Senüñ ḥāṣıluñ ola ***yoḫsa*** *vebāl* *[SNB / 3665]*

Evliyādur nefse iman ögreden
Yoḫsa *kāfir yurdu olur bu beden* *[GN -I /1 – 1017]*

Bu işi Ḫālıḳ mıdur cümle ḳılan
Yoḫsa *bu maḫluḳ mıdur böyle olan* *[GN -I /1 – 1353]*

Eyitseler gel kāfir olġıl ***yoḫsa*** *seni öldürürüz diseler… [KG, 143b/8]*

Yohsa *ol çiziden içerde mürd olacağın bilse taşra çıkmak ihtimâli yokdur. [SN, 4. Cilt / 216a]*

"Ben senin neni gördüm. ***Yohsa*** *bana Rûm'un sanevber kûzesinden âb-ı hayât mı nûş etdirdin?" [SN, 3. Cilt / 95b]*

Baʿdehû bizimle İrem bâğı korusunda görüşsün ve barışsın, ***yohsa*** *bizim koruda anınla görüşmezik. [SN, 3. Cilt / 141b]*

Yohsa *Hacc-ı Şerîfe gitmeden gayrı nisvân tâʿifesi kapusundan taşra çıkmak ihtimâli yokdur. [SN, 2. Cilt / 318a]*

"Tîz şuna bir buyurdu verin. Durmasın gitsin, ***yohsa*** *şimdi Varvar'ın yanına korum" deyüp İpşir Paşa vâfir hazz edüp tebessüm edüp eydür… [SN, 2. Cilt / 366a]*

---

[148] Korkmaz, "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", s. 122.

— Hiçbir şey bilmiyorum. Faiz Beye söz verdiğim için evleneceğim, ***yoksa*** *çok tereddüt edersin. [FH, s.95]*

Ben ona sinirlendiğim için öyle sanıyordum. ***Yoksa*** *cıgaraya alışan çocuğun saf, temiz, fena niyetsiz haliyle piposunu içiyor belki. [SS, s. 202]*

Yoksa *bu köpek Feriştahın önünde bile böyle hazır ola geçmezdi. [FSKAB, s. 32]*

"Ver diyorum sana, ***yoksa*** *yersin dayağı." M. Ş. Esendal [TS, s. 2188]*

Bu yapıda oluşmuş *nasılsa, nedense, neyse, oysa, öyleyse, şimdiyse* gibi kelimelerin bağlama edatı olarak kullanılması da tür değiştirme örneği olarak kabul edilebilir. Bu değişmede şart ekinin cümle bağlayıcısı özelliği taşıması önemli bir etkendir. Bu sözcükler de *yoksa* gibi *ise* yapısı ile birleşme sonucunda ortaya çıkmışlardır. *Değilse, meğerse* gibi kelimeler de aynı yapı ile oluşturulmuş bağlaç örnekleridir.

Hoca yılgını çocuğun biri mektepte ***nasılsa*** *uyuyakalmış. [F, s. 45]*

Bir bardak suyu zoraki içti. ***Nedense*** *kız ile uzun uzadıya müsahabeyi arzu etmekte idi. [Z, s. 38]*

— Gidin ıslâh edin ***öyleyse****!*
— Hakîkat lâzım. [S, 521]

Oysa *durması gerek artık! [GYH2, Güzelliğin Bittiği Yerde]*

Neyse*, olan oldu. Şimdi, ne yapmalı. Doğrusu, ben kendi hesabıma herhangi bir yürek acısı duymuyorum. [Y, s. 72]*

Durdu'nun yüzü, şimdiki gibi öyle kolay kolay kararmazdı. ***Şimdiyse*** *öyle azgın bir yüz ki… [İM, s. 181]*

<u>öyleyken</u>

Öyle sıfatıyla *i-* fiilinin *-ken* zarf-fiil ekini almış haliyle birleşmesi sonucudan oluşmuş bir bağlama edatı olup kullanımı sınırlıdır. Fonetik gelişmeler sonucunda *öyleyken* olan kelime "öyle olduğu halde" anlamı taşımaktadır.

Nedeni pek bilinmeyen bir kazada sağ yanağı yanıp sakalı sakalı bıyığı geri gelmediğinden yarı köse kalmıştı. ***Öyleyken****, kocaman kara gözleri canlı, yüzü bir zaman güleçti. [DA, s. 201]*

Bu kullanımın *böyle* sıfatıyla *-ken* zarf fiil ekini almış *i-* fiilinin birleşmesiyle oluşmuş *böyleyken* şekli de vardır.

> ***Böyleyken*** *elime verilmiş bir kalemle hakla batılı ayıracak çizgiyi çizme şansını yakaladıysam mürekkep esirgemeye hakkım var mı? [Zaman Gaztesi, 27.11.2006/ Kerim Balcı-Mesuliyet Duygusu]*

Bütün bu oluşumlarda birleşmeyle birlikte bir kalıplaşmadan söz etmek de mümkündür. Ancak yukarıdaki kullanımlarda birleşmeye bağlı değişme ön plana çıkarken *Allahtan, doğrusu, gerçekten, kısacası, açıkcası* gibi kelimelerde isim çekim eklerinin kalıplaşması[149] öne çıkmaktadır. Ayrıca *bakalım, bakın, bakarsın, bırak, bilemedin* gibi fiillerin de kalıplaşma[150] sonucunda bağlaç olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak şunu da belirtmeliyiz ki bu sözcüklerin bağlaçlığı asıl bağlaçlar kadar yaygınlaşmış değildir.

> *"**Allahtan** sessizdi sarhoşluğu." C. Uçuk [TS, s. 79]*
>
> ***Doğrusu**, şu meclis-i vâlâmızın usûl-i nizâmiyyesitecdîd olunalıdan, beri her bir maslahat, kemâl-i serbestiyyetve bi- taraflık ile söyleşilerek ve mevadd-ı vâkıʿanın mesâ'il-i şerʿiyye ve suver-i akliyyesi gözetilerek, ... memnuniyet ile beyân ederim. [YTE Ant. I, s. 13]*
>
> *Baştan aşağıya dikkat kesilip dinliyorum. **Gerçekten**, bir insanın ayak sesleri var. [Y, s. 88]*
>
> *"Evde tedarikli bulunmak gerek **bakarsın** bir misafir geliverir." [TS, s. 189]*

Kalıplaşma sonucu oluşmuş bağlaç gibi görünen *ister… ister, olsun…olsun* gibi yapıların, kapıllaşmadan çok ikileme yapısı içinde bulunmaları bağlaç olarak kullanılmalarına sebebiyet vermiştir diyebiliriz.

2.5. Sıfattan İsme Değişme

Burada inceleyeceğimiz sözcükler, Türkçenin tarihi gelişimi sürecinde sıfat tamlamalarının sıfat unsuru durumundayken sıfat özelliğini kaybederek isimleşmiş olan sözcüklerdir. Yani nitelik bildiren bir sözcüğün zaman içerisinde bir varlığa isim olması ile gerçekleşen değişmeleri, sıfattan isme değişme olarak kabul ediyoruz.

---

[149] Korkmaz, "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", s. 122.
[150] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 123.

Türkçede isimlerin sıfat fonksiyonunda kullanıldıkları da bilinmektedir. Ancak bizim burada ifade ettiğimiz kalıcı özellik kazanmış değişmelerdir.

kamu

Bu kelime Orhon Yazıtlarında *kamağ* şekli ile "bütün, hep" anlamında bir sıfat olarak kullanılmış, ETG'de de kelime *ḳamaġ*, *ḳamıġ*, *ḳamuġ* şekilleriyle ve aynı anlamla yer almıştır.[151] DLT'de *kamuğ*, KB'de *ḳamuġ,* şeklinde *"bütün"* manasıyla sıfat olarak kullanılan kelime ABH'de hem *ḳamuġ* hem de *ḳamu* şekliyle yer almıştır. *Kamu* sözcüğü fonetik olarak kelime sonundaki -*ġ* sesinin düşmesi ile bugünkü şeklini daha "Atabetü'l-Hakayık"ta alırken uzunca bir süre sıfat tamlamalarının tamlayan unusuru olarak kullanılmaya devam etmiştir.

> ***Kamağı*** *yeti yüz er bolmış. = Bütünü yedi yüz kişi olmuş. [OY, Bilge Kağan / D11]*
>
> ***Ḳamaġ*** *edgü ḳılınçlarta= Bütün iyi işlerde [ETG, s. 113]*
>
> *Bir toyın başı ağrısa* ***kamuğ*** *toyın başı agrımas = (müslüman olmıyan) bir din ulusunun başı ağrırsa, bütün din uluslaeının başı ağrımaz. [DLT I, s. 274]*
>
> *Başı erdi öngdün* ***ḳamuġ*** *başçıḳa*
> *Kidin boldı tamġa* ***ḳamuġ*** *savçıḳa*
>
> *(O bütün rehberlerin önünde baş idi; sonra da bütün resûllerin hâtemi oldu.) [KB, 45]*
>
> *Biliglig kişi kör bilür iş ödin*
> *Bilip iter işni ökünmez kidin*
> ***Ḳamuġ*** *türlü işte biligsiz ongı*
> *Ökünç ol angar yoḳ onğ onda adın*
>
> *(Bilgili adam her işin zamanını bilir / işini bilerek yapar ve sonra pişman olmaz / her işte bilgisizin kısmeti pişmanlıktır / ve ona bundan başka bir kısmet yoktur) [ABH / 113 – 116]*

Eski Anadolu Türkçesi döneminde sözcük artık *kamu* halini almış ve sıfat tamlamalarının tamlayan unsuru olarak kullanılmaya devam etmiştir. TRM'de *kamu*

---

[151] V. Gabain, **a.g.e.**, s. 277.

sözcüğünün "bütün, hep, her" ve "herkes" şeklinde iki anlamı yer almaktadır.[152] Aşağıdaki örnekler kelimenin sıfat kullanımını göstermektedir, örneklerin sayısını sınırlandırmış olsa da kelimenin metinlerde sıkça kullanıldığını söylemekte fayda vardır.

ʿArş u kürsī yir u gök levḥ u ḳalem
*Ol binādan ḳopdı bu **ḳamu** ʿālem* [GN -I /1 – 108]

Tevbe ḳıldım döndüm uş senden yaña
***Ḳamu** eksügüm-ile geldüm saña* [GN -I /1 – 893]

Miskin ādem oġlanı pes n'eylesün
*Bu **ḳamu** derde niçe ṣabr eylesün* [GN -I /2 - 3925]

Ḳavışa revān ʿömr-i cāīze ol
*İrişe **ḳamu** dürlü ümīże ol* [SNB / 281]

***Ḳamu** cānluya ol virür āleti*
İñen ṭañ durur añla bu ḥāleti [SNB / 21]

*Ġaża ḳılmaḳlıḳ daḫı farīża durur **ḳamu** musulmanlara kim resīże olmış olalar.* [KG, 137a / 2]

*Ve andan **ḳamu** sarayı aña ṣata cümle bāha üzere* [KG, 158b / 1]

***Ḳamu** yerde ahadsın,*
[Sen] Allāhu ṣamedsin. [DK, 107a / 2]

*...ve her vaktın Osmân Gāzi kim yaylaya gitdükde **kamu** esbâblarını öküzlere yüklerdi.* [OT, Bâb 3]

Bu han kim fazl-ı Hak yoldaş idindi
***Kamu** halk bil anı kim baş idindi* [OT, Bâb 125]

Kâmûs-ı Türkî'de (s. 1029) kelime sıfat olarak verilmiş ve aslının *kamug* olduğu belirtilerek "*hep, bütün, cemi*" şeklinde izahı yapılmıştır. Ancak Eski Anadolu Türkçesindeki kullanım sıklığınını Osmanlı Türkçesi eserlerinde göremiyoruz. Seyahatname'nin taranan ciltlerinde, Vasiyetname'de, Risale-i Garibe'de ve Tanzimat sonrasında yazılan Araba Sevdası, Eylül, Sergüzeşt, Karabibik gibi romanlarda - ki bunlar Osmanlı Türkçesi döneminde yazılan eserlerdir - *kamu* kelimesine rastlayamıyoruz. Bu dönemde sıkça kullanıldığını tespit ettiğimiz Arapça *cümle* sözcüğünün *kamu* kelimesinin yerini aldığı kanaatindeyiz.

[152] **TRM-IV**, s. 2193, 2198.

Kamu *engellerin yolunda şimdi*
Bizimle yağı oldular çep (D.B. XVI. 49) [TRM IV, s. 2197]

Senüñ naẓm-ı ciger-sūzuñ ṭutupdur dehri ey Bāḳī
Gözin açsun ***ḳamu*** *şâʿir uyanıḳlıḳ zamānıdur [BD, 181]*

Günümüzde *kamu* sözcüğü artık isim olarak Türkçe Sözlükteki birinci anlamı olan "halk hizmeti gören devlet organlarının tümü" ifadesi ile kullanılmaktadır. Sıfat kullanımı için Türkçe Sözlükte eskimiş ifadesi kullanılarak üçüncü anlam olarak verilmektedir. Buradan hareketle kelimenin isimleştiğini ve sıfat kullanımını kaybettiğini, artık sıfat tamlamalarının tamlayan unsuru olarak kullanılmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca kelimenin "halk, amme" karşılığında kullanımını yeni kelime olarak da değerlendirilmiştir.[153] *Kamu* sözcüğünün isim olarak kabul gördüğünün bir göstergesi de bu sözcükle kurulmuş olan *kamu davası, kamu düzeni, kamu görevlisi, kamu hizmeti, kamu hukuku, kamu kesimi, kamu kurumu, kamuoyu, kamu personeli, kamu yönetimi* gibi birleşik sözlerdir. Ayrıca Türk Dil Kurumunun internet üzerinden yayınladığı terim sözlüklerinde yaptığımız tarama sonrasında elde ettiğimiz bilgiler de bize kelimenin isimleşmekten öte yaygın olarak kullanılan bir terim ismi özelliğini kazandığını göstermektedir. Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğünde *kamu* kelimesi "amme" sözcüğüne karşılık olarak kullanılırken Toplumbilim Terimleri Sözlüğünde "Topluluk oluşturucu ortak çıkarlar çevresinde oluşan ve üyeleri bu ortak çıkarlar konusunda karar birliğine ulaşmak için etkileşimde bulunan toplumsal kesim."açıklamasını karşılamak için kullanılmıştır.[154] Bunun dışında daha birçok birleşik söz içinde yer alan *kamu* sözcüğü farklı farklı terim sözlüklerinde yer almıştır. Aşağıdaki sıralamalar bu kelimenin terim kullanımının çokluğunu göstermek açısından önemlidir.

Aşağıdaki terimler *kamu* kelimesinin geçtiği bütün terimler değil, günlük konuşmalarımızda kullandığımız terimlerdir.

kamu alacağı → Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü

kamu borcu → Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü

kamu davası → Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü

---

[153] Nevnihal Bayar, **Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006, s. 172.
[154] Türk Dil Kurumu, http://tdkterim.gov.tr/terim.php?kelime=kamu&hng=md

kamu düzeni → *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*

kamu gelirleri → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu giderleri → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu görevi → *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*

kamu görevi → *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu görevi → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu güveni → *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*

kamu işletmeleri →*Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu maliyesi → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu malları → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu sağlığı → *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu sağlığı → *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu taşınmazları → *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu toprağı → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu yapıları → *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu yararı → *Ceza Yargılama Yöntemi Yasası Terimleri Sözlüğü*

kamu yararı → *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*

kamu yararı → *Tecim, Maliye, Sayışmanlık ve Güvence Terimleri Sözlüğü*

kamu yararı → *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*

Bütün bunlar kelimenin sıfattan isme değiştiğinin, bu değişmenin de Türkiye Türkçesi döneminde olduğunun ve kelimenin isim olarak kullanımının kabul gördüğünün göstergesidir.

<u>karı</u>

Orhon Yazıtlarında *karı* ismi "ihtiyar" anlamı verilerek açıklanmakta ve Tunyukuk Yazıtının doğu yüzünde *karı bol-* şeklinde geçmektedir.[155] Yazıtlarda *karı-* fiiline tek başına rastlanmamaktadır. DLT'de *"yaşlı, ihtiyar, ihtiyar olan her*

[155] Tekin, **a.g.e.**, s. 23.

şey" anlamıyla *karı* ismi, *"kocalmak, yaşlanmak, kocamak"* anlamlarıyla da *karı-* fiili yer almaktadır. KB'de kelimenin, *yaşlı* anlamında hem *ḳarı* hem de *ḳarıġ* şekli yer almaktadır (KB III, s. 224). Ancak Semih Tezcan buna karşı çıkarak Türkçenin hiçbir lehçesinde *ḳarıġ* diye bir isim kullanılmadığını, böyle bir kullanımın ses bilgisi açısından da mümkün olamayacağını söyler.[156] ABH'de (s. 306) sadece "*ihtiyarlamak*" manasında *karı-* fiili geçmektedir. Kelimenin bu dönemde, "zevce" anlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır.[157]

> ***karı*** *er = ihtiyar adam [DLT III, s. 223]*
>
> ***Karı*** *öküz balduka korkmas = Yaşlı öküz baltadan korkmaz. [DLT III, s. 421]*
>
> *Er* ***karıdı*** *= Adam kocaldı. [DLT III, s. 263]*

Clauson *karı* kelimesinin insanlar ve hayvanlar için kullanılan "*yaşlı"* manasında bir isim olduğunu ancak Azeri ve Osmanlı Türkçesinde özellikle *"yaşlı kadın"* yerine kullanıldığını, bundan dolayı da zaman zaman *"eş, zevce"* kelimesinin yerini tuttuğunu belirtir.[158] *Karı-* fiilini de *karı* isminin yani eşseslisi (homophonus) olarak değerlendirir.[159] EAT dönemi eserlerinden alınan örneklerde *karı* sözcüğü daha çok niteleyici olarak sıfat tamlamalarında görülmektedir; diğer taraftan, *karı-* fiilinin yaygın kullanımı bu dönemde de devam etmektedir.

<u>karı</u>:

> *Hemān dem girüp geldi bir ḫoş* ***ḳarı***
> *Ḳarısa ne var yüzi aydan arı [SNB / 1680]*
>
> *Eger* ***ḳarı*** *er ya* ***ḳarı*** *ʿavrat bunar olsa oruc dutmasa yise… [KG, 53a / 5]*
>
> *Ve eger* ***ḳarı*** *ʿavrat olsa ḥayż olmaḳlıḳdan kesilmiş olsa, eri aña ṭalaḳ virse anuñ daḫı ʿiddeti üç ay olur. [KG, 82b / 1]*
>
> *Eski panbuk bez olmaz,* ***ḳarı*** *düşmen dost olmaz.*[160] *[DK, 3b / 9]*

---

[156] Semih Tezcan, "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", **Türk Tarih Kurumu – Belleten**, Sayı 178, s. 46.
[157] Peter Zieme, "Some Remarks On Old Turkish Words For "Wife"", **TDAY- Belleten 1987**, Ankara, 1992, s. 305–309.
[158] Clauson, **a.g.e.**, s. 644.
[159] **A.e.**, s. 645.
[160] Kelime burada "eski" anlamındadır.

karı-:

Ḳırḳ yıl ol Tīh yazusından yorıdı
Oġlan ucaldı vü yigit ***ḳarıdı*** *[GN -I /2 - 4231]*

Geçdi ʿömri ***ḳarıdı*** *oldı ḫaḳīr*
Gitdi ol ḫatunluġı oldı faḳīr *[GN -II /1 - 6395]*

J.Redhouse, *karı* kelimesinin anlamını "*kadın, eş*" olarak verirken eski şeklinin "*ihtiyar, yaşlı*" anlamında olduğunu da ayrı bir *karı* maddesi ile belirtir.[161] Kâmûs-ı Türkî'de "*zevce*" manasıyla *karı* ismine yer verilmiştir. Ancak Şemsettin Sami'nin kelimenin altına düştüğü notta bu kelimenin Eski Türkçede "*ihtiyar*" manasında sıfat olduğu ifade edilir.[162] Buradan hareketle, kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde iki şekilde geliştiğini söyleyebiliriz. Canlı her varlık için kullanılan "ihtiyar, yaşlı" gibi geniş bir vasfı ifade ederken anlam daralmasıyla yalnızaca "eş, zevce, kadın" kavramlarını karşılar duruma gelmiştir. Bu, kelimenin anlama dayalı olarak geçirdiği birinci değişmedir. İkincisi ise anlam daralmasına bağlı olarak türünün de değişmiş olması ve artık sıfat tamlamasının tamlayanı olma özelliğini kaybetmesidir. Bizim için önemli olan ikinci değişmedir; çünkü kelimenin türü değişmiştir. Şunu da belirtmekte fayda var ki bu kelimenin isim ve fiil kullanımı ile ilgili bir değişme de (karı ~ karı-) olmuştur. Ancak burada tespit edilebilen ve daha öne çıkan değişme sıfat kullanımını kaybederek isimleşmesidir.

Aşağıdaki örnekler Osmanlı Türkçesi döneminde yazılmış eserlerden alınmış olup yukarıda sözü edilen değişmelerin ancak devrin sonunda yazılmış eserlerde kullanıldığı da dikkat çekmektedir. Osmanlı Türkçesinin ilk ve orta dönemlerinde kelimenin sıfat kullanımı gibi fiil kullanımı da devam etmektedir.

Ve bu ***karı*** *âdem ne kadar yise ol kadar nâfiʿdir. [SN, 3. Cilt / 34a]*

Gerekse şehvet olsun ve olmasın, gözel olsun çirkin olsun, ***ḳarı*** *olsun genc olsun, bakan yiğit olsun ḳoca olsun. [V, 26a / 6]*

Anda ölmek ve ḳocamaḳ ve ***ḳarımaḳ*** *olmaz. Kaftānları eskimez. [V, 14a / 1]*

---

[161] Sir James Redhouse, **Turkish and English Lexicon New Edition,** İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, s. 1413.
[162] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 1024.

*...ve yaz günleri **ḳarısīle** ve cāriyesī bez çırpmağa varan ḳodoşlar... [RG, 53b / 10]*

*Komşu Halil Hoca'nın **karısı** Gülsüm Hatun Huri'ye süt vermişti. [KA / s. 12]*

***Karılar** erlere böyle naz ederler. [KA / s.28]*

Görüleceği gibi son üç örnekte kelime "zevce" anlamıyla kullanılmıştır.

Günümüzde bu değişme tamamen gerçekleşmiş olup TS'de türü isim olarak verilirken birinci anlamı da "bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce" olarak kaydedilmiştir. Bugün *karı* kelimesinin bir de yaygın olarak kaba konuşmalarda ve argoda "*kadın*" manasıyla kullanıldığı görülmektedir. Sıfat ve fiil şekilleri artık yalnızca ağızlarda kullanılmaya devam etmekte olup yazı dilinde kullanılmamaktadır.

eş:

***Karı** koca azıcık atıştılar böylece. [GHY–2, Köyün Uğuru Mehmet]*

***Karı** koca ancak öğle yemeğinde aşağı inebildiler. [MA (Kızımız), s. 136]*

***Karısı** kapıyı açtığında son derece telâşlıydı, "Hoş geldin"e bile gerek duymadan sitemlere başladı. [GHY–2, Güzelliğin Bittiği Yerde]*

*"Eve varınca **karım** Fadime kapıyı açar." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1086]*

kadın:

*Bu dedikoduları yapan, hep o sütninem olacak **karı** idi! [F, s. 28]*

*Haber aldım, **karı** kandırmış o sersem hödüğü,*
Alıyormuş bütün emlâkini. [S, 493]

*Şu iki **karıyı** götürelim mi? Benim doğaüstü bir varlık gibi gördüğüm Pelin'e karı diyebileceğini düşünemiyordum. [ŞAG / Arkadaşımın Aşkı, s. 75]*

*— Polis ağabeylerimiz, dedi bu **karı** arkadaki arkadaşımızı kendisine koca seçti. [GHY–2, Sokaklarından Gemilerin Geçtiği Kent]*

*— Sus, boğazlarım seni, **karı**! [SS, s. 167]*

Bütün bu örnekler *karı* kelimesinin sıfat kullanımını yitirdiğini, artık tamamen isim olarak kullanıldığını, böylelikle isimden sıfata tür değiştirmenin gerçekleştiğini göstermektedir.

koca

*Men niçe can bulayım, meğer bir **koca** babam, bir karı anam var, gel gidelüm, ikisinden biri bolayki canın vire, algıl, menüm canumı kogıl didi." [DK, D 162 / 8]*

Yukarıdaki örnek *karı* ve *koca* kelimelerinin birlikte kullanımını göstermesi ve burada *koca* kelimesine değinilme sebebine işaret etmesi açısından önemlidir. *Koca* kelimesine *karı* kelimesi ile benzerlik gösterdiği için kısaca değinilmiştir; çünkü *koca* kelimesi ikili hatta üçlü kullanımını (sıfat, fiil, isim) günümüzde de devam ettirmektedir. Dolayısıyla burada tam bir değişmeden söz etmek mümkün değildir. Ancak " *Bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevç"* manasını kazanarak isimleşmesi kelimenin bir tarafı ile değiştiğini göstermektedir.

ABH'de *"ihtiyar"* manasıyla yer alan *koca* kelimesi Orhon Yazıtlarında, DLT'de ve KB'de ne isim ne de fiil olarak vardır. Tarama Sözlüğünde *koca* ismi "*ihtiyar"* manasıyla yer alırken *"ihtiyarlamak, kocamak"* ifadesini karşılamak için *kocal-* fiili kullanılmıştır.

koca:

Beḳasız erür bu ajun leẕẕeti
Keçer yil keçer teg meze müddeti
*Yigit **ḳoca** bolur yangı eskirür*
Ḳavi erse ḳamlur ḳaçar ḳuvveti

(Bu dünya lezzeti bâkî değildir / zevk müddeti, yel geçer gibi geçer / genç ihtiyarlar ve yeni eskir / kuvvetli çöker, kuvveti gider) [ABH, 193 – 196]

*Revādur imāmlıḳ eylemek oġlanlar-bāliġlara, daḳı **ḳocalara** Şāfʿī ḳatında. [NH, 72b / 6]*

Belā çün be-cid çekdüm irte gice
*Yigitligüm oḫtında oldum **ḳoca** [SNB / 5643]*

kocal-:

*Yoḳdur gey **ḳocalmış** gişiye oruç içün fidye virmek – Mālik ḳavlında, olma gümānda. [NH, 138b / 14]*

*Atañ uş **ḳocaldı** vü sensin yigit*
Otur taḫtuñ üstine bu fikri unıt [SNB / 743]

KT'de *koca* kelimesinin önce sıfat olarak sonra isim olarak açıklanır; sıfatın birinci anlamı "büyük, azim cisim" olarak verilirken ikinci anlamı "ihtiyar, yaşlı, pir" olarak verilir; ismin birinci anlamı ise "ihtiyar adam, pir, şeyh" olarak, ikinci anlamı ise "er, zevc" olarak açıklanır. Bu dönemde *ihtiyarla-* fiilini karşılamak için hem *kocal-* hem de *koca-* sözcüğü kullanılır. Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden alınan aşağıdaki örneklerde *koca* kelimesinin sıfat kullanımını ve isim şeklinin birinci anlamını görmekteyiz. Bugünkü kullanımını ise ancak Osmanlı Türkçesinin son döneminde yazılmış olan romanlarda görülmektedir; bu da hem *koca-* fiili hem de "zevc, eş" manasındaki *koca* isminin yeni bir kullanım olduğunun işareti sayılabilir. Burada *karı-* ve *karı* sözcükleri ile gösterdikleri benzerlik dikkat çekicidir. "İhtiyar, yaşlı" anlamına gelen iki sıfatın "evlilik bağı ile bağlanmış çiftlerin erkek ve dişi tarafı"nı karşılamak için isimleşmişlerdir.

*Eğer **koca** vezîr bu Yağcıoğlu sözün dinlersen hândan korkma, kavm-i Rojikî'dir. [SN, 4. Cilt / 263a]*

*... ve nâmelerimizden sonra iʿlâm edüp elbette **koca** hân ile gâyet hüsn-i ülfet eyle" deyü niçe nasîhatler etdi. [SN, 4. Cilt / 285b]*

*Bir şâhrâh-ı azîmîn tarafeynine **koca** miʿmâr bir çârsû-yı hüsündâr tarz-ı tarh etmişdir... [SN, 3. Cilt / 162a]*

*Gerekse şehvet olsun ve olmasın, gözel olsun çirkin olsun, ḳarı olsun genc olsun, bakan yiğit olsun **ḳoca** olsun. [V, 26a / 6]*

*Huri'nin yaşı otuzu geçmiş olduğu hâlde henüz kendisine bir **koca** zuhûr etmemişti. [KA, s. 11]*

*Mahcûbiyetle önüne doğru bakarak kendisine de, hanımına da hak veriyor, fakat "**Kocasının** bir hatasından dolayı ceza olarak beni satmamalıydı." diyordu. [SG, s. 23]*

Bugün artık TS'de *koca* ismi, "bir kadının evlenmiş olduğu erkek, eş, zevç" manasıyla yer almakta ve örneklerde de görüldüğü gibi sıkça kullanılmaktadır. Bu

anlamıyla Farsça *hoca* sözcüğü ile birleştirilebileceği görüşü öne sürülmüş[163]; ancak kelimenin *karı* kelimesi ile olan analojisini göz önünde tutmak bile böyle bir açıklamanın mümkün olmadığını gösterecektir.

> *"**Koca** işinden çıktıktan sonra, borç boğazı aştı." R. N. Güntekin [TS, s. 1193]*
>
> *O zaman **koca**, gazetesini bırakarak **karısının** seyrine dalar. [GYH–1, Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi]*
>
> *— Polis ağabeylerimiz, dedi bu **karı** arkadaki arkadaşımızı kendisine **koca** seçti. [GYH–2, Sokaklarından Gemilerin Geçtiği Kent]*
>
> ***Karı koca** azıcık atıştılar böylece. [GYH–2, Köyün Uğuru Mehmet]*
>
> *"**Kocana** söyle borcunu bir an önce ödesin, yoksa kötü olacak!" [ŞAG, s. 17]*
>
> ***Karı koca** ancak öğle yemeğinde aşağı inebildiler. [MA, s. 136]*

Ancak günümüzde, sıfat olan ve "büyük, geniş" anlamında kullanılan *koca* sözcüğünün kullanımı da az değildir.

> *Martı, **koca** bir dalganın tepesindeydi. [GYH–1, Manevra]*
>
> *Yusuf'un ümidi boşa çıkmadı. **Koca** öküz, ziyana girmemişti. [GYH–1, Koca Öküzün Ölümü]*
>
> *Harâbeler, çamur evler, çamurdan insanlar;*
> *Ekilmiş **koca** yerler, biçilmiş ormanlar; [S, 334]*
>
> *Şu **koca** dünyada anacığından başka hiç kimsesi yoktu. [GYH–2, Sümüklü Böcek]*

Günümüzde *koca-* fiilinin kullanımı da devam ederken aynı anlamda kullanılan *kocal-* fiili Türkçe Sözlükte yer almasına rağmen metinlerde karşımıza çıkmamıştır. Bunun sebebi ise *koca-* fiilinin yerini almasıdır. Yukarıda sözü edilen isimden fiile değişmenin burada da gerçekleştiğini ve *koca* isminden *koca-* fiiline bir değişme olduğu söylenebilir. Bu durum *koca-* fiilinin *kocal-* fiilinden daha kolay söylenebilmesi ve diğer ikili köklerin tesiriyle ortaya çıkmış olabilir.

> *Sen gördüğünde nasıldı? **Kocamış** mı? [GYH–1, Talkın]*

---

[163] Yong- Song Li, **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1998, s.232.

*"Sen de benim nazarımda öyle **kocamış** bir hâkime benziyorsun ki göstermek istediği ciddiyet boyunun ve yaşının çok üstünde…" H. Z. Uşaklıgil [TS, s. 1193]*

konak

DLT'de ve KB'de *konuk* kelimesi geçmesine karşın *konak* kelimesini bu metinlerde göremiyoruz. Daha sonra Tarama Sözlüğünde isim olarak "kalınacak yer" anlamı verilen bu sözcüğün Osmanlı Türkçesi dönemi içerisindeki kullanımı ile bir değişme gösterdiğini görüyoruz. Bu dönemde kelime sıfat olarak mesafe ifadesi taşımak için kullanılmıştır. Seyahatname'den ve Osmanoğulları Tarihi'nden alınan örneklerimiz de kelimenin sıfat kullanımını göstermektedir.

*Kalʿa-i Kalʿacık sol tarafında Keskin Sahralarında bir **konak** yerde kalup bu kalʿa-i Kankırı kalʿacığın cânib-i şarkında dağıstân u Türkistân içre kalup Türkistân vilâyetidür. [SN, 3. Cilt / 94a]*

*Tâ kalʿa-i Titel'e varınca on **konak** yerdir. [SN, 3. Cilt / 116a]*

*...Filibe sahrâsının cânib-i şarkî ve garbîsinde sadâsı bir **konak** yerde istimâʿ olunur bir temâşâgâh sâʿat kullesidir. [SN, 3. Cilt / 135b]*

*Zîrâ kasaba-i Samakov bu Köstence'nin cânib-i garbîsinde yayla aşrı bir **konak** yerdir. [SN, 3. Cilt / 147a]*

*Ve bu şehrin cânib-i kıblesinde şehr-i İştib bir **konak** yerdir ve semt-i Garbında şehr-i Üsküb yine bir merhale yerdir. [SN, 5. Cilt / 173a]*

*Bir **konak** yir kaldı kim hisâra varalar; ol arada gāzileri üç bölük itdiler. [OT, Bâb 22]*

Osmanlı Türkçesinin son döneminden itibaren kelime artık mimarî bir terim haline gelerek büyük, geniş, daha çok üst düzey insanların yaşaması için yapılmış binaları anlatmak için kullanılmaktadır. Yani kelime isimleşerek bir terim ifadesi kazanmıştır. Türkçe Sözlükte de ilk olarak isim olduğu ve "büyük, gösterişli ev" anlamını taşıdığı söylenmiştir. Türkçe Sözlükte kelimenin diğer anlamlarına ve türlerine de yer verilmiştir.

*Bey, kışları Süleymaniye'deki **konaklarında**, yazları da Küçük Çamlıca'daki köşklerinde ikâmet ederdi. [ARA, s. 10]*

*Bu sefer Necib **konakta** bir hafta görünmedi. [E, s. 243]*

*Bahçeden girince **konakta** kimselerin yaşamadığını düşünüyordu insan. [GYH–2, Gelinlik Kız]*

*"İstirahat için İstanbul'a gelmiş, bu **konağı** alıp yerleşmişti." Ö. Seyfettin [TS, s. 1206]*

taşra

Taşra kelimesi *taş* "dış" ismine *"-rA"* yön eki getirilmesi suretiyle oluşmuş bir yer yön zarfı ya da bazı çalışmalarda ifade edildiği gibi mekân zarfıdır.[164] Orhon Yazıtlarından beri genel olarak "dışarı" manasıyla zarf görevinde kullanılmaktadır. Örneklerde de görüldüğü gibi DLT'de ve Eski Türkçenin Grameri'nde de zarf olarak kullanılan *taşra* kelimesini KB'de ve ABH'de göremiyoruz.

*Tamga suwı **taşra** çıkıp tagığ öter*
Artuçları tegre önüp tizgin yeter
(Bu suyun kolu dışarıya çıkarak dağı geçer; çevresinde at dizgini gibi sıra sıra ardıç yetişir.) [DLT I, s. 424]

***Taşra** yorıyur tiyin… (IE II) = Dışarı yürüyor diye… [ETG, s. 86]*

G.Clauson, "*taşra*" kelimesinin zarf olduğunu ve *taş* "dış" kelimesinden türediğini söylemekte ve Osmanlı Türkçesi döneminde "dış" kullanımının yaygınlaştığına değinmektedir.[165] Tarama sözlüğünde kelimenin fonetiği ile ilgili bir değişme olduğu ve *daşra* olarak söylendiği kaydedilmiştir.[166] Ancak bu fonetik değişme kelimenin zarf kullanımı ile ilgili bir değişiklik yapmamıştır. Bizim taradığımız EAT dönemi eserlerinde kelimenin hem *daşra* şekliyle hem de *taşra* şekliyle zarf olarak kullanıldığı görülmektedir.

*Azacuḳ virmek ḳula daḳı bu cinse ḫumsdadur ḫumsdan **daşra** degül. [NH, 112b / 7]*

*Ki **ṭaşra** çıḳuñ ṭañla ulu kiçi*
Şu resme ki ḫalvet ḳala şar içi [SNB / 1098]

---

[164] Suzan Duran, "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ekler ve Sözler", **TDAY- Belleten 1956**, Ankara 1988, s.21.
[165] Clauson, **a.g.e.**, s.565-566.
[166] **TRM-V**, s. 3769.

*Çıḫup **taşra** göñlini ṭutdı melūl*
Süheyl'e ṣorar şāh kim ḳanı ḳul [SNB / 229]

*Eger bu ikiden ayruḳ bir sā'at ʿöẕzürsüz **ṭaşra** çıḳsa iʿtikāfı ṣınur Ebû Ḥanîfe ḳavlinde… [KG, 55b / 3]*

*Pes ol tekür ḳalʿadan **ṭaşra** çıḳdı meydana girdi er diledi. [DK, 203 / 3]*

*Âhir diledi kim Bıñarbaşı suyından kim hisâruñ **taşra** yanında göl olmuşdur. [OT, Bâb 70]*

*Hîç hisârından **taşra** çıkmaz-ıdı. [OT, Bâb 99]*

Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden alınan aşağıdaki örneklerde kelimenin zarf kullanımın devam ettiği, ancak sıfat olarak kullanılmaya da başlandığı görülmektedir. Özellikle 17. yüzyılda yazılmış olup Klasik Osmanlı Türkçesi eserlerinden sayılan Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde kelimenin kullanım çeşitliliği kazanması, örneklerin çokluğundan da anlaşılacağı gibi kullanım sıklığı açısından da zenginleştiğini göstermektedir.

*…ve devletmend olup ḫiẕmetkār ṣaḥibi olup **ṭaşrada** ṭaʿam yimeyüp ḥareminde ṭaʿam yeyüp diş ḳarıştıraraḳ **ṭaşra** çıḳanlar… [RG, 61a / 1]*

*Namāzuñ **ṭaşrasında** olan farżları ki aña şarṭ dirler… [V, 45b / 9]*

*Önüne lenger-endaht olup cümle yolcular **taşra** çıkdılar. [SN, 2. Cilt / 246a]*

*…kim bir gîsûdâr gulâm-ı sâhib-i âr elinde bir torbası var, derûn-ı kalʿadan **taşra** çıkar. [SN, 4. Cilt / 221a]*

*Kalʿadan **taşra** câmiʿi ve hânı ve hammâmı ve kifâyet mikdârı dükkânı vardır. [SN, 4. Cilt / 288b]*

*…ve bizim yakın ağalarımızdan mâʿadâ ne kadar **taşra** varoşda ve Haleb içinde olan askere izn-i şer ile etrâf kurâların yakınlarında konak ve kışlalar verelim. [SN, 5. Cilt / 73b]*

*Dizdârı ve kethüdâsı ve topçubaşı ve cebecibaşı hâneleri bundadır ve cebehânesi gılâl anbârları ve su sarnıçları bunda, gayrı çârsû-yı bâzârı cümle **taşra** varoşdadır. [SN, 5. Cilt / 94b]*

*Ammâ **taşra** kat kalʿanın At bâzârı köşesinde Tophâne kullesi sırasında bir çâr-kûşe kurşum ile mestûr bir hayli maʿmûr bir kulle-i azîm var. [SN, 5. Cilt / 113a]*

*Ve iç kalʿada cümle topları sarâya havâle kılup **taşra** varoşda olan yeniçerileri cümle iç hisâra alup **taşra** kalʿanın kapuların açmayıp paşanın cümle askeri ve hizmetlerde olan ağavâtları **taşrada** kalup paşa ancak iki bin mikdârı âdemleri ile sarâyda kaldı. [SN, 2. Cilt / 338a]*

*Lutf eyleyüp bizi kalʿa içine kondurmayup **taşra** nazareteye kondurdular deyü hâtır-mânde olman. [SN, 5. Cilt / 149a]*

*Ve şimâl cânibi dîvârında Orta Hisâr'a açılır bir kapusu var, **taşra** şehre çıkar kapu budur, gayrı yokdur. [SN, 2. Cilt / 250a]*

***Taşra** şehri yedi bin hâk-i amber-i pâk ile mestûr hâne-i pür-nûrlardır. [SN, 2. Cilt / 307a]*

*Ve bu kalʿadan **taşra** varoşa dört kat kalʿa kapusundan **taşra** çıkılır. [SN, 5. Cilt / 183a]*

*...Hemed kapusu ve Musul kapusu ve Bağdâd kapusu var ve dâ'ire-mâdâr etrafında handakı var ve câmiʿleri var ammâ hân u hammâm ve çarşu-yı bâzârı **taşradadır**. [SN, 4. Cilt / 312a]*

SN'den çok sayıda örnek alınmasının sebebi hem kullanım sıklığını göstermek hem de kelimenin bu dönemde gösterdiği değişimi ortaya koymaktır. Kelimenin bu dönemde bir niteleyici olma özelliğini kazanmaya başladığı aşikârdır. Bu tasvir ifadesi daha sonra bu özelliği gösteren yerleri karşılamak için kullanılan bir isim haline gelecektir. Şemsettin Sami, kelimenin isim şeklini vererek ikinci anlam olarak da ″pay-ı tahtın gayrı olan vilayât″ açıklamasını yapar.[167] Bu açıklama ile de kelimenin Osmanlı Türkçesi döneminde değiştiği fikri öne çıkmaktadır. Günümüzde artık tamamen isimleşen *taşra* kelimesinin diğer kullanımları unutulmuş, artık yer göstermek için bu kelimeye hal ekleri getirilmek ihtyaç olmuştur (*taşra çık- > taşraya çıkmak)*. Türkçe Sözlükte de *taşra* kelimesine yer verilerek isim olduğuna değinilmekte ve "bir ülkenin baş şehri veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi, dışarlık" manası verilmektedir.

Dedi: "Meslisce münâsibse basılsın da hemen,
*Okusun **taşralılar** gönderelim meccânen." [S, 557]*

*...almak için uğradığı **taşra** şehrindeki dükkânda bu adamın nasıl olup da... [GYH–2, Eşik]*

[167] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 884.

*"**Taşrada** öğretmenlik ede ede saçı başı ağarmış, tatlı sözlü bir adamdı." Halikarnas Balıkçısı [TS, s. 1917]*

Kelime, ad çekim eklerinin kalıplaşması ile oluşan ad olarak da değerlendirilmiştir.[168] Ancak bir kalıplaşma sonrasında adlaşmış olsa da tür değiştirdiği de açıkca görülmektedir. Çünkü kelime artık kalıcı bir isim halini almış olup bir terim niteliği kazanmıştır.

uşak

DLT'den beri sıfat kullanımıyla karşılaştığımız *uşak* sözcüğünün *uvşak* kelimesinden geldiği Clauson'da kaydedilmiştir.[169] Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde yazılmış metinlerden alınan aşağıdaki örneklerde *uşak* kelimesi "küçük" anlamında bir sıfat olarak kullanılmıştır.

__Uşak__ neng̃ tuwradı = küçük şey büyüdü [DLT III, s. 279]

*Yigü alsa tişle **uşaḳ** tançula*
İsig aşnı ürme sen aġzıng bile
(Yemeği alınca, ısır ve ufak ufak çiğne; sıcak yemeği ağzın ile üfleme.) [KB, 4601]

Aya şahım erdemlerin sanaġan
*Sanar mu eḍiiz ḳum **uşaḳ** taş sanı*
(Ey şahımın faziletlerini sayan (kimse) / sahradaki kum ve ufak taşlar sayıya gelir mi) [ABH / 59–60]

*Ḳamu ḳavmuñ **uşaġın** u irisin*
Ḳıġırur imiş kendü her birisin [SNB / 862]

***Uşaġ** ot ṭurur [u] düşer günde ḳaç*
Ṭurımaz çü bir düşe ḳaba aġaç [SNB / 1993]

*Eger derziye eyitse ki yivin **uşaḳ** dikseñ müzdiñi iki aḳça artuḳ virem. [KG, 129b / 6]*

Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinde yapılan tarama sonucu çıkan örneklerde *uşak* sözcüğünün hem anlam hem de tür olarak değiştiği görülmektedir. KT'de kelimenin eskiden "küçük" manasında olduğu belirtilerek, yeni kullanımı için

---

[168] Korkmaz, "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", s. 8.
[169] Clauson, **a.g.e.**, s. 16.

"1.çocuk, 2.delikanlı, 3.hizmetçi" anlamlandırlması yapılmıştır.[170] Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kelime anlam yönünden iki farklı gelişme göstermiştir: Birincisinde her türlü küçük varlığın niteleyicisi iken yalnızca insanın küçüğüne karşılık kullanılmaya başlamış ve anlamı daralmıştır; ikinci değişme ise kelimenin anlamının kötüleşerek "hizmetçi" anlamını kazanmasıyla olmuştur. Özellikle ikinci değişme anlam değişmeleriyle ilgili çalışmalarda örnek olarak kullanılmaktadır.[171] İşte kelimenin anlama dayalı geçirdiği bu değişmeler türünün değişmesinde de etken olmuş ve sözcük tamamen isimleşmiştir. Bu değişmenin Osmanlı Türkçesi döneminde olduğu, örneklerden de anlaşılıyor. Ancak şunu da vurgulamakta fayda var ki bizim metinlermizde, sözlüklerde kelimenin üçüncü manası olarak verilen "*hizmetkâr*" anlamı ön plana çıkmaktadır.

> *Ardınca koşun koşun **uşaglar***
> *Ahvâline kim güler kim aglar [Leyla vü Mecnûn / 1679]*
>
> *Ancaḳ size ḫidmet etmeyüp gāhīce bize dil-nüvāzlıḳ éder bir şūḫ u şengül **uşaḳtır...** [SN I, 66a]*
>
> *Yedi gün yedi géce cevāhir ve muraṣṣa'āt kemer ḳuşaḳlı **uşaḳlar** ve cümle dilberānlar zer ender-zere müstaġraḳ olup… [SN I, 181a]*
>
> *Ne istersin sabahlayın bu vaḳıt adam kalkar mı deyu **uşak** terslik ile cevab virdi. [AH / 58]*
>
> *Ve Gümrük'te "Āḫ **uşaḳlar**, dadılar! Ṣavul yoldan!" deyen Ḳastamonılı ṣırıḳ ḥammālları… [RG, 52b / 5–10]*
>
> *Böyle adamlar **uşak** diye, hizmetkâr diye kullanılır mı? [ARA, s. 156]*

Günümüzde Osmanlı dönemindeki kullanım iyice yerleşmiş olup kelimenin sıfat kullanımı tamamen unutulmuştur. Türkçe Sözlükte kelime "1.çocuk, 2.herhangi bir bölgenin halkından olan erkek, 3.erkek hizmetçi, 4.tayfa" gibi dört farklı anlam kazanırken türünde de bir değişiklik olmaz. Birinci ve ikinci anlamının daha çok ağızlarda kullanıldığı, dördüncü anlamının toplumun belli bir kesimi tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Standart Türkçede en yaygın kullanıma sahip olan, anlam kötüleşmesi sonucunda ortaya çıkan ve isimleşen "erkek hizmetçi" anlamındaki *uşak* kelimesidir.

---

[170] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 206.
[171] Ahmet Topaloğlu, **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1989, s. 27.

hizmetçi:

__Uşaklardan__ ihtiyar, emektar Hacı Mahmud kaldı. Konağın selamlık kısmında eniştemin vefat ettiği odadan mâadâ ne kadar oda var ise kilitlendi, kapandı. [F, s. 81]

Bir yalının yetmişlik __uşağından__ cıgaramı yaktım. [SS, s. 172]

"...kapının eşiğinde fraklı, beyaz eldivenli bir __uşak__ duruyordu." Y. K. Karaosmanoğlu [TS, s. 2039]

çocuk:

— Kıran giresice __uşaklar__, binip Karasu'yun kıyısına götürmüşler. [GYH–2, Kısmet]

"Doksan yaşına kadar yaşamış, yokluk yüzü görmemiş, oğul __uşak__ toplansa koca bir mahalle olacak kadar bereketlenmiş." M. Ş. Esendal [TS, s. 2039]

herhangi bir bölgenin halkından olan erkek:

"Kim bilir, bu Anadolu __uşaklarının__ her birinde ne cevherler vardır." C. S. Tarancı [TS, s. 2039]

uşak- tayfa:

"Bir haykırma duyuldu. __Uşakları__ koşturdum. Simit attırdım denize ama deniz geri vermedi." Z. Selimoğlu [TS, s. 2039]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALINTI KELİMELERDE TÜR DEĞİŞTİRME

Türkçe farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerle ilişkileri sonucunda birçok dilden kelimeler almış ve vermiştir; bu alışveriş günümüzde de devam etmektedir. Kelimeler bir dilden bir dile geçerken beraberlerinde bir varlığı taşıdıkları için alıntı kelimeler daha çok isimlerden oluşmaktadır. Tarih boyunca yapılan alıntılarda Türklerin dinî inançlarındaki değişmeler öne çıksa da günümüzde gelişen teknoloji, kültürümüze isimleriyle birlikte girmektedir. Dil isim ve isim soylu kelimelerden alıntı yapmasına karşın bu isimlerle ilgili hareketleri karşılamak için kendi fiillerini türetmeyi tercih etmektedir. Arapça *hareke* ismi alınırken bunun fiil şekli Türkçe isimden fiil yapma eki *-lA* ile *harekele-* fiili türetilmiş, İngilizce *print* ismi *çıktı* karşılığı olarak kullanılsa da fiili karşılamak için Türkçe *et-* yardımcı fiili ile birleştirilerek *print et-* birleşik fiili kullanılmaktadır. Türkçe yabancı dillerden fiil alıntılamadığı için ve bu sebeple fiilden isme bir değişme olmayacağı için bu bölümde "Fiilden İsme Değişme" başlığı bulunmamaktadır. Ancak bu durumun istisnaları da bulunmaktadır. Türkçe kelimeler gibi, bazı alıntı kullanımlar da, asıl dillerinde çekimli fiil olduğu halde isim gibi kullanılmışlardır. Meselâ *ketebe* sözcüğü, Türkçedeki diğer çekimli fiiller gibi algılanmış ve bir çeşit tür değiştirme örneği olarak kullanıma girmiştir.

> *Her satırı altın, harekeleri siyah mürekkep;* ***ketebe*** *kaydı altın nesih hatla yazılmıştır.* ***Ketebe*** *kaydının sonunda "ketebe haze'l-cüz'u ve ma kablehu mine'l-ecza'i" ifadesi yazılıdır. İki ketebelidir. Cildi şemseli ve mikleplidir. [http://www.kultur.gov.tr/TR/Yonlendir.aspx]*
>
> ***Ketebe*** *sayfasında ayrıca hattatın ismi, kitabın kim tarafından basıldığı, baskı sayısı gibi bilgiler bulunuyor.*
>
> *[(http://www.aksiyon.com.tr/detay.php?id=25388]*

Türkçede çeşitli dillerden alıntı kelimeler bulunmasına karşın burada Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeler incelenecektir. Batı kaynaklı kelimelerin Türkçedeki macerasının daha çok yeni olması, sadece sözcük olarak dilimize girmiş olmaları ve kendi dillerindeki gramer yapılarını taşımamış olmaları sebebiyle Batı dillerinden girmiş kelimeler çalışmaya alınmamışlardır.

Bilindiği gibi Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimelerin yanında bazı gramer yapıları da kullanılmakta idi. Bundan dolayı, bir dönem Türkçe gramer eğitiminin önemli bir parçası olan bu dillerden alınan sözcüklerin Türkçede geçirdikleri değişim incelenmiştir. Ancak son dönemde Türkçeye girmiş ve yerleşmiş olan bazı Batı kaynaklı kelimelerin de Türkçe kelimeler gibi algılanıp tür değiştirmesi; tür değiştirme sürecinin yaygınlığını ve devam ettiğini göstermektedir. *Kalite* sözcüğünün, Fransızca bir isim olduğu halde Türkçe isimlerin sıfat olarak kullanılabilme özelliklerine benzetilerek günümüzde *kaliteli* kelimesinin yerine sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir:

> ***Kalite** şarap [TS, s. 1047]*
>
> *Şu dönemde Allah'ın istediği gibi **kalite** adam kalmadı. [htp.//www.aktifhaber.com-08.07.2006/ Erdoğan Light Müslüman]*
>
> *Yabancılarımız bize alışıyor. Münch **kalite** adam, Shorunmu bir baba. Khlestov değerini bulacak. [http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk/00/12/27/spor.htm]*

Bu ve buna benzer örneklere günümüz konuşma dilinde rastlamak mümkündür.

3.1. İsimden Fiile Değişme

Alıntı sözcüklerin isimleşmesi oldukça sınırlı olup iki şekilde gerçekleşmiştir. Birincisi kelimenin doğrudan -hiçbir ek almadan, başka bir kelimeyle birleşmeden- fiil çekimine girmesi; diğeri ise isim tabanına fiil çekim ekleri getirilmesi sonucunda isimden fiile değişme şeklindedir.

Doğrudan Fiilleşme

Burada isim olan kelimelerin Türkçede yapı değişikliğine uğramadan fiil olarak kullanılarak isimden fiile tür değiştirmeleri incelenecektir.

<u>cûş / coş-:</u>

Farsça bir isim olan *cûş* kelimesi EAT döneminden beri Türkçede kullanılmaktadır. *Cûş* kelimesi sözlüklerde "coşma, kaynama, galeyan"[1] anlamında bir isim olarak kayıtlıdır. EAT döneminde fiil şekli bulunmamakla birlikte *cûş kılmak, cûş itmek, cûşa gelmek* birleşik fiilleri yaygın olarak kullanılmaktadır; taradığımız metinlerdeki örneklerin tamamına yakının birleşik fiil yapısında olduğu görülmektedir:

<u>cûş kıl-:</u>

Bir iki ḳadeḥ çün Süheyl itdi nūş
Girü ʿışḳ odı ***ḳıldı*** *içinde* ***cūş*** *[SNB / 1219]*

Hem hevā vü hem heves hem ʿayş u nūş
Ḳılur *oldı her zamān her laḥẓa* ***cūş*** *[GN-I /2 - 5331]*

Ol hevesden yir ***ḳılur*** *ḥarḳāt u* ***cūş***
Dōst beni añdı dip olur sevz-pūş [GN-II /1 - 6336]

<u>cûş it-:</u>

Çeri bir kezin eyle itdi ḫurūş
Ki mevc ura Ḳaradeñiz ***ide cūş*** *[SNB / 5509]*

<u>cûşa gel-:</u>

Cūşa gelmiş *ḳamusı ḥarket ḳılur*
Kim durur u kim gider ü kim gelür [GN-I /1 – 47]

Ditredi menüm cānum, ***cūşa geldi****. [DK, 80b / 11]*

Osmanlı Türkçesi döneminde de *cûş* isminin yaygın kullanımı devam ederken KT'de "coşmak, taşmak" manalarında *coş-* fiiline de yer verilerek Farsça *cûş* sözcüğünden geldiği belirtilmiştir.[2] Ancak taranan metinlerde fiil kullanımıyla ilgili örneklere rastlanmamıştır.

İdüp cûş *u hurûş akdı fezâya*
Hemândem başladı zikr-i Hudâ'ya [SN, 3. Cilt / 17b]

---

[1] F. Steingass, **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005, s. 378.

[2] Şemseddin Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989, s. 486.

Hemān yeñiçeriniñ öñündeki ṭaşt içre olan ṣu, ***cūş u ḫurūşa gelüp*** *legen içinde iki küçücük gemiler ẓāhir olup ġarḳ olma ṣadedinde iken… [SN, 1. Cilt / 38a]*

İçimde ***cûş ederek*** *lücce lücce istiğrâk*
Ezânı beklemez oldum; açılmadan âfâk [S, 6]

Vatan felâkete düşmüş… Onun hamiyyeti ***cûş***
Eder *mi zannediyorsun? Herif: Vatan-ber-dûş! [S, 362]*

Cumhuriyet döneminde *cûş* ismi artık yerini *coş-* fiiline bırakarak tamamen Türkçeleşmiştir. Günümüzde artık *cûş* ismi Türkçedeki gelişmesini tamamlamış olup yerini yaygın olan *coş-* fiiline bırakmıştır. Türkçenin etimolojisiyle ilgili çalışmalarda bu sözcüğün Farsça *cûşîdan*la benzerliğine değinilerek bu sözcükten geldiği söylenmiştir.[3] Ancak Farsçadan bu yolla başka bir fiil alınmamış olması ve alıntı yapılırken daha çok isim ve isim soylu sözcüklerin alınması bu ihtimalin zayıflatmıştır. Ayrıca Türkçenin sözcük türetimi ile ilgi sınıflandırma yapılırken *coş-* fiili istisna tutulmuştur.[4] Bu değişmeyi Türkçede yaygın olarak kullanılan ikili köklere dayandırmak daha uygun olacaktır. Kelime Türkçeymiş muamelesi görerek Farsçada böyle bir kullanımı olmadığı halde fiil olarak da kullanılarak isimden fiile tür değiştirmiştir. Bu değişmede kelimenin Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek (*cûş it-, cûş kıl-gibi*) birleşik fiilin isim unsuru olmasının da önemli bir katkısı olmuştur. Bu gün TS'de yalnızca *coş-* fiiline yer verilirken metinlerde de fiil olarak kullanımı yaygınlaşmıştır.

Gür hisli, gür îmanlı beyinler, ***coşar*** *ancak,*
Haykır! Kime, lâkin? Hani sâhipleri yurdun? [S, 617]

Zannımca tabîbin ***coşarak*** *merhameti*
"Bakmasak hastayı nevmîd ederiz belki" diye [S, 11]

O zaman Batur Can da akordeon çalıp bizim yırlarımızı söyleyecek ***coşkun coşkun****… [GHY–2, Rozalya Ana]*

Efendim eskilerin anlattığına göre kırk elli yılda bir ***coşarmış*** *bu dere, nasıl* ***coşuyorsa****. [TÖ, s. 119]*

---

[3] İsmet Zeki Eyuboğlu, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2004, s. 121.; Sevan Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü,** İstanbul, Adam Yayınları, 2003, s. 70.; Andreas Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 2002, s. 453.

[4] Andreas Tietze, **Wörterbuch der Griechischen, Slavischen, Arabischen und Persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 1999, s. 311.

*Tekneyi Kadri'ye verdiğinden dolayı **coşmuştu**, sevinçten taşıyordu. [FSKAB, s. 73*

*Milto Çavuş da dinleyicisini bulmuş ulu bir destancı gibi **coştukça coşuyordu**. [FSKAB, s. 79]*

*Erişilmez bir dünyanın anılarıyla yüklü kıymetli bir parçayı ele geçirmiş olmanın gururuyla **coşup** Gogi'nin kulağına bir enerji kütlesinin kendisini güdümlediğini... [BK, s. 15]*

*Umamayacağı güzellikte duygularla **coşar**, karşılaşmalarına meydan veren tesadüf kavramından sonra kötü olan şansı harika bir yöne dönerdi. [BK, s. 125]*

*"**Coşan** sele dur diyorsun sen, dedi." T. Oflazoğlu [TS, s. 374]*

*"Askerler sevgili efendilerinin yüzünü görür görmez **coşuyorlar**." Y. K. Beyatlı [TS, s. 374]*

Günümüzde *coş-* fiilinden türetilen *coşku, coşkun, coşma* gibi isimlerin varlığı kelimenin fiil olarak kabul gördüğünün diğer bir göstergesidir.

*Hazmi aniden Gogi'ye doğru yaylanıp **coşkuyla** haykırdı.[BK, s. 50]*

*Hangi **coşku**, hangi sevda, hangi çağsama sözcüklerden geçerek... [GHY–2, Boyacıköy de Kanlı Bir Aşk]*

*"Hayır, sular ne kadar **coşkun** olsa ben giderim." T. Fikret [TS, s. 374]*

<u>köhne</u>

Farsça sıfat olan *köhne* sözcüğü, Türkçede de EAT döneminden beri "eski, yıpranmış" anlamında bir sıfat olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Türkçesi dönemindeki kullanımıyla ilgili bir çalışmada *köhne*, *köhine* şekilleriyle sıfat olarak kullanıldığı ve ilk olarak kaynaklarda 1641 yılında kaydedildiğine değinilmiştir.[5] Ancak metinlerdeki örnekler kelimenin daha eski dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir. EAT ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde yalnızca sıfat kullanımı bulunan *köhne* kelimesinin fiil kullanımı oldukça yenidir. Osmanlı Türkçesinde *köhne* kelimesinin fiil şekli *köhnelenmek* "eskimek" şeklinde kullanılmıştır.[6]

---

[5] Stanislaw Stachowski, **Wörterbuch der Neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen,** İstanbul, Simurg Yayınevi, 1998, s. 159.

[6] Sır James Redhouse, **Turkish And Engilish Lexicon New Edition**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, s. 1608.

Ağañuzuñ başı ve gözi ṣadaḳası ***köhne*** *ḳaftanuñuz var ise geyeyin dügüne varayın… [DK, 105 / 12]*

Sāḳī̄ ṣarāb-ı ***köhne*** *getür ʿayşı tāze ḳıl*
Ḳo ḫuşk zāhidi ki ḳuruya ola ḳadīd [DD, 58–3]

Rûmiyye sahrâsına nâzır bir yalçın kalʿa üzre şekl-i murabbaʿ bir küçük ***köhne*** *binâ, bir saʿb kalʿa-i raʿnâdır. [SN, 4. Cilt / 289a]*

Halkı ulemâ olmagile her mülûka itâʿât edüp şehri gâret olunmadığından ***köhne*** *binâ hâne-i zîbâları vardır. [SN, 4. Cilt / 317a]*

Lâkin bu kalʿa bir ***köhne*** *bünyâddır. [SN, 2. Cilt / 222a]*

Hattâ tekyesinin önünde bir azîm ***köhne*** *dud şeceri vardır. [SN, 3. Cilt / 91a]*

Ulucâmiʿin sol tarafında yol aşrı bir ***köhne*** *âsitâne-i Özbekiyân'dır. [SN, 3. Cilt / 160a]*

Mösyö Piyer'in hânesinde bir ***köhne*** *sandığı vardı ki ekserisi politikaya dâir bir çok resâil ve lüzumsuz evrâk ve mekâtip ile dolu idi. [ARA, s. 193]*

Günümüzde TS'de hem sıfat hem de fiil olarak açıklanan *köhne* kelimesinin "eskimek, modası geçmek, çağdışı kalmak" anlamındaki fiil kullanımı da yaygınlaşmıştır. Kelimenin fiil kullanımının yeni yeni yaygınlaşması isimden fiile değişmenin de yeni olduğunu göstermektedir. Bu değişmedeki en önemli etken kelimenin Türkçe gibi algılanması ve Türkçedeki isim~fiil ikili kullanımlarına benzetilmesidir. Yine Farsça bir sıfat olan ve "eski, eskimiş" anlamını taşıyan *kühen* kelimesinin varlığı *köhne-* fiilinin bu kelimeden türemiş olabileceği yönünde bir soru işareti oluşturmaktadır. Ancak değişmenin Cumhuriyet dönemi içerisinde gerçekleşmiş olması ve bu dönem içerisinde *etki*, *tepki* gibi Türkçe isimlerin de ek almadan fiilleşmesi bu tereddüdü ortadan kaldırır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi döneminde kelimenin fiil şeklini karşılamak için *köhne* isminden türetilen *köhnelenmek* kelimesinin kullanılmış olması da *köhne* isminden *köhne-* fiiline bir değişme olduğunun göstermektedir.

köhne:

Kimi Garb'ın yalınız fuhşuna hasbî simsar;
Kimi, İran malı der, ***köhne*** *alır, hurda satar [S, 239]*

Genç ömrünü vermiş, her işe koşmuş, her yaraya merhem olmaya çalışmış, o harap bakımsız, ***köhne*** *kasabayı pırıl pırıl mamur bir belde haline getirmişti. [TÖ, s. 11]*

İşte böylece Hanları da ***köhne*** *bir kasabada nüfus memurluğu yapıyordu. [FSKAB, s. 45]*

Bir gece ***köhne*** *bir eve girmiştiniz hani. [GYH–2, Nar Çiçeği]*

"Annemin, çocukluğundan beri yanından ayırmadığı ***köhne*** *ciltli, küçük bir Mushaf'ı vardı." Y. K. Beyatlı [TS, s. 1227]*

köhne-:

Odanın içini ***köhnemiş*** *bir meyve kokusu sarmıştı. [SS, s. 38]*

Benim zaman zaman bu yazılarım arasında bazen çocukluk hatıralarım kabilinden, çok defa şahsi bir nostalji ile dile getirdiğim kenar mahallelerde muhakkak ki anıların ***köhnettiği*** *İstanbul'un bir parçasıydı ve hiç şüphe yok ki değişmeyen yenileşmeye ihtiyaç vardı. [Orhan Okay, "Ey Köhne Bizans" Bir Zamanlar İstanbul, s. 242]*

Farsça bir sıfat olan *aşikâr* sözcüğünün Anadolu ağızlarında *eşker-* "ortaya çıkmak, görünmek" şeklinde fiil olarak kullanılması da *coş* ve *köhne* kelimelerinde olduğu gibi isimden fiile bir değişmedir. *Eşker-* fiili hem Alanya ağzında[7] hem de Kıbrıs ağzında[8] fiil olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım ortak dile girmiş olmadığı için ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Yine Farsça bir sıfat olan *puyân* sözcüğünden bu gün ağızlarda kullanılan *puy-* "koşmak, seğirtmek" fiiline (Marmaris-Muğla ağzı)[9] bir değişme olmuştur.

3.1.2. İsim Tabanlarına Fiil Çekim Ekleri Getirilmesi ile Gerçekleşen Değişme

Türkçedeki *çabuk, yavaş, haydi* gibi sözcüklerde yaşanan gelişme ve değişmenin benzeri bu bölümdeki kelimelerde de ortaya çıkmaktadır.

---

[7] Prof. Dr. Nurettin Demir'e verdiği bu bilgi için teşekkür ederim.
[8] **DS**, s. 1793.
[9] **DS**, s. 3493.

merhaba

Arapça bir isim olan *merhaba* Türkçe II. çoğul şahıs emir ekini alarak fiil özelliği kazanmaktadır. Bu değişme şimdilik konuşma dilinde yaygın bir kullanım alanı edinmiş olup yazı diline henüz girmemiştir. Bu kullanım neredeyse toplumun tamamına mal olmuş durumdadır. Bu gelişmede *haydi* kelimesinin *haydin, haydisene* şeklinde kullanımının etkisi çoktur. Çünkü *merhaba* sözü de seslenme ifadesi taşımakta olup daha kişisel bir ifadeyi belirtmek için şahıs eki almıştır.

> ***Merhabayın*** *arkadaşlar*
> *[www.ytulinux.org/yildizlinux/index.php?q=node/514]*
>
> *Tekrar tekrar aynı sözler, aynı ilkel sloganlar, aynı ilkel marşlar: "**Merhabayın** bayrağım / Merhabayın Türkiyem" gibi ucuzun ucuzu fare boku tadında milli marşlar gece gündüz çalındı. [http://www.metu.edu.tr/~ulubay/komedya1.html]*
>
> ***Merhabayın*** *kafamda kurduğum yapmak istediğim bi iş var küçük ama şirin kavaltı, makarna çeşitleri, hamburger, tost, gibi çeşitleri olan bi işyeri açmak istiyorum ama bunun bana maliyeti ne olur bi fikrim yok. Bu konuda bana fikir verecek olursanız sevinirim. [http://www.insankaynaklari.com/cn/showBlog.asp?cat=1&sec=2&blog=2]*

Günümüzde konuşma dilinde sıkça duymaya başladığımız *manyamış* sözcüğü de Fransızca bir isim olan *manyak* kelimesi, *-k* ile isim yapılmış Türkçe bir kelime gibi muamele görmüş, kullanımda *–k*'si düşürülüp fiil çekim eki getirilmek suretiyle fiilleştirilerek kullanılmıştır.

Bu kullanımla ilgili bir açıklamada, *aman* isminin *amanın* şeklinde kullanılması da fiil çekim eki ile birleşerek gerçekleştiği ifade edilmiş ve aşağıdaki örnekler verilmiştir.[10] Ancak burada *aman* sözcüğüne getirilen *–n* ekinin kelimeye vasıta (enstrümental) ifadesi kattığı, dolayısıyla fiil eki değil isim eki olduğu görülmektedir.

> *…**amanın** ne körpe çocuk… (R. H. Karay 1940m. S.19) [TETTL / s. 162]*
>
> ***Amanın** tetik ol! (Sabahattin Ali 1936 s.18) [TETTL / s. 162]*

[10] Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E**, s. 162.

__Amanındı__ yahu, anan yahşi baban yahşi, ben Amerika'da ihtisası bu müfettişlik için mi yaptım? Ocağınıza düştüm, azat edin beni. (M. Körükçü 1954 s. 47) [TETTL / s. 162]

3.2. İsimden Sıfata Değişme

İsimlerin sıfat olarak kullanılması Türkçede sıradan bir gelişme olup bir tür değiştirme değil, sadece fonksiyon değiştirme olarak değerlendirilmektedir. Ancak Türkçede de sıfat olarak kullanılamayan isimler olduğu gibi, alıntı kelimelerde bu durum daha keskin çizgilerle sınırlandırılmış, isim ve sıfat ayrımı farklı yapılarla gösterilmiştir.

"*Abıhayat*" kelimesi Farsça yapılı bir isim tamlaması olduğu halde 17. asır Osmanlı Türkçesi konuşma dilinin en önemli kaynağı olan SN'de sıfat olarak kullanılarak tür değiştirmektedir. TS'de Farsça *âb* ve Arapça *hayat* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş bir isim olarak açıklanan bu sözcüğün sıfat kullanımına değinilmemesi[11] ve günümüz eserlerinde de böyle bir kullanıma rastlanmamış olması bu değişmenin kalıcı olmadığını göstermektedir.

Bu dahi Akra hâkinde beş yüz hâneli ve câmiʿ ü medrese ve hammâm ve bâğlı ve bâğçeli ve __âb-ı hayât__ dereli kand-i latîfdir. [SN, 4. Cilt / 374b]

Ve seyyîd Hân medresesinde memdûh-ı âlem üç aded __âb-ı hayât__ çâh-ı mâlar vardır kim birbirlerinden lezîzdir. [SN, 4. Cilt / 380a]

Hakkâ ki __âb-ı hayât__ suları vardır. [SN, 5. Cilt / 129b]

Tokuz mil ihâta eder, bâğlı ve bâğçeli ve __âb-ı hayât__ kuyulu ve alaca tavşanları var bir maʿmûr cezîredir. [SN, 2. Cilt / 244b]

Ammâ bu nehr-i Kerkük __âb-ı hayât__ sudur. [SN, 2. Cilt/284a]

Kayalardan __âb-ı hayât__ sular sızup sarnıçlara dolar. [SN, 2. Cilt / 340a]

3.2.1. Arapça Çokluk İsimlerinin Sıfat Olarak Kullanılması Sonucunda Değişme

Çokluk eki almış bir sözcüğün Türkçede sıfat olarak kullanımı bulunmamaktadır. Arapçadan dilimize girmiş olan sözcüklerin çoklukları da sıfat

[11] **TS**, s. 3.

olarak değil, isim olarak kullanılmaktadır. İşte bu isim yapısındaki sözcüklerin sıfat olarak kullanımlarıyla isimden sıfata tür değiştirme gerçekleşmiştir. Arapça ve Farsçadan dilimize giren kelimeler gramer yapılarını da birlikte getirmişler ve bu gramer yapıları dönemin gramer kitaplarında önemli bir yer tutmuştur. Bu bilgilere karşın kalıpları (vezinleri) bilinen sözcüklerin sıfat olarak kullanılmasında kelimelerin anlam değişikliğine uğrayarak çokluk ifadesini yitirmesi önemli bir etken olarak kabul edilebilir. Çünkü bu değişmeye bağlı olarak kelime Türkçe gibi algılanmış ve kullanım esnekliği içerisine sokulmuştur. Buradan hareketle, değişmede en önemli etken, kelimelerin Türkçeleşme süreçleri içinde çokluk ifadelerini kaybederek teklik anlamlarıyla algılanmaları olmuştur.

acayip

Arapçadan dilimize geçen *acayip* kelimesi cem-i mükesser kalıbında "feʿâ'il" vezninde bir isimdir. *Acîbe* kelimesinin çokluğu olan *acâyip* sözcüğü "şaşılacak, hayret edilecek şeyler" anlamını taşımaktadır.[12] Ancak bu kelime Türkçede "garip, tuhaf" manasında sıfat olarak kullanılmıştır. Tarihî dönemlerden günümüze kadar *acâyib* kelimesinin sıfat olarak kullanımı oldukça yaygınlaşmıştır.

Senüñ işüñi şāh-ı Çīn añlaya
*ʿ**Acāyibe** ḳalubanuñ ṭanlaya [SNB / 1029]*

*Bunda ʿ**acâyib** ve garâyib hâller ve ahvaller. [OT, Bâb 159]*

*Sivas sancağı hâkinde bir **acâ'ib** mahsûlâtlı maʿmûr [u] âbâdân… [SN, 3. cilt / 90b]*

*Bu sûre-i Yûsuf'da olan âyet-i kerîmeden **acâ'ib** tesellî-i hâtır buldum. [SN, 3. Cilt / 176b]*

*…bi-emr-i Hayy-i Kadîr merkûm kalʿalar feth oluncaya dek şiddet-i şitâ gelüp bir **acâ'ib** seyl-i bârân-ı rahmet nâzil olup cümle meterisler ve tabyalar âb-ı rahmet nâzil olup… [SN, 5. Cilt / 117a]*

*O adam, ağabeymiz olacak etli iskelet birinin taklitini yapıyor, **acaip** bir kişinin haretketlerini tekrarlıyor ama bulamadım kimin? [BK, s. 50]*

---

[12] Faruk K. Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III,** İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1995, s. 221.

*Sörf yapar gibi camı açışı, kadının bünyesinde **acaip** bir etki uyandırdı. [BK, s. 122]*

*Bu **acayip** adamı herkes gibi ben de çok merak ettim ve birkaç gün rastlarım ümidiyle ötede beride dolaştım. [GYH–1, Erzurumlu Tahsin]*

*Sanki **acayip** bir şey söylemişiz gibi tuhaf tuhaf bakıyor yüzümüze İrina. [ŞAG, s. 49]*

*Mağaranın içi uzun bir dehlize benzer, etrafta birtakım **acayip** şeyler varmış gibi görünür… [GHY–2, Bizans Definesi]*

*"Dişlerinin arasından ıslık gibi **acayip** sesler çıkarmaya başladılar." R. N. Güntekin [TS, s. 5]*

Sıfat kullanımıyla bazı cümlelerde zarf göreviyle de kullanıldığı görülmektedir:

*Vılkoglı küffâr çerisiyle **ʿacâyib** cengler itdiler. [OT, Bâb 66]*

*Cümle evlere konulup zevk u safâlar etdik, ammâ yollarda **acâ'ib** dipi ve boran çekdik. [SN, 5. Cilt / 165a]*

*"Aman abi bilhassa senin oda **acaip** büyük olacak, öyle ki girenin feleği şaşsın, paraları bassın." demişti. [TÖ, s. 159]*

*ʿ**Acâyib** konuklar itdiler düñürlere be-gāyet eyü taʿzîm-ile Semendire'ye getürdiler. [OT, Bâb 107]*

*ʿ**Âcâyib** konukluklar itdiler düñürlere. [OT, Bâb 107]*

<u>ahbap</u>

Habîb sözcüğünün "efʿâl" vezninde çokluğu olan *ahbap*, sıfat olarak kullanılarak tür değiştirmiştir. Günümüzde kelimenin tekil anlamındaki isim kullanımı sıfat kullanımından daha yaygın olmakla beraber özellikle *ahbap çavuş ilişkisi* tamlamasındaki kullanımıyla sıfat şekli de yaygınlaşmıştır.

*Pekala, tam olarak 'iki **ahbap** polis' denemez. Ne de olsa biri polis, diğeriyse onun iki katili bulmada yardım almak amacıyla hapisten çıkardığı bir suçlu. [Radikal, 09.09.2006 / Polisiyede Kankalık Kurumu]*

*İşte Üç **Ahbap** Danışmanlar tam da bu noktada girdi devreye. [BP, s. 25]*

*Üç **Ahbap** Danışmanlardan üçüncüsü neredeyse bir saatlik gecikmeyle tören yerine geldiğinde, kimseyi bulamadı. [BP, s. 30]*

elvan

Arapça *levn* kelimesinin "efʿâl" vezninde çokluğu olan *elvân,* isim olup "renkler" anlamını taşımaktadır.[13] Ancak Türkçede çoğunlukla "renkli" anlamında bir sıfat olarak kullanılmıştır. Zaman zaman isim kullanımına rastlansa da sıfat kullanımı daha yaygındır. Türkçe Sözlükte de çokluk isim şeklinin eskimiş olduğu bilgisi kaydedilmiştir.[14]

İlk iki örnek kelimenin isim kullanımını gösterirken ikinci örnekte *elvan* ismine Farsçada renk sıfatları türetmek için kullanılan *gûn* eki getirilerek sıfatlaştırılmıştır. Ancak diğer örnekler kelimenin sıfat kullanımının daha yaygın olduğunu ve isimden sıfata değişme sonrasında kelimenin isimliğinin unutulduğunu göstermektedir.

isim:

*Ve kırk elli **elvân** yigirmişer hâneli müşk-bû zerrînler olur… [SN, 3. Cilt / 88b]*

*…Taşoluk tekyesi nâm tekyede hâlâ bir turfe **elvân-gûn** hâcer vardır. [SN, 5. Cilt / 23a]*

sıfat:

*Ve kenarlarında **elvān** ezhārlar ḳazılmıştır. [SN, 1. Cilt / 36a]*

*Bi-emri Ḫudā bu iki **elvān** baḥreyniñ mābeyninde bir rādde-yi ḥamrā çekilmiştir kim, ʿaceb ṣunʿ-ı Lemyezel'dir. [SN, 1. Cilt / 5a]*

*Evvelâ yedi **elvân** buğday olur ve danedâr arpası firâvândır. [SN, 5. Cilt / 24a]*

*Vasatü'l-hâl olan fukarâları hâline göre **elvân** bezlere kaplı kürkler giyüp başlarına Tatar kalpağı giyerler. [SN, 3. Cilt / 120a]*

*Âb u hevâsının letâfetinden **elvân** harîr fistânları pençe-i âfitâb maralî ve gazalî Hoten ahusu gözlü kızlar var kim görenin aklı gider. [SN, 5. Cilt / 45b]*

"Çok aradım bulamadım dengimi
***Elvan** çiçeklerden aldım rengini" (Halk Türküsü) [TS, s. 630]*

---

[13] Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, s. 218.
[14] **TS**, s. 630.

envâ

Arapça "efʿâl" vezninde "türler, çeşitler" manasında bir çoğul isim olan *envâ, nevʿ* kelimesinin çokluğudur.[15] Bu kelime de *elvân* gibi eski dönemlerden beri Türkçede tür değiştirerek "türlü, çeşitli" anlamında sıfat olarak kullanılmıştır. Bu sözcük metinlerde eskiden beri hem isim hem sıfat olarak kullanılagelmiştir. Ancak günümüzde *envaiçeşit* ve *envaitürlü* birleşiklerinde kalıplaşmış olarak yer almış, tek başına kullanılmaz olmuştur.

isim:

Öz netāyic-i efkār ve bedāyiʿ-i esrārından ***envaʿ****-ı resāyil ve kütüb, ʿArab… [GN-I /1 - L2a-8]*

…arpa suyu ve piva [ve] med ve horika rakılarının ***envâʿı*** *ve balı ve yağı gâyet meşhurdur. [SN, 5. Cilt / 39b]*

sıfat:

Fukara-i memleket ve zurefâ-i raiyyet mihnet ü meşakkât çekip ***envaʿ*** *şedâid-i zulm ile kâru kesb etmek lâzım değildir. [Târih-i Selânikî, Mehmet İpşirli, İstanbul, 1989, s. 238]*

Altun gümiş ve cevherler ve ***envâʿ*** *kumaşlar bâzâra gelüp döküldi satmaga başladılar. [OT, Bâb 122]*

Altun gümiş ve cevherler ve ***envâʿ*** *kumaş bâzâra gelüp döküldi. [OT, Bâb 122]*

Sâfî berû dudluk ve bî-i ser-nigûn ve ***envâʿ*** *dıraht-ı müsmirât ile müzeyyen bir tekye-i İrem [ü] İreme zatü'l-imâd misilli tekye-i dervişândır. [SN, 5. Cilt / 21b]*

…Murtazâ Paşa sâde mest ile Hasan Paşa'ya karşı çıkup cümle vüzerâlar birbirilerine ayaklarına düşüp ***envâʿ*** *tekrîm ile Murtazâ Paşa daʿvâ-yı uhuvvet ile caʿlî öpüşüp…*[16] *[SN, 5. Cilt / 71b]*

Takip eden günler boyunca Müslüman mezarlığı, günün farklı farklı saatlerinde her biri başka başka tellerden çalan ***envai çeşit*** *misafir ağırladı. [BP, s. 21]*

---

[15] Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, s. 218.

[16] Tamlama okunmuş, ancak kelimenin sıfat kullanımı buraya daha uygun olduğu için tamlamasız okunması uygun görülmüştür.

etraf

Arapça *taraf* sözcüğünün çoğul ismi olan *etraf* kelimesi, Türkçede "civar" anlamında sıfat olarak da kullanılarak tür değiştirmiştir. Sözlüklerde yalnız isim şekline yer verilmekle birlikte farklı dönemden alınmış cümle örneklerinde kelimenin sıfat kullanımının yerleştiği görülmektedir. Bu kullanımda sıfat olarak kullanılan *etraftaki* sözcüğünün tesiri olduğu da muhakkaktır.

> *...dahi meks edüp **etraf** kalʿalardan dahi hedâyâlar gelmesine muntazır olup... [SN, 5. Cilt / 49a]*
>
> *Sürü bizim, ama **etraf** köyler de bizim sürüden istifade edebilecek vaziyette. (S. F. Abasıyanık 1944me s.100) [TETTL / 750]*

garâip

Arapça *garîp* sözcüğünün cem-i mükesser kalıbında "feʿâ'il" vezninde çoğul isim olan *garaip* sözcüğü Türkçede sıfat olarak kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu değişmede *acâib* sözcüğünün tesiri olduğu muhakkaktır, çoğunlukla birlikte kullanılmaktadırlar. Ancak TS'de isim olarak izahı yapılan *garâip* kelimesinin sıfat kullanımına yer verilmediği gibi isim şekli de eskimiş olarak kaydedilmiştir.[17]

> *Bunda ʿacâyib ve **garâyib** hâller ve ahvaller. [OT, Bâb 159]*
>
> *"Bizlerde dahi acâ'ib ü **garâib** ecinne bisâtları vardır" deyü ziyâdesiyle taʿrîf ü tavsîf etdiler ve... [SN, 5. Cilt / 37a]*
>
> *...kim acâ'ib ü **garâ'ib** köhne bînâ bir sûr-ı bâlâ vâcibü's-seyr... [SN, 5. Cilt / 88a]*

tuhaf

Arapça *tuhfe* kelimesinin cem-i mükesser kalıbında "fuʿal" vezninde çoğulu olan *tuhaf* sözcüğünün sıfat kullanımı daha Osmanlı Türkçesi döneminde yerleşmiş ve sözlüklere de girmiştir.[18] Aslında "hediyeler, armağanlar, peşkeşler" anlamında olan[19] *tuhaf* sözcüğün sıfat olarak kullanılmasında anlam olarak genişlemesi de

---

[17] **TS**, s. 726.
[18] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 385.
[19] Şemseddin Sami, **a.y.**

önemli bir etken sayılabilir. Günümüzde de sıfat olarak kullanılan *tuhaf* kelimesi TS'de de sıfat kullanımıyla kaydedilmiştir.[20] Kelimenin sıfat kullanımının yerleşmesiyle birlikte zarf olarak kullanımı da yaygınlaşmıştır. Bu da kelimenin Türkçeleşmesinin bir sonucudur. Örnekler de bunu kanıtlar nitelikte olup kelimenin isim kullanımı yanında, sıfat türünde ve zarf göreviyle de kullanıldığını göstermektedir.

> *— Susundu Ayşe, günah*
> *— İlâhî teyze **tuhafsın**, neden günah olacak? [S, 105]*
>
> *Bunda ol kadar zîkıymet mücevher âvânî **tuhaf** yâdigârlar var kim bir diyârda yokdur. [SN, 2. Cilt / 228a]*
>
> *…ile Bursa kalʿasın feth etdikde bu Venedik ve Dobra-Venedik **tuhaf** hedâyâlar ve nâmelerle Orhân Gâzî'ye "Gazânız mübârek ola" deyü elçüler gönderüp… [SN, 5. Cilt / 140a]*
>
> *Nasıl da kadrini vaktiyle bilmedik, **tuhaf** iş:*
> *Semer değilmiş o rahmetlininki "devletmiş!" [S, 542]*
>
> *Fakat aynı an içinde yüreğinde **tuhaf** bir yumuşaklık da duymadı değil! [GYH–1, Yataklı Vagon Yolcusu]*
>
> *Kadın yıllardır süren bu **tuhaf** beraberliği bitiriyordu. [TÖ, s. 155]*
>
> *Yüzünün sert hatlarıyla çelişirmiş gibi duran, kahverengi gözleri **tuhaf** bir kederle bakıyordu insana. [ŞAG, s. 73]*
>
> *Hatta daha ileriye giderek başka daha **tuhaf** şeyler düşündüm. [SS, s. 76]*
>
> *"O Abdulvahap Bey bir **tuhaf** adam." [FSKAB, s. 53]*
>
> *Eski elbise giyme konusunda yazdıklarıysa kalbinde **tuhaf** bir küskünlük uyandırmıştı. [BK, s. 80]*
>
> *"Nahit'in onda hiç görmediği bir **tuhaf** hâli vardı." T. Buğra [TS, s. 2006]*
>
> *Kadri Kaptan ona **tuhaf** baktı. [FSKAB, s. 51]*
>
> *Erkek bir **tuhaf** güldü. [GYH–2, Deniz Feneri]*

Tuhaf kelimesi ile olan anlam ilişkisi dolayısıyla *turfe* "garip, tuhaf şey" isminin de sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak *turfe* kelimesi günümüze ulaşamamıştır.

---

[20] **TS**, s. 2006.

*...Taşoluk tekyesi nâm tekyede hâlâ bir **turfe** elvân-gûn hâcer vardır. [SN, 5. Cilt / 23a]*

Yukarıda sıralanan *acayip, ahbap, elvan, enva, etraf, garaip, tuhaf* gibi kelimelerdeki değişmeler kalıcı özelliktedirler. Aşağıdaki örneklerde ise Arapça çoğul isimlerin kullanıma bağlı olarak sıfatlaştığı görülmektedir. Bu kullanımlarda yukarıda izah ettiğimiz ve kalıcı hale gelen değişmelerin etkisi olduğu muhakkaktır. AH ve SN gibi metinlerde s*ır* sözcüğünün çoğulu olan *esrar* ve *cevher* sözcüğünün çoğulu olan *cevahir* isimlerinin de sıfat olarak kullanıldığı cümleler yer almıştır. Ancak bu kullanımların yaygınlaştığını söylemek zordur.

esrar:

*Bazen insana **esrar** ilhamlar virilebilir oldugını... [AH / 228]*

*İlk defa rast geldiklerinde bir **esrār** ilham ile birbirlerini tanıyup... [AH / 160]*

*Ve **esrār** düşüncelerinin ifadesi vaz olunmuş. [AH / 189]*

cevahir:

*...gûnagûn bükâ nâlişler ile **cevâhir** kutuyu küşâde edüp... [SN, 3. Cilt / 57b]*

*...ol gâr içre on iki **cevâhir** kandil çırağan olup bir dolâbdan bir sandıka ve ol sandukadan bir cevâhirli kutu çıkardılar. [SN, 3.Cilt / 57b]*

Genelde cem-i mükesser kalıbındaki çoklukların sıfatlaştığı görülürken SN'den alınan aşağıdaki örnekte cem-i mükesser bir çokluğun cem-i müennes kalıbında ikinci bir çokluğa sokulan *nevâdirat* "az bulunanlar, nadirler" kelimesi de sıfatlaşmıştır. Bu çok sınırlı bir kullanım olmakla beraber çoğul isimlerin sıfatlaşmasını destekler niteliktedir.

*...üç adet gulâm-ı mümtaz **nevâdirat** hedâyalar getirüp... [SN, 5. Cilt / 17a]*

3.2.2. Mastar İsimlerinin İsm-i Fâil ve İsm-i Mef'ûller Yerine Kullanılması Sonucunda Değişme

Masdarlar, Arapçada fiil isimleridir ve bu kelimeler tür olarak da isimdirler. Türkçedeki sıfaf-fiillerin karşılığı olan ism-i fâil ve ism-i mef'ûller de fiilden türemiş olup türemiş sıfat olarak değerlendirilmektedir.[21] Fiilden türeyen bu isimler yani masdarlar tür değiştirerek ism-i fâil ve ism-i mef'ûl olan sözcüklerin yerine kullanılmışlardır. Bu kullanımlar bazı araştırmacılar tarafından birlikte kullanıldıkları yardımcı fiilden dolayı dil yanlışı olarak değerlendirilmiştir.[22] Ancak bu kullanımların dil yanlışı olarak değerlendirilmesi alıntı kelimelerin Türkçeleşmelerini, Türkçe kelimelerin ses ve şekil özellikleri yanında kullanım çeşitliliğini de kazanmış olmalarını göz ardı etmektir. Ayrıca bu kullanımların tarihî metinlerden günümüze kadar ulaşması ve yerleşik hale gelmesi de bir yanlış kullanımı değil, kelimenin kazanmış olduğu yeni bir türü göstermektedir. Bu değişmede en önemli etken kelimelerin Türkçeleştirilme çabasına bağlı olarak Türkçe kelimelerin kullanım çeşitliliğini (isim, sıfat, zarf gibi) kazanmış olmalarıdır.

Bu değişmelerin çoğu Osmanlı Türkçesi döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönem Arapça ve Farsça kelimelerin, gramer yapılarının yaygın olarak kullanıldığı bir dönemdir. Ayrıca kelime alıntılamanın da bu dönemde devam ediyor olması, tür değiştirme için önemli bir etken olmuştur.

feth

Arapça *feth* mücerred masdarının ism-i mef'ûlü olan *meftûh* kelimesinin yerine "açılmış, fethedilmiş" anlamında kullanılarak tür değiştirmiştir. Örneklerin çokluğu bu kullanımın devri içerisinde yerleşmiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca birinci örnekte *meftûh* kelimesinin doğru kullanımı da kelimenin her iki şeklinin de yerleşmiş olduğuna işaret etmektedir. Günümüzde *feth* ve *meftûh* kelimeleri kullanımlarını kaybetmişken kelime sadece *fetih* isminde ve *fethetmek* birleşik fiilinde yaşamaktadır.

---

[21] Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, s. 88.

[22] Ömer Asım Aksoy, **Dil Yanlışları**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980, s. 194-195.; Zeynep Korkmaz, vd., **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara, 1999, s. 210.

*...ammâ cümle hânedân sâhiblerinin bâbları **meftûh olup** cümle bay u gedâ mihmân olurlar. [SN, 5. Cilt / 166b]*

*Bu Akkirman kalası da **feth olur**. [SN, 5. Cilt / 35b]*

*Kalʿa-i Pirgaz Konman "Fetehetâ" {889} lafzında **feth olup** saʿir bilâd-ı İslâmiyyeye zamm olundu. [SN, 5. Cilt / 35b]*

*Ve orta Macar'ın mezkûr kalʿaları serâpâ **feth olurdu**. [SN, 5. Cilt / 75a]*

*Sâniyen kalʿa **feth oldu**. [SN, 2. Cilt / 330a]*

*Rûmili tamâm Sultân Muhammed'e **feth oldı** ve etrâfuñ beglerine ilçiler göndürdiler. [OT, Bâb 69]*

Feth kelimesi ve aynı yapıda olan *devr*, *halk, haps, katl, kayd, keşf* gibi isimler de sıfatlarla birleşen *ol-* yardımcı fiili ile birleşerek tür değiştirmişlerdir. Bu kelimelerin *ol-* yardımcı fiil ile kullanılmaları, anlamları dikkate alındığında sıfat yapısında olmaları gerektiği ortadadır: *mahlûk ol-, mahbûs ol-, maktûl ol-* vs. Bunlar yagınlaşarak kalıcı değişmeler haline gelmişlerdir.

*Zîrâ anlar âteşden **halk olmuşlardı**. [SN, 4. Cilt / 395b]*

*Ol gün **haps olan** sarı Çacuşbaşı'nın bir sabî evlâdı padişâha rukʿa sunup... [SN, 5. Cilt / 6b]*

*Andan köseler çalınup dîvân-ı pâdişâhî kurulup niçe yüz âdemlerin daʿvâları kadıaskereyn huzûrunda görülüp **katʿ-ı alâka** ve fasl-ı husûmetler **olup**... [SN, 5. Cilt / 84b]*

*...tarfetü'l-ayn içre beş yüz aded kâfirler **katl olup** cânları nîrâna gitdiler. [SN, 5. Cilt / 58b]*

*.....cemâlî ve zalemelerden **katl olması** mukareer idi. [SN, 5. Cilt / 82a]*

*... nehr-i Turla cereyân edüp handak tathîr olduğu sicille **kayd olup** bir dahi handaka bir dâne-i hardal bırağanın hakkından gelmek içün dellâllar nidâ edüp tenbîh ü tekîd olundu. [SN, 5. Cilt / 36b]*

*...üzre alınup anlar dahi altı yüz seksen aded asîrler **kayd** u bend **olup** arabalar üzre hâzır-baş olup... [SN, 5. Cilt / 62a]*

gark

Gark sözcüğünün istifʿâl veznindeki mezidünfih mastarı olan *istiğrâk* kelimesinin ism-i mefʿûlü *müstağrak* sıfatıdır. İşte *gark* sözcüğü, ism-i mefʿûl olan

müstağrak kelimesi yerine "dalmış, daldırılmış, batmış" manalarında[23] kullanılarak sıfatlaşmıştır. *Gark* sözcüğünün bu değişimi günümüze kadar ulaşmış olup sıfat kullanımıyla yerleşmiş olmasına rağmen isim şekli de özellikle *gark et-* birleşik fiilinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

> *Her dü ʿālem ol ʿademde **ġarḳ**-ıdı*
> *Hem ʿadem ol aṣl-ı demde **ġarḳ**-ıdı [GN-I /1 - L4b-6]*
>
> *Mâl-ı ganîmete **gark oldılar**. [OT, Bâb 104]*
>
> *...hemān yeñiçeri Şeyḫ'iñ izniyle geminiñ direyinden baṣup gemiyi **ġarḳ edince** içinde olan bu ḳadar maḫlūḳ-u Ḫudā, kimi **ġarḳ olup** kimi ḫalās olurken yeñiçeri kimisin **ġarḳ eder**. [SN, 1. Cilt / 38a]*
>
> *Lâkin her sene elbette birer âdem **gark olur**, ammâ gâyet nâfiʿdir. [SN, 2. Cilt/285a]*
>
> *Bir gice bu mahalde bir hay huy kopdu. Meğer bir arslan-ı Yezîdî, Şakakî Yezîdîlerinin bir câmûs-ı mefretin kovarak sakız gölüne câmûs **gark olur**. [SN, 4. Cilt / 405a]*
>
> *Hemân fakîr yiğit seğirderek kendüyü deryâya urup **gark olurken** cellâdlar yetişüp... [SN, 5. Cilt / 80b]*
>
> *Hattâ bir kerre mukaddemâ Yaş gölünde gazâ günlerinde **gark olan** küffârların cümle lâşe-i murdârların atları ve donlarıyla gölden çıkarup …… asker-i İslâm'a bu kadar mâl u menâli hibe eyledi. [SN, 5. Cilt / 108a]*
>
> *...gittikçe artan ve zulüm altında ezilen memleketi saadete **gark olmuş** bir ülke diye ilân edemiyordu. [GYH–1, Şair Necmi Efendinin Bahar Kasidesi]*
>
> *Toprağa **gark olmuş** nazik tenleri*
> *Söylemeden kalmış tatlı dillleri (Yunus Emre) [TS, s. 728]*
>
> *Paraya **gark oldu**. [TS, s. 728]*

Gark sözcüğünün sıfat olarak kullanılması *müstağrak* kelimesinin kullanılmadığı anlamını taşımamaktadır. Aynı dönem içerisinde *müstağrak* kelimesi de yaygın olarak kullanılmaktaydı. Bu kullanım *gark* kelimesinin sıfat şeklinin anlatım bozukluğu olmadığını, yerleşmiş bir kullanım olduğunu göstermektedir. Bu bölümdeki örneklerimiz *müstağrak* kelimesinin de oldukça sık kullanıldığını kanıtlamaktadır.

---

[23] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1339.

Göñlüñ oldur Ḥażret'e mülḥaḳ ola
Cānuñ oldur ʿışḳa ***müstaġraḳ ola*** *[GN -I /1 – 361]*

Yā Sulṭanım! Bu ṣağ cānibde nūra ***müstaġraḳ olmış*** *cemāʿat-i maḥbūb kimlerdir?" dedim. [SN, 1. Cilt / 2a]*

Ammâ yılda iki kerre yıllık bâz-gûnları beyâz sâdelere ***müstağrak olurlar****. [SN, 2. Cilt / 337a]*

…ve bu kadar âlet-i silâha ***müstağrak olmuş****. [SN, 5. Cilt / 81b]*

helâk

Aşağıdaki örneklerde *helâk* "mahvolma, ölme" ismi tür değiştirerek ism-i fâil olan *hâlik* "helak olan, ölen" kelimesi yerine kullanılmıştır. Ancak bu değişme sonucunda *helâk* ismi kullanımını tamamen kaybetmiş değildir. Nitekim şu örnekte, günümüzde yalın çatıda kullanılan *ol-* fiili *"olun-"* şeklinde dönüşlü çatıda kullanılmıştır: *Kâfirler helâk olundı gitdi [OT, Bâb 48]*. Bunun yanında şu örnekte de aynı kelime hem geçişsiz *ol-* fiiliyle hem de geçişli *et-* fiiliyle kullanılmıştır:

Hemân sultân eydir: "Sen ***helâk olmazsın****, ammâ ben kendim helâk edüp… [SN, 5. Cilt / 76b]*

Bilindiği gibi bu kelime aynı yapı içinde isim ve sıfat olarak kullanılmaya devam etmektedir ve bu şekilde sözcüklerde de yer almaıştır.

Aşağıdaki cümlelerde, tür olarak isim olan bu kelimenin birleşik fiil yapısı içinde sıfat göreviyle kullanılmasının örnekleri vardır:

Eger ***helāk olsa*** *mebīʿ ḳabż eylemedin – olmaz ol vācib eyleyici naḳżı. [NH, 147b / 5]*

Her sene neçe keştiler bu sedde pārelenüp ***helāk olurlar****. [SN, 1. Cilt / 6b]*

…her türlü oyunu ter kan içinde oynayıp ***helâk olurken****, kendisi ya bitki ayıklamak, ya… [TÖ, s. 148]*

"İki sarılı yumurta yumurtlayan bu canım legornlar iki üç gün ara ile birer birer ***helak olup*** *gitmişlerdi." H. Taner [TS, s. 874]*

"Zavallılar kan ter içinde bir yandan karşı taraf içlerini tutacağız, bir yandan forveti besleyip akına yardım edeceğiz diye ileri geri ***helak olurlar****." H. Taner [TS, s. 874]*

iflâh

"İfʿâl" vezninde Arapça bir isim olan *iflâh* "kötü bir durumdan kurtulma, selamete çıkma" kelimesi *ol-* yardımcı fiili ile kullanılarak sıfatlaşmıştır. Bu, kalıcı bir değişme olup günümüzde de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bugün *iflâh ol-* yapısı *iflâh et-*'ten daha geniş bir kullanıma sahiptir.

> *Anıniçün **iflâh** [u] berhûrdâr **olmazlar**. [SN, 5. Cilt / 2b]*
>
> *Derdine **iflah olmanın** mümkünü mütesavver deyil dir. [AH / 161]*
>
> *"Senin **iflah olacağın** yok." [TS, s. 937]*
>
> *"Dal çürük çıktı mı otuz metreden düşen **iflah olmuyor** artık." H. Taner [TS, s.937]*

ihtiyâr

"İftiʿâl" vezninde Arapça bir mastar olan ve "seçme, tercih etme" anlamına gelen *ihtiyâr* kelimesinin günümüzdeki anlamıyla sıfat kullanımının ism-i mefʿûlü olan *muhtar* kelimesinden ve *sahibü'l-ihtiyâr* tamlamasından gelmiş olabileceği tahmin edilmektedir.[24] Mastarların ism-i fâil ve ism-i mefʿulleri yerine kullanılarak sıfatlaşmalarının Türkçede sıklıkla gerçekleştiği, bu bölümde incelenen çok sayıdaki sözcükten de anlaşılmaktadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak *ihtiyâr* kelimesinin anlamı da değişmiş ve "seçilmiş, tercih edilmiş" anlamında bir sıfat olarak değil, "yaşlanmış, yaşlı" anlamında bir sıfat olarak kullanılmıştır. Günümüzde "seçme" anlamındaki isim şekli eskimiş olarak nitelendirilmekte olup[25] sadece *ihtiyar heyeti* tamlamasında yaşamaktadır. Ancak sıfatlaşan *ihtiyar*ın zaman zaman *ihtiyar adam* veya *ihtiyar kimse* karşılığında isim olarak kullanıldığı da görülmektedir.

isim:

> *Zîrâ bizüm elümüzde İslâm kılıcı vardur ve ger biz bu zahmetleri **ihtiyâr** itmesevüz bize gāzi dimek lâyık olmaz. [OT, Bâb 135]*
>
> *Halkınuñ gideni gitdi ve **ihriyârı**-y-ıla kalanı ol hisârda kaldı. [OT, Bâb 154]*

---

[24] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 80.
[25] **TS**, s. 944.

İhtiyar *Heyetinden Hacı Dayı: "İlişmen ona!" dedi. [GHY–2, Köyün Uğuru Mehmet]*

"Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ***ihtiyar*** *etmez." Şinasi [TS, s. 944]*

sıfat:

Daha dün akşam, Neriman'ın babasıyla bu şarıkıyı üç dört kere beraber geçtiler ve ***ihtiyar*** *adam bu havayı çok sevdi seni. [FH, s. 12]*

İnanılmayacak kadar ***ihtiyar*** *bir kadın olan Sandal Aba'nın yanında, bir ağıldan ötekine dolaşarak büyümüşlerdi. [BK, s. 30]*

İhtiyar *tenekenin, gözlerini kedi gibi kısıp iştahla yemini süzdüğü esnada, Gogi'nin deyimiyle "bir ümit" olana geleceğin şerefine içmeye başladılar. [BK, s. 69]*

Kelime sıfat anlamını kazandıktan sonra yeniden isimleşerek de kullanılmaktadır. Şu cümlelerde bu şekilde kullanılmıştır:

...gittikçe daha fazla sokulmak duygusunu aşılayan sevimli ***ihtiyar****... [GHY–2, Musatafa Kemal'in Askerleri]*

*"****İhtiyar*** *öksürüyor, öksürdükçe de boğazından çürük bir ses çıkıyor." M. Ş. Esendal [TS, s. 944]*

intiẓâr

"İftiʿâl" veznindeki *intizâr* sözcüğü ism-i fâili olan *muntazır* kelimesinin yerine "bekleyen, gözeten" manalarında tür değiştirerek sıfat göreviyle kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanımı çok yaygınlaşmamış, eski dönemlerde GN ve OT gibi metinlerdeki kullanımıyla kalmıştır.

Levḥi gör kim yüzini dutmış baḳar
Allah adı yazıla dip ***intiẓār*** *[GN-I /1 – 21]*

Şol deñizler kim bu yir ḳarnında var
Cümle ol ḳaṭreye ḳarşu ***intiẓār*** *[GN-II/1 – 6500]*

Cümle durmışlardı anda ***intiẓār***
Tā gele dipol laṭīf ü iḫtiyār [GN- II/1 – 7355]

İntizâr *oldı kim bu çarh ne sûret göstere... [OT, Bâb 68]*

Kız hôd o vaʿde itdükleri yirde bunlara ***intizâr****-ıdı. [OT, Bâb 26]*

İntizâr kelimesi ile aynı yapıda olan *ibtizâl* "hor kullanma", *ihtiyâç*, *itidâl* "ortalama, ölçülülük" sözcüklerinin SN'de sıfat kullanımlarına da rastlanmıştır. Ancak bu değişmelerde sınırlı sayıda olup genele yayılmamıştır. Bu örnekler tür değiştirme hadisesinin yerleşmişliğini göstermek açısından önemlidir.

> *...ammâ Türkistân olmağ ile mahbûbâları* ***ibtizâldedir****. [SN, 5. Cilt / 88a]*
>
> *Âb [u] havâsı sevâhil olup* ***iʿtidâl****-i havâ olduğundan harîr fisdanlı... [SN, 5. Cilt / 85b]*
>
> *Ve bu kalʿanın etrâfında asla handak yokdur, handağa* ***ihtiyâc*** *değildir. [SN, 4. Cilt / 378a]*
>
> *Bir ağavâtımız tencere ve kahve kaynatmaya* ***ihtiyâc*** *olmadılar. [SN, 5. Cilt / 16b]*
>
> *Bu şehr sebîlhâneye* ***ihtiyaç*** *değildir, ammâ Devlet-i Âl-i Osmân'ın kemâlinden selef pâdişâhları ve ayân [u] kibârlar sebîlhaneler binâ edüp... [SN, 2. Cilt / 226b]*

Yine "iftiʿâl" vezninde olan *ittifâk* isminin yukarıdaki kullanımlardan farklı olarak OT'de niteleme göreviyle kullanılmıştır. Bunu tamamen kullanıma bağlı geçici bir değişme olarak değerlendirmek gerekmektedir.

> *...ol taşı dahı atdı.* ***İttifâk*** *taş gelüp Gāzi Rahmânuñ öñine düşdi. [OT, Bâb 26]*

<u>mülâkât</u>

Aşağıdaki örneklerde "buluşma, görüşme" anlamında bir mastar olan *mülâkât* kelimesi "buluşan görüşen" anlamında ism-i fâili olan *mülâkî* kelimesinin yerine kullanılarak tür değiştirmiştir. Ancak buradaki cümlelerin sadece SN'de geçmiş olması, kelimenin bu görevinin yaygınlık kazanmadığını göstermektedir. Kelime isim anlamıyla diğer metinlerde sıkça geçmektedir:

<u>isim</u>:

> *"****Mülâkâttan*** *sonra da kendilerinin evdetine müsaade etmemek lüzumu bence tabii idi." Atatürk [TS, s. 1433]*
>
> ***Mülâkat*** *ola cān-ı enbiyāya*
> *Dahi ervāh-ı cümle evliyāya [HC, 14a / kenar]*

__Mülākat__ ola cān-ı Mustafāya
İrişe sermedī zevk ü safāya [HC, 14b / 8]

sıfat:

Efendimiz dahi yine, "Es-selâmu aleyküm" deyüp âbâd üzre kıçın kıçın taşra çıkup doğru sadrıʿazam Boyuneğri Mehemmed Paşa'ya varup __mülâkat__ olduklarında anlar dahi efendimize harc-ı rah on kîse verüp anlar dahi… [SN, 5. Cilt / 27a]

Benim karındaşım, hazır olun, Hacılar Bayrâmı gününde sizinle inşâllâh kalʿa-i Hotin altında __mülâkat__ olup andan… [SN, 5. Cilt / 38b]

…yine kalʿa-i kapusna altında Hân hazretleriyle __mülâkat__ olup… [SN, 5. Cilt / 48b]

İnşâ'allâh sene-i âtîde seninle Tımışvâr ovasında __mülâkat__ olup seni bir hâl ederiz. [SN, 5. Cilt / 13]

Mülâkât kelimesi SN'de *mülâkî* sözcüğünün yerine kullanılırken *mülâkî* sözcüğü de SN ve diğer metinlerde sıfat olarak kullanılmaya devam etmektedir:

Revān-ı Ahmed'e olup __mülākî__
Kılalar anuñıla ʿıyş-ı bākî [HC, 14b / 12]

"Serbest kalır kalmaz ona __mülaki__ olursa, sevinecekmiş." A. İlhan [TS, s. 1433]

tacîz

Arapça "tefʿîl" vezninde mastar ismi olan *tacîz* kelimesi sıfat görevinde kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu değişme günümüze kadar ulaşmış olup günümüzde de isim ve sıfat kullanımlarını birlikte görmek mümkündür. Ancak isim kullanımının daha yaygın olduğu bilinmektedir.

Validesi fuḳaralıkdan __taciz olduğundan__ kızını bir balıkçıya vermiş olmam. [AH / 61]

Hayır, hayır… Asla __taciz olmam__. [AH / 62]

Hey ağalar size tarif eyleyim
Âlem __taciz oldu__ virdimden benim
Ağlayarak gözü yaslı giderim
Ayrılan vatandan yurdumdan benim
[http://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=3961]

*Elbette hoşlarına gitmeyen bir şeyler bulmuş ve medyanın cımbızlamalarından **taciz olmuş** olabilirler. [Nuriye Akman, Zaman Gazetesi / 21Aralık 2003]*

*"Onun ulumasından gece gündüz **taciz olan** köy halkı..." Ö. Seyfettin [TS, s.1882]*

Aşağıdaki örneklerde "tefʿîl" vezninde mastar isimleri olan *tahsîn, takdîr, takrîr, taʿmîr*, *tecrîd, telîf, tertîb* kelimelerinin de *tacîz* ismi gibi sıfatlaştıkları görülmektedir. Örneklerin sayısı az olsa da bu kullanımların yaygınlaştığı ve sıfat kullanımlarının önüne geçtiği diğer örneklerden de anlaşılmaktadır. Bu kullanımların çokluğu mastar isimlerinin sıfatlaşmasının anlatım bozukluğu değil, tür değiştirme sürecinin bir parçası olduğunu göstermektedir.

Söz yürekden alur oldı perveriş
*Gerçi **taḥsīn olsun** ol ger serzeniş [GN- II /2 – 8454]*

Gördüm Aḥmed ol Aḥad'la bir-imiş
*Kāf u nun'dan ilerü **taḳdīr**-imiş [GN- II /2 – 8859]*

Uşbu maʿnī menzile irdi tamām
*Şerḥ ü **taḳrīr oldı** cümle ḫāṣ u ʿām [GN- II /2 – 8863]*

*Andan baʿde'd-dîvân saʿâdetlü pâdişâh serâperdenin ard kapusundan yukaru iç kalʿada ecdâd-ı izâmlarının **taʿmîr ü termîn** olmuş sarâylarına gidüp… [SN, 5. Cilt / 84b]*

***Tecrid oldı** her biri sermāyesin*
ʿArża ḳıldı naḳd u cins ü māyesin [GN-II /1 – 7368]

*İbtidâ şarâb bu Aydıncık diyârında **telîf oldu**. [SN, 5. Cilt / 87a]*

*Dirlik içre **tertib olmışdur** beşer*
Dirliginde vāḳiʿ olur ḫayr u şer [GN-II /2 – 9173]

Günümüzde *tahliye, tahrip, tatmin, tayin, teslim* gibi isimlerin *ol-* yardımcı fiili ile kullanımları asıllarını unutturacak kadar yaygınlaşmıştır.

*El konulan Egebank'ın eski sahibi Yahya Murat Demirel, cezaevinden **tahliye oldu**. [Ali Oktay, Akşam Gazetesi / 10 Şubat 2005]*

*Çanakkale Valisi Süleyman Kamçı, lodosun şiddeti nedeniyle çok hızlı seyreden bir yangınla karşı karşıya olduklarını, şu ana kadar 10 hektar alanın **tahrip olduğunu** söyledi. [Radikal Gazetesi, Türkiye / 17.10.2004]*

*Yanlış anlaşılmasın, bu noktadan asla **tatmin olmayacağız**; ancak bu büyük değişimin keyfini çıkarmanın, bu büyük gururu yaşamanın her vatandaşımızın hakkı olduğunu düşünüyorum" dedi. [Sabah Gazetesi, Siyaset / 31.08.2005]*

*"O sırada Sabit yedek subay okuluna gitti ve altı ay sonra İstanbul'a **tayin oldu**. [Milliyet Gazetesi, İçimizden Biri / 14 Ekim 2004]*

*"Şehir yağma edilmesin diye **teslim olmasını** bekliyor." O. C. Kaygılı [TS, s. 1965]*

*"Pençesindeki nefis ve inatçı avın, gözyaşlarıyla **teslim oluşundan** sevindi." Ö. Seyfettin [TS, s. 1965]*

tebdîl

"Tefʿîl" vezninde Arapça bir mastar olan ve "değiştirme, başka bir şekil ve surete koyma" demek olan[26] *tebdîl* ismi, ism-i mefʿulü olan *mübeddel* "değiştirilmiş" sıfatının anlamında kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu değişme yaygınlık kazanmış olduğu için kelime KT'de sıfat olarak da kaydedilmiştir.[27] Aşağıdaki örneklerde kelimenin bu yapıdan farklı olarak kullanıldığı görülmektedir. İlk örnekte *tebdîl* ile birlikte *tagyîr* kelimesi de *mugayyer* "değişmiş, başkalaşmış" anlamında sıfat göreviyle kullanılmıştır.

*Delim dürlü **tagyīr ü tebdīl olur***
Bu Türk'üñ dili bir ʿaceb dil olur [SNB / 5595]

*Faḳīr Gülābi Aġa muḳaddemā Ayaṣofiya çarşusunda refīḳi olan sipāhtan **tebdīl** yeñiçeri ile bozaḫāneye girmişlerdi. [SN, 1. Cilt / 38a]*

*Ve ḥażret-i Ḫıżır daḫi görünmedi. Meyer Aġnados miʿmār **tebdīl-i cāme olup** Ḳızıl Elma diyārına varup anda daḫi Rim Papa'nıñ izniyle bir deyr-i ġame mübāşiret edüp... [SN, 1. Cilt / 34a]*

Lâleyi sümbülü gülü hâr almış
Zevk ü şevk ehlini âh u zâr almış
Süleyman tahtını sanki mâr almış
*Gama **tebdil olmuş** ülfetin çağı (Bayburtlu Zihni) [THE Ant, s. 137]*

Tılhas'ta bir kağıya dokunmasıyla bir ne hâlsa
*Araba traktöre **tebdil olmuş***
Allah tarafından [BSM, s. 67]

---

[26] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 376.
[27] Şemseddin Sami, **a.y.**

Yukarıdaki kullanımın yanında, aşağıdaki cümlelerde *tebdil* kelimesinin sıfat şekli olarak *mübeddel* kullanımı ve isim kullanımları görülmektedir.

> *...karârları firâra **mübeddel olup** ... [SN, 5. Cilt / 187b]*
>
> *...niçe zamân **tebdîl-i câme edüp** Tatar bozası yapup kifâflanırdı. [SN, 5. Cilt / 67b]*
>
> *Ve anın halini **tebdil idebilmeye** iḳtidarı olmadığı bilir ise ġayet ile maḥsun olur. [AH, 104]*
>
> *"Bazı Türkler oraya hava **tebdiline** giderler." R. H. Karay [TS, s. 1927]*

Günümüzde TS'de isim olarak tespit edilen *tebdil* kelimesinin *tebdil gezmek* deyiminde zarf olarak kullanıldığı görülmektedir.[28] Buradaki kullanımın, *tebdîl-i kıyafet (edip) gez-, tebdîl-i câme (edip)* gibi bir yapıdan kısalmış olduğunu düşünmek mümkündür. Öyle de olsa *tebdîl-i câme (ol-)* gibi kullanımlarda da bir tür değişikliği görülmektedir. Cümleler SN'den alınmış olmakla birlikte başka metinlerde de örneklerin bulunabileceği muhtemeldir.

> *Bir kerre yine Edire kurbunda cidâl edüp münhezim olup Varna'dan gemiyle Tarabefzûn'a geçüp oğlu Süleymân'ı kâ'im-makâm edüp kendüsi **tebdîl-i câme** diyâr-ı Acem'e varup... [SN, 2. Cilt / 248b]*
>
> *...buyurduklarında duʿâ-yı hayrlarıyla şeref-yâb olup **tebdîl-i câme** Mısır'ın cümle ahvâlinin Gavri ile gavrine irüp... [SN, 2. Cilt / 249a]*
>
> *... haberi şâyîʿ olmağıla fakîr müsellim **tebdîl-i câme** mahkemeye hımâr ile avuccu kıyâfetiyle gelmesinin aslı ol imiş. [SN, 2. Cilt / 338b]*
>
> *... Seydî Battâl Gâzî pederi Hüseyin Gâzî ziyâretine kalʿa kapusu açılınca **tebdîl-i kıyâfet** giderler. [SN, 2. Cilt / 359a]*

<u>tekâüt</u>

"Emekliye ayrılma" anlamındaki *tekaüt* sözcüğü Arapça olup "tefâʿül" vezninde mezidünfih masdardır. Bu kelimenin ism-i fâili "mütefâʿil" vezninde *mütekâit* "emekliye ayrılan, emekli olan" sözcüğüdür. *Tekâüt* sözcüğünün de eski ve

---

[28] **TS**, s. 1927.

yeni bazı metinlerde ism-i fâili yerine kullanılarak tür değiştirmiş olduğu anlaşılmaktadır.

*Şehr-i İzmit'de üç gün **tekâ'üd olup** kapudan paşa ve bostancıbaşı bir yaylım top u tüfeng şâdumânları edüp… [SN, 5. Cilt / 82b]*

*Son günlerde **tekaüt olduğunu** haber almıştım. R. N. Güntekin [TS, s. 1934]*

*Son günlerde saflarına **tekaüt** bir Cumhurbaşkanı'nın katılmasıyla sanki daha bir coştular… [M. Ocaktan, 04.05.2006 / Y. Şafak]*

Aşağıda tek örneği bulunan ve *tekaüt* kelimesiyle aynı yapıda olan *tahayyür* "şaşmak, hayran kalmak" ismi de sıfat kullanımıyla tür değiştirmiştir.

*Ehl-i kürsī kim **taḥayyür ḳaldılar***
Uş erenlerdür ki ḥayrān ḳaldılar [GN -II /2 - 8340]

tekebbür

"Tefeʿʿül" bâbında bir mastar olan *tekebbür* "büyüklenme, büyüklük taslama" sözcüğü ism-i fâili olan *mütekebbir* "büyüklenen" sözcüğünün anlam ve göreviyle kullanılarak sıfatlaşmıştır.

***Tekebbür** kişinüñ fāidesi yoḳ*
Ḳomazsa kibri peşimān olısar çoḳ [RN, 13a / 3]

***Tekebbür** kişiler ere eremez*
Özinüñ düşmanıdurur göremez [RN, 13a / 5]

***Tekebbür** ü fuzûldur bil Karaman*
Anuñçun kahr idüpdür Kahhâr [OT, Bâb 73]

*Çingāndan ḥayā, ʿArab'dan ve Kürd'den edeb uman, paḫıldan iḥsān, **tekebbürden** ḥürmet uman aḥmaḳtır. [RG, 75a / 13]*

cemʿ

Cemʿ kelimesinin de ism-i mefʿûlü olan *mecmuʿ* sıfatı yerine kullanılarak tür değiştirdiği anlaşılmaktadır. Bu değişme, kullanıma bağlı bir değişim olup yerleşmemiştir.

...olunup Akkirmân şehrinden kâmil on yedi bir sahan defterde ***cemʿ olup*** *üzerlerine didebânlar taʿyîn olundu. [SN, 5. Cilt / 51a]*

...ve cümle aʿyân [u] eşrâf, Haleb paşası sarâyına ***cemʿ olup*** *cümlesi Hasan Paşa ile ve maʿan olan vüzerâ ve... [SN, 5. Cilt / 71b]*

Ve Yenibâzâr şehri üç vilâyetin hudûdu bir yere ***cemʿ olduğu*** *mahalde yedi nehir cârî olduğu mahsûldâr zemîn içre kırk altı mahalledir. [SN, 5. Cilt / 166b]*

Erzûrum'un cânib-i garbîsinde Canha ve Koylıhisâr ve Şebîn Karahisâr dağlarından ***cemʿ olup*** *cereyân ederek... [SN, 2. Cilt / 254a]*

Bu nehr dahi diyâr-ı Moskov'un şimâlinde (...) dağlarında ***cemʿ olup*** *bu mahalde Bahr-i Azak'a mahlût olur. [SN, 2. Cilt / 263a]*

halâs

Geçişsiz bir fiilin "faʿâl" vezninde sülasi mastarı olan *halâs* "kurtulma, kurtuluş" kelimesinin ism-i mefʿûlü yoktur. Bu sözcük mezidünfih mastarı olan "tefʿîl" veznindeki *tahlîs* "kurtarma" sözcüğünün ism-i mefʿûlü olan *muhalles* "kurtarılmış" sıfatı yerine kullanılarak tür değiştirmiştir.

...mürg-i cân kafes-i tenden tayerân etmeden ***halâs olup****... [SN, 2. Cilt / 267b]*

Lisân-ı sînanında bir ferd-i aferîde ***halâs olamazdı****. [SN, 5. Cilt / 30b]*

Ve dağlara firâr eden küffârlar dahi bizim paşalı elinden ***halâs olmayup*** *anlar dahi pâ-beste ve dil-haste esîr-i bend-i silsile-i âhen olup... [SN, 5. Cilt / 39a]*

Hamd-i Hudâ bir yüz karalığı olmadan kalʿa dest-i düşmânlardan ***halâs oldu*** *üç sâʿat kâmil vâkıf-ı esrâr olduğumuz mertebe... [SN, 5. Cilt / 61b]*

Dörd gündür kalʿa kâfir elinden ***halâs olup*** *Özü'den müjde ile ... Melek Paşa Efendime geldim. [SN, 5. Cilt / 63b]*

Âhir iki kerre firâr edüp yine ***halâs olamayup*** *beni dutdular. [SN, 5. Cilt / 83a]*

Cemʿ ol-, *halâs ol-* birleşiklerindeki *cemʿ* ve *halâs* isimleri, örnekler SN'den alınmış olsalar da başka metinlerde de aynı görevde kullanılmaktadırlar. Yukarıda

sıraladığımız cümlelerdeki değişmeler genel olup yaygınlık kazanmış değişmelerdir. Dolayısıyla bunların ortak dile yerleşmiş olduklarını kabul edebiliriz. Ancak bundan sonraki örnekler kullanıma bağlı olarak sıfatlaşmış tek eserdeki değişmeleri göstermekle birlikte aynı yapıdaki gelişmeleri işaret etmektedir. Bu değişmelerin de başka metinlerde örneklerine rastlamak mümkündür.

azl

Arapça bir isim olan *azl* "gönderme, yol verme" kelimesi SN'de sıfatı olan *maʿzûl* kelimesinin göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir.

> *Ve yine Akkirmân'a varınca cümlesi divân-ı padîşâhîde deyenek yeyüp **azl-i ebed olup** yeni beğ olanlardan yetmiş kîse mâl alınup… [SN, 5. Cilt / 62a]*
>
> ***Azl olup** iblîs nasb oldu yerine çün Melek*
> *Dedi harîf azline târih uhrûc yâ râcûm [SN, 5. Cilt / 69a]*

Aynı eser içinde *azl* isminin sıfat kullanımı ile birlikte *maʿzûl* kelimesinin de kullanılmış olması dönem içinde *azl* kelimesinin sıfat kullanımının da yerleşmiş olduğunu göstermektedir.

> *İşte Melek Paşa dahi **maʿzûl oldu**. [SN, 5. Cilt / 9a]*
>
> *…Kör Hasan Paşa'nın kâ'immakâmlıkdan **maʿzûl olduğuna** târihdir. [SN, 5. Cilt / 69a]*
>
> *Ahmed Paşa sadâretden **maʿzûl olup** eyâlet-i Özü, anadan eyâlet-i Rûmeli oldukda Re'îs Gınâyî zâtü'l-cenbden merhûm olup Sofya'da Dervîş Mehemmed Paşa Câmiʿinin mihrâbı önünde defn olundukda fevtine târîhdir. [SN, 2. Cilt / 250a]*

imâr

İmâr ismi sıfat olan *mamur* kelimesinin yerine kullanılarak tür değiştirmiş olmaktadır. Bu kullanıma SN'de çok sık rastlanmaktadır. Aynı metinde *imar* sözcüğünün isim şekli de sıkça kullanılmaktadır.

> *Ammâ gâyet **imâr olacak** yerdir kim nazîri yokdur. [SN, 2. Cilt / 280a]*

Mürûr-ı eyyâm ile handakı ***imâr olmayup*** *Celâlî Karayazıcı ve Saʿîd-i Arab ve Kalenderoğulları nâmân celâlîler, Bursa'yı muhâsara edüp handakları rimâl [ü] türâb ile memlû oldu. [SN, 2. Cilt / 222a]*

Sebeb-i tesmiyesi ... kadîm-i evvelde ol kadar ***imâr*** *değil imiş. [SN, 3. Cilt / 111b]*

Hazret-i Nûh asrında bir şehr-i muʿazzam olup gâyet ***imâr oldu****. [SN, 4. Cilt / 212b]*

...berrine ve bahrine duʿâ edüp diyâr-ı Hürmüz ***imâr olup*** *ganîmet oldu ve deryâ-yı Hürmüz'de dürr-i yetîm hâsıl oldu. [SN, 4. Cilt / 359b]*

Ol zamân kim Buhtunnasr bu Hazret-i Hızır şehrin harâb edüp yine ***imâr olup*** *Hulâgü Hân harâb etdi... [SN, 4. Cilt / 407a]*

Ve Tahta'l-kalʿa nâm çârşûsı gâyet izdihâm ve ***imârdır****. [SN, 5. Cilt / 22b]*

Özü hâkimi Şakşakî Paşa bu kulle-i âlîyi şeddâdî taş binâ inşâ edüp hâlâ ***imârdır****. [SN, 5. Cilt / 37a]*

İmâr kelimesinin SN'de değişimini *imaret* isminde de görmekteyiz. Aynı *imâr* gibi *imaret* ismi de *mamûr* sıfatının göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir.

Ve bu bölme kalʿada cümle yüz aded şindire tahta örtülü evlerden gayrı bir ***imâret*** *şey yokdur. [SN, 5. Cilt / 37b]*

...ammâ derûn-ı kalʿada cebehâne ve enbâr ve mahzenlerden gayrı çarşû-yı bâzâr ve han ve hammâm ve bezzâzistan misillü ***imâretler*** *yokdur. [SN, 5. Cilt / 38a]*

İmâr ismi SN'de sıfatlaşmasının yanında fonetik bir değişme, ünlü genişlemesi ile yer yer *amâr* şeklini almaktadır.[29] Ünlü genişlemesiyle oluşan *amâr* şekli de *imâr* gibi sıfat olarak kullanılmıştır. SN'de *amâr* kelimesinin isim ve sıfat şekillerine sıkça rastlanmasına karşın bu kullanım yaygınlaşmamıştır.

İslāmbol'ı yedinci kerresinde anlar daḫi ***ʿamār edüp*** *cihān-ārā bir pādişāh-ı zī-şān olduğı bālāda yedinci faṣılda muṣarraḥtır. [SN, 1. Cilt / 33b]*

---

[29] Musa Duman, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1995, s. 196.

Hulâsa-i kelâm Karadeniz etrâfında ***amâr olan*** *bin altmış aded kılâ ve şehir ve kasabâtları muhâfaza eden… [SN, 5. Cilt / 55b]*

Handak kenârından taşrası bir top menzili ol sahrâ cümle ***amâr*** *bostanlardır. [SN, 5. Cilt / 55a]*

Bursa nevâhîsinden ***amâr*** *köyleri vardır ve Kite çayırı meşhûrdur. [SN, 5. Cilt / 85b]*

Ammâ şehirde hâlâ ***amâr*** *kalʿa yokdur. [SN, 5. Cilt / 86a]*

zeyn

SN'de Arapça bir isim olan *zeyn* "süs" kelimesi, *müzeyyen* "süslenmiş" sıfatının göreviyle kullanılarak sıfatlaşmıştır.

Budin'de sahrâ-yı Peşte-misâl naʿş-ı insân ile fezâ-yı Üsküdar'e ***zeyn olurdu****. [SN, 5. Cilt / 80a]*

…iskele-i Kavak şecereleri şecere-i Vakvâk altı gibi cesed-i insan ile ***zeyn olup*** *hûn-i insân… [SN, 5. Cilt / 80b]*

…naʿş-ı benî Âdem ile Filedâr sahrâsı ***zeyn olmağa*** *başlayup zemîn hûn-i insândan laʿlgûn olup… [SN, 5. Cilt / 85a]*

Aynı metinde *zeyn* kelimesinin mezidünfih mastar ismi olan *tezyîn* "süsleme" kelimesinin de *müzeyyen* sıfatının göreviyle kullanılarak tür değiştirdiği görülmektedir. Bu gelişme kullanıma bağlı sınırlı bir değişmedir.

…ve livâları zeyn edüp cümle kal'a neferâtları dendân-ı bedenlerde ***tezyîn olup*** *bir… [SN, 5. Cilt / 90b]*

…cümle bin iki yüz aded arabalarda altı bin yetmiş aded musaykal tüfengleri ***tezyîn olup*** *ibtidâ Bucak Tatarı cümle kırk sekiz bin güzîde pür-silâh asker geçdiler. [SN, 5. Cilt / 63a]*

SN'de *azl, imar, zeyn* kelimelerinin yanında daha az örneği bulunan *tashîh* "düzeltme", *tathîr* "temizlemek", *teskîn* "yatıştırma", *tilâvet* "okumak" kelimelerinin de *ol-* yardımcı fiili ile kullanılarak sıfatlaştıkları görülmektedir.

Mehmed Han-ı Râbiʿi devletinde âlem ***tashîh olup*** *yetmiş aded feth ü fütuhatlar ve asar-ı acîbeler zuhur ede deyü buyurdular. [SN, 5. Cilt / 32a]*

*Baʿdehû mezkûr Topyeri menzilinden kalkup cânib-i kıbleye ormanlar içre **tathîr olmuş** yollar ile havâ-yı latîfde gidüp… [SN, 5. Cilt / 82b]*

*Ve yine ol gün Özü'den haber geldi kim Kalʿanın hayli dîvârları meremmât olup handaklar **tathîr oluyor** dediklerinde… [SN, 5. Cilt / 53a]*

*…tuğyanları dahi **teskîn olmamış** idi. [SN, 5. Cilt / 7a]*

*Kim Halebîlerin derûnlarındaki ateşleri **teskîn olup** kellerin sarây meydânına yığup… [SN, 5. Cilt / 74b]*

*Hâlâ kabr-i şerîfi üzre evkât-ı hamsede hatm-i şerîfler **tilâvet olurken** buhûr ve amber-i hâmlar yanup… [SN, 5. Cilt / 78b]*

Bunların dışında SN'den alınan örneklerde *nuhûset* "uğursuzluk", *kifâyet* "bir şeye yetecek kadar olma" isimlerinin niteleme fonksiyonuyla sıfat görevinde kullanıldıkları görülmektedir. Ancak bu kullanımlar kalıcı değişmeler olmayıp yerleşmemişlerdir. Bu kelimelerin sıfatları da aynı metin içinde kullanılmıştır.

*…kebîr tahtânî ve fevkânî **nuhûset** hâneleri vardır kim… örtülü menhûs hâneler var ve çanlı… [SN, 5. Cilt / 49b]*

*Ve **kifâyet** mikdâr üç yüz aded maʿmûr dükkânlar … hoş havâ hammâmı var. [SN, 5. Cilt / 89b]*

Sıraladığımız örnekler yanında, az da olsa tür değiştirerek kullanılan başka kelimeler de bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak taradığımız metinlerde *âriyet*, *âzâd, rücu, vukuf* kelimeleri sıfat göreviyle kullanılarak tür değiştirmişlerdir. Bu kullanımlar örnekleri sınırlı olsa da kalıcı değişme özelliği gösterecek yapıdadırlar. Bu yönüyle yukarıda sıraladığımız örneklere benzemektedirler.

*Eger **ʿāriyet** ton olsa bir ʿavrata geymeg-içün ayruḳ gişiye geyürse daḫı ol gişi ḳatında helāk olsa ödemek vācib olur. [KG, 110a / 7]*

*…eger daḳı birisi ḳulı **āẕād** olur zufer ḳavlında [NH, 52a / 12]*

*Ben dahi sag dönersem **rücu** olursam, münkir olursam… [Harsany P. 28]*

*İnat itmen ben inata binmen lakin yol ehvalini billesün ben yol ehvâlinden **vukufim**, haberdarım. [Harsany P. 25]*

3.2.3. Kısalma Sonucu Değişme

Burada genel olarak isimlerin zarf ekleri olmaksızın zarf olarak kullanılmaları konu edilmiştir. İsim ve zarf için ayrı ayrı sözcükler kullanılırken (*iptida ~ iptidaen* gibi) zaman içerisinde zarf olarak kullanılan sözcüğün fonetik olarak değişmiş, zarf eki düşmüş böylece isimle zarf aynı fonetik hususiyetleri taşımaya başlamış ve tür değiştirme hadisesi gerçekleşmiştir. Bu durum bir kısalma sonucu ortaya çıkmış olup Türkçe kelimelerde de görülen bir gelişme olup dilin "en az emek harcama" prensibinin kolaycılığından kaynaklanmaktadır. Bu sözcükler her iki türleriyle aynı eserde yer alabildikleri için bu değişmelerin zamanı hakkında kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

Şunu da belirtmekte fayda var ki kısaltmalara çoğunlukla zarf kullanımlarını ortaya çıkarmıştır. Ancak bunların dışında kalan ve kısalmaya bağlı olarak gerçekleşen değişmeler de bulunmaktadır. Arapça bir isim olan ve "yöre, yakın yer" anlamına gelen *civar* kelimesi *civardaki* veya *civarda bulunan* kelimelerinden kısalarak sıfatlaşmıştır.

> *Hilmi beyin teknesiyle **civar** koylara güzel bir gezinti yapıp çivi gibi denize atlama fırsatını yakaladım.*
> *[http://www.milliyet.com.tr/2006/08/08/pazar/yazturkmenoglu.html]*
>
> *Geceye Zeytindağ, **civar** köyler ve Bergama'dan yoğun ilgi vardı.*
> *[Zaman Gazetesi, Bölge Haberleri / 27.08.2006]*

3.2.3.1. İsim Olan Kelimelerin Zarfları Yerine Kullanılması Sonucunda Değişme

Burada isimlerin zarf kullanımlarının fonetik değişmeler sonrasında kısalarak isimle aynılaşması ve tür değiştirmesi söz konusudur. Fonetik değişmeler bazen eklerin düşmesiyle gerçekleştiği gibi zaman zaman da yardımcı sözcüğün düşmesiyle gerçekleşebilmektedir. Arapça "başlama, başlangıç" anlamındaki *istiftah* kelimesi Türkçeye *siftah* şekliyle girmiştir. Ancak zaman zaman *siftah* isminin "*siftah olarak*" manasında zarf kullanımıyla tür değiştirdiği görülmektedir. İkinci örnekteki Arapça *selâmet* ismi de *selametle* zarfının yerini alarak tür değiştirmiş; ancak bu kullanım yaygınlaşmamıştır.

*Bu haberi **siftah,** ondan duydum. [TS, s. 1764]*

*...hamd-i Hudâ bu kadar mâl-ı ganâ'îmler ile diyâr-ı Erdelistân'dan mansûr [u] muzaffer yine Tımışvâr sahrâsına **selâmet** çıkdık. [SN, 5. Cilt / 187b]*

âkıbet

"Nihayet, son" anlamında Arapça bir isim olan *âkıbet* kelimesinin zarf ifadesi için *âkıbetinde* sözcüğü oluşturulmuştur. Ancak zaman zaman "sonunda" anlamı taşıyan *âkıbetinde* sözcüğünün kısalarak *âkıbet* ismiyle aynı olduğu, böylelikle *âkıbet* isminin tür değiştirdiği görülmektedir. KT'den beri zarf kullanımına yer verilen[30] *âkıbet* kelimesi günümüzde de TS'de hem isim hem de zarf olarak kaydedilmiştir.[31]

isim:

Tāze ola yüzi dünyā āḫiret
*Raḥmete peyvest ola ol **ʿāḳıbet** [GN- II /1 - 7073]*

*Kulûb-ı ibâdullâha dokunup bed-duʿâ almanın **âkıbeti** eyle olur, neʿûzu billah. [SN, 2. Cilt / 325a]*

*Düşenler oldu zamânıyle aynı **âkıbete**;*
Fakat bugün yaşıyorlar, hem eskisinden iyi [S, 358]

*Oğlum! dedi, geç kalıyoruz ve korkarım ki bunun daha fena **akıbetlerini** göreceğiz. [FH, s. 71]*

*Bu, fena **akıbetler** doğurabilir. [SS, s. 108]*

*Maazallah böyle bir yola sapılırsa **akibet** ne olur, kendimizi yar-u-ağyara karşu gülünç etmiş ve hüsrana düşmüş oluruz. [MA, s. 175]*

*Teknojen'in **akıbetini** planlamak için acilen toplanmaları gerekiyordu. [BK, s. 94]*

*"Sen **akıbetini** pek hak etmemişe benziyorsun." R. N. Güntekin [TS, s. 49]*

zarf:

ʿIşḳ getürdi cānı tende egledi
ʿĀḳıbet cānı kendü mülkin ögledi [GN-I /1 – 714]

---

[30] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 923.
[31] **TS**, s. 49.

Aşuram ben ḳamu ṭaġlardan anı
*ʿĀḳ**ıbet** menzil ḳılam aña seni [GN-I /2 - 4106]*

*ʿĀḳ**ıbet** birisi benümle gelmedi*
dōst yolında baña yoldaş olmadı [GN-I /2 - 5574]

*...kalbimiz gözün açıverüp Allah **âkıbet** hayırlığı vere, âmîn. [SN, 5. Cilt / 67a]*

*...Tatar-ı adû-şikârın nehb u gâretinden halâs olup **âkıbet** hayr oldu. [SN, 5. Cilt / 104a]*

***Âkıbet** Ebü'l-feth bu Tercân sahrâsında Hasan'ı hüsn-i nazarına komayup... [SN, 2. Cilt / 284b]*

***Akıbet**, iş düzelecek. [TS, s. 49]*

<u>cümle</u>

Arapça bir isim olan *cümle* kelimesinin zarf şekli *cümleten* şeklinde yapılmaktadır. Ancak zaman içerisinde fonetik gelişmeler sonucunda *cümleten* zarfı kısalarak *cümle* haline gelmiş ve isim şekliyle aynılaşmıştır. Zaten sıfat olarak da kullanılan *cümle* ismi bu değişmenin gerçekleşmesini de kolaylaşmıştır. Söz konusu değişmede Türkçe kelimelerde yaşanan aynı gelişmenin (doğruca > doğru vb.) de etkili olduğu düşünülebilir. EAT ve Osmanlı Türkçesinde zarf kullanımı yaygın olan *cümle* sözcüğü günümüzde daha çok yargı bildiren söz dizisini ifade eden bir gramer terimi, bir isim olarak kullanılmaktadır.

<u>sıfat</u>:

***Cümle** aʿẓa şükr aña ḳılsa gerek*
Ne'ydügin ü n'oldugın bilse gerek [GN-I /1 – 132]

***Cümle** cismüñ ādemi adın bilür*
Ad içinde gizlenü dadın bilür [GN-I /1 – 740]

*Ḫulʿ eylemek **cümle** mālından ṣülṣi degüldür sayrulığı ḥālında. [NH, 40b/14]*

*Bilürsin yiyidür bilür **cümle** ḫalḳ*
Neye uğrar ise ṣoğan ṣarmuṣaḳ [SNB / 4599]

***Cümle** beglerile yoldaş olub getdiler... [DK, 106a / 9]*

***Cümle** pādişāhlar edā-yı ḫidmet edüp İslāmbol içre yedi kūh-ı bālā üzre birer deyr-i ʿaẓīm iḥyā ettiler. [SN, 1. Cilt / 6a]*

__Cümle__ evlerin yüzleri cânib-i kıbleye Sivas sahrâsına Eğri Köprü tarafına nâzırdır. [SN, 3. Cilt / 74b]

Andan Melek Ahmed Paşa sahrâ-yı Orhay'da meymene ve meysere meks edüp "Âyâ Leh diyârından ne zuhûr eder?" deyü müterakkıb iken Paşa efendimiz __cümle__ iş erleriyle meşveret edüp… [SN, 5. Cilt / 39a]

O kenar mahallenin meteliksiz zibidisi, nasıl oldu da kasabanın en itibarlı avukatının suratına __cümle__ âlemin ortasında o gürültülü şamarı indirdi? [GYH–1, Tokat]

zarf:

Dōst öñinde maḫv ḳıldı kendüzin
__Cümle__ göz oldı vü gördi dōst yüzin [GN-II /1 - 5778]

Buyurdı aña daḫı bir şehr ulu
İl ü ḳalʿa vü şehr __cümle__ ṭolu [SNB / 5349]

Buña ʿâkıl ʿârifler uymadılar
Uyanlar __cümle__ kalmışdur yabânda [OT, Bâb 147]

Ve mezkûr semekeyi âteşe yaksalar ol ev içinde olan hayvânât ve akreb ve cıyan ve yılan __cümle__ mürd olur. [SN, 3. Cilt / 38a]

…derûn-ı kalʿada olan Hârun Halife'nin askerin __cümle__ şehîd edüp… [SN, 3. Cilt / 7a]

Ve ale'l-ittifâk Tûfân-ı Nûh ibtidâ bu Bukâʿ sahrâsındaki nehr-i Tennûr'dan zuhûr edüp cihânı __cümle__ gark etdi. [SN, 3. Cilt / 35a]

Bâzâr günü olmak ile bu kapudan kalʿayı bayraklar ile __cümle__ müzeyyen edüp… [SN, 5. Cilt / 47a]

Günümüzde artık *cümle* sözcüğünün zarf kullanımı kalmamıştır. Örneklerde de görüldüğü gibi dil bilgisi terimi ve isim olarak kullanılmaktadır.

"Ben bu __cümleyi__ üç defa okudum, hiçbir şey anlayamadım." B. R. Eyuboğlu [TS, s. 377]

"__Cümleye__ uzun ömürler dilerim." B. Felek [TS, s. 377]

ebet

Arapça bir isim olan *ebet* kelimesi sözlüklerde "sonu olmayan gelecek zaman" olarak açıklanmıştır. Bu sözcüğün zarf şeklini karşılamak için metinlerde çoğunlukla *ebed* kelimesinin başına "dek, kadar" anlamı taşıyan Farsça *tâ* edatı

getirilerek *tâ ebed* şekli yaygın olarak kullanılmıştır. Zaman zaman *ebeden* ve daha yakın dönemlerde *ebediyen* kullanılmaktadır. Ancak bazı cümlelerde *tâ ebed* ve *ebediyen* kullanımının kısalarak *ebet* olduğunu ve böylelikle tür değiştirdiğini görmekteyiz.

<u>isim</u>:

Baḳdı bir yoldan ezel görnür ʿayān
*Gördi bir yoldan **ebed** bellü beyān [GN-I /2 - 3313]*

*"İşte bu, ezenlden bilinmemiş, **ebede** kadar bilinmeyecektir." H. R. Gürpınar [TS, s. 598]*

<u>tâ ebed</u>:

Kāfir oldı her ki inkār eyledi
***Tā-ebed** Allah anı ḫōr eyledi [GN -II /2 - 8900]*

Yoḫsa ḫoşnūd olmadıysa ol Celīl
***Tā ebed** ḳaldı bular ḫor u ẕelīl [GN-I /1 – 2469]*

Cān içinde ḳodı esrārı Aḥad
*Cāndan ayrılmayısardur **tā ebed** [GN-I /2 - 2715]*

Saña virildi baht düşmesün taht
*Ezelî **tâ ebed** devlet senüñdür [OT, Bâb 4]*

*Münkatıʿ olmaz cihândan **tâ ebed***
Cümleye andan iriserdir sened [SN, 3. Cilt / 17a]

O andsa koptu yüreklerden öyle bir feryâd
*Ki rûhum eyleyecek **tâ ebed** o dehşeti yâd [S, 8]*

*Yâd eylesin mezâlimini **tâ ebed** senin*
Ey cebhesi kitâbesi bin kanlı medfenin! [S, 96]

<u>ebediyen</u>:

*O melâhat burcunun bedr-i tâbendesi **ebediyen** münhasif oldu! [ARA, s.129]*

*"**Ebediyen** gelmeyecek birisi, değil mi?" K. Tahir [TS, s. 597]*

*"**Ebediyen** sustuğuna ihtimal veremedim." P. Safa [TS, s. 597]*

<u>zarf</u>:

*Kim **ebed** dirlik bulasın ölmesüz*
Hem gül olup açılasın ṣolmasuz [GN-I /1 – 1069]

Ol ki mihnetle bile gelmiş-durur
Miḥnet içinde ***ebed*** *ḳalmış-durur [GN-I /1 – 1367]*

Berk urdı nûr-ı zât-ı şeh-i lâ-mekân ***ebed***
Toldı o nûr-ı zât ıla kevn ü mekân ***ebed*** *[HC, 9a / 2–3]*

Ve yine Akkirmân'a varınca cümlesi divân-ı padîşâhîde deyenek yeyüp ***azl-i ebed*** *olup yeni beğ olanlardan yetmiş kîse mâl alınup… [SN, 5. Cilt / 62a]*

Âteş-i bahr-ı adûdan eyle ihrâc ***ebed*** *[Divan-ı Âciz, 39b / 20]*

gâyet

Arapça bir isim olan *gâyet* kelimesi Türkçede de "son, bitim, nihayet" anlamlarında bir isim olarak kullanılmıştır.[32] Ancak zaman içinde isim kullanımını kaybederek zarflaşmıştır. Bu değişmenin geniş bir zaman dilimi içinde aşamalı olarak gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

isim:

Ḥaḳ aña innāfetahnā āyetin
Viribidi virdi fethüñ ***ġāyetin*** *[GN-I /1 – 175]*

Bu sözüñ Kur'ān 'da vardur āyeti
Oḳıyıncaḳ biline söz ***ġāyeti*** *[GN-II /1 - 6835]*

Ġāyeti *iki bilekdür iki elde – teyemmüm içinde işbu evvel ḳavlıdur. [NH, 70a / 16]*

…ammâ bu kalʿanın cürmi dâʾiren-mâdâr kâmil bin adım ***gâyetü'l-gâye*** *metîn kalʿadır. [SN, 5. Cilt / 90b]*

Arapçada *gâyet* kelimesinin zarf kullanımı *be* önekiyle *begâyet* şeklinde olduğu için Türkçede de bu kullanımın etkisiyle "son derecede, pek ziyade" manalarında zarf olarak *begâyet* kelimesi kullanılmıştır. Ancak bunun yerleşmiş bir kullanım olmadığını, aynı eserde *begâyet* zarfıyla birlikte *gâyet* kelimesinin de zarf olarak kullanılması ortaya koymaktadır.

[32] Redhouse, **a.g.e.**, s. 1335.; Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 961.

begâyet:

__Be-gāyet__ yasak itmiş, "Hergiz Bilecük kâfirlerini incitmeyeler." [OT, Bâb 9]

Ol __be-gāyet__ bahâdur er-idi ve bile haylı yarar yoldaşlardan dahı bile kodı. [OT, Bâb 18]

ʿAcâyib konuklar itdiler düñürlere __be-gāyet__ eyü taʿzîm-ile Semendire'ye getürdiler. [OT, Bâb 107]

Ne resme vaṣf ide ḥüsnüñi dāʿī
Ki ḫūblıḳda __be-ġāyet__ müntehādur [DD, 158 / 7]

"Kızım evladım, sana söyleyeceğim sözler begayet mühim, __begayet__ naziktir." R. N. Güntekin [TS, s. 232]

Türkçede *begâyet* kelimesi zarf olarak yerleşmemiş, *gayet* sözcüğünün zarf kullanımı da zaman içerisinde yaygınlaşmıştır. Önceleri *gayet* zarfını karşılamak için Türkçe eklerle *gayetde*, *gayetle* zarfları türetilmiş ve bu sözcükler de dilde uzun süre kullanılmışlardır.

gayetde:

ʿOsmân Gāzi Bilecük kâfirlerine __gāyetde__ hürmet ider. [OT, Bâb 10]

Ve illâ ʿOsmân Gāzi'nüñ saçusını __gāyetde__ begendiler. [OT, Bâb 11]

Gāziler __gāyetde__ toyum olmışlar-ıdı, ve ol vakt Üngürüz'üñ kıralı bir sehel kâfir-ile kaçup kurtuldu. [OT, Bâb 59]

Sekīne daḫı –ki Ḥüseyn ḳızıdur- __ġāyetde__ cemīlelerden-idi. [İK, 220a / 5]

Na'if rast;
Çünki dest et- resed aḫlāḳ-ı kerem cömerdī
Tangrı cömerd-dür u __ġāyetde__ sever cömerdi [KK, 19b / 8]

gayetle:

Ve anın halini tebdil idebilmeye iḳtidarı olmadığı bilir ise __ġayet ile__ mahsun olur. [AH / 104]

Şöyle ki siyah ve sırma misali parlak saçları, __ġayet__ ile temiz… [AH / 177]

Acaba edebiyat o büyük, o mukaddes hidmeti nasıl ifâ ediyor? Bu suâlin cevâbı __gayetle__ basittir. [Kaya Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 14]

Memleketten getirdiği nâm seher olan bu kızın rengi ***gayetle*** *esmerdi… [YTE Ant. IV, s. 150]*

Ne dedin fıkarma?
— ***Gâyetle*** *fenâ. [S, 552]*

Sana kısaca kim olduğunu söyledim. ***Gayetle*** *zengin bir ailenin kıymetli, tek bir evlâdı… [GYH–1, Kaç Yerinden]*

*"****Gayetle*** *zengin bir ailenin kıymetli, tek evladı." Ö. Seyfettin [TS, s. 730]*

Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren zarf olarak da kullanılmaya başlayan *gâyet* kelimesi Osmanlı Türkçesi içinde zarf kullanımıyla öne çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmede *doğru, yalnız* gibi Türkçe kelimelerin *doğruca, yalnızca* zarfları yerine kullanılmasının tesiri olduğu düşünülebilir.

Ol ḫurma ***ġāyet*** *eyü-y-idi. [KG, 156B / 15]*

Tîzcek ʿAli Paşa dahı hünkâra varup buluşdı, ***gāyet*** *temelluklar itdi. [OT, Bâb 60]*

Şarâbdâr İlyâs bu sözi ***gāyet*** *müvecceh görüp kabûl itdi. [OT, Bâb 88]*

Ammâ Türkmenüñ ***gāyet*** *bahādur ve yarar yokdaşları-y-ıdı. [OT, Bâb 98]*

Ḳoca Miʿmār ʿAlī'yi tekura gönderüp, ḳıral ***ġāyet*** *ḥaż edüp Ayaṣofiya'nıñ cānib-i erbaʿasına ʿaẓīm pāyeler inşā etti. [SN, 1. Cilt / 36a]*

Bâğ u bâğçeleri ***gâyet*** *çokdur. [SN, 2. Cilt / 278a]*

Ammâ ***gâyet*** *imâr olacak yerdir kim nazîri yokdur. [SN, 2. Cilt / 280a]*

Ammâ bu nehr-i Tuna yah-bend olsa bu şehir ***gâyet*** *ganîmet olur. [SN, 3. Cilt / 118b]*

Ve bu Hacıoğlu'nun hevâsı ***gâyet*** *latîfdir. [SN, 3. Cilt / 122b]*

Hâlâ bir kalʿa-i köhne-âbâddır. Ammâ seng-tıraşları ***gâyet*** *kebîrdir. [SN, 4. Cilt / 193b]*

Ammâ ***gâyet*** *germâ hammâmlardır. [SN, 4. Cilt / 204a]*

Balı, yağı ve peyniri ve Eflâk tuzu ve morina balığı ve mersin balığı kurusu ve karabalık havyarı ve kurâlarında buğdayı ve arpası ***gâyet*** *latîf olup beyâ ekmeği ve esir bazarında beyâz cariye ve gılmânlarının hadd [ü] hasırları yokdur. [SN, 5. Cilt / 34b]*

Günümüzde artık Türkçede *gayet* ismi kullanılmamaktadır. TS'de *gayet* sözcüğünün yalnızca zarf kullanımına yer verilerek "pek, çok, pek çok, güçlü bir biçimde, etkili olarak" anlamları ile açıklanmıştır. *Gayet* zarfının yanında TS'de *begayet* ve *gayetle* zarflarına da yer verilmiş olmakla birlikte örneklerde de görüldüğü gibi *gayet* kelimesinin zarf olarak kullanımı diğerlerinin kullanımını neredeyse sonlandırmıştır.

> *Bahçenin nihayetinde ayakyolu **gayet** kocaman abdest fıçısı… [GYH–1, Ant]*
>
> ***Gayet** tatlı, sakin, heyecansız bir sesle anlatıyordu. [GYH–1, Ceviz]*
>
> *Güzel ve bereketli ovanın mahsulü onu **gayet** kolaylıkla kendisine ısındırır. [GYH–1, Bacayı İndir Bacayı Kaldır]*
>
> *Fakat Tahsin Efendi onları **gayet** lâstikli ve hatta biraz da düşündürücü cevaplarla atlatıyordu. [GYH–1, Erzurumlu Tahsin]*
>
> *Hulusi **gayet** yumuşak, mütebessim konuşmaya başladı. [TÖ, s.84]*
>
> *Mehpare **gayet** rahat, hatta şuh bir salınımla kürsüye yürür. [TÖ, s. 193]*
>
> *Bir kere değil deli-manyak, tersine vazifesine müdrik, tatlı-sert, düzgün, titiz, **gayet** zeki ve akıllı idi. [TÖ, s. 41]*
>
> *Fakat Neriman'ın bu sevincini paslı rezelerin gıcırtısı ve kapıyı **gayet** itina ile kapattığı halde çıkan gürültü ihlâl ediyordu. [FH, s. 16]*
>
> *İçinde **gayet** uzun bir zamanın hatırası vardı. [FH, s. 123]*
>
> *Sarı saçları beyaz olduğu halde **gayet** genç yüzlü, sıska bir kadın şehrin sokaklarını dolaştı. [SS, s. 180]*
>
> *Halilhan da Hazmi'ye **gayet** kestirmeden yaklaştı. [BK, s. 114]*
>
> *"Soframızda **gayet** samimi birkaç misafirimiz bulunur." A. Gündüz [TS, s. 729]*

Bütün bunlar *gayet* kelimesinin Türkçeye isim olarak girdiğini zaman içinde *begâyet* kelimesinin yerini alarak zarflaştığını ve tür değiştirdiğini göstermektedir. Bu değişme sonucunda *gâyet* kelimesi kullanımdan düşmüş ve yerini zarf kullanımına bırakmıştır.

hakîkat

Arapça bir isim olan *hakîkat* kelimesi *hakîkaten* kelimesinin zaman içinde kısalması sonucunda zarf olarak da kullanılmıştır. Zarf kullanımıyla tür değiştirmiş olan *hakikat* kelimesi günümüzde "bir işin doğrusu, gerçek, asıl, esas, gerçeklik" manasında isim ve "gerçekten" manasında zarf olarak kullanılmaktadır.

isim:

*Çünkim hünkâr anlaruñ **hakîkatini** bildi, hemân tevekkül-i küllî Hak taʿâlâya sıgınup togrı Sofya'dan yörüdi. [OT, Bâb 119]*

***Hakîkatü'l-hâl** hâze'l-ân üç nehrin biri taşsa ikisi taşmaz, aceb sırdır. [SN, 3. Cilt / 151a]*

*İlk anda **hakikati** gayet iyi tahmin etmişti. [FH, s. 78]*

*"Fakat ben başka bir şey yapacağım; bir şey ki bütün **hakikatleri** önüme serecek." R. H. Karay [TS, s. 831]*

*"Dünyanın döndüğü bir **hakikattir**." S. F. Abasıyanık [TS, s. 831]*

zarf:

*...ne varısa bunuñ gibi maʿnâlar **hakikat** binâ-i merreye rāciʿdür. [MU, 88 / 9]*

Gözleri ile hocanın makamını göstererek yavaş bir ses ile:
— Hoca efendi uyuyor!
***Hakikat** uyuyordu. [F, s. 76]*

Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid,
*Koca Şevketli! **Hakîkat** bunu etmezdim ümid. [S, 564]*

*Ne ağız kaldı yiğitlerde, **hakîkat**, ne burun;*
Kimi indiyse, nüzûl inmişe benzetti onu! [S, 586]

*Öyle bir tövbe geçirdin ki, **hakîkat**, değdi;*
Az belâ mıydı, seher vakti, o tûfan neydi? [S, 686]

*"Beni oyaladı, lakin **hakikat** adamakıllı içerlenmiş." M. Ş. Esendal [TS, s. 831]*

ibtida

"İftiʿâl" bâbında nâkıs bir mastar olan ve "başlama, başlangıç" anlamları verilen *ibtidâ'* kelimesi bazı örneklerde zarfı olan *ibtidâ'en* sözcüğünün kısalması

sonucunda zarf olarak da kullanılarak tür değiştirmektedir. Osmanlı Türkçesi döneminde *ibtidâ* kelimesi hem isim hem de zarf olarak yaygın bir kullanıma sahiptir; ancak bu yaygın kullanımı günümüze ulaşmamış, TS'de eskimiş bir sözcük olarak değerlendirilmiştir.[33] Bugün artık fonetik olarak da değişerek *iptida* şeklini almıştır.

isim:

İbtidâ *budur, andan kalʿa-i Tikrit'dir… [SN, 5. Cilt / 2a]*

Devlet-i Âl-i Osman'ın ibtidâsında ***ibtidâ*** *ceng-i azîmin biri dahi budur. [SN, 3. Cilt / 5a]*

İşte bizim yeni gelin ve güveyi nisan ***iptidasından*** *teşrinisani evâsıtına kadar yedi buçuk ay bu âlem-i zevk-âbâd içinde hakikaten mağbûtâne ömür sürdüler. [Z, s. 24]*

İbtidadan *yol sorarsan*
Yol Muhammed Alidür hû
Yetmiş iki dil sorarsan
Dil Muhammed Alidür hû [AM, s. 209]

ibtidâ'en:

Atalar bu nehyi söyleyüp bir gizlü murād eylemişlerdür bunı ki çünki bir yola gitmek istersen ***ibtidā'en*** *ya gitme, çünki gidersen bari girü dönme. [MU, 54 / 2–4]*

zarf:

Orhan Gāzi'nüñ ***ibtidâ*** *yaluñuz seferi bu durur. [OT, Bâb 22]*

…koyun besleyen kimse ***ibtidā*** *yigirmi koyun tamızlık tutsa koyunları üreye çok fāyide issi ola. [MU, 107 / 4–6]*

Ve ticaretle giden kimse ***ibtidā*** *yigirmi akça sermāye dutunsa seferinde mālı ziyade ola. [MU, 107 / 7–8]*

…karşu Dil'e bu mahalden geçildiği ***ibtidâ*** *bin elli târihinde seyahat etmeğe çıkdığımız mahalde… [SN, 3. Cilt / 4b]*

Bu nehr-i azîmin ***ibtidâ*** *tulûʿu Sis dağlarından gelüp bu Çakıt Hânı altından geçüp… [SN, 3. Cilt / 19a]*

İbtidā *zemīni ḳaʿra varınca ḥafir edüp tā Aḫor Ḳapu berāberliyi olunca ḳaʿr-ı zeminden ṣular ẓāhir olup kāmil bir ay bu temel içre*

[33] **TS**, s. 978.

āteş-i Nemrūdlar yaḳup ḳurşum aḳıdup gūyā bir ruṣāṣ-ı nīlgūn baḥr oldı. [SN, 1. Cilt / 33b]

*Dest-i küffârda iken Hacı Bektâş-ı Velî izniyle Sefer Şâh Sultân üç yüz aded fukarâsıyla **ibtidâ** gelüp Hıdırlık nâm mevziʿde minhân olup… [SN, 3. Cilt / 151b]*

***İbtidâ** Koca Nişancı Paşa ile Dellâk Mustafâ Paşa gelince İpşir Paşa ve bizim Melek Paşa atlarından nüzûl edüp … İpşir Paşa ile görüşüp öpüşüp bilişdiler. [SN, 3. Cilt / 178b]*

*…havası daha eyi dir diyerek **ibtida** bir ay yaḫud bir bucuk ay sair mahal'e gidilmek ne boş şey… [AH / 128]*

*He, he, **ibtida** bakmayım, sonġra bakayım. [AH / 336]*

*…cism-i memleketim bāʿis-i hayāt ve āfiyeti olmak hasebiyle, derkār olan menāfiʿ-i azîmesi her yerde kerret üzre bulundurulmasını istilzām etmiş ise de, **ibtidā** icād ve inşāları esbāb ve tarihi tahkikatının ihmāl olunup… [YTE Ant. I, s. 207]*

***İbtidâ** Çubuklu koyunda tevakkuf edilerek kürekçiler biraz yorgunluk aldıktan sonra kıyı sıra yukarıya doğru ağır ağır gidilirdi. [YTE Ant. IV, s. 86]*

*"İnanmayarak başladığımız sözlere **iptida** kendimiz inanırız ve o hisleri içimizde duyarız." H. C. Yalçın [TS, s. 978]*

nihâyet

Arapça bir isim olan *nihâyet* kelimesi sözlüklerde "son" olarak açıklanmaktadır. *Nihâyet* isminin zarf kullanımını karşılamak için Türkçede *nihayetinde* kelimesi türetilmiştir. Ancak Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinden itibaren *nihâyet* ismi "sonunda" anlamında zarf olarak kullanılarak tür değiştirmiştir. Günümüzde de *nihayet* sözcüğü zarf olarak daha çok kullanılmaktadır.

isim:

*Mardin hudûdu bu cebel-i müntehâ üzre bu belde **nihâyet** bulur. [SN, 4. Cilt / 212a]*

*Vallâhi sultânım, Venedik Körfezi **nihâyetinde** lisân-ı Talyan söyleşir yüz bin kavm olur. [SN, 5. Cilt / 164a]*

*Ammâ taşrada varoşu Kumla şehridir kim bâğ u bâğçesine hadd u **nihâyet** yokdur. [SN, 2. Cilt / 304a]*

*Yorgunluk bir taraftan, gönlümüzdeki melâl öbür taraftan, âdeta **nihayeti** yok bir gurbet ve sürgün yolunda gibiyiz. [GYH–1, Ceviz]*

*Bahçenin **nihayetinde** ayakyolu gayet kocaman abdest fıçısı… [GYH–1, Ant]*

*— Ölü var – dedi. Balıkçı ölüsü. Orada, rıhtımın **nihayetinde**. Git de gör. [SS, s. 33]*

*"Ben **nihayete** doğru yanımdaki çocuğu dürterek kalktım." Ö.Seyfettin [TS, s. 1473]*

zarf:

*Yaldızlı (M.R.) markasını çizdirdi. **Nihayet** yine doğru yolu buldu. [ARA, s. 123]*

*Senelerce nişanlı olarak beklediği hâlde **nihayet** o genç adam bir başkasıyla teehhül " ederek kendisini terk edince işte bu mezar meydana çıktı!" [SG, s. 44]*

Bu merâsim de bitip, başlayacak dendi güreş,
*Çarpınıp çırpınarak çıktı **nihâyet** iki eş. [S, 506]*

Buna benzer daha bir hayli savurdum, estim.
*Ses, nefes hepsi tükenmişti, **nihâyet** kestim. [S, 529]*

***Nihayet** hazırlık bitti, kafile yola düzüldü. [GYH–1, Gamsızın Ölümü]*

***Nihayet** son sefer de hazırlandı. [GYH–1, Boz Eşek]*

*Fakat bir deniz çalkantısında insan **nihayet** dalgaların gelişini, tepelerindeki köpükleri görür. [GYH–1, Rüyalar]*

*Ve **nihayet** son kaset: Şeco ortalıkta görünmüyordu. [ŞAG, s. 33]*

***Nihayet** yataktan kalktı ve pencerenin önüne oturdu. [FH, s. 16]*

*Ali, **nihayet** iş bulmuştu. Ali nihayet uyandı. [SS, s. 9]*

***Nihayet** sahneden masasına eğilmiş, insanın içini gıcıklayan bir Türkçeyle "Seni seviyorum Halilhan." dedikten sonra… [BK, s. 24]*

*Pencerelerin kepenekleri aralanmıştı üstelik, içeriye yansıyabilen, **nihayet** odaları dolduran gün ışığı ansızın eski eşyayı büyülemiş, şenlendirmişti. [GYH–2, Gelinlik Kız]*

*"Uzun bir münakaşadan sonra **nihayet** işi şakaya dökmek zorunda kaldı." Y.K.Karaosmanoğlu [TS, s. 1473]*

*"Ama bu, **nihayet** bir nüktedir." Y. Z. Ortaç [TS, s. 1473]*

tahkîk

"Tefʿîl" vezninde Arapça bir mastar olan *tahkîk* kelimesinin anlamı sözlüklerde "doğruluğunu araştırma, soruşturma" olarak açıklanırken zarf kullanımı için de "gerçekten" anlamındaki *tahkikan* ve *tahkika* kelimeleri kullanılmıştır. Ancak zaman zaman, zarf olarak kullanılan kelimelerin kısalması sonucunda *tahkîk* isminin tür değiştirerek zarflaştığı görülmektedir.

> *"Paşacığmı **tahkîk** Köprülü öldürdü." dedikde… [SN, 5. Cilt / 64a]*
>
> *İmdi Sulṭân Alâʿaddîn **tahkîk** habar bildi kim ʿOsmân Gāzi'nüñ üzerine kâfirler galaba leşker ile varmışlar… [OT, Bâb 6]*
>
> ***Tahkîk** bildük, sizüñ devletüñüz artdı. [OT, Bâb 23]*
>
> *"Eger Germiyânoglı'nuñ geldügi **tahkîk**-ısa şehir halkı karşu çıksunlar ve eyü taʿzîm idesiz" didiler. [OT, Bâb 102]*
>
> ***Tahkîk** bildük, sizüñ devletüñüz artdı. [OT, Bâb 23]*
>
> *Lâkin, muamelesinden hatun şüpheyevardı ki, zevci bu ahvâle vâkıf olmuş, bu ahvâli ise bu hâne içinde tûtîden gayrı kimse bilemez. "**Tahkîk**, tûtî söyledi" diye biçâre tûtîye kim bağlayıp fırsat gözetti. [YTE Ant. I, s. 425]*

Günümüzde yalnızca isim olarak kullanılan tahkik kelimesinin zarf kullanımı gibi zarfı olan *tahkîkan* ve *tahkîkâ* kelimeleri de kullanılmamaktadır.

> *"Bunun böyle olduğunu iyice **tahkik** için yola çıkmak üzere idim." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1884]*
>
> *"Bu meseleyi fakültedeki mütehassıslardan **tahkik** etmesini rica ettim." R. N. Güntekin [TS, s. 1884]*

tamâm

Arapça "faʿâl" vezninde bir sülasi mastar olan ve "bitme, bitirme" şeklinde açıklanan *tamâm* isminin Osmanlı Türkçesi döneminde "noksansız, tam" anlamında sıfat olarak kullanıldığı belirtilirken[34] zarf şeklini karşılamak için *tamamen* kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca *tamamen* zarfının yanında Türkçe *tamamıyla* zarfı da kullanılmaktadır. Ancak çoğunlukla *tamamen* zarfının kısalarak ismi olan *tamam*

[34] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 436.

şekline girmesiyle isim olan bir kelimenin tür değiştirerek zarflaştığı görülmektedir. *Tamam* isminin zarf kullanımının *tamamen* zarfından daha çok kullanıldığı örneklerde de görülmektedir.

isim:

*Naḳāşa bu sözi çü itdi **tamām***
Yine geldi Faġfūr'a ol nīk-nām [SNB / 2102]

*Velḥāṣıl Ayaṣofiya kāmil ḳırḳ senede **tamām** edüp enderūn u bīrūnunda on iki biñ ruḥban u ḫuddāmānı var idi. [SN, 1. Cilt / 34b]*

*"Bu kitap **tamam** değildir." [TS, s. 1896]*

*"Haydi Abbas, vakit **tamam** / Akşam diyordun işte oldu akşam." C.S. Tarancı [TS, s. 1896]*

zarf:

*Bizüm ḳatumuzda bir gün **tamām**, yā bir dün **tamām** geymeyince dem lāzım olmaz… [NH, 90b / 1]*

*Nefs **tamām** ḥayvān gibi gelmiş-durur*
Anuñ-ıçun ḥırṣ-ıla ṭolmış-durur [GN -I /2 - 2617]

*Taḳrir oldı uş **tamām** ol biş ḳapu*
Bildük anda ne-y-imiş ḳullıḳ ṭapu [GN -I /2 - 3157]

Çü virdi aña bu ḳamu mālını
*Düzetdi **tamām** anıñ aḥvālini [SNB / 447]*

Hemān gördügi sāʿat elinde cām
*Daḫı devr olmamış iken **tamām** [SNB / 2330]*

*Ol vilâyeti **temâm** feth itdi. [OT, Bâb 128]*

*Şehir kim alındı **tamâm** mukarrer olduktan soñra sultânü'l-mücâhidîn Sultân Murâd Hân-ı Gāzi eydür: [OT, Bâb 104]*

*Bu şehri **tamâm** seyr edüp andan cânib-i garba şehir kenarında vîrân kalʿası kurbunda kefere mahallesinden… [SN, 3. Cilt / 107a]*

*Bu şehri üç gün **tamâm** temâşa edüp bir gün konağımıza âsûde-hâl dururken… [SN, 5. Cilt / 149b]*

Bunların yanında tarihî metinlerde *tamâmet* kelimesinin de zarf olarak kullanıldığı görülmektedir.

Bayık ben inanmazvan işbu söze
*Ki kişi **tamāmet** cihānı geze [SNB / 1695]*

Çerisin ü ḳavmin bizer bigiken
*Cihānı **tamāmet** gezer bigiken [SNB / 2793]*

***Tamāmet** eyitdi düketdi sözin*
Anı bildürüp didi hem kendüzin [SNB / 3502]

***Tamāmet** cühūduñ ḥikāyetlerin*
Eyitdi vü dökdi şikāyetlerin [SNB / 4961]

*Çün dün ü gündüz **tamāmet** ol-durur*
Pes bu ʿālemde kerāmet ol-durur [GN -I /$_1$ – 177]

Günümüzde *tamamıyla* ve *tamamen* sözcüklerinin zarf olarak kullanımları yaygınlaşırken *tamam* kelimesinin cevap edatı ve ünlem kullanımları da yaygınlaşmıştır. Kelime edat kullanımıyla da tür değiştirmiştir.

*İhtiyarlar ise bir köşede **tamamen** siyasi idiler, ciddi idiler, sahici idiler. [SS, s. 194]*

*"Hanımlar **tamamen** çıktıktan sonra, beylere de numaraları dağıtılacaktır." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1896]*

*— **Tamamıyla** meçhuliyet, nisyan istemek... Bu tuhaf bir arzu! Dedim. [GYH–1, Kaç Yerinden]*

*"Hiddetim **tamamıyla** geçtiği için bu kıymetli yadigâra acımaya başlamıştım." Ö. Seyfettin [TS, s. 1896]*

*KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş, yeni Cumhurbaşkanı seçilen Talat'ı, Başbakanlık'ta ziyaret ederek kutlarken, "devlete ve bağımsızlığa sahip çıkmasını" istedi. Talat da, "**Tamam**" dedi. [Yeni Şafak, 19 Nisan 2005 / Politika]*

***Tamam**, başka işimiz kalmadı da şimdi onunla uğraşacağız!" [TS, s. 1896]*

tesadüf

Arapça bir isim olan *tesâdüf* kelimesi *tesadüfen* zarfını kısalması sonucunda zarf olarak kullanılmış ve tür değiştirmiştir. TS'de de "yalnız ihtimallere bağlı olduğu düşünülen olayların kesin olmayan, değişebilen sebebi" şeklinde bir isim olarak açıklanan *tesadüf*ün zarf kullanımı da son dönemde yaygınlaşmıştır.

*"Öyle bir **tesadüf olsa** ki bir saatçik şu doktorla oturup konuşabilse!" M. Ş. Esendal [TS, s. 1963]*

*Yoksa bir gün bir ufak çocuk, "Geçerken **tesadüf** karanlıkta gazoz şişelerini devirdim, iki tanesini kırdım; herif yakalayamadı" demişti. [SS, s. 129]*

***Tesadüf**! O sıra babasını yoklamaya gelen Gülay'dan… [BK, s. 94]*

3.2.3.2. Sıfat Olan Kelimelerin Zarfları Yerine Kullanılması Sonucunda Değişme

Türkçede sıfat olan sözcüklerin zarf olarak kullanılması olağan bir durum olup bir değişme olarak nitelendirilemez. Ancak burada sıfat olan sözcüklerin zarfları türetilmiş olduğu halde, zarflar kısalarak sıfatı zarflaştırmıştır.

<u>âhir</u>

Arapça bir sıfat olan ve "son, sonraki, en son" şeklinde açıklanan *âhir* kelimesinin zarfı olarak yine Arapça zarf yapım eki olan *âhiren* "en son olarak" kelimesi oluşturulmuştur. Osmanlı Türkçesi döneminde *âhiren* sözcüğü bir zaman zarfı olarak değerlendirilirken "bu yakınlarda" anlamı verilmekte ve aynı dönem için *âhir* kelimesinden oluşturulan bir diğer zarfın da "sonradan" manasındaki *bi'l-âhire* olduğu belirtilmektedir.[35] Ancak metinlerdeki örneklerden *âhiren* zarfının zaman zaman *âhir* sıfatına dönüştüğü ve zarf olarak kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.

<u>sıfat</u>:

*Yaʿnī kāfir müsülmān olsa namāzuñ **āḫır** vaḳtında, yā oġlan bāliġ olsa, yā ḫāyıż arınsa **āḫır** vaḳtda, ol namāz añа farż olmaz… [NH, 76a / 11–12]*

Oġulıla ḳarındaşdan ayırmasun
Āḫır vaḳtda arı īmāndan ayırmasun [DK, 63a / 5]

*Deyü her ān cenāb-ı Bārī'den dünyada ṣıḥḥat-i beden ve seyāhat-i tām **āḫır** nefeste īmān ricâsında idim. [SN, 1. Cilt / 1b]*

---

[35] J. Deny, **a.g.e.**, s. 253.

zarf:

Ādem'i Ḳur'ān' da ögdi ol Celīl
Vardur ***āḫir*** *aña āyāt u delīl* *[GN-I /2 - 3263]*

Bu ṭāʿat bir dürlü degüldür ***aḫir***
Kimisin baylar ḳılur kimisin faḳir *[GN-I /1 – 354]*

Āḫır *evinden ḳovdı.* *[DK, 110b / 10]*

İşüm bitmiş ayruḫ baña ne gerek
Bu dirlikden ***āḫir*** *ölüm yigrek* *[SNB / 2231]*

Yārumdan ıraḳ düşdüm ü yirümden āvāre
Zaḥmet yiter ***āḫir*** *beni cānuma yitürdi* *[SNB / 2494]*

Seni ḳızıdıġıñı bildüm bu kez
Hünerlerüñ ***āḫir*** *belürdi az az* *[SNB / 3097]*

Bunların dışında *âhir* sıfatının GN'de *"dünya âhiret"* ikilemesi içinde *âhiret* ismi yerine de kullanıldığı ve kullanıma bağlı olarak tür değiştirdiği görülmektedir. Burada kelime "dünya" ile ikileme kurup "daima, her zaman, hiçbir zaman" anlamlarını karşılamaktadır. Bu değişmenin kalıcı bir kullanıma dönüşmemiş olduğunu söyleyebiliriz.

Ol imāmdan Ḥaḳ bizi ayırmasun
Dünya ***āḫir*** *ṭoġru yoldan ırmasun* *[GN-I /1 – 499]*

İy çalap ʿışḳdan bizi ırmaġıl
Dünya ***āḫir*** *ṭoġru yoldan ırmaġıl* *[GN-I /1 – 694]*

Kendü ʿışḳuñdan anı ayırmaġıl
Dünya ***āḫir*** *doġru yoldan ırmaġıl* *[GN-I /1 – 1851]*

Her kim aña ḳıl olursa şād ola
Dünya ***āḫir*** *ḳayġudan āzād ola* *[GN-I /1 – 2347]*

Ḥaḳ bizi bu maʿniden ayırmasun
Dünya ***āḫir*** *doġru yoldan ırmasun* *[GN-I /2 - 2635]*

Ol kişiden Ḥak bizi ayırmasun
Dünya ***āḫir*** *ṭoġru yoldan ırmasun* *[GN-II /1 - 6180]*

Âhir kelimesinin isim kullanımına da doğal olarak metinlerde rastlanmaktadır:

Bizüm ḳavlumuzda kerāhet degül, gerek günüñ evvelinde, gerek ***āḫırında****, gerek misvāk yaş olsuñ, gerek ḳuru. [NH, 86a / 12]*

Bahā ṣaymaduñ ***āḫiri*** *ṣatasın*
Ucuz bulduñ [u] yabāna atasın [SNB / 3194]

Āḫir*-i kār cümle kārların taḳdīre ḥavāle eyleyüp bu beyt ile ʿamel ettiler. [SN, 1. Cilt / 5b]*

dâim

Arapça bir sıfat olan *dâim* kelimesi "devam eden, devam üzere olan, sürekli" şeklinde açıklanmıştır; yapı olarak da devam kelimesinin ism-i fâʿili olarak izah edilmektedir.[36] Bu kelimeden türetilen *dâimâ* sözcüğü ise zarf olarak kullanılmaktadır. Ancak zaman içerisinde *dâimâ* zarfının kısalması sebebiyle *dâim* sıfatının da zarf olarak kullanıldığı görülmektedir. Metinlerde *daim* ve *daima* sözcüklerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Ancak günümüzde *dâim* sözcüğü eskimiş olarak nitelendirilirken[37] *dâimâ* kelimesinin kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

dâimâ-zarf:

ʿOsmân Gâzi'nüñ yanındagı gāziler kuvvetlendiler, ***dâyimâ*** *gazâ itmek ister oldılar. [OT, Bâb 19]*

Dâ'imâ *Şam halkına kar taşıyup bezl-i selc etdüğünden Ebü's-selc derlermiş, ziyâretgâh-ı ünâsdır. [SN, 3. Cilt / 34a]*

Bendeniz ***daima*** *memnun olurum. [AH / 39]*

Bu müdhiş velvelen Îrân'ı ***dâima*** *inletir sanma. [S, s. 99]*

Annem, onlara gittiğimizde ***daima*** *hediyeler götürürdü. [GYH–2, Gelinlik Kız]*

"Onlar ***daima*** *bir macera ararlar." Ö. Seyfettin [TS, s. 462]*

dâim-zarf:

Dīn anuñ ḳavlı-y-ıla ḳāyim-durur
Şerʿi anuñ bāḳī vü ***dāyim****-durur [GN -I /1 – 163]*

Ki unıdılısar cihānda giden
Velī ***dāyim*** *añılur eylük iden [SNB / 5549]*

---

[36] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 601.
[37] **TS**, s. 462.

Andan berü ki ṣūreti naḳşını görmişem
***Dāyim** aḳar gözüm yaşı bir laḥża ṭurmadı [SNB / 1437]*

***Dâyim** bu hâli fikr idüp yörürken bir gün nâgâh Türk geldi bu hisâra ceng itdi. [OT, Bâb 26]*

*Haracını hana **dâyim** göndürürdi ve gayrısına segirdürlerdi. [OT, Bâb 54]*
*Ṭayısı Aruzı **dāyim** aña ṭursun. [DK, 148b / 8]*

*Gül gülse **dâim** ağlasa bülbül ʿaceb degül*
Zîrâ kimine ağla dimişler kimine gül [BD, s. 287 / 304]

*Evropa **daim** ileru gitmekde olarak ... [AH / 38]*

İnsan ki onun ruh ile insanlığı kâim
***Dâim** oluyor, cisminin âmâline hâdim [S, 38]*

Şedâid iktihâm etmekte müdhiş bir mekânette
*Yolundan kalmayıp **dâim** gidersin... hem ne sürʿatle! [S, 92]*

ekser

Arapça bir sıfat olan ve sözlüklerde "daha çok, en çok" şeklinde açıklanan *ekser* kelimesinin zarfı olarak eski dönem metinlerinde *ekseriyyâ* kullanılmıştır. Ancak *ekseriyyâ* zarfının kısalarak *ekser* şekline geldiği de örneklerde görülmektedir. Diğer taraftan her iki şeklin de az da olsa günümüz metinlerinde ve konuşma dilinde görüldüğünü belirtmeliyiz. Bu değişmenin bir yanlış olabileceği, fakat yaygınlaşmış olduğu öne sürülmüştür.[38] Ancak bu durumun sadece *ekser* kelimesine mahsus olmayıp başka sözcüklerde de görülmesi bir yanlıştan çok, dilin kelimeleri Türkçeleştirme çabasına işaret etmektedir.

ekser:

*Gâlibâ atalar şol kimselere dirler ki sözleri enbiya ve evliyâ sözlerine beñzeye; **ekser** anlaruñ sözleri zarb-ı mesel ola. [MU, 54 / 9–11]*

*Bunlar kışları **ekser** akşam Bihruz Bey'in konağında toplanırlar, konuşurlar, kâğıt oynarlar, beşlere altılara kadar bir hoşça vakit geçirirler. [ARA, s. 184]*

*İhtiyar kadın, **ekser** bu sindekilere mahsus tevekkül-i Yezdân ile râhat-ı vicdândan tevellüt eden bir sükûnet-i ulviyye ile Dilber'in yanına geldi. [SG, s. 14]*

[38] Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E**, s. 702.

*— Hayır vâlideciğim. Hüsn ve ismet... Muhabbet de **ekser** bunların peyrevidir. [SG, s. 41]*

ekseriya:

***Ekseriyyâ** bu sebîlhâneler çarşû-yı bâzârın izdihâm olan yerlerinde vâki olmuşlardur. [SN, 5. Cilt / 22a]*

*Vakıa, dünyada vasıfları değişmeyen umumî bir şarklı enmuzeci mevcut olmakla beraber, Şinasi, bir garplı ile kendi arasındaki nisbî farkları **ekseriya** muhafaza edenler dendi. [FH, s. 88]*

TS'de *ekser* sıfatına yer verilirken *ekseriyyâ* zarfı da eskimiş olarak nitelendirilmektedir. Bu da söz konusu kullanımın günümüzde yaygınlığını kaybettiğini göstermektedir.

evvel

"Birinci, ilk, önce" anlamlarında bir sıfat olan *evvel* kelimesinden *evvelâ, evvelen, evvelce* gibi zarflar oluşturulmuştur. Ancak bu zarfların kısalması sonucunda *evvel* sıfatının da zarf olarak kullanıldığı ve tür değiştirdiği görülmektedir.

evvel:

*Geldük **evvel** ata ana ḳapusı*
Eydeyüm nedür bunlaruñ ṭapusı [GN -I /II -3110]

*Ol gerek **evvel** düze yol zādını*
Aluban gitmek-içün ol zādını [GN -I /II -3172]

Şeh eydür kim anı ben öñdin didüm
*Bu sen didügüñ ḳaydın **evvel** yidüm [SNB / 1278]*

*Ammâ bu tarafda **evvel** görelüm Orhan Gāzi Bursa'da neye meşgûl-ıdı? [OT, Bâb 38]*

*Devlet-ilen kim Bursa'ya geldüginden soñra **evvel** imâret yapdı ve vilâyetüñ dervîşlerini teftîş itmege başladı. [OT, Bâb 38]*

*Bu dörd halîfe Akşemseddîn'in izn-i şerîfleriyle halvete girüp **evvel** İbrâhîm-i Tennûrî sâhib-i seccâde oldu. [SN, 3. Cilt / 92a]*

***Evvel** varup biz kalʿa-i İspilet altında cân u baş oynadup üç gün üç gece ceng-i azîm edüp bu kadar mâl-ı ganâ'îm aldık. [SN, 5. Cilt / 136a]*

__Evvel__ altmış sene kâr-ı tabbağlıkda ifnâ-yı vücûd edüp kendüyi girdmân edüp tekmîl-i fünûn etmişdi. [SN, 2. Cilt / 240a]

"Korkma, __evvel__ Allah, seni üşütmeyiz. Ben sana odun bulur getiririm." R. N. Güntekin [TS, s. 669]

evvelâ:

__Evvelâ__ şehrin kıblesi cânibinde ve Abaza Paşa Köşkü kurbunda tekye-i Dervîş Mehemmed Horosanî nâm bir şeyhi var, ammâ bânîsi Yahyâlı Mehemmed Paşa'dır. [SN, 5. Cilt / 114b]

__Evvelâ__ hâs ve beyâz Latin somunu ve ruçka çöreği, yaʿnî kahvealtı yanir bir gûne yağlı çörektir… [SN, 5. Cilt / 131a]

__Evvelâ__ Neriman'ın tramvay bekleyip beklemediğini anlamamıştı. [FH, s. 9]

Ben de senin gibi __evvelâ__ anlamadım. [GYH–1, Kaç Yerinden]

__Evvelâ__ camlardan çoğu dışarıyı görmeyecek kadar kirliydi. [SS, s. 194]

"Başını ellerinin içine alarak __evvelâ__ kendini bir tartmak istedi." P. Safa [TS, s. 670]

kâmil

"Fâʿil" vezninde bir sıfat olan ve "tam, bütün, eksiksiz, olgun" şeklinde açıklanan *kâmil* kelimesi "büsbütün, toptan, bütün olarak" anlamlarındaki *kâmilen* zarfının kısalması sonucunda zarf göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir. Burada sıfat olan bir kelimenin zarf olarak kullanılması sıradanmış gibi görünse de bir kelimenin başka bir kelime göreviyle kullanılması sonucunda tür değiştirme gerçekleşmiştir. Bir dönem yaygın bir kullanımı olan *kâmil* ve *kâmilen* sözcükleri günümüzde eskimiş olarak nitelendirilmektedir.[39]

zarf:

Nehr-i Âsî'den __kâmil__ beş bin adım cânib-i şarka baʿîd bir çölde bir amelî yığma püşte üzre seng-tırâş ile mebnî bir kalʿa-i savaş-ı perhâşdır. [SN, 3. Cilt / 27a]

[39] **TS**, s. 1054.

Malâtiyye geçidinden geçüp bu kalʿa-i Birecik'e gelince ***kâmil*** *yetmiş bir aded geçit vermez nehr-i azîmler mahlût olduğu inşâallah mahalliyle cümle tahrîr olunur. [SN, 3. Cilt / 54a]*

Ve dâ'iren-mâdâr ***kâmil*** *cirmi dört bin adımdır. [SN, 3. Cilt / 113b]*

Kâmil *üç yüz altmış iki ayak kesme kaya taş nerdübân ile… [SN, 5. Cilt / 20a]*

Ve sekiz yüz aded raht ve üç yüz aded gaddâre ve sekiz yüz ***kâmil*** *zırh [u] zeren-külâh… [SN, 5. Cilt / 77b]*

Ve bu tabyalar üzre bu kalʿanın cirmi ***kâmil*** *bir sâʿatde dolanılır. [SN, 5. Cilt / 118b]*

Tûlu ***kâmil*** *bir fersahdır ve arzı nısf fersahdır ve dâiren-mâdar iç kalʿanın üç tarafın ihâta edüp… [SN, 2. Cilt / 223a]*

Kâmil *beş sâʿatde kulle-i cihân Keşîş Dağı'nın tâ zirve-i aʿlâsıdır kim aflâke ser çekmişdir. [SN, 2. Cilt / 230b]*

Tebrîz'den bu nâhiyenin ibtidâsına varınca ***kâmil*** *bir fersah yerdir ve cümle otuz pâr kurâdır. [SN, 2. Cilt / 301a]*

Andan kalkup yine leb-i deryâ ile giderken temevvüc-i Bahr-i Haraz ile sâhil-i deryâda bir balık düşmüş, kaddi ***kâmil*** *yüz adım idi. [SN, 2. Cilt / 315a]*

İbtidā zemīni ḳaʿra varınca ḥafir edüp tā Aḫor Ḳapu berāberliyi olunca ḳaʿr-ı zeminden ṣular ẓāhir olup ***kāmil*** *bir ay bu temel içre āteş-i Nemrūdlar yaḳup ḳurşum aḳıdup gūyā bir ruṣāṣ-ı nīlgūn baḥr oldı. [SN, 1. Cilt / 33b]*

<u>kâmilen</u>:

Nasılsa gâib edüp ***kâmilen*** *muhabereyi,*
Esâret altına girmişti bir büyük millet [S, 358]

Reîs-i âileler ***kâmilen*** *şehîd olmuş;*
Kapanmış evlere dullar, yetîmler dolmuş. [S, 451]

"Caminin methali, minberi, ***kâmilen*** *siyah matem bayraklarıyla kaplı." A. İlhan [TS, s. 1054]*

<u>küllî</u>

Arapça bir sıfat olan "bütün, tam" manasındaki *küllî* kelimesi, *külliyen* zarfından kısalma sonucunda "bütünüyle, bütün olarak" anlamlarında zarf olarak kullanılmış ve tür değiştirmiştir. Bu değişim çok yerleşmediği gibi günümüzde her

iki sözcüğün de kullanımı azalmıştır. TS'de yapılan "eskimiş" nitelendirmesi[40] de buna işaret etmektedir.

> *Ṣaġ u ṣol u zīr ü bālā pīş ü pes*
> *Uşbu fikri kendüzüñden* ***külli*** *kes [GN -I /2 - 3438]*
>
> ***Külli*** *yavu ḳılmış-ıdum ben beni*
> *Ḳanda görem bir daḫı ben şol güni [GN -I /2 - 3803]*
>
> ***Külli*** *terk it sen seni ol yāra vir*
> *Varlıġuñ şol bir nefes iḳrāra vir [GN -II /2 - 10237]*
>
> *...ortasından zâit gördüğü bir fıkradan* ***külliyen*** *sarf-ı nazar etmek, nihâyetine de kendi hâlince muktezî gördüğü bazı sözleri ilâve eylemek üzere... [ARA, s. 49]*

mutlak

Talâk kelimesinden türeyen *ıtlâk* "salıverme, bırakma" mastarının ism-i mef'ulü olan *mutlak* sözcüğü Arapça bir türemiş sıfat olup "kayıtsız, şartsız, serbest, tek" şeklinde anlamlandırılmıştır.[41] Bu sözcüğün zarf kullanımı için "kayıtsız şartsız olarak, kesin olarak" anlamındaki *mutlaka* kelimesi türetilmiş; ancak kısalma sonucunda *mutlak* da zarf olarak kullanılmıştır. Bu değişmenin yaygın kullanımı son dönem eserlerinde daha çok göze çarpmakla birlikte EAT döneminden beri iki şeklin zarf kullanımına da rastlanmaktadır. Örneklerde görüldüğü gibi günümüzde de *mutlak* kelimesi hem sıfat hem de *mutlaka* yerine zarf olarak kullanılmaktadır.

sıfat:

> *"Eskilerden üstün olmasa da onlar kadar* ***mutlak*** *bir roman yazmak istiyorum." H. E. Adıvar [TS, s. 1425]*
>
> *Lider kendi tayin ettiği "****mutlak*** *doğru"lar istikametinde ilerler. [TÖ, s. 131]*
>
> *İkisi de Halilhan'ın gözüne dünyadan* ***mutlak*** *bir biçimde kopmuş, akıl olarak uzaklaşmış göründü. [BK, s. 145]*

---

[40] **TS**, s. 1281.
[41] Redhouse, **a.g.e.**, s. 1892.; Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1364.

zarf:

*Oğlını öldürdi **muṭlaḳ** dīn-içün*
Eyle ṣanmañ siz anı kim kīn-içün [GN -I /1 – 187]

Dürlü dili virmiş-idi Ḥak aña
*Maʿlūm idi cümle iş **muṭlaḳ** aña [GN -I /1 – 633]*

—Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şişti
*Karşı koysaydım eğer **mutlak** işim bitmişti [S, 157]*

*Sana her gün sekiz on kerre söverler **mutlak**,*
Hani dillerde gezen nâmın, o hiçten şerefin? [S, 573]

*Ne kuytu der, ne siper, parçalar geçer **mutlak**;*
Nasıl ki parçalanmış her taraf çırılçıplak! [S, 649]

*Ne kuytu der, ne siper, parçalar geçer **mutlak**;*
Nasıl ki parçalanmış her taraf çırılçıplak! [S, 649]

*Onun hayatı o kadar biriyordum ki gündelik adamlar arasında cesaret ve ulviyyetin bir kahramanı olan bu basit insanın yüzünü görmek bana **mutlak** lâzımdı. [GYH–1, Kabak Çekirdekleri]*

mutlakâ:

ʿĀşıḳ ol kim ʿāşıḳ olan kişiler
*Haḳ ḳatında ʿarża geçdi **muṭlaḳā** [GN -I /1 – 1073]*

N'eyleyüben lāyıḳ ola ḳul Ḥaḳ'a
*Maʿlūm oldı hīç gümānsuz **muṭlaḳā** [GN -I /2 - 3158]*

Uşbu altı kişinüñ hāli saña
***Muṭlaḳā** ṭanuḳ yiter öñden ṣoña [GN -I /2 - 3831]*

*Ne endām kim dirse **muṭlaḳā** ṭalāḳ olur [NH, 38b / 7]*

*Ammā ġayrınuñ küfrine rıżā baʿżılar ḳıtında ol daḫi mutla**ḳā** küfürdür. [V, 31a / 5]*

***Mutlaka** ya bir köyün, ya o köyün dere ve bayırlarından biri içinde can vereceğiz gibi bir hisle doluyuz. [GYH–1, Ceviz]*

*"**Mutlaka** sabırsızlığından kendi kendine soyunmaya girmiştir." Y. K. Karaosmanoğlu [TS, s. 1425]*

Mutlak sıfatının *mutlaka* zarfının kısalması sonucunda zarflaşmasıyla *mukaddem* sıfatının *mukaddemâ* zarfından kısalarak zarflaşması aynı yapıdaki gelişmeler olup *mukaddem* kelimesinin zarf kullanımı *mutlak* kelimesi kadar yaygınlaşmamıştır. SN'den alınan örnekler kelimenin zarf kullanımını

göstermektedir. Kelimenin zarf kullanımı gibi sıfat kullanımı da günümüzde yaygınlığını kaybetmiştir.

*Hemân **mukaddem** cümle hâne sahiplerine yemin billâh ile istimâletler verüp… [SN, 5. Cilt / 74a]*

*…bizler **mukaddem** hareket edüp… [SN, 5. Cilt / 74a]*

sâde

Farsça bir sıfat olan ve "basit, düz, süsü olmayan, içine bir şey karışmamış" şeklinde açıklanan[42] *sâde* kelimesi *sadece* zarfının kısalması sonucunda zarflaşmıştır. Buradaki değişme de kelimenin başka bir kelimenin yerini alması sebebiyle ortaya çıkmıştır; yoksa Türkçede sıfatların zarf olarak kullanımları sıradan bir durum olarak açıklanmaktadır. Osmanlı Türkçesi döneminden beri hem *sâde* hem de *sadece* sözcüğünün kullanıldığı belirtilmiştir.[43] Ancak *sâde* sözcüğünün zarf olarak yaygın kullanımı Cumhuriyet'ten sonraki döneme rastlar.

sıfat:

*Çârşû içinde (...) câmîʿi **sâde** binâdır. [SN, 2. Cilt / 368b]*

*Mihrâbı ve minberi tarz-ı kadîm **sâde** güzelidir ve mâ-havlı bâğ-ı İrem-misâl zeytûn bâğları ve bâğçeleri vardır. [SN, 2. Cilt / 251a]*

*"İki ufak çocuk konuşarak gidiyor; halleri o kadar **sade**, o kadar sevimli ki, imrenmemek mümkün değil." M. Ş. Esendal [TS, s. 1675]*

zarf:

*Murtazâ Paşa **sâde** mest ile Hasan Paşa'ya karşı çıkup cümle vüzerâlar birbirilerine ayaklarına düşüp envâʿ tekrîm ile Murtazâ Paşa daʿvâ-yı uhuvvet ile caʿlî öpüşüp… [SN, 5. Cilt / 71b]*

*…ardları sıra serdârları olan Alacaatlı Hasan Ağa **sâde** nefere faslıyla ubûr edüp Gönye kalʿası zeylinde hayme ve hargâhları ve bâr-ı bengâhları meks etdiler. [SN, 2. Cilt / 331a]*

*Tîrîd mi zannediyorsun? İçinde **sâde** su var… [S, 117]*

---

[42] Şemsettin Sami, **a.g.e.**, s. 697.
[43] Stachowski, **a.g.e.**, s. 95.

Kadın bu sözleri duymaz, tezallüm eylerdi;
*Herif mezar taşı tavrıyle **sâde** dinlerdi.* *[S, 46]*

Neye mâl olmada seyret, herifin bir namazı;
***Sâde** altmış bin adam kaldı namazsız en az!* *[S, 564]*

*İslâm ilinin **sâde** esâret mi nasîbi?*
Sen, yoksa, unuttun mu o mâzî-yi mehîbi? *[S, 638]*

*Milliyet muhabbetini insan **sade** gazete sayfalarında, meclis salonlarında, ikbal mevkilerinde veya harp meydanlarında değil, böyle bir minimini isimde ve bir küçük köylü kızının yüzünde okuduğu zamandır ki duygusunun derinliğini görüyor ve yüreğinin sızısını duyuyor. [GYH–1, Ayşegül]*

***Sade** eski alışkanlıklarından bir türlü vazgeçemeyen birkaç yaşlı esnaf. [TÖ, s. 107]*

*Ben de şunca yıldır şu kasabanın kahrını çekiyorum. **Sade** kasaba olsa iyi, civar köyler, hatta il merkezi, öteki ilçeler. [TÖ, s. 7]*

*"**Sade** birkaç nöbetçi görünüyordu." Y. K. Beyatlı [TS, s. 282]*

*"Hem düşünmeli ki insan kısmı **sade** para ile doymaz." R. N. Güntekin [TS, s. 1675]*

sahîh

Arapça bir sıfat olan ve "gerçek, doğru, sağlam" şeklinde anlamlandırılan[44] *sahîh* kelimesinin zarfı kullanımı için *sahîhan* "gerçekten" kelimesi oluşturulmuştur. Ancak bu sözcüğün kısalması sonucunda *sahîh* kelimesi zarf olarak kullanılmış, hatta daha da kısalarak *sahi* şeklini almıştır. Günümüzde *sahi* zarfı yaygın olarak kullanılırken *sahîh* sıfatının kullanımı azalmıştır.

sıfat:

***Sahih** bir adem… [AH / 400]*

*Bence en **sahîh** ikbâl, ruhun göründüğü iki güzel göz; en büyük servet, kalbin hissini gösteren gül renginde dudaklardan akseden tebessümdür. [SG, s. 41]*

*"Gazeteler bir şey yazmadılar, bize resmî, **sahih** hiçbir malumat vermiyorlar." M. Ş. Esendal [TS, s. 1682]*

[44] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 820.

zarf:

*Huri, Gülsüm'ün ağzından bu ümidi okşar birkaç söz de işitmiştir. Ah **sahîh** çıksa **sahîh** çıksa. [KA, s. 12]*

*"**Sahi** mi söylüyorsun? Avusturya'yı geçtik bile mi?" Selim telâşlanmıştı. [GYH–2, Sınır Kapısında Vukuat]*

***Sahi** dedikleri kadar güzelmiş! [TS, s. 1682]*

*Siz onu görmediniz mi **sahi**! [TS, s. 1682]*

Son dönemde özellikle konuşma dilinde *cidden* zarfının yerine *ciddi* kelimesinin kullanılması bu kelime için de böyle bir değişmenin habercisi niteliğindedir.

3.2.4. Doğrudan Değişme

Burada kısalmaya uğramadan, alındıkları dillerdeki sıfat yapıları yerine kullanılmadan, doğrudan sıfatlaşan sözcükler incelenecektir. Bu değişmedeki en önemli etken sözcüklerin tamamen Türkçeleşmesi ve Türkçe kelimelerin kullanım çeşitliliğini kazanmalarıdır. Buradaki değişmelerdeki bir diğer etken kelimelerin anlam olarak da değişikliğe uğramalarıdır. Meselâ "belâ" anlamında kullanılan *âfet* kelimesi "güzel" anlamını kazanırken türü de isimden sıfata değişmiştir. Aynı şekilde Farsça bir isim olan ve "yakışıklı genç erkek veya güzel genç kadın" manasına gelen *civân* kelimesi "yakışıklı, güzel" anlamlarını kazanırken tür olarak da sıfatlaşmıştır. Arapça *fenâ* "yokluk, yok olma" ismi de Klasik Osmanlı Türkçesi döneminden beri "kötü, fena" anlamında bir sıfat olarak kullanılarak tür değiştirmiştir; bu kullanımın *fenâ* isminden galat olduğu belirtilmiştir.[45] Galat değerlendirmesi yalnız *fena* için değil, diğer değişmeler için de geçerlidir.

*"Şöhret gibi servetin de **afet** olduğunu yeni anlıyorum." R. N. Güntekin [TS, s.25]*

*"Handan gibi **civan** bir kız verir de içilmez mi?" M. Ş. Esendal [TS, s. 373]*

*Bana **fena** olsun deyi itmedi. [AH, 63]*

---

[45] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1005.

*"Rüşvet aslında **fena** şeydir fakat daha **fenası** rüşvet ayıplığını kaybetmişliktir." B. Felek [TS, s. 688]*

*"Bu savaş yılları o kadar **fena** ve ağır felaketler öğretmişti ki…" H. E. Adıvar [TS, s. 688]*

*"**Fena** günler yaşadığına inanmak için bin şahit lazım." R. H. Karay [TS, s. 688]*

*"Siz **fena** adamsınız, odanıza geldiğime bin kere pişman oldum." P. Safa [TS, s. 688]*

*Tuhaf şey ellerim ne **fena** terlemiş. [ASD, s. 25]*

Bu gelişmede Türkçe yapılı sıfat tamlamalarının etkisi olduğunu düşünebiliriz. Bu türlü kullanımların son dönemlerde arttığını söylemek mümkündür. Arapça bir isim olan ve "soylu Arap atı" anlamına gelen *küheylan* kelimesi Seyahatname'de *at* kelimesinin sıfatı olarak kullanılarak tür değiştirmiştir; buradaki değişme atın küheylana olan benzerliğine dayanmaktadır. Bunun yerleşmiş bir kullanım olduğu metindeki örneklerden anlaşılmaktadır.

*…altun zincirli bir siyâh **küheylân** at ile kethûdası ve divân efendisi ve kapucusu… [SN, 5. Cilt / 50b]*

*…ve mücevher eğerli **küheylân** at idi ve Hân'ın beline bir sunkur demirli… [SN, 5. Cilt / 51a]*

*…edüp paşaya bir tavla **küheylân** at ve tevâbiʿlere yigirmi at ve üç bin koyun ve yedi katar katır … verüp… [SN, 2. Cilt / 284a]*

Bazı kelimelerin isim anlamları söz konusu değişmeye daha uygun olduğu için geçişleri de daha kolay olmuştur. Arapça bir isim olan ve "bir şeyin özünü oluşturan ana öğe, temel" anlamı verilen *esas* kelimesinin "ana, temel" anlamında sıfatlaşması buna örnek gösterilebilir. Arapça mastar formunda isim olan *cenâbet* kelimesinin "pis, kötü" anlamıyla sıfatlaşması da böyle bir gelişmeyi göstermektedir.

*"**Esas** düşünce. **Esas** görev." [TS, s. 648]*

*"Kaldırımın önünde **esas** vaziyete geçip kasketini çıkardı." O. Kemal [TS, s. 649]*

*"**Cenabet** karının oyunları da en aşağı yedi sekiz kısımlıktır, çok bekletir." P. Safa [TS, s. 357]*

Bazı isimler sıfatlaşırken anlamlarının tamamen değiştiği görülmektedir. Arapça *beşaret* kelimesi "müjde" anlamında bir isimken sıfatlaşmış ve "çok çirkin"

anlamını kazanmıştır.[46] İsim olan *gurbet* kelimesi de sıfat özelliği kazanmış ve son dönemde bazı ağızlarda *çingene* sözcüğünü karşılamak için *garip* kelimesi yerine kullanılır olmuştur. Ağızlarda olan bu değişmenin kelimeler arasındaki anlam ilişkisine dayandığı muhakkaktır; vatanı olmaya çingenelerin sürekli gurbette olduğu düşüncesine dayandırılarak ortaya çıkmış olmalıdır.

Nedir cürmüm nedir hatam
Nice ***gurbet*** *ilde yatam*
Ak sakallı benim atam
Oğul der ağlar n'ola (Sümmanî) [İHŞ Ant., s. 186]

Bazı değişmelerin de yerleşmiş olmadığı sadece kullanıma bağlı değişmeler olduğu örneklerden anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *cezîre* "ada", *meremmât* "onarma, tamir", *merhale* "menzil, konak", *meserret* "sevinç", *sahrâ* "çöl, kır" isimlerinin SN'ye mahsus olarak sıfatlaşma örnekleri oldukları görülmektedir.

...ve özü kalʿaların döger serâmed topları vardır, ammâ gâyet ***cezîre*** *yerdir. [SN, 5. Cilt / 56a]*

Ve yine ol gün Özü'den haber geldi kim Kalʿanın hayli dîvârları ***meremmât*** *olup handaklar tathîr oluyor dediklerinde... [SN, 5. Cilt / 53a]*

...ve mukaddemâ aşağı kalʿalar ***meremmât*** *olup anaların dahi iskeleleri dururken... [SN, 5. Cilt / 56b]*

Ve bu şehrin cânib-i kıblesinde şehr-i İştib bir konak yerdir ve semt-i Garbında şehr-i Üsküb yine bir ***merhale*** *yerdir. [SN, 5. Cilt / 173a]*

...bu ***meserret*** *haberi ol ân saʿadetlü padişaha telhîs edüp... [SN, 5. Cilt / 63b]*

...dahi fil-i Mengerusî cüssesi kadar ***sahrâ*** *kayalara keskin sarb sirkeler döküp niçe taşlar pâre pâre olup gubâr oldu. [SN, 5. Cilt / 143b]*

casus

Arapça bir isim olan "hafiye, düşmanla ilgili gizli haberler taşıyan kimse" anlamlarını taşıyan *casus* kelimesi Türkçede sıfat göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir.

---

[46] Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E**, s. 324.

*Gelüp **casus** kâfirlere haber virdiler kim uş Türk mübâlaga leşker-ile geliyorur. [OT, Bâb 129]*

***Casus** köpeklerin her biri 500'er YTL muhammen bedelden satışa sunulurken, ikisi için ödenen bedel bin 300 YTL oldu. [Akşam Gazetesi, Uzanlar'ın Casus Köpekleri de Satıldı / 30.01.2005]*

felaket

Arapça bir isim olan ve "büyük zarar, üzüntü ve sıkıntılara yol açan olay veya durum, yıkım, bela" şeklinde açıklanan *felaket* kelimesi "çok kötü" anlamını kazanırken sıfatlaşarak tür değiştirmiştir. Bu değişmenin son dönemlerde ortaya çıkmış bir gelişme olduğu örneklerde de görülmektedir. Hatta sıfat kullanımıyla zarf olarak kullanılmaya başladığı da bilinmektedir.

isim:

*"İnsanların korkması icap eden en büyük **felaket**, kötü ahlaktır." S. Ayverdi [TS, s. 686]*
*Bütün aşk masallarında olduğu gibi başına bir sürü **felâket** gelecektir. [GYH–1, Abbas]*

zarf:

*Hissettiği acı gensel olduğu için **felaket** baskındı. [BK, s. 19]*

*Anlatılmaz derecede yaşlı, **falaket** de çirkin duruyordu. [BK, s. 118]*

sıfat:

***Felaket** bir yazı. [TS, s. 686]*

Felaket gibi Arapça bir isim olan *kıyamet* kelimesi de zaman zaman çokluk ifadesiyle sıfat olarak kullanılarak tür değiştirmektedir. Ancak *kıyamet* kelimesinin sıfat görevinde kullanılması *felaket* kelimesinin sıfat kullanımı kadar yaygınlaşmamıştır.

*Hemān mel'ūnlar ḥiyle édüp cümle tebdīl-i cāme édüp bir keskin firişḳa **ḳıyāmet** lodos rūzgārında beş pāre boş gemi ileri yelkenleyüp boğazdan içeri girerken… [SN, I. Cilt / 23a]*

*Martılar **kıyamet**, tepenin üstünde çığlık çığlığa, bir iniyor, bir kalkıyorlardı. [FSKAB, s. 13]*

hayâlet

Arapça bir isim olan ve TS'de "gerçekte var olmadığı halde bazen görüldüğü sanılan cin, peri, hortlak vb. görüntüler" şeklinde açıklanan *hayâlet* kelimesi "hayalete benzeyen, hayalet gibi" anlamında sıfat olarak da kullanılmaktadır. Bu değişme de benzetmeden kaynaklanan bir değişmedir. Bu çok yeni bir gelişme olduğu için *hayalet* kelimesinin sıfat kullanımı henüz sözlüklere girmemiştir; ancak konuşma dilinde yaygınlaştığını söyleyebiliriz.

*Avusturyalı bir mühendisin plastik ve karbondan yaptığı ve XRay cihazında görünmediği için "**hayalet** silah" olarak bilinen Glock marka tabancaya talep arttı. [Günün İçinden, Sabah Gazetesi / 13.02.2006]*

*Beyrut yine **hayalet** şehir olmuş kimin umurunda. Başka koşullarda gene gelirler, gene paralarını kazanırlar, halk can vergisinin ötesinde, yine onların cebine çalışır. [Nuray Mert, Radikal Gazetesi / 25.07.2006]*

kadîd

Arapça bir isim olan ve "güneşte veya dumanda kurutulmuş et" manasını taşıyan *kadîd* kelimesi Türkçede önce anlam değişikliğine uğrayarak "iskelet" anlamı kazanmış[47] daha sonra da "çok zayıf, kurumuş" anlamında sıfatlaşmıştır.

*Odamda yalnızım. Gözlerimin önünden bir **kadîdin** hayal-i müthişi geçiyor. Etleri dökülmüş bir kolun müthiş pençesi bana doğru uzanıyor. [Bir Muhtıranın Son Yaprakları / Halit Ziya]*

*"Gözlerini **kadit** elleriyle iyice ovdu." Ö. Seyfettin [TS, s. 1029]*

saʿd

Arapça bir isim olan *saʿd* "bahtiyarlık, kutluluk, mübareklik" kelimesinin SN'de "mübarek" anlamında sıfat olarak kullanılarak tür değiştirdiği görülmektedir.

[47] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1059.

KT'de bu kullanımın genele yayılmış olduğu fakat bunun mümkün olamayacağı ve bu kelimenin izafet içinde değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.[48] Ancak benzer örnekler göz önünde bulundurulduğu zaman bu kullanımın yanlış okuma sonucunda ortaya çıkmadığı, tür değiştirme sonucunda oluştuğu açıktır.

> *...kim siz Hazret-i Hızır'a râst geldiniz yahûd bir **sa'd** sâ'atde müşâvere edüp Haleb'e geldiniz. [SN, 5. Cilt / 71b]*
>
> *"Bre **sa'd** sā'at olmadı. Ṣabır édiñ!" déyü feryād ettiler. [SN, 1. Cilt / 5b]*

siper

Farsça bir isim olan ve "korunulacak, arkasına, altına veya içine girerek saklanılacak yer" anlamına gelen *siper* kelimesi "kuytu, korunulabilen" anlamlarında sıfat olarak da kullanılmıştır. Bu değişmede en önemli etkenin benzetme olduğu örneklerde de görülmektedir; burada anlatılmak istenen siper olan şeyler değil, sipere benzeyen şeylerdir.

> *Burası **siper** bir yerdir. [TS, s. 1775]*
>
> *"Pencereden güneş yahut rüzgâr gelirse şu **siper** köşeye kaçacak." R. H. Karay [TS, s. 1775]*

tefrika

Arapça isim olan *tefrika* kelimesi mastar ismi olarak "ayrılma, ayrılık" manası taşımaktadır. Ancak bu anlamının dışında bir de "gazete veya dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılardan oluşan dizi"[49] anlamını taşımaktadır ki Türkçede bu anlamıyla yaygınlaşmıştır. Gazetelerin bir dönem romanları da tefrika şeklinde yayınlamaları sözcüğün türünü değiştirmiş ve "bu biçimde yazılmış roman" anlamında sıfat olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Sözcüğün sıfat kullanımı sınırlı olmasına rağmen yaygın bir kullanımla günümüze kadar ulaşmıştır. SN'den alınan örnek kelimenin "ayrılık" anlamındaki isim şeklini gösterirken diğer örnekler yeni kazandığı anlam ve görevleri göstermektedir.

---

[48] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 723.
[49] **TS**, s. 1932.

*Bire! ʻArab ḳavmi içre **tefrīḳa** girüp ḫalīfe ʻOs̱mān'ı şehīd ettiler. [SN, 1. Cilt / 17a]*

*"Geçen yılki turnesini, gazetelerdeki **tefrikalardan** işitmeyen kalmadı." H. Taner [TS, s. 1932]*

***Tefrika** roman [TS, s. 1932]*

*Önceleri El Ehram gazetesinde **tefrika** roman biçiminde çıkan bu roman kitaplaştığında, din ile ilgili tüm kuralları belirleyen El Ezher Üniversitesi tarafından yasaklandı ancak... [NTVMSNBC "Necip Mahfuz: Mısır'ın Balzac'ı" / 02 Eylül 2006]*

*O zamanlar, **tefrika** roman yayımlamayan gazete hemen de yok gibiydi. [Hakkı Devrim, Radikal Gazetesi / 29.10.2006]*

tekmîl

Arapça bir isim olan *tekmil* kelimesi "tamamlama, bitirme" anlamı taşımaktadır. Türkçede bu kullanımının yanında "tüm, bütün" anlamlarında sıfat görevinde ve buradan da "bütünüyle" anlamında zarf olarak kullanılmıştır. *Tahkik, kâmil* kelimesiyle olan benzerlikleri sanki kısalma sonucu değişmiş izlenimini doğursa da *tekmilen* diye bir kullanımın olmayışı bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır.

isim:

*Kâmûs-ı Ahterî ve Şemʻî'yi hıfzen **tekmîl** edüp Hâfız [ü] Örfî'de ve Dîvân-ı Fuzûlî'de cârî hâfız idi ve hurûf-ı tehecca üzre dîvânın tekmîl etmişdi. [SN, 2. Cilt /250a]*

*...ilml-i bâtını dahi anlardan **tekmîl** edüp... [SN, 3. Cilt / 14b]*

*...neçe ehl-i dil yārāndan **tekmīl-i fünūn** ve **tekmīl-i seyāḥat**-ı ʻibret-nümūn etmiş yārān-ı bā-ṣafālar ile muʻtedil havāda temevvüc-i deryā olmadan ḳayıḳlara süvār olup... [SN, 1. Cilt / 5a]*

*İki güne degin okuyub **tekmil** idersiniz. [AH / 195]*

Acabâ kim ki ayartan?.. Amma zannetmem pek...
*— Deme oğlum, bana **tekmîlini** anlattı Melek. [S, 598]*

Aşağıdaki örneklerde *tekmil* kelimesinin şeklen sıfat olarak kullanıldığı görülse de bu kullanımların derin yapı içerisinde zarf anlamı taşıdıkları görülmektedir.

*— Herifin ilk işi "**Tekmîl** hocalar gelsin!" der,*
Ki tabiʻî bu adamlar icâbetle gider. [S, 522]

*"O bana Ahmet Midhat Efendi'nin **tekmil** kitaplarını sattı." H. C. Yalçın [TS, s. 1938]*

*Üzeyir Han, şeceresindeki bütün Hanları, bir tekini bile kaçırmadan, adları, sanları, yaptıkları ettikleri, **tekmil** maceraları, erişilmez kahramanlıklarıyla, İsa'dan önce yedinci yüzyıla kadar teker teker saydı döktü. [FSKAB, s. 43]*

*Her sabah tanyerleri ışıdı ışıyacak, **tekmil** köylüler, çoluk çocuk, genç yaşlı toptan tümseklerin üstünde alıyorlar… [FSKAB, s. 77]*

zarf:

*Bu sebeblerden ne vaḳıt **tekmil** rahat idebileceyimizi anġlar isek… [AH / 307]*

*Sol taraftan rienin zirvesi **tekmil** çürümüş*
Hastalık seyr-i tabi'isini almış yürümüş [S, 11]

*İnkār olunamaz ki **tekmil** edebiyatla uğraşanlar, nâzik, hassâs, hayalî ve darabât-ı müdhişe-i hayâta karşı herkesten daha az mukavemet edebilecek insanlardır. [Edebiyat Bilgi ve Teorileri, Kaya Bilgegil, s. 17]*

*Sözlerim basma değil, yazma kitaptan **tekmîl**!*
Kim inanmazsa kızıl kâfir olur böyle bil. [S, 551]

*— Ama bak! **Tekmil** sırılsıklam oldum. [YTE Ant. IV, s. 86]*

tıfıl

Arapça "çocuk, erkek çocuk" manasında bir isim olan *tıfıl* kelimesi anlam genişlemesiyle "küçük, ufak, zayıf, çelimsiz" anlamlarında sıfat olarak da kullanılmaktadır. Bu kullanım daha çok konuşma dilinde yaygınlaşmıştır.[50]

*Birisi oġrar **tıfıl** oġlanlara*
Birisi oġrar yigit olanlara [GN -I /II - 787]

*Dört **tıfıl** oğlan önce ŞOK'un konseptini bulduk sonra türlünün türlüsü imkânsızlığın içinde kulaç atarak programı bir şekilde vücuda getirdik. [Ersan Özer, Akşam Gazetesi / 23.06.2003]*

[50] **TS**, s. 1973.

yaban

"İşlenmemiş, ıssız yer, çöl" anlamındaki[51] Farsça *beyâbân* kelimesinden alınmış olan *yaban* ismi "yaban olan, yabana özgü olan" anlamıyla sıfatlaşmıştır. Bu şekliyle kelime *yabanî*den kısalmış gibidir. Günümüzde hem isim hem sıfat kullanımı yaygınlaşmıştır.

isim:

*"**Yabanda** bitmez, sabanda biter." Atasözü [TS, s. 2101]*

***Yaban** keçisi*
***Yaban** kedisi [TS, s. 2101]*

***Yaban** sarımsağı [TS, s. 2101]*

sıfat:

*"Yalnız **yaban** ormanda yaşayan yerliler bu zehrin ilacını bilirler." F. R. Atay [TS, s. 2101]*

*Biliyorum şimdi saçını **yaban** eller okşuyor*
Gözlerine başka gözler gülüyor
Gözlerin ki gördüğüm gözlerin en güzeliydi [A. Selçuk İlkan, Hatırla Aşkım]

Farsçadan alınan *yaban* kelimesinin sıfat olarak kullanılması yaygınlaşıp günümüze kadar ulaşırken SN'de bazı Farsça türemiş isimlerin de sıfat olarak kullanıldığı görülmektedir. Farsçada *–gâh, -istân, -zâr* ekleri yer adları türetmek için kullanılmaktadır.[52] İşte bu eklerle türetilmiş olan *çemenistân, çengelistân, sengistân*, *ârâmgâh, güzergâh, mesiregâh*, *teferrücgâh, temâşâgâh, seyrengâh, çemenzâr, murgzâr* isimleri de SN'de sıfat olarak kullanılmışlardır. Bu değişmeler genele yayılmadıkları için kalıcı bir değişme olamamış kullanıma bağlı değişmelerdir. Ancak *çemanzâr* "çimenlik" ve *sengistân* "taşlık" kelimelerinin Türkçe karşılıkları günümüzde "çimenlik yer", "taşlık yol" gibi tamlamaların içinde sıfat olarak da kullanılmaktadır.

*Dağlar içre bir hıyâbân ve **çemenistân** yerde bâğlı ve bâğçeli ve beş yüz hâneli ve bir câmiʿli maʿmûr karyedir. [SN, 5. Cilt / 133a]*

---

[51] Steingass, **a.g.e.**, s. 213.
[52] Timurtaş, **a.g.e.**, s. 270.; M. N. Şahinoğlu, **a.g.e.**, s. 372.

*Andan yine taraf-ı garba **çengelistân** dağlar geçüp Menzîl-i palanka-i Perakin… [SN, 5. Cilt / 110b]*

*Ve bu şehir gerçi **sengistân** yerdir, ammâ aşağı sahrâsının tûlu kıbleden cânib-i garba üç konak mahsûldâr ve çemenzâr ve giyâhâtlı maʿmûr sahrâlar olduğıyçün ganîmet şehirdir. [SN, 5. Cilt / 135a]*

*…ammâ kalʿadan taşra Mûsâ Paşa'nın bir muʿazzam hânı vardır kim âyende vü revendeye **ârâmgâh** mihmânsarâydır. [SN, 5. Cilt / 109b]*

*Ve bu Moloz Kapusu ol kadar **güzergâh** yol değildir. [SN,2. Cilt / 250b]*

*Bu şehr-i Tokat'ın şimâli tarafı hâricinde bir mesiregâh **murgzâr** bâğ-ı behişt içre sünbüllü Baba Sultan cenbinde bir kubbe-i âlî içinde âsûde-hâdirler. [SN, 5. Cilt / 25a]*

*Andan şehrin kıblesi tarafında bir havâle yerde tekye-i Çöregibüyük, **mesiregâh** tekyegâhdır. [SN, 5. Cilt / 21b]*

*Ve Kûh-ı Sürhâb'da Ayn-Alî ve Hazret-i Zeyn-i Alî ibn Hazret-i Alî iki birâder medfûnlarıdır kim **mesîregâh** âsitânedir. [SN, 2. Cilt / 303b]*

*Hâlâ ol taş oluk râyegân durduğıyçün Yaşoluk tekyesi nâmıyla **teferrücgâh** ve bir mesîregâh-ı ibrenümâ taş olukdur. [SN, 5. Cilt / 23a]*

*…ve batı tarafına nâzır büyük kapu üzre selef pehlivânları azîm **temâşâgâh** alâmetler asmışlar. [SN, 5. Cilt / 183a]*

*Bu dahi şehre hâ'il bir **seyrengâh** yerdir. [SN, 5. Cilt /24a]*

*Evvelâ Podhayiçse'den kalkdığımız gün cânib-i şimâle 7 sâʿat **çemenzâr** vadîlere gidüp… [SN, 5. Cilt / 41b]*

*…müşâ olduğundan **çemenzâr** sahralarda konardık. [SN, 5. Cilt / 46a]*

*…bir âb-ı hayât çayını atlar ile ubûr edüpl bir **çemenzâr** yerde sehl istirâhat edüp… [SN, 2. Cilt / 308a]*

*Bu şehr-i Tokat'ın şimâli tarafı hâricinde bir mesiregâh **murgzâr** bâğ-ı behişt içre sünbüllü Baba Sultan cenbinde bir kubbe-i âlî içinde âsûde-hâdirler. [SN, 5. Cilt / 25a]*

*Bir sahrâ-yı **çemenzâr** sevâhildir kim bu mahallin bâğ u besâtînlerinde olan gûnâ-gûn limon ve turunc ve nar ve nârenc meğer cezîre-i Sakız'da ve İstanköy'de ola. [SN, 5. Cilt / 138b]*

3.2.5. Türkçedeki Sıfat Şekillerinin Yerine Kullanılma Sonucunda Değişme

Alıntı isimler Türkçede *–lI* sıfat yapma ekiyle türetilen sıfatlarının yerine kullanılarak da tür değiştirmiştir. Bu gelişme son denemde gerçekleşmiş gibi görünse de tarihi dönemlerde de kullanılmış olduğu örneklerde görülmektedir. Ancak son dönemde yaygınlaştığı anlaşılmaktadır. *Dehşet* kelimesinin *dehşetli* anlamında kullanılması ve *şöhret* isminin *şöhretli* yerine sıfat olarak kullanılması Cumhuriyet devrinin son dönemlerinde kaydedilmiş gelişmelerdir. Bu değişme de alıntı kelimelerin Türkçeleşme süreçlerinin bir aşaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

dehşet

Arapça bir isim olan *dehşet* kelimesi son zamanlarda sıfatı olan *dehşetli* kelimesi yerine kullanılarak sıfatlaşmıştır. Kelime sıfat kullanımıyla birlikte zarf olarak da kullanılmaktadır. Örneklerden de görüleceği gibi bu son dönemde ortaya çıkmış bir değişmedir. Bir dönem için bu kullanımlar dil yanlışı olarak kabul edildikleri için 1966'da yayımlanan TS'de kelimenin sıfat kullanımına yer verilmemiştir.[53] Ancak günümüzde sıfat kullanımıyla da sözlüğe girmiş ve "olağanüstü" anlamı verilmiştir.[54] Bu gün sıfat olan *dehşet* kelimesi *dehşetli* sıfatından daha çok kullanılmaktadır. Bu da kelimenin geçirdiği değişimin kabul gördüğünü göstermektedir.

isim:

> *...kim her uyûn-ı zülâlleri kûh-ı bâlâlardan selsebîl-âsâ cereyân etdikde sadâ-yı mâ-i zülâlden âdeme **dehşet** hâsıl olur. [SN, 4. Cilt / 383b]*
>
> *...hemân bu mahalde mezkûr yalçın kayalardan üç Süleymâniyye minâresi kaddi aşağı nehr-i Pileve deryâ gibi talattumla aşağı atılur kim gören âdemi **dehşet** alup aklı çâk {olur}. [SN, 5. Cilt / 151b]*

*Yâ Rab, o ne **dehşettir**, ilâhî*
O ne heybet… *[S, 15]*

---

[53] **TS**, s. 187.
[54] **A.e.**, s. 487.

*Hazırlık **dehşetti**. Bahçe renk renk elbiselerle canlı bir çiçek tarlasına dönmüştü. [GYH–1, Gamsızın Ölümü]*

*Vücudu uğradığı **dehşetin** etkisiyle titriyordu. [BK, s. 119]*

sıfat:

***Dehşet** bir korkuyla ürperdi, sağ omuzu, göğsü, kolu uyuşurken o da süngüsünü var gücüyle karşısındaki allak bullak yüzün bedenine sapladı. [FSKAB, s. 123]*

***Dehşet** bir korku sardı dört bir yanını. [FSKAB, s. 135]*

*Güle güle derken **dehşet** bir öfkeye kapıldı, eli ayağı zangır zangır titredi. [FSKAB, s. 162]*

*Vasili'nin içinde **dehşet** bir acıma, Poyraz Musa'yı kucaklayıp kaldırma… [FSKAB, s. 187]*

*"Sen büyüdükçe **dehşet** bir şey oluyorsun." R. N. Güntekin [TS, s. 487]*

dehşetli:

*"Hava **dehşetli** sıcaktı. Asfaltlara güneş yağıyordu." A. İlhan [TS, s. 487]*

*"Altımdaki beygir, efendisinin bu savaşına karşı **dehşetli** huysuzlanıyor." O. C. Kaygılı [TS, s. 487]*

illet

Arapça bir isim olan ve "hastalık" anlamı verilen *illet* kelimesi Türkçede *illetli* sıfatının yerine kullanılarak sıfatlaşmıştır. İlk örnekte isim, diğerlerinde sıfat kullanımı görülmektedir.

*…hattâ Fireng zahmetine mübtelâ olanlar vücûduna sürseler, gerçi yakar ammâ vücûd-ı benî Âdem'de **illet** komaz. [SN, 5. Cilt / 132b]*

*Gerçek kesitlerle **illet** huylarımız… [Serdar Kozluoğlu, Radikal Gaztesi / 30.06.2003]*

*Bu **illet** hastalığı 2005 Mayıs ayına kadar hiç duymamıştık. Bu tarihte yeğenim SSPE'ye yakalandı. [Mustafa Mutlu, Vatan Gaztesi / 28.01.2006]*

mübâlağa

Arapça bir isim olan ve "bir işte pek ileriye gitme, kusur bırakmama, abartma"[55] anlamları taşıyan *mübalağa* kelimesi, sıfatı olan ve "abartılı" anlamına gelen *mübalağalı* kelimesinin göreviyle kullanılarak sıfatlaşmıştır. Bu gelişmenin EAT döneminden beri görülüyor olması bugünkü değişmelerin dayandığı noktayı göstermektedir.

> *Hayli **mübâlaga** mâl bulındı, cemîʿisini virdi. [OT, Bâb 23]*
>
> *Bu gāziler dahı anları karşuladılar, **mübâlaga** ograş oldı. [OT, Bâb 38]*
>
> *Laz kim gidicek vilâyetine Bâyezid Han benümdür, didi ve Vılakoglı dahı Bâyezid Hân'a ilçi göndürdi, **mübâlaga** armaganlar-ıla. [OT, Bâb 62]*
>
> *Bir niçe günler **mübâlaga** cenkler olundu. [OT, Bâb 66]*
>
> *Çünkim Sultân Muhammed **mübâlaga** leşker cemʿ itdi. [OT, Bâb 73]*
>
> *Bir niçe günlük yirler yarar atlar yarag idüp segirtdiler, **mübâlaga** ögdüller virdiler. [OT, Bâb 127]*
>
> *Dahi gāziler **mübâlaga** kâfirler kırdılar, bir niçe ulu banlar dahı tutdılar. [OT, Bâb 128]*
>
> *Ve illâ bu Akkerman hisârınuñ **mübâlaga** yarakları var-ımış, hisâbın Allâh'dan gayrı kimse bilmezmiş… [OT, Bâb 161]*
>
> *Dikişsiz ak libaslı*
> *baş açık*
> *yalnayak ve yalın kılıçtılar.*
> ***Mübalağa** cenk olundu.*
> *[Nazım Hikmet, Şeyh Bedrettin Destanı (9)]*
>
> *"Çankaya heveslileri AKP Meclis Grubu'nu ablukaya alır, **mübalağa** kavga çıkar, kan akar." [Enis Berberoğlu, Hürriyet / 1 Temmuz 2006]*

maraz

Arapça bir isim olan ve "hastalık" anlamına gelen *maraz* kelimesi "huysuzluğu ve titizliği ile can sıkan" anlamında sıfat olarak kullanılmış ve tür

[55] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 1268.

değiştirmiştir. Bu değişme de *maraz* isminin *marazlı* sıfatının yerini almasıyla gerçekleşmiştir.

> *Aman ne **maraz** adamsın! [TS, s. 1345]*
>
> *Kalitesizlik prim yapıyor… İnsanlarda **maraz** meraklar olduğu müddetçe, elbette prim yapar! [Nedim Odabaş, Milli Gazte / 23.12.2006]*

<u>lânet</u>

Arapça bir isim olan ve "Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma, beddua" şeklinde açıklanan *lanet* kelimesi "kötü" anlamında bir sıfat olarak kullanılmış ve *lanetli* kelimesinin yerini alarak tür değiştirmiştir.

> *"Başıma yağan bu ana **laneti** beni ürpertiyor." Y. Z. Ortaç [TS, s. 1298]*
>
> *"**Lanet** filozofum diyerek ortaya çıkıp Allah'a ve kullara karşı hezeyan eden tımarhanelik herifler!" Ö. Seyfettin [TS, s. 1298]*
>
> *Çünkü, bilime göre, bir riskimiz var. Belli bir süre, bu **lanet** şey insanı yakalayabilir. [Zeki Özçınar, Aksiyon Dergisi / 11.07.2005]*

Buraya kadar sıralanan *dehşet, illet, lanet, mübalağa, maraz* kelimelerinin sıfatlaşması genele yayılmış kalıcı değişmeler olarak değerlendirilebileceği halde aşağıdaki örneklerde sıralanan *ganîmet, izdihâm, muhâtara* isimlerinin sıfatlaşması ancak kullanıma bağlı değişmeler olarak değerlendirilebilir. Bu kullanımlar günümüze ulaşmadığı gibi eski metinlerde de yalnızca SN'de yer almışlardır. Ancak bunların varlığı kalıcı değişmeleri pekiştirdiği gibi son dönemde oluşan ve anlatım bozukluğu olarak değerlendirilen gelişmelerin yeni bir oluşum olmadığını, dilin gelişimi içerisinde yerleşmiş bir süreç olduğunu da göstermektedir.

<u>ganîmet</u>

Ganîmet isminin SN'de sıklıkla *ganimetli* kelimesinin anlam ve göreviyle kullanılarak sıfatlaştığı görülmektedir. Başka eserlerde karşımıza çıkmasa da SN'deki sık kullanımı dönem içinde yerleşmiş bir değişmeyi işaret etmektedir.

*Zîrâ yoldan sehel dûrdur ammâ yaylakı **ganîmet** yerdir. [SN, 3. Cilt / 21b]*

*Bu dahi Leh vilâyetinde Durujunka Kazağı hükmünde **ganîmet** vilâyetidir. [SN, 5. Cilt / 40a]*

*Tâ bu mertebe bir **ganîmet** sefer olup bu sefer ganîmetinden son Bahçesaray'ın evlerin kırmızı kiremitler urdular. [SN, 5. Cilt / 44a]*

*Bundan gayrı İslâmbol'a beher sene bin pâre gemi nâr gelüp rümmân-ı Gemleyik gelüp İslâmbol'u valet-i şitâda nâr ile **ganîmet** ederler. [SN, 5. Cilt / 84a]*

***Ganîmet** şehir olmağile bir âdem atıyla bir hânda bir ay otursa kimesne çûn [u] çirâ demezler. [SN, 5. Cilt / 174a]*

*Şimdi saʿâdetle gerü dönüp lokmacılık ederek Tokat ve Kazova ve Turhal ovası **ganîmet** yerlerdir. [SN, 2. Cilt / 350b]*

izdihâm

Aşağıdaki örneklerde *izdihâm* isminin *izdihamlı* sıfatının yerine kullanılarak tür değiştirdiği görülmektedir. Ancak bu kullanım SN'de sıkça kullanılmasına rağmen sonraki dönemlere aktarılamadığı için dile yerleşmemiştir. SN'de *izdihamlı* ve *izdihâm* kelimelerinin birlikte kullanılmış olması ve *izdiham* isminin *izdihamlı* sıfatı yerine sıkça kullanılmış olması dönem içinde yaygınlaşmış bir değişmeyi göstermektedir.

*Gâyet **izdihâmlı** hammâm-ı kâdimdir. [SN, 5. Cilt / 2b]*

*Ekseriyyâ bu sebîlhâneler çarşû-yı bâzârın **izdihâm** olan yerlerinde vâki olmuşlardur. [SN, 5. Cilt / 22a]*

*Ve Tahta'l-kalʿa nâm çârşûsı gâyet **izdihâm** ve imârdır. [SN, 5. Cilt / 22b]*

*Kıbleye mekşûfdur kim bu kapu üzre çâr-kûşe beyâz mermerde târîhi var ammâ gâyet bâlâda olup ve **izdihâm** yer olmak ile kırâ'at olunmayup tahrîr olunmadı. [SN, 5. Cilt / 37b]*

muhâtara

İzdiham kelimesi gibi *muhâtara* "tehlike" ismi de SN'de *muhataralı* sıfatının görev ve anlamıyla kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu değişme de kullanıma bağlı bir değişme olup yaygınlaşmamıştır.

Direkli Beli'n yüz bin renc ü anâ ile ol sengistân ve mahûf u ***muhâtara*** *beli geçende… [SN, 5. Cilt / 26a]*

Hâlâ eser-i binâları zahirdir. Bir bayır üzre gâyet ***muhâtara*** *yerdir. [SN, 5. Cilt / 53a]*

…ve hem ötesin urur bir ***muhâtara*** *nehr-i Perezen'dir. [SN, 5. Cilt / 54a]*

…Azak kalʿasında Gâzî Mustafa Paşa'ya Bozcaada fetihnâmesin götirüp emn-i tarîk olmamak ile yolları mahûrlu ***muhâtara*** *olduğundan bu ağa bize Akkirmân askeriyle Hızr gibi yetişüp geldiler. [SN, 5. Cilt / 61a]*

3.3. İsimden Edata Değişme

Türkçede edat yapan bir ek olmaması sebebiyle yeni edatlar oluşturmak için anlamlı kelimeler görevli kelimeler olarak kullanılmakta ve tür değiştirmektedirler. Türkçe kelimelerde olduğu gibi alıntı isimlerin edatlaşmasına da sıkça rastlanmaktadır. Bu gelişmeyi de alıntı kelimelerin Türkçeleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Arapçada edatı karşılamak için harf kelimesi kullanılmaktadır. Bunlar harflerden ve hecelerden oluşmaktadırlar. Bu harfler isim ve fiilleri cümle içerisindeki diğer kelimelere bağlarlar.[56] Farsçada ise Türkçedeki edat kavramının kapsamını karşılamak için ünlem, harf ve edat kullanılmaktadır.[57] Ancak Farsçada kullanılan edat kelimesi daha çok ön ekleri karşılamakta olup[58] Türkçede kullanılmamaktadır. Bazı isimlerin edat olarak kullanılması Farsçada da görülmektedir.[59] Türkçe Farsçadan *ama, ki, likin, lakin eğerçi, yahut* gibi çok sayıda edat almakla birlikte Arapça ve Farsçada isim olarak kullanılan bazı kelimeleri de edat görevinde kullanmıştır.

---

[56] Mehmet Maksudoğlu, **Arapça Dilbilgisi**, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969, s. 106.
[57] M. Nazif Şahinoğlu, **Farsça Grameri Sarf ve Nahiv**, İstanbul, Kitabevi, 1997.
[58] Şahinoğlu, **a.e.**, s. 363
[59] Ahmed Ateş, Abdülvehhâb Tarzî, **Farsça Grameri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1976, s. 91.

3.3.1. Doğrudan Değişme

Türkçedeki edat ihtiyacını karşılamak için alıntı kelimelerin bir değişime uğramadan edat olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu süreç sonrasında isimler sıfatlar ve zarflar edat olarak kullanılmaktadırlar.

acep ~ acaba

Arapça bir isim olan ve "şaşma, hayret" anlamlarını taşıyan *acep* kelimesi Türkçede isim kullanımının yanında sıfat, zarf ve edat kullanımları da kazanarak tür değiştirmiştir. Kelime bu farklı şekilleriyle Türkçenin her döneminde yaygın olarak kullanılırken Türkiye Türkçesinde unutulmaya başlamış ve yavaş yavaş yerini *acaba* edatına bırakmıştır. Bu da kelimenin isimden edata bir değişme geçirdiğini ve edat kullanımının daha yeni olduğunu göstermektedir. Örneklerde de kelimenin Osmanlı Türkçesinin son döneminden itibaren edat kullanımıyla öne çıktığı kaydedilmiştir.

isim:

*ʿ**Acebdür** bu olmaz ise Nev-bahār*
Ol ise ḳışumız olısar bahār [SNB / 4876]

*ʿ**Acabdur** bu cihânda ʿakl-ı insân*
Kimi kâmil ü râhat kimi noksân [OT, Bâb 42]

ʿÂşıkî nesl-i ʿOsmân'uñ ʿatası ʿâleme toldı
*ʿ**Acebdür** kim ele gire o han devrindeki demler [OT, Bâb 137]*

*Gül gülse dâim ağlasa bülbül **ʿaceb** degül*
Zîrâ kimine ağla dimişler kimine gül [BD, 304]

sıfat:

*Ne **ʿaceb** nesne yaratduñ sen bizi*
Şöyle düşvār eyledüñ ḥālümüzi [GN -I /2 - 3958]

Cān çü gördi bu işi ḫōş añladı
*Zī **ʿāceb** taḫtdur diyüben tañladı [GN -I /2 - 5181]*

*Bunuñ bigi ṭañsuḳ **ʿaceb** dāstān*
İşitmemiş ola kişi hīç zamān [SNB / 5343]

*Didi iy **ʿaceb** ʿīş gördüm idi*
Süheyl ile ben bezm ḳurdum idi [SNB / 3449]

*Ve ol kızıl filori ʿ**acab** nesnedür. [OT, Bâb 91]*

*Suyun almasalar yine ke'l-evvel leb-ber-leb durup taşra taşmaz aslâ **aceb** hikmetdir. [SN, 3. Cilt / 48b]*

***Aceb** hikmetdir kim câriyeleri bile bâzâra çıkmaz ammâ esmâları maʿlûmdur. [SN, 4. Cilt / 225b]*

*Hakkâ ki ol karanlık gicede ol benî Âdem izdihâmında karış katış dönerken herkes ehlin bulmak **aceb** kerâmetdir. [SN, 4. Cilt / 296b]*

zarf:

*ʿ**Aceb** geldi Faġfūr'a vü güldi çoḫ*
Didi bu arada ḳutuñ ṣuçı yoḫ [SNB / 2313]

Bugünini yarına ḳoyan kişi
*ʿ**Aceb** ola başarur ise işi [SNB / 3177]*

Ki üç yüz altmış altı Hırk suyu
***Aceb** taksîm etmiş bunca suyu [SN, 3. Cilt / 18a]*

*Ne **aceb** ferâmûş etdiniz? [SN, 5. Cilt / 74a]*

edat:

Niçe varam ben bu yolı yalñuzın
*Niçe görem iy ʿ**aceb** ol dōst yüzin [GN -I /$_2$ - 5588]*

Dükedi daḫı ṣabrum uş ḳalmadı
*ʿ**Aceb** bu ki gövdem nite ölmedi [SNB / 588]*

Şu ḫalḳa ḫalḳa anuñ zülfi kim suda gördüm
*ʿ**Aceb** ola mıdı ḳısmet ki ḳollaruma ṣaram [SNB / 1477]*

*"**Acab** kimüñ mürîdlerindendür, tîz varuñ kendünden soruñ." [OT, Bâb 38]*

*"...**Aceb** yek-pâre cevâblar verdin ki her biri Devlet-i Muhammediyye'ye yarar merhem-i Süleymânî'dir." [SN, 5. Cilt / 164b]*

*Hagop aġa **aceb** sevdiyinin derdi ne dir deyu anġlamak isteyerek... [AH / 219]*

Genişçe bir küfe yatmakta, hem epey eski
*Bu bir hamal küfesiymiş... **Aceb** kimin? [S, 23]*

***Aceb**, hayâli tararken semâ-yı ilhâmı,*
Cenâhı dört açılır böyle bir dehâ var mı? [S, 701]

Hayâta sen beni rabteylemiş iken, şimdi!
***Aceb** nasıl yaşarım söyle âh sensiz ben? [S, 69]*

*"Bakın çantasında **acep** nesi var!*
Bir çift kundurayla bir de fesi var." (Halk Türküsü) [TS, s. 6]

Şüphe ifadesiyle *acaba* edatı Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu kullanım kelimenin *acep* sözcüğü ile karıştırılmasının bir sonucudur.

*"**Acaba** Edremit'e dönsem de bizim koca sakallı İsmail Baba'yı beklesem mi? [GYH–1, Hasan Boğuldu]*

*"Sayın Bakan ne buldu bu kaymakamda anlayamadım. Garip. **Acaba** neler konuşuyorlar?" diye pireleniyor. [TÖ, s. 180]*

***Acaba** beni yanlış mı anlamıştı? [ŞAG, s. 76]*

***Acaba** o günler de bugünküler kadar durgun değil miydi? [SS, s. 120]*

*Yukarıda paşalar, büyükler **acaba** köylü için ne düşünüyorlar. [SS, s. 194]*

***Acaba** tam tersi mi olmuştu, yüzü sapsarı kesilmiş, elleri mi titremişti… [FSKAB, s. 36]*

*Gogi **acaba** kendisiyle birleşip böyle projeler geliştirme işine yanaşır mıydı? [BK, s. 99]*

*— Ne yapsak, dedi, bucak müdürüne mi söylesek **acaba**? [GHY–2, Çıkmaz Sokak]*

*"**Acaba** kiminle randevusu vardı." S. F. Abasıyanık [TS, s. 5]*

<u>bedel</u>

Arapça bir isim olan ve "değer, fiyat, kıymet; bir şeyin yerini tutabilen karşılık" anlamları verilen *bedel* kelimesi Türkçede zaman zaman "yerine" anlamında bir son çekim edatı olarak kullanılarak edatlaşmaktadır.

*"Buna **bedel** içimde mumlar, mumlar, mumlar yanan bir karanlık var." A. Gündüz. [TS, s. 231]*

*"Dışarıdaki saf, beyaz havaya **bedel**, buralarda saman ve gübre kokusu ağır ağır yayılıyordu." (B. S. Kunt 1948, s. 21) [TETTL, s. 302]*

gayrı

Arapça bir isim olan *gayr* "başka, özge" kelimesi Türkçede sıfat kullanımı ile birlikte edat olarak da kullanılmıştır. Kelime öncelikle fonetik bir gelişmeyle *gayrı* (*gayri*) şeklini almış, bu kullanım bir taraftan galat olarak değerlendirilirken[60] bir taraftan da *gibi*, *kimi, bazı* kelimelerine uydurulduğu değerlendirmesi yapılmıştır.[61] Bu değerlendirmelerin ikincisi kelimenin edatlaşmasının da bir gerekçesi olarak görülebilir. Bu gelişmenin bir diğer dayanağı da kelimenin aynı anlamda kullanıldığı *başka, özge* gibi Türkçe sıfatların da edatlaşmış olmasıdır.

Günümüzde edat kullanımı iyice yerleşmiş olan *gayri* kelimesinin sıfat kullanımı, önüne geldiği kelimeye *–sIz* ekinin kazandırdığı olumsuzluk anlamıyla devam etmektedir.

sıfat:

*Vilâyet-i Dimetoka'yı ve **gayrı** vilâyetleri çalup çarpmaga kodılar. [OT, Bâb 41]*

*İşbu vilâyetde kim eski akçaya kimse satu ve bâzâr itmeye ve hem **gayrı** vilâyete dahı gitmeye; bu nesne ʿAli Paşa zamânında oldı. [OT, Bâb 62]*

*Ve kâfirlere kim sorsalar eydürler-idi kim: "**Gayrı** vilâyetüñ gemisidür" dirlerdi. [OT, Bâb 131]*

***Gayr** kimesneler girüp gusl edemezler ve kalʿa altında eski… [SN, 3. Cilt / 75b]*

*Bu mâ-i zülâl bahârda taşkın akar ammâ **gayrı** zamanda geçit verir çaydır. [SN, 4. Cilt / 237b]*

*Gerçi bir küçük şehir görünür, ammâ sekiz aded dere ve depe ve dağ ve bayır ve deşt ve püşteler üzre üçer dörder kat saraylar ve **gayrı** avniya hâneleridir kim cümlesinin revzenleri canîb-i şarka ve şimâle nazır… [SN, 5. Cilt / 22b]*

*Dizdârı ve kethüdâsı ve topçubaşı ve cebecibaşı hâneleri bundadır ve cebehânesi gılâl anbârları ve su sarnıçları bunda, **gayrı** çârsû-yı bâzârı cümle taşra varoşdadır. [SN, 5. Cilt / 94b]*

*Derûn-ı hisârda dizdâr evi ve birkaç neferât evleri ve Süleymân Hân câmiʿi var, **gayrı** şey yokdur. [SN, 5. Cilt / 151a]*

---

[60] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 973.
[61] Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

*Yüz yetmiş pâre âsî ve **gayri** âsî Dürüzî ve Yezîdî ve Timânî kurâlardır kim… [SN, 3. Cilt / 40b]*

*Hattâ bunun arkasından **gayri** hakikî birtakım sahneler tahayyül ediyor. [FH, s. 11]*

*Utanacak bir şeymiş gibi **gayri** ihtiyarî bu hakir defteri bükerek cebime soktum. [GYH–1, Kaç Yerinden]*

*Elleri **gayri** ihtiyarî ceketinin iki tarafını düzeltti, kravatının düğümünden, ceket iliklerinden geçti. [GHY–2, Eşik]*

edat:

*Bu mezkûrâtdan **gayrı** nesne bulunmadı. [OT, Bâb 29]*

*Ve bundan **gayrı** Hazret-i Eyyûb Ensârî üzerinde bir ʿimâret ve bir medrese ve bir câmiʿ, üzerine Hazret-i Eyyûb Ensârî'nüñ bir âlî türbe yapdurdı. [OT, Bâb 123]*

*"…bu hisârda kodum kim pâdişâhuñ murâdından **gayrı** murâdum kalmadı." [OT, Bâb 138]*

*Bu nehr-i mecnûn üzre bir göz cisir olmakdan **gayrı** ilâç yokdur. [SN, 4. Cilt / 219b]*

*…ammâ bir câmiʿden **gayrı** çârsû-yı bâzârdan ve sâ'ir imâretden bir eser-i binâ yokdur. [SN, 4. Cilt / 236]*

*Belî padişâhım, kavl-i hükemâ üzre yedi iklîm dedikleri bu dünyâdır ve dörd köşe dediklerinin bir köşesi bu cezîre-i dünyâdır ve bundan **gayrı** üç köşede dünyalar dahi bulan… [SN, 5. Cilt / 35b]*

*Bundan **gayrı** meşhûr imâristânı yokdur, ammâ bâğı ve bâğçesi gâyet çokdur. [SN, 5. Cilt / 94a]*

*…Gönye'den yine şimâl cânibine gidüp Kemerler nâm yerden **gayrı** cümle gemilerle nehr-i Çoruğ'a girüp bir gün şark cânibine gidüp… [SN, 2. Cilt / 254b]*

*"Benden **ġayri** kimsede aḳça yoḳ!" ḳıyāṣ eden soñradan görmüşler. [RG, 62b]*

*…**ġayru** ol aḫşam Fulik duduyu tekmilen celb ideceyine şübhesi kalmayarak… [AH / 25]*

*"Yeter, **gayri** yeter! Efendinin yüreğine dokundum." dedi. [GYH–1, Ceviz]*

*Bire elli buğday buradan **gayri** nerede var? [GYH–1, Bacayı İndir Bacayı Kaldır]*

*"O zaman kemiklerine varıncaya kadar balıklara yem olsa bile, uçsuz bucaksız deryada hiç olmazsa ruhu serbest kalır… Boyunduruktan kurtuldu **gayri**…" [GYH–1, Koca Öküzün Ölümü]*

*"Sık sık görüşürüz **gayri**." Y. Z. Ortaç [TS, s. 730]*

Gayrı kelimesi ile ayni gelişmeyi gösteren bir kelime de *tıpkı* ismidir. Arapça bir isim olan *tıpkı>tıpk* "aynı, benzer" kelimesi *gayrı* gibi edatlaşarak tür değiştirmiştir.

> ***Tıpkı**, asırlık bir çınarın altında bol rüzgârlı ve gölgeli bir şadırvan, bir türbe gibi. [GYH–1, Süslen Berberi]*
>
> ***Tıpkı** deniz özlemi çeken küçük derelerin gür bir ırmakla kavuşması gibi... [GYH–2, Boyacıköy'de Kanlı Bir Aşk]*

<u>güya</u>

Farsça *güften* fiilinin ism-i fâili olan dolayısıyla sıfat olan *güya* "söyleyen"[62] kelimesi Türkçede "sanki, gerçi" manalarında bir edat olarak kullanılarak tür değiştirmiştir. Kelimenin sıfat kullanımı Türkçede yaygın bir kullanıma sahip olmamıştır; günümüzde yalnız edat kullanımı yaşamaktadır. Birinci örnek kelimenin Türkçede sıfat-fiil olarak kullanıldığını göstermektedir.

> *her kim ol gül defterinden bir vakaḳ aldı sebaḳ*
> *bülbül-i gūyā olur bu ʿilm añ̇a ḥikmet yiter [DD, 38 / 5]*
>
> *...rūy-i deryāda bir ḥaṭṭ-ı aḥmer-gūn çekilmiştir kim, **gūyā** ḥaṭṭ-ı yed-i Ḳudret'dir. [SN, 1. Cilt / 5a]*
>
> *Ḫulāṣa-i kelām bu Yaġfur ḳıral İslāmbol'ı ol mertebe maʿmūr u ābādān etti kim, **gūyā** ravżа-i cināndan bir köşe etti. [SN, 1. Cilt / 7a]*
>
> *Ancak bu tesisin yer seçimi ve bu yerin mülkiyeti ve bu mülkiyetin **gûya** devlete bağışlanması ve bu bağışı yapan kişinin… [TÖ, s. 114]*
>
> *Sonra da **güya** Güleç ile Saka onları izleyerek evlerini öğrenmiş, özür dilemeleri için kapıyı çalınca da gençlerin tokatlı küfürlü saldırısına uğramış, bunun üzerine kendilerini korumak için çaresiz silahlarına sarılmışlardı. [ŞAG, s. 27]*
>
> ***Güya**, alt takım bağlantıları yapılırken krikonun aniden kaymasıyla şanzıman ustanın göğüs kafesine oturmuş, adam morta uçmaktan güç bela kurtulmuştu. [BK, s. 17]*

---

[62] Timurtaş, **Osmanlı Türkçesi Grameri III**, s. 297.

*"Onlara çaktırmadan **güya** konuştuklarımızı yazıyorum." A. Gündüz [TS, s. 818]*

zahir

Arapça *zuhur* sözcüğünün ism-i fâili olan *zahir* "meydanda olan, açık" sıfatı "herhalde, anlaşıldığı gibi" anlamlarındaki edat kullanımıyla tür değiştirmiştir. Tarihi metinlerden itibaren görülmeye başlayan bu değişme günümüzde yaygınlaşmıştır.

***Zâhir** Âl-i Osman'ın bir yüğrük üç tığlı vezîr-i âlîşânıdır. [SN, 5. Cilt / 6b]*

*Evvel hazînedâr Evliyâ'yı hışt ile urup, Evliyâ dahi **zâhir** kılıcıyla anı urup vâkiʿ-i hâldir" deyü… [SN, 5. Cilt / 79b]*

***Zahir** kâbus bu olmalıydı. [GYH–1, Yataklı Vagon Yolcusu]*

*"**Zahir**, o anda başıma kan çıkmış, yüzüm kızarmış olacak ki…" S. M. Alus [TS, s. 2220]*

*Ben yanlış bilmiyormuşum **zahir**. [TS, s. 2220]*

Bu kelimenin Anadolu ağızlarında da *zaar, zağar, zahar* şekilleriyle edat olarak kullanıldığı kaydedilmiştir.[63]

ziyâde

Arapça "artma, çoğalma" anlamında bir isim olan *ziyâde* kelimesi sıfat kullanımının yanında "daha" anlamında edat olarak da kullanılmış ve tür değiştirmiştir. Bu değişim Osmanlı Türkçesinde itibaren yerleşmiş ve dönemin sözlüklerine de girmiştir.[64]

*ʿAvratına oglanına bile **ziyâde** nesneler ʿatâlar itdi. [OT, Bâb 146]*

*Bu kalʿaları dahi **ziyâde** amâr edüp… [SN, 5. Cilt / 90a]*

*…ammâ cemîʿi halkı Kur'ân-ı azîmden **ziyâde** Yazıcıoğlu Mehemmed Efendi'nin Muhammediyye kitâbın Kurân'dan ziyâde sıgâr u kibârı ve nisvân [u] bintânları hıfz etmişlerdir. [SN, 5. Cilt / 95a]*

---

[63] **DS**, s. 4243.
[64] Şemseddin Sami, **a.g.e.**, s. 692.

*"Tevkifhane müdürü de bizden **ziyade** onlarla ahbaplık etti." F. R. Atay [TS, s.2239]*

Bunların yanında alıntı isim ve isim soylu sözcükler oldukları halde *canip*, *mertebe, mukabil, mukaddem, mümasil, naşi, nazar, nispet, rütbe, sabık, sıfat, taraf* gibi kelimeler edat kullanımları ile gramer kitaplarına girmişlerdir.[65]

*Ben, mevcut şâkirdânına **nispet** nesl-i âtî efrâdından olduğum hâlde bile zamanımızda mensûbiyetin kadri daha ziyâde bilindiğinden midir nedir her kelimenin sonuna bir yâ-yı nisbet ilâvesi modası hükmünce anʿanevî, terbiyevî herhangi bir korkunun ilcâsıyla kafes önünden bile çekilir, kapı önünde bulunduğum anlarda onu görür görmez içeriye kaçar, kapıyı hızla kapar, bir daha çıkamazdım! [F, s. 4]*

*Ne **mertebe** uğraşırlarsa uğraşsınlar, hak ettiklerinden fazlasını alamazlar. [TE, s. 63]*

3.3.2. Seslenme İfadesi Sonucunda Değişme

Türkçede sürekli ünlem görevi ile kullanılan sözcükler olduğu halde diğer sözcük türlerinin de zaman zaman ünlem olarak kullanıldığı ve tür değiştirdiği görülmektedir. Bu gelişme daha çok söyleyişe dayalı bir gelişme olduğu için neredeyse bütün kelimeleri seslenme ifadesiyle söylemek mümkündür. Ancak bu söyleyişe dayalı değişmelerden bir kısmı kalıcı hale gelerek isim ve sıfat kullanımları kadar yerleşmiştir. Bu gelişmeye Türkçe kelimelerde olduğu gibi alıntı kelimelerde de sıkça rastlanmaktadır; buradaki örnekler de Arapça ve Farsçadan alınmış isim ve sıfatların yerleşmiş olan ünlem kullanımlarını göstermektedir.

Arapça bir sıfat olan ve "Tanrı ile ilgili olan, Tanrı'ya özgü olan" anlamına gelen *ilahî* ismi günümüzde " 'bu ne hâl, ne tuhaf' gibi şaşma, sitem bildiren söz" ifadesi içeren bir ünlem olarak yaygınlaşmıştır.

*"**İlahi** Eda abla! Güzele bakmanın sevap olduğunu bilmez misin sen?" N. Cumalı [TS, s. 952]*

Arapça bir isim olan *imdât* kelimesi de günümüzde yardım istenen bir seslenme sözü olarak kullanılmakta ve tür değişmiş olmaktadır.

---

[65] Ergin, **a.g.e.**, s. 373.; Hacıeminoğlu, **a.g.e.**, s. 111.

Karım
*—**İmdat**! diye bir çığlık attı. [GYH–1, Sınır Üstündeki Ev]*

*Şuuru söndüren bir korku ve işkence içinde can evlerine işleyen bıçağın acısıyla bağıran hayvanlar gibi "**İmdat**! **İmdat**!" diye haykırıyorlardı. [GYH–1, Manevra]*

Arapça bir çokluk ismi olan ve Türkçede sıfat olarak kullanılan *acayip* kelimesi zaman zaman hayret ifade etmek için kullanılmaktadır.

"Öyle dedi ha?"
*"**Acayip**!" [TS, s. 5]*

Arapça bir isim olan *insaf* kelimesi *insaf et-* birleşik fiilinin anlamıyla ünlemleşmiş ve tür değiştirmiştir.

***İnsaf**! Oraya yarım saatte gidilir mi? [TS, s. 972]*

Bunların dışında *aman, aptal, âşık, dehşet, felaket, isabet, kâfi, kısmet, laf, mübarek, müjde, tuhaf* vb. kelimeler "beğeni, cevap, hayret, küçümseme" gibi ifadelerle kullanılarak ünlemleşmiş ve tür değiştirmişlerdir.

*"**Aptal**! Senin yerini açıkça söyledim ben." T. Buğra [TS, s. 109]*

*"**Âşık**! Anlat bakalım, neler yaptın?" [TS, s. 136]*

***Aman** Allah'ım! [TS, s. 87]*

***Aman**, bir daha yapmam! [TS, s. 87]*

*"**Dehşet**, bu ne güzellik!" [TS, s. 487]*

*Bu kız **felaket!** [TS, s. 686]*

*Yemek nasıldı? — **Fevkalade**! [TS, s. 694]*

*"Sayın Bakan ne buldu bu kaymakamda anlayamadım. **Garip**. Acaba neler konuşuyorlar?" diye pireleniyor. [TÖ, s. 180]*

*"Demek Bekir böyle utangaç bir çocukmuş. **Garip!"** A. İlhan [TS, s. 727]*

*Yarın gelecek misiniz? – **Kısmet**! [TS, s. 1167]*

*"Artık **kâfi**, yeter, illallah!" S. M. Alus [TS, s. 1033]*

***Müjde**! Bir oğlunuz oldu. [TS, s. 143]*

*Şunun yapacakmış, bunu yapacakmış, **laf**! [TS, s. 1292]*

***Mübarek**, ne güzel yer [TS, s. 1428]*

*"**Tuhaf**! Her yerde olduğunun aksine, burada şehirden uzaklaştıkça binaların güzelliği artıyor." A. Haşim [TS, s. 2006]*

3.3.3. Kısalma Sonucunda Edatlaşma

Birleşik yapılı cümlelerin kısalması veya yardımcı fiilin düşmesi sonucunda isimlerin edat göreviyle kullanıldığı görülmektedir. Burada özellikle Türkçeye yabancı olan "ki" bağlacıyla kurulan yapıların Türkçeleştirilme çabası öne çıkmaktadır.

bereket

Arapça bir isim olan *bereket* kelimesi günümüzde Türkçede "bereket versin, bereket versin ki" yapılarından kısalma sonucunda edat olarak da kullanılmaktadır.

isim:

__Bereket__ versin ki mevcut beylerin, efendilerin içinde Keşfi Bey görülmedi. [ARA, s. 98]

__Bereket__ versin o askerlere da'va bitti;
Sedyeler geldi, polislerle herifler gitti. [S, 586]

__Bereket__ versin Abbas eli çabuk kişidir. [GYH–1, Abbas]

"Çocuk gönlüm kaygılardan azade, yüzlerde nur, ekinlerde __bereket__." O. V. Kanık [TS, s. 246]

__Bereket__ yağıyor. [TS, s. 246]

edat:

__Bereket__, patron orada yoktu. Yoksa vallah onu polise verirdi. [SS, s. 42]

— Muallimin evi tamtakırdı, dediler. __Bereket__ Fadime'ye, şanlı şerefli oldu. [SS, s. 45]

"__Bereket__, o sıralarda henüz bu sözü bilmiyordum." E. Bener [TS, s. 246]

ihtimal

Arapça bir isim olan *ihtimal* kelimesi *ihtimal ki*, *ihtimaldir ki* yapılarından kısalma sonucunda edat olarak da kullanılmaktadır.

*"Bana bak yavrum, evlenmek **ihtimalim** yoktur, buna inan." H. E. Adıvar [TS, s. 943]*

*"**İhtimal**, semiz ve romatizmalı olan bu adam, suya ayağını bile değdirmemiştir." F. R. Atay [TS, s. 943]*

3.4. Sıfattan İsme Değişme

Türkçede isimlerin sıfat, sıfatların isim olarak kullanılması özelliği bulunduğu için alıntı yaptığı sözcükleri de kendi dillerindeki yapıları içinde kullandığı gibi Türkçedeki kullanım çeşitliliğine de uydurmuştur. Dolayısıyla Arapça ve Farsçada sıfat yapısında olan kelimeler Türkçede isim olarak da kullanılmıştır.

3.4.1. Arapça Sıfatların Kalıcı İsim Olarak Tür Değiştirmesi

Arapçada ism-i fâil yapısında olan sözcükler türemiş sıfat olarak değerlendirilmekte olup Türkçeye de ism-i fâil yapısıyla girmişlerdir. Türemiş sıfat olmaları dolayısıyla bu kelimelerin nitelik bildirmesi beklenirken zaman içerisinde bir kısmı meslek ismi olarak, bir kısmı da kalıcı isim halini alarak tür değiştirmişlerdir. Ancak meslek adı olan sözcüklerin bir kısmının Arapçada da aynı kullanıma sahip oldukları bilinmektedir.[66] Bu sözcükler isimleşirken bildirdikleri nitelikleri, vasıfları taşıyan kişinin adı olmaktadırlar. Bu da kelimenin isimleşirken Türkçedeki sıfatlara benzediğini göstermektedir; *yaşlı adam> yaşlı, kapıcı kadın > kapıcı* gibi.

Âmir, hatîp, hâfız, kâfir, kâtip, muallim, zâbit gibi kelimeler yapı olarak sıfat olsalar da Arapçada da isim kullanımı kazandıkları için bu değişmenin Türkçede gerçekleştiği konusunda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Bu sebeple Türkçede sıfat kullanımları olup da isimleşen sıfatlar üzerinde durulmuş, diğerlerinin yalnızca örnekleri verilmiştir. Bu ayrımı yaparken metinlerden çıkan örnekler ve kelimelerin TS'deki tür bilgileri esas alınmıştır.

Bu kısımdaki sözcüklerin gelişimi Türkçe içinde değerlendirilmiş ve taranan metinlerde sıfat kullanımlarına rastlanmış ya da TS'de "eskimiş sıfat" notu görülmüşse tür değiştirmiş olarak kabul edilmişlerdir. Burada şunu vurgulamak

---

[66] Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 50.

gerekmektedir ki esas olan kelimelerin Türkçe içinde gösterdikleri gelişmelerdir; alıntı yapılan dildeki durumları doğrudan konuyu etkilememektedir. Bu kelimelerin bir kısmının Türkçeye mahsus türetmeler olduğu, *bâkire*, *felâket* gibi kelimelerin Arapçada bulunmadığı halde Türkçede Arapça yapıyla türetildikleri bilinmektedir.[67]

<u>âkil</u>

"Akıllı" anlamında bir sıfat olan *âkil* sözcüğü zaman zaman "akıllı kimse" anlamında kullanılarak tür değiştirmiştir. Günümüzde yaygın bir kullanıma sahip olmayan bu kelime için TS'de de "eskimiş" kaydı düşülmüştür.

> *Ve muḥṣin ol olur kim āzād ola ve bāliġ ola* ***ʿākil*** *ve musulmān ola… [KG, 112a / 8]*
>
> *Mazlûm niçin olmada ondan müteneffir?*
> ***Âkil*** *nereden gördü bu ciddî harekâtı? [S, 18]*
>
> *Ne* ***akil****em ne divane / Gel gör beni aşk neyledi." Yunus Emre [TS, s. 54]*

<u>azîz</u>

"Muhterem, kıymetli" anlamlarında bir sıfat olan *azîz* kelimesi günümüzde "ermiş, eren" anlamlarında bir isim olarak da kullanılmaktadır. Buradaki değişme yerleşmiş olup TS'de kelimenin birinci anlamı olarak isim türü gösterilmiştir.[68]

> *Akça Koca'yı, Konur Alp'ı, Gāzi Abdurrahman'ı ve Köse Mihal'ı, bu dört* ***ʿazîzi*** *buña yarar yoldaşdur deyü bile koşdı. [OT, Bâb 22]*
>
> *Dünyā şīrīn, cān* ***ʿazīz****. [DK, 84a / 1]*
>
> *— Ah!* ***Azîz*** *muallim! Daima rahatsızım, yüreğim rahatsız… [ARA, s. 146]*

Aziz kelimesi gibi isimleşen bir diğer sözcük de *âciz* "beceriksiz, güçsüz" sıfatıdır. Ancak bu kelimenin isim kullanımı sıfat kullanımı kadar yaygınlaşmamıştır; daha çok "kişinin kendisini göstermek için kullandığı bir alçakgönüllülük" ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

---

[67] Recep Toparlı, "Türkçede Galatlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 34, Şubat 1985, s. 170.
[68] **TS**, s. 168.

__Aciz__ şakirdinizin kusurlarını affetmekte cömertsiniz!... [ARA, s. 63]

Fakat ağabeyleri __aciz__ düşerek büyü yapma raddelerine kadar samimiyetle açılıyorsa… [BK, s. 9]

"İhtiyar imparatorluk, bu genç devlet karşısında __âcizdi__." Y. K. Beyatlı [TS, s. 9]

"Ne __âciz__ heriflermiş, iki yıl daha dayanamazlar mıydı?" R. H. Karay [TS, s. 9]

"Biraz sonra Gazi yanına seryaveri Salih Bey'in yaveri Muzaffer Bey'i ve __âcizi__ alarak otomobile bindi." R. E. Ünaydın [TS, s. 9]

<u>bâkire</u>

TS'de isim olarak kaydedilen *bâkire* sözcüğü aslında "el değmemiş, temiz" anlamında Arapça bir sıfattır. Bu gün hem isim hem de sıfat olarak kullanılan bu kelimenin de tür değiştirdiği açıktır.

"Bu mahallede __bakire__ kızları bakkal dükkânına bile yollamıyorlar." P. Safa [TS, s. 187]

"Altın Işık" olarak yer yüzüne inmiş, bir __bâkireyi__, yahut bir ağacı gebe kılarak bu "kutlu il"in üremesine sebep olmuştur. (Z. Gökalp) [Meydan Larousse 2, s. 84]

Arapça *fâhişe* sıfatı da *bâkire* ile aynı gelişmeyi göstermiş olup isimleşmiştir. Günümüzde isim kullanımı sıfat kullanımından daha yaygındır.

…ve cāriyesine ḳaḥpe ve __fāḥişe__ deyen ḫalāyıḳtan bozma ḳadıncıḳlar. [RG, 73b / 5]

O ışıltılı __fahişe__ kadın uçmuş gitmiş; yerini bu donuk, pedantik, didaktik, can sıkıcı hemşire kadın almıştır. [Perihan Mağden, Radikal Gazetesi / 31.12.2000]

<u>dâhil</u>

Yapı olarak "içine alan" anlamında bir sıfat olduğu halde Türkçede sıfat kullanımının yanında "içeri, iç" anlamında isim göreviyle de kullanılarak tür değiştirmiştir. Günümüzde sıfat ve zarf kullanımı ile birlikte isim olarak da kullanılmaktadır.

*"Bütün bu şeraitten daha elim ve daha vahim olmak üzere memleketin **dâhilinde** iktidâra sahip olanlar…" Atatürk [TS, s. 462]*

*"Bütün bu insanlar, amcası **dâhil** tiyatroda perdenin açılmasını bekler gibidir." T. Buğra [TS, s. 462]*

*"Oyuna biz de **dâhil** olduk." [TS, s.462]*

Dâhil kelimesi ile anlam ilişkisi olan *hâriç* "dışta kalan" sıfatı da "dış, dışarı" anlamında isimleşerek tür değiştirmiştir. Günümüzde *hariç* kelimesi de sıfat ve zarf kullanımı ile birlikte isim olarak da kullanılmaktadır.

*Hemen on dakika yürüyünce kasaba **haricine** çıkılır." S. F. Abasıyanık [TS, s. 849]*

*"On yıl **hariçte** kalmış." [TS, s. 849]*

*"Dişçi koltuğu **hariç**, kim bir koltuğa otururs kendini bir şey zanneder." B. Felek [TS, s. 849]*

<u>hâkim</u>

"Hükmeden" anlamında Arapça bir sıfat olan *hâkim* kelimesi "yargıç, hüküm veren kimse" anlamında bir hukuk terimi olarak kullanılmış ve tür değişmiştir. Bu gelişme sonucunda günümüzde *hâkim* kelimesinin isim göreviyle kullanımı öne çıkmaktadır.

*Evvelâ otuz ikinci **hâkim** Şat mukâbelesinde Kuşlar kalʿası dizdârıdır. [SN, 4. Cilt / 339a]*

*"En azılı katili, eli titrek bir **hâkim** mahkûm eder ve bir Çingene asar." F. R. Atay [TS, s. 831]*

*"Bir kere sinirlerine bu kadar **hâkim** oyuncu görmedim." H. Taner [TS, s. 831]*

"Şiir yazan" anlamında bir sıfat olan *şâir* kelimesi de *hâkim* gibi tür değiştirerek "şiir yazan kimse" anlamında isimleşmiş; ancak sıfat kullanımını da yitirmemiştir. Günümüzde isim ve sıfat olarak kullanılmaya devam etmektedir.

*"Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bir **şairim**." T. Fikret [TS, s. 1843]*

***Şair** ruhlu bir adam. [TS, s. 1843]*

hatîp

"Hitap eden" anlamında Arapça bir sıfat olan *hatîp* kelimesi Türkçede "bir topluluk karşısında etkili, açık, düzgün konuşarak düşüncesini anlatmada, duygusunu aşılamada yetenekli kimse, konuşmacı" anlamında isimleşmiştir. TS'de sıfat kaydı bulunmayan bu sözcüğün tarihî metinlerde sıfat olarak da kullanıldığı görülmektedir.

*Yaʿnī **ḫaṭīp** ḫuṭbe oḳır iken bir şaḫṣa gelse selām virse… [NH, 78a / 10]*

*Maḳāmāt bilmeyüp dürlü dürlü naġma edeyin deyen **ḫaṭīb** efendiler… [RG, 49b / 10]*

*"Bu genç doktor, birçok meslektaşları gibi biraz da **hatip**ti." Ö. Seyfettin [TS, s. 859]*

"Saklayan, hıfz eden" anlamında sıfat olan *hâfız* kelimesi "Kuran'ı bütünüyle ezbere bilen kimse" anlamında isim olarak da kullanılmıştır. TS'de hem isim hem sıfat olarak kaydedilse de isim kullanımı yaygınlaşmıştır.

*— Çok yaşa evlâdım. Elini öpenler çok olsun! meâlinde bal gibi sözler; kocaman **hâfız** çocukları bir anda falakaya yıkar… [F, s. 4]*

*Biz yürüyoruz, Hoca, Şeyh Efendi yan yana, o yabancı **hâfız**lar da bunlardan sonra yürüyorlardı. [F, s. 37]*

kâfir

Arapça bir sıfat olan *kâfir* kelimesi "Tanrı'nın varlığını ve birliğini inkâr eden kimse" anlamında isim göreviyle kullanılmış ve tür değiştirmiştir. Günümüzde konuşma dilinde "Müslüman olmayan kimse" anlamında kullanılmakta olup sıfatlığı unutulmuştur. Ancak taranan metinlerde birinci örnekte olduğu gibi sıfat olarak da kullanılmış olduğu görülmektedir.

*…ḳamu ʿavrat olsa, bir **ḳāfır** er olsa ol ḳāfır ere ögretmiş gerek [KG, 38a / 15]*

*Ḳalan **kāfirler** bilüp meydanı ṣalup ḳaçdı. [DK, 252 / 7]*

*Anuñ nevâhisinde Çardak köyi dirlerdi bir **kâfir** köyin virmişler-idi. [OT, Bâb 71]*

*Ve bu **kâfir** eydür: "Senüñ gibi ganî padişâhuñ üzerine gelene her ne kim itseler belâ yolından lâyıkdur." didi. [OT, Bâb 119]*

*Garîb yigitler pâdişâh-ıla bile depdiler, küffâruñ ardını girü hisâra boydılar ve mübâlaga **kâfirler** kırdılar. [OT, Bâb 126]*

***Kâfirlere** kılıç urdılar; tâ sabâha degin kırdılar. [OT, Bâb 164]*

*"Bu kızdan şirket hakkında malumat olmak kolay olmayacak. **Kâfir**, kapalı kutu." H. Taner [TS, s. 1066]*

Kâtil kelimesi de *kâfir* gibi Arapça "öldüren, öldürücü" manasında bir sıfat olduğu halde "öldürme işini yapan kimse" anlamında isim göreviyle de kullanılarak tür değiştirmiştir. Ancak *kâtil* kelimesinin sıfat kullanımı da canlılığını korumaktadır.

*Ve onun kendisi için inmediğini anlamak için Hacer'in bu ihbarına ancak muhtaç olan Necib için bu hurdahaş eden bir darbe oldu, son ve **kâtil** darbe… [E, s. 241]*

*"**Katil** kurşun." [TS, s. 1106]*

*"Cinayet mahallinde bıraktığı kâğıtlar sayesinde **katilin** kim olduğu anlaşılmıştır." S. F. Abasıyanık [TS, s. 1106]*

*"Bir kanlı **katile** yataklık yapmış gibi pişmanlık duyuyordu." P. Safa [TS, s. 1062]*

mahkûm

"Hüküm giymiş, hükümlü" anlamında bir sıfat olan *mahkûm* sözcüğü "hüküm giymiş kimse" anlamıyla isimleşerek tür değiştirmiştir.

*Müebbet hapse **mahkûm** bir suçlu. [TS, s. 1327]*

*Yeni af kanunuyla **mahkûmlar** bağışlandı. [TS, s. 1327]*

*Endonezya'nın Aceh bölgesine bağlı Pidie kentinde dev dalgalar hapishane duvarlarını yıkınca, 204 **mahkûm** kayıplara karıştı. [Sabah Gazetesi, Dünya Raporu / 27.12.2004]*

mahpûs

"Kapatılmış, hapsedilmiş" anlamında *bir* sıfat olan *mahpûs* kelimesi Türkçede hem *hapis* kelimesinin hem de *hapishane* kelimesinin yerine kullanılarak isimleşmiştir. GN'den ve AH'den alınan örneklerde kelimenin *haps* sözcüğü yerine

kullanılarak isimleştiği görülürken TS'den alınan örnekte ise *hapishane* yerine kullanılarak isimleştiği görülmektedir.

Çün günāh cānı gelür ḳat ḳat baṣar
***Maḫbus** eyler seyrini Ḥaḳ'dan keser [GN -I /2 - 3002]*

*Pederini daḫi **mahbus** iyleyüb mektub yazmaga... [AH / 317]*

*Hemân ol gün baʿde'l-asr **mahpûs** olan Gümrük Emini ... [SN, 5. Cilt / 7a]*

"At martini Debreli Hasan, dağlar inlesin
*Drama **mahpusunda**, aman dostlar dinlesin." (Halk Türküsü) [TS, s. 1328]*

mazlûm

"Zulüm görmüş, kendisine zulmedilmiş" anlamında bir sıfat olan *mazlûm* kelimesi zaman zaman "zulme uğramış kimse" anlamında isim görevinde kullanılarak tür değiştirmiştir.

*Ve âhir **mazlûm** şehîd oldı, Allah rahmetine vardı. [OT, Bâb 166]*

***Mazlûm** niçin olmada ondan müteneffir?*
Âkil nereden gördü bu ciddî harekâtı? [S, 18]

*"Millî Mücadele, **mazlum** bir milletin kaynayan benliğinden taşmıştır." A. Gündüz [TS, s. 1358]*

melûn

"Lânetlenmiş olan, lânetli" anlamında bir sıfat olan *melûn* kelimesi "lanetlenmiş kimse" anlamında isimleşerek tür değiştirmiştir.

***Melun** şeytan [TS, s. 1365]*

*...soḳaḳ soḳaḳ yelen zinākārlar, **melʿūnlar**; [RG, 54a / 10]*

*"Kendisini Müslüman adıyla takdim eden bu kır saçlı **melunu** da tanıdım." A. Gündüz [TS, s. 1366]*

muhâcir

"Göçen, göç eden" anlamında bir sıfat olan *muhâcir* sözcüğü "göçmen" anlamında isim olarak kullanılmış ve tür değiştirmiştir. Günümüzde sıfat kullanımı neredeyse unutulmuştur.

> *Zīrā bu maḥalde ṣaḥābe-yi kirāmdan ve şühedā-yı ʻiẓāmdan néçe biñ* ***muhācirīn****i enṣārdan kimesneler medfūndur. [SN, I. Cilt / 17b]*
>
> *Bir kuşlar böyle* ***muhacirdirler****. [FSKAB, s. 78]*
>
> *"Yok, bir tek bile, bunlar adayı, topraklarını, denizlerini terk edecekler, Yunanistan'a* ***muhacir*** *gidecekler sözü yok. [FSKAB, s. 80]*
>
> *"Dünya* ***muhacir*** *dolu. Bu harp herkesi, bütün dünyayı yerinden yurdundan etti…" [FSKAB, s. 202]*
>
> *"Yolda uzun bir* ***muhacir*** *kafilesine tesadüf ettik." Ö. Seyfettin [TS, s. 1414]*

Muhalif kelimesi de *muhacir* gibi yapı olarak sıfat olduğu halde isim kullanımı da kazanmış bir kelimedir. Günümüzde hem isim hem de sıfat olarak kullanılmakta olup sıfattan isme tür değiştirmiştir.

> *"****Muhaliflerin*** *Mecliste ordu aleyhine açtıkları cereyan devam ediyordu." Atatürk [TS, s. 1415]*
>
> *"Fikrine, ümidine, arzusuna* ***muhalif*** *bir şeye rast gelince hemen bozulur." Ö. Seyfettin [TS, s. 1415]*

muhtaç

"İhtiyacı olan" anlamında bir sıfat olan *muhtaç* kelimesi GN ve AH'den alınan örneklerde ihtiyaç isminin anlam ve göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu, kullanıma bağlı bir değişme olup kalıcı hale dönüşmemiştir.

> *Kimsenüñ* ***muḥtācı*** *yoḳ ḳullıġına*
> *Ne şikest küfre vü ni raġbet dīne [GN- II /1 – 8002]*
>
> *Ol daḫı kāmil degül* ***muḥtācı*** *var*
> *ʻĀlem içre gerçi taḫt u tācı var [GN- II /1 – 8141]*

Ol-durur kim kimseye ***muḥtāc*** *yoḳ*
İşiginde ḳamu aç u kendü ṭoḳ *[GN- II /1 – 8141]*

...benim hiç kimseye ***muhtacım*** *yok.* *[AH / 83]*

...ne ***muhtacımız*** *var idi.* *[AH / 307]*

<u>mübâdil</u>

"Başkasının yerine getirilmiş, mübadele edilmiş" anlamında bir sıfat olan *mübâdil* kelimesi "bu değişime tabi olmuş kimse" anlamında kullanılarak isimleşmiştir. Genel olarak Kurtuluş Savaşı sonrası Yunanistan ve Türkiye arasında yapılan anlaşmalar sonrasında değiştirilen insanlar için kullanılmaktadır.

"Dönmezseniz, mübadelesiniz. ***Mübadil****ler geriye dönmezler. [FSKAB, s. 86]*

Bir ***mübadil*** *kafilesi* *[TS, s. 1427]*

<u>müstakbel</u>

Yapı olarak sıfat olan TS'de de sıfat olarak kaydedilen *müstakbel* kelimesi aşağıdaki örneklerde *istikbal* sözcüğünün anlam ve göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu kullanıma bağlı bir değişmedir.

Çalışıp ömrümü çılgınca hebâ etmezdim
Ben bu ***müstakbele*** *mâzîmi fedâ etmezdim* *[S, 13]*

Bir münevvim ses değil yer yer hurûşân velvele
Fevc fevc akmakta insanlar bütün ***müstakbele*** *[S, 28]*

<u>zâlim</u>

"Acımasız, zulmeden" anlamında bir sıfat olan *zâlim* sözcüğü isim olarak da kullanılmış ve tür değiştirmiştir. Bu kelimenin isim ve sıfat kullanımları günümüze kadar ulaşmış olup TS'de sıfat olarak kaydedilmiştir.

Şölenüñde ḳırduğuñ ḳoyunuñ
O ***ẓalım*** *ḳırdurdı ola ḳardaş* *[DK, 223–3]*

*...ah **zalim**, ol damayıla oynadığın vakit... [AH / 304]*

*...hayatın kendilerine verilmediğini bile bile, başkalarının **zalim** dünyasında, ayaklarının uçlarına basarak sürekli bir korkuyla var olmayı göze alabilirler miydi? [BK, s. 7]*

Çoktan beridir vardı benim bir derdim;
*Gideyim, **zâlimi** îkaz edeyim, isterdim [S, 564]*

*"Şehzadeyi hapseyledi **zalim** pederi / Bir kasra ki gözler göremez gökle yeri." Y. K. Beyatlı [TS, s. 2221]*

maḳṣûd

TS'de eskimiş bir sıfat olarak kaydedilen *maksûd* kelimesi GN'de isim olarak kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu kalıcı bir değişme halini almıştır.

*Ḥāceti vü **maḳṣudı** oldı tamām*
Ḥażret'e irdi yine buldı maḳām [GN -I /2 - 3317]

*Yol erinden evliyādur **maḳṣudum***
*Evliyādan diñle nedür **maḳṣudum** [GN -I /2 - 3532]*

***Maḳṣud** ol cevher-durur ansuz ne iş*
Irġad işlep anı ister yay u ḳış [GN -II /1 - 6628]

*Diñle imdi eydeyim **maḳṣūd** nedür*
Kim bilesin bu ḥikāyet nitedür [GN -I /2 - 3620]

mümkün

Mümkün sıfatı AH'den alınan örneklerde *imkân* isminin anlam ve göreviyle kullanılarak tür değiştirmiştir. Bu yerleşmemiş kullanıma bağlı bir değişmedir.

*Bizim geri kalmamız **mümkinsizdir**. [AH / 38]*

*Yağan tipinin sıklığından heman dışarıda gezmenin **mümkini** yok. [AH / 40]*

*Birbirlerini tanıyup artık ayrılmak **mümkinsiz** olduğına... [AH / 161]*

*Derdine iflah olmanın **mümkünü** mütesavver deyil dir. [AH / 161]*

Bunlardan başka çok geniş bir kullanım alanları olmasa da Arapça sıfat olan *mahrem* "sırdaş", *mümeyyiz* "ayırtman", *mümin* "Müslüman", *münevver* "aydın kimse", *müstevli* "istilacı", *müşkül* "zorluk", *nâzır* "bakan" anlamlarında isim görevinde kullanılarak tür değiştirmişlerdir.

> *"Az vakitte **mahremlerimden** biri oldu." H. R. Gürpınar [TS, s. 1328]*
>
> *"Neşemden duramıyor, öbür **mümeyyizlerle** konuşuyor, gülüşüyordum." [TS, s. 1434]*
>
> *Koca Mustafapaşa ücra ve fakir İstanbul*
> *Ta Fetih'ten beri **mümin**, mütevekkil, yoksul (Y. K. Beyatlı) [TS, s. 1434]*
>
> *"Biz şu anda **münevverler** aşiretinden başka neyiz?" P. Safa [TS, s. 1436]*
>
> *"Hatta bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini **müstevlilerin** siyasi emelleriyle tevhit edebilirler." Atatürk [TS, s. 1441]*
>
> *"**Müşkül** budur ki ölmeden evvel ölür kişi." Y. K. Beyatlı [TS, s. 1442]*
>
> *"Eski **nazırlardan** birisine ilk defa burada rastladım." A. Gündüz [TS, s. 1460]*

Aşağıdaki sözcükler ise yapı olarak sıfat oldukları halde TS'de eski de olsa sıfat kullanımlarına dair bir kayıt bulunmayan, taranan metinlerde de sıfat kullanımına rastlanmamış isimlerdir. Bu kelimelerin Türkçeye isim olarak geçmiş olduklarını söyleyebiliriz.

<u>âmir</u>

> *Lâkin Süreyya onun sahibi, **âmiri**, zevci idi. [E, s. 165]*
>
> *Yani kıyasıya değil, korkutasıya vuruyor, bize de **âmire** karşı gelmenin cezası dayak olduğunu anlatıyordu. Anladık. [F, s. 88]*
>
> *"Akıl öğrettiğim herif şimdi bana **amir** oldu." [TS, s. 90]*

<u>kâtip</u>

> *Hakîrin kâtib olduğumuz gümrük bundadır ve… [SN, 2. Cilt / 288a]*

*— Gel- dedi- **kâtip** bir yemek yiyelim. [SS, s. 134]*

*Az sonra **kâtip** geldi.*
"Beyefendi için iki tapu yazacaksınız." [FSKAB, s. 34]

*Çekmeceden boş bir nüfus cüzdanı aldı, **kâtibi** çağırdı. [FSKAB, s. 40]*

*Benden sonra bir başkası yazılır o deftere. Yeşil gözleri vardı **kâtibin**. [GYH–2, Odalardan Biri]*

*"Türkü tabii o zamanlar en gözde bir meslek olan ve kızının kabul ettiği "**Kâtibim**" türküsü ile biterdi." H. E. Adıvar [TS, s. 793]*

*"Bir müddet sonra Talat Bey'in hususi kalemine **kâtip** oldum." F. R. Atay [TS, s. 793]*

mülteci

*Tekne, Yunanistan'a **mülteci** taşımak için Menderes'ten hareket etmiş, Doğanbey, yakınlarında alabora olmuştu. [Yıldırım Türker, Radikal Gazetesi / 15.11.2004]*

*Dünya **mülteci** nüfusunun yaklasik olarak yüzde ellisini olusturan kadinlar ve kizlar, mülteciler içerisindeki en çaresiz kisilerdir. [http://www.unhcr.org.tr/fotografgalerisi_multecikadinlar.asp]*

müstensih

*Türklerin matbaaya fazla ilgi göstermeyişleri, ellerindeki **müstensih** (kopist) ordusunun üretim gücünden ileri geliyordu. [http://www.osmanli.org.tr/yazi.php?bolum=4&id=251]*

mürid

*Mürşidüñ doġru **mürid** key yārıdur*
Doġru durmazsa bilüñ aġyārıdur [GN -I /2 - 3561]

*"Ankara'ya geldiği zaman Hacı Bayram'ı **müritleriyle** ovada mahsul toplarken görür." A. H. Tanpınar [TS, s. 1437]*

mürşid

*Bir ṣaf ol kim **mürşid** ardınça gelür*
Yaʿni ṣuyınça anuñ daʿvet ḳılur [GN -I /2 - 3559]

*"Hayatta en hakiki **mürşit** ilimdir." Atatürk [TS, s. 1437]*

münekkit

*"Bir **münekkidin** oturup okuyup uğraşacağı bir konuyu ben oturup nasıl yazayım?" Y. N. Nayır [TS, s. 1435]*

zâbit

*Ve on altıncı **zâbit** çerîbaşıdır. [SN,4. Cilt / 338b]*

*Yürümeğe başladık, genç **zabit** azıcık aksıyordu, doktor sordu: [GYH–1, Kaç Yerinden]*

*"...Mustafa Paşa Kemal, Osmanlının bir **zabiti** değil mi?" [FSKAB, s. 202]*

*"Bu karanlık günler, senin gibi genç, ateşli, imanlı **zabitlerin** gayreti ile aydınlanacak!" S. Karagöz [TS, s. 2219]*

3.4.2. Farsça Sıfatların Kalıcı İsim Olarak Tür Değiştirmesi

Türkçe, Farsçadan çok sayıda kelime aldığı gibi bu kelimelerin oluşumunda kullanılan bazı gramer yapılarını da almıştır. Bu gramer yapıları günümüzde kullanılmamakla birlikte bir dönem yaygın olarak kullanılmış ve Farsça yapılarla Türkçeye mahsus kelimeler türetilmiştir.[69] Farsçada isimlere emir gövdesi eklenip yaygın olarak kullanılan ve ism-i fâil manası taşıyan birleşik sıfatlar oluşturulmuş[70], bu sözcükler Türkçede de yaygın olarak kullanılmıştır. Farsça *"–bâz"* emir gövdesinin isimlere getirilmesi ile oluşan birleşik sıfatlar Türkçede fazlaca kabul görmüş, *"–bâz"* ile Türkçe isimlerle de birleştirilerek Türkçeye mahsus Farsça yapılı birleşik sıfatlar oluşturulmuştur (*düzenbaz* gibi).[71]

"–bâz" ile kurulan birleşik sıfatların bir kısmı Türkçede isimleşerek meslek adı olmuş ve sıfat kullanımlarını kaybetmişlerdir. Farsça bir birleşik sıfat olan *cambaz* kelimesi TS'de isim olarak açıklanırken ancak beşinci anlamı sıfat olarak

---

[69] Tietze, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E**, s. 221.
[70] Şahinoğlu, **a.g.e.**, s. 405.; Timurtaş , **a.g.e.**, s. 307.
[71] Andreas Tietze, "Persische Ableitungssuffixe im Azerosmanischen", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, LIX-LX, Wien, 1964, s. 163.

verilmiştir.[72] İsim kullanımının sıfatın önüne geçtiği isim kullanımıyla oluşturulmuş *at cambazı, dil cambazı, ip cambazı, kelime cambazı, laf cambazı, söz cambazı, tel cambazı* gibi çok sayıdaki kelime gurubundan da anlaşılmaktadır. İki Farsça kelimenin birleşmesiyle oluşan *ateşbaz* "ateşle hüner gösteren oyuncu" kelimesi, Arapça *hukka* ve Farsça *bâz* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan *hokkabaz* "el çabukluğu ile birtakım şaşırtıcı olaylar yapmayı meslek edinen kimse" kelimesi, *madrabaz, kumarbaz, sihirbaz* kelimeleri de sıfat kullanımlarını kaybederek isimleşmişlerdir. Bu isim kullanımlarının bir kısmı günümüz Farsça sözlüklerinde ikinci ve üçüncü anlam olarak yer almışlardır.[73] Ancak bu değişmenin Türkçede yerleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu tespiti yaparken sıfat yapısı ile tanınan ve sıfat olarak kullanılmaya devam eden *çenebaz* "çok konuşan, çenesi kuvvetli" , *dilbaz* "gönül çeken, şuh", *düzenbaz* "hile yoluyla aldatan, hile yapan", *hilebaz* "hileci, hile yapan", *küfürbaz* "ağzı bozuk" gibi kelimeler de unutulmamalıdır. Bu kelimelerin sıfat kullanımları Farsça gramer yapısının Türkçede de sıfat olarak yerleştiğini ve isim kullanımlarının tür değiştirme olduğunu göstermektedir. Burada isimleşen kelimelerin anlam olarak da isimleşmeye yatkın olduklarını vurgulamak gerekmektedir.

*O **cambaz** adamdır, güvenilmez. [TS, s. 343]*

Bırakıverdi kendini telden
Gözleriyle oynamak için seyircilerin.
Bakışları delen bir düşüşle, birden
*Can verdi **cambaz**. [BKÖ, s. 21]*

*"Bu arsada zaman zaman at **cambazları**, **hokkabazlar**, palyaçolar hünerlerini gösterirler." S. Birsel [TS, s. 897]*

*"İnsan oyun oynamalı ama **kumarbaz** olmamalı"- S. F. Abasıyanık [TS, s. 1253]*

*"Bu, otuz yaşlarında **çenebaz** ve oynak bir duldu." R. N. Güntekin [TS, s. 414]*

Bunların dışında yine isim ve emir gövdesinin birleşmesi ile oluşan Farsça birleşik sıfatların bir kısmı da Türkçede isim olarak kullanılmaktadır. Ancak

---

[72] **TS**, s. 343.

[73] Steingrass, **a.g.e.**, s. 352 ("canbaz" kelimesinin ikinci anlamı sıfat).; Ziya Şükûn, **Farsça- Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya-2**, İstanbul, MEB Yayınları, 1996, s. 742.

bunlardan *canavar* < Far. cân- âver, *dürbün* < Far. dûr-bîn, *hükümdar*, *kalemtıraş, peygamber* gibi kelimelerin isim kullanımlarının Farsçada da öne çıktığı sözlüklerden anlaşılmaktadır. Bunun yanında *dilber, vakanüvis, peygamber* gibi Farsça birleşik sıfatların isim kullanımları Türkçede yaygınlaşıp dile yerleşmiştir.

> *"Ala gözlü nazlı **dilber** / Koma beni el yerine." Karacaoğlan [TS, s. 529]*

piyade

Farsça bir zarf olan *piyade* kelimesi[74] Türkçede de önceleri sıfat ve zarf olarak kullanılırken zaman içinde bir askeri sınıfı karşılamak için kullanılmış ve isimleşmiştir. *Piyade* kelimesi "yaya, yaya olarak" anlamında sıfat ve zarf olarak kullanılırken anlam daralmasıyla "yaya olarak hareket eden askeri sınıf" için kullanılmıştır. TS'de isim olarak "yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıf" birinci anlamıyla açıklanan *piyade* kelimesinin sıfat ve zarf kullanımına rastlanmamıştır. Bu da kelimenin Türkçede kalıcı olarak isimleştiğini ve bir askerî terim olduğunu göstermektedir.

zarf:

> *Pâdişâh ol taguñ ekserin **piyâde** yörüdi. [OT, Bâb 135]*
>
> *"Ey Yıldırım Hân! Sen beni böyle münhedim edüp beni huzûruna **piyâde** getirseler beni neylerdin?" der. [SN, 3. Cilt / 74a]*
>
> *Hasan Bölükbaşı Yenge Kırığı bölükbaşılar cümle bin sekiz yüz aded yiğitler **piyâde** pür-silâh karanlıkda ileri gitdiler… [SN, 5. Cilt / 144a]*
>
> *…ömründe **piyâde** yürümemiş ve kaʿr-ı vakar sâhibi muhteşem ağaları sekbân ve sarıcalar yalın ayak ve başı kabak **piyâde** yürüdüp kimin kırarlar… [SN, 2. Cilt / 363a]*

sıfat:

> *Sen şeh-süvār öniñce melikler **piyādedür***
> *Raḫş-ı felek mi seyr idiser ol semend ile [DD, 40 / a]*

---

[74] Ateş, **a.g.e.**, s. 87.

*Hemân sâʿat bir azîm küme atlı ve **piyâde** kâfirler geçdi. [SN, 5. Cilt / 144a]*

*Ve yüz biñ **piyāde** muraṣṣa‘ tāclu kemer-beste ḳullar daẖi öñi ṣıra ṣaf ṣaf olup gürūh gürūh alay ile ‘ubūr ederlerdi. [SN, 1. Cilt / 6b]*

*Ve bu şehrin Tarabuzan, leb-i deryâda şimâl cânibinde sarp dağlar ile **piyâde** âdem iki günde, atlı dört günde varır. [SN, 2. Cilt / 327b]*

*Yine bir defa o sûretle araba içinde temâşâ-yı devr-i dâimle eğlenirken kalem refiklerinden kendisi gibi epeyce süslü, fakat arabalı değil, hatta hayvanlı da değil, **piyâde** bir genç bey Bihruz Bey'in arabasına takarrüple beyefendiye alamod yani kısacık bir temennâ ederek el de verdikten ve arabanın, hayvanların medh ü senâsına müteallik birkaç sözden sonra Bihruz Bey'in daveti üzerine arabaya çıkmış, ötekinin yanına oturmuş idi. [ARA, s. 13]*

<u>isim:</u>

*Genellikle **piyadeler** savaşta en önde giderler. [TS, s. 1612]*

*Melahat ablaların evlerine karşı **piyade** taburunun tavlası vardı. [GHY–2, Aklım Arkada Kalacak]*

<u>serseri</u>

Farsça bir sıfat olan *serseri* kelimesi Türkçede de çoğunlukla sıfat ve zarf olarak kullanılmıştır. "belli bir işi olmayan, başıboş dolaşan" anlamlarını taşıyan *serseri* kelimesi, ifade ettiği nitelikleri taşıyan kimseleri karşılayan bir isim olarak da kullanılmakta ve sıfattan isme tür değiştirmektedir. Bu değişme yeni yeni yerleşmekte olup canlı bir süreci göstermektedir.

*...gâh şimâle ve gâh cenûba ve garba **serseri** gezdiğimiz kılâʿ-ı metîneleri beyân eder. [SN, 5. Cilt / 155a]*

*...hâlâ yine kâh şimâle ve cenûba **serserî** gezüp andan... [SN, 4. Cilt / 197b]*

*Bu mahallerde kâh şarka ve kâh garba **serserî** gezüp lokmacılık ederdik. [SN, 2. Cilt / 352b]*

*Hattâ paşanın oğlu Mustafâ Beğ efendimiz lalaları ve huddâmları ve hocasıyla gâ'ib etdiler ve hazîne katarıyla dağlarda **serserî** gezüp gitdiler. [SN, 2. Cilt / 353b]*

TS'den alınan iki örnekten birincisi kelimenin isim kullanımını gösterirken ikincisi sıfat kullanımını göstermektedir; ancak kelime birinci örnekte isim olarak kullanılmasına karşın sözcük türü isim olarak kaydedilmemiştir[75]. Bu durum değişme sürecinin tamamlanmamış olduğunun işareti olarak kabul edilebilir.

> *"Hayran Baba'yı bir **serseri** ile birlikte temizlemişlerdi." F. R. Atay [TS, s. 1737]*
>
> *"Köpüklü denizin üstünde **serseri** martılar uçuşuyor, yanımızdan yelkenli bir mavna geçiyordu." Ö. Seyfettin [TS, s. 1737]*

[75] **TS**, s. 1737.

SONUÇ

"Batı Türkçesinde Tür Değiştirme" adlı bu çalışmada kelimelerin fonetik, morfolojik ve semantik değişmelerinden başka türlerinin de değişebileceği metin taramasına dayanarak incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Türkçede kelimeler fonetik, morfolojik, semantik değişmelerle birlikte tür olarak da değişmektedirler. Tarihî dönemlerden günümüze kadar tür değiştirme süreci incelenmiş ve hemen hemen her dönemde tür değiştirmeye bağlı olarak isimlerin fiil, fiillerin isim, isimlerin sıfat, isimlerin edat, sıfatların isim göreviyle kullanılarak tür değiştirdikleri tespit edilmiştir.

Batı Türkçesinin tarihî gelişimi çerçevesinde gerçekleşen bu değişmeler sonucunda bir sözcük isim, fiil (*barış- ~ barış, etki ~ etki-* vb.) gibi farklı kelime türlerinde kullanılabildiği gibi, aslî şekli unutulup sadece yeni kazandığı göreviyle de kullanılabilmektedir. ET'de "yaşlı" anlamında kullanılan *karı* sıfatı günümüzde bu kullanımını yitirmiş, yalnızca "eş, zevce" anlamında bir isim olarak kullanılır olmuştur.

Türkçe kelimelerde olduğu gibi Türkçede kullanılan alıntı kelimeler de tür değiştirmiş ve değiştirmektedirler. *Köhne > köhne-, dehşet (isim) > dehşet (sıfat), cambaz (sıfat) > cambaz(isim)* gibi alıntı kelimeler, süreç içinde biraz da Türkçeleşme çabalarının bir sonucu olarak tür değiştirmişlerdir. Arapça ve Farsça kelimelerin yanında günümüzde Batı dillerinden alınan bazı kelimelerin de Türkçeleşirken türlerinin değiştiği görülmektedir.

Dilin çeşitli etkilerle sürekli gelişip değişmesine bağlı olarak tür değiştirme de devam etmekte olan bir süreçtir; tarihî dönemlerden alınan örneklerde değişmesini tamamlayan kelimeler olduğu gibi günümüzde yeni yeni değişen *felaket, hayalet, kalite* vb. isimlerin sıfat olarak kullanılması da bu sürecin devam ettiğini göstermektedir. Bu sebeple bu çalışmada art zamanlı bir inceleme yapıldığı öne çıksa da sürecin devam ediyor olması eş zamanlı bir incelemeyi de gerekli kılmıştır.

Bu genel sonuçlardan başka aşağıdaki tabloların da açıklayıcısı olması için Türkçe ve alıntı kelimelerdeki tür değişmenin ayrı ayrı sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

1. Türkçe kelimelerle ilgili değişmeler daha çok isimlerle fiiller arasında görülmektedir. *Gerek ~ gerek-, ekşi ~ ekşi-, etki ~ etki-* gibi kelimelerde görülen isimden fiile doğrudan değişmeler tarihî dönemlerden itibaren görülmekte olduğu halde isim tabanlarına fiil çekim ekleri getirilmesi ile ortaya çıkan *çabukun, yeterin yavaşın* gibi kullanımlar son dönemde konuşma dilinde kullanılan değişmeler olarak göze çarpmaktadır. Bu durum yalnızca Türkçe kelimelere mahsus olmayıp *merhaba* gibi alıntı kelimelerin de *merhabayın* şeklinde kullanılarak fiilleştiği görülmektedir.
2. Türkçe kelimelerde tür değiştirme en çok fiilden isme değişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunda *barış- ~ barış, güven- ~ güven, savaş- ~ savaş* gibi doğrudan değişmelerin yanında *dedikodu, gelgit, çekyat* gibi birleşme sonucunda değişmelerin ve *sus- ~ sus, buyur- ~ buyur, sakın- ~ sakın* kelimelerinde olduğu gibi kalıplaşmayla gerçekleşen değişmelerin de olması etkili olmuştur. Alıntı yapılırken nesneler ve nitelikleri alıntılandığı için alıntı kelimelerde fiillerin isimleşmesi şeklinde bir gelişme görülmemektedir.
3. Türkçede isimlerin sıfat olarak kullanımları sıradan bir durum olduğu için isimden sıfata değişen sözcük sayısı sınırlı olup daha çok kısalma sonucu zarf olarak kullanılan *doğruca > doğru, gerçekten > gerçek* gibi kelimeler bu bölümde incelenmiştir. Bunun tersi bir durum alıntı kelimelerde gerçekleşmiş olup burada sayıca en çok değişmenin "İsimden Sıfata Değişme" bölümünde olduğu görülmüştür. Bunda kelimelerin Türkçeleşme sürecinin etkisi olduğu gibi alıntı yapılan kelimelerle ilgili bilgi eksikliğinin de etkisi olduğu düşünülebilir.
4. Türkçedeki edatların sayısı az olduğu ve edat yapmak için bir ek ya da bir yapının olmaması isimlerin edatlaşmasını kolaylaştırmıştır. Hem Türkçe hem de alıntı kelimelerin Türkçedeki edat ihtiyacını karşılamak için sıkça edatlaştığı görülürken, bu değişmelerin bir kısmı kalıcı hale gelmiş ancak bir kısmı kullanıma bağlı olarak geçici edatlar olarak ihtiyacı karşılamışlardır.
5. Türkçede sıfatların isimleşmesi sıradan bir durum olarak görülse de burada anlatılmak istenen nitelik bildiren sözcüklerin nitelik ismi olarak tür değiştirmeleri değildir. Burada anlatılan, nitelik bildiren sözcüklerin *uşak, karı* gibi varlıkları karşılayan isimler haline gelerek tür değiştirmeleridir;

bunların kullanıma bağlı değişmeler değil kalıcı değişmeler olduğu görülmektedir. Türkçe kelimeler alıntı kelimelerin bu konudaki mukayesesinde isimlerdeki kadar büyük bir fark olmasa da alıntı kelimelerde isimleşen sıfatların daha çok olduğu görülmüştür.

6. Bütün bunlar Türkçenin de diğer dillerde olduğu gibi tür değiştirmeyi bir kelime yapma yolu olarak kullandığı görülmektedir. Ancak burada dil kendi tasarrufunu kullanmakta, ek kalıplaşması olayında olduğu gibi dıştan müdahale kabul etmemektedir; yerleşik hale gelmeyen kullanıma bağlı değişmeler de bunu göstermektedir.

Aşağıdaki tablolar çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde incelenen, örneği bulunan tür değiştirme örneklerinin sayısal değerlerini göstermektedir. Tablo 1, Türkçe kelimelerdeki tür değiştirmenin oranlarını gösterirken Tablo 2, alıntı kelimelerdeki tür değiştirmenin sayısal ifadelerini göstermektedir. Tablo 3 ise örneklerin tür değiştirme sınıflarına göre dağılımlarının oranlarını göstermektedir.

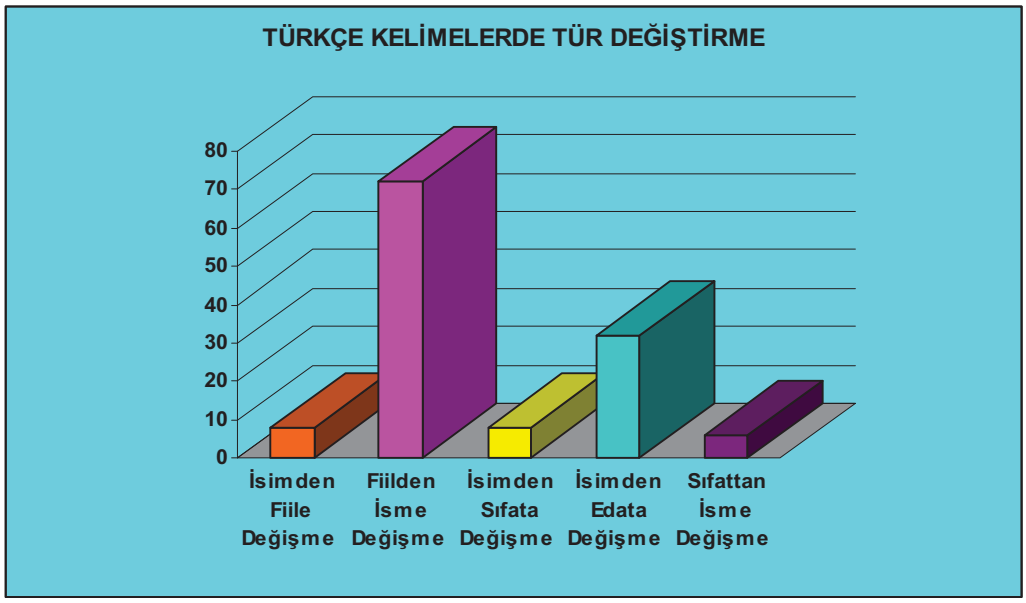

Tablo 1: Türkçe kelimelerdeki tür değiştirme örneklerinin sayısal dağılımı

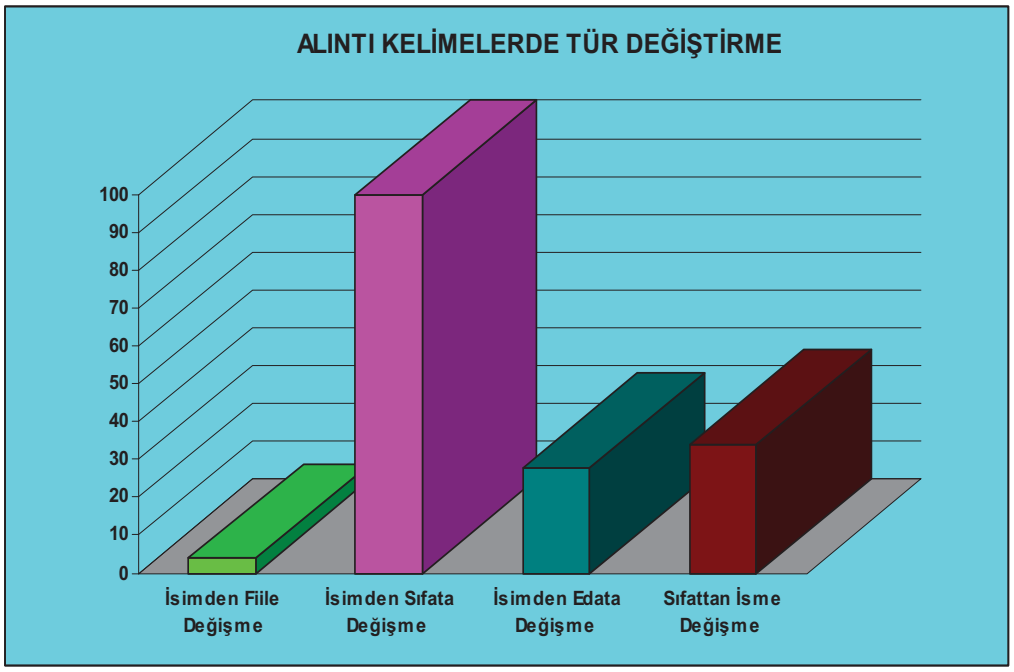

Tablo 2: Alıntı kelimelerdeki tür değiştirme örneklerinin sayısal dağılımı

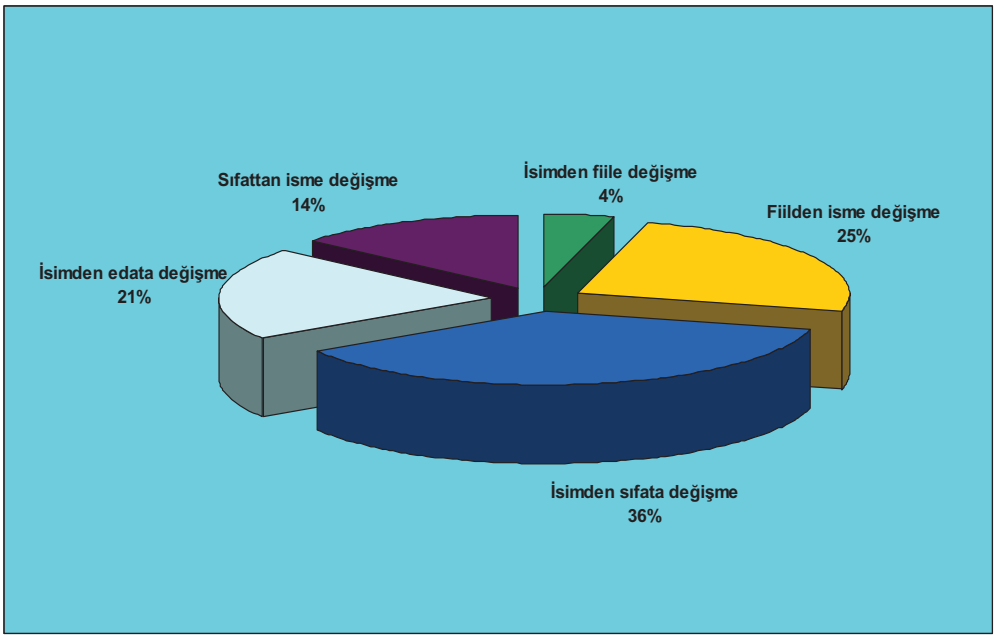

Tablo 3: Çalışmadaki tür değiştirme örneklerinin oransal dağılımı

KAYNAKÇA

Abasıyanık Sait Faik : **Semaver – Sarnıç**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.

Ağakay, Mehmet Ali: "Türkçede Kelime Koşmaları", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, Ankara 1954, s.97-104.

Ahmed Rasim: **Falaka**, Haz.: F. Korkmaz-M.Korkmaz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006.

Akalın, Şükrü Haluk: "Türkiye Türkçesinde Ünlem", **Türk Grameri Sorunları II**, Ankara, TDK Yayınları, 1999, s.476-491.

Akın, Lemi: **Türkiye Türkçesinde Bağlaçlar**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2004.

Akkuş, Muzaffer: **Kitab-ı Gunya (İnceleme – Metin – İndeks - Tıpkıbasım)**, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

Aksan, Doğan: **Her Yönüyle Dil ve Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

Aksan, Doğan: **Tartışılan Sözcükler,** Ankara, TDK Yayınları, 1976.

Aksan, Doğan: **Türkçenin Sözvarlığı**, Ankara, Engin Yayınevi, 2004.

Aksoy, Ömer Asım: **Dil Yanlışları**, Ankara, TDK Yayınları, 1980.

Arat, Reşit Rahmeti: **Eski Türkçenin Gramaeri**, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

Arat, Reşit Rahmeti: **Atabetül'l-Hakayık (Edip Ahmed B. Mahmud Yükneki)**, Ankara, TDK Yayınları, 1992.

Arat, Reşit Rahmeti: **Kutadgu Bilig I (Metin)**, 4. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

Arat, Reşit Rahmeti: **Kutadgu Bilig II (Çeviri)**, 8. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

Arat, Reşit Rahmeti: **Kutadgu Bilig III (İndeks)**, Haz.: Kemal Eraslan, Osman F.Sertkaya, Nuri Yüce, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

Ata, Aysu: **Kıssasü'l-Enbiya II**, Ankara, TDK Yayınları, 1997.

Ata, Aysu: **Nehcü'l-Feradis (Dizin - Sözlük),** Ankara, TDK Yayınları, 1998.

Atabay, Neşe, vd.: **Sözcük Türleri**, İstanbul, Papatya Yayınları, 2003.

Atalay, Besim: **Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi I-IV**, 4. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1998.

Ateş, Ahmed, Abdülvehhâb Tarzî: **Farsça Grameri**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 1976.

Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri,** 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1990.

Battal, Aptullah: **İbni- Mühennâ Lûgati**, Ankara, TDK Yayınları, 1997.

Bayar, Nevnihal: **Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2006.

Bergamalı Kadri: **Müyessiretü'l- Ulûm**, Haz.: Esra Karabacak, Ankara, TDK Yayınları, 2002.

Bilgegil, M. Kaya: **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.

Bilgegil, M. Kaya: **Türkçe Dilbilgisi**, 2. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982.

Bilgin, Azmi: **Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi**, Ankara, TDK Yayınları, 1996.

Caferoğlu, Ahmet: **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1993.

Clauson, Gerard: **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish**, Oxford, 1972.

Crystal, David: **A Dictionary of Linguistics and Phonetics**, (Fifth Edition), Blackwell Publishing, 2003.

Çavuşoğlu, Mehmed: **Necati Bey Divanı (Seçmeler)**, Haz.: Mehmet Çavuşoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 264.

Çolpan, Yılmaz: **Ataç'ın Sözcükleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1963.

Dağlı, Yücel, vd.: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Cilt 1-5, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1995-2001.

Dankoff, Robert: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü**, Çev. Semih Tezcan, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul, 2004.

Demir, Necati: "İnan- Fiili Üzerine", **Türk Dili,** Sayı 555, Ankara, 1998, s. 200–204.

Deny, Jean: **Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi),** Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası, 1941.

Develi, Hayati: **XVIII. yy. İstanbul'a Dair Risale-i Garibe**, İstanbul, Kitabevi, 1998.

Develi, Hayati: "Kemalpaşazade ve Ebüssuûd'un Galatât Defterleri", **İlmî Araştırmalar**, Sayı: 4, İstanbul, 1997, s.99–125.

Dilçin, Cem: **Süheyl ü Nev-bahâr (Mesûd bin Ahmed)**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1991.

Duman, Musa: **Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

Duman, Musa: **Vasiyet-name (Birgili Muhammed Efendi)**, İstanbul, R Yayınları, 2000.

Duran, Suzan: "Türkçede Cihet ve Mekân Gösteren Ekler ve Sözler", **TDAY- Belleten 1956,** Ankara 1988, s.1–110.

Ediskun, Haydar: **Türk Dilbilgisi,** 3. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1998.

Eren, Hasan: **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, Ankara, 1999.

Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı I (Giriş, Metin, Faksimile)**, 5. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2004.

Ergin, Muharrem: **Dede Korkut Kitabı II (İndeks, Gramer)**, 3. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 1997.

Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi**, 19. Baskı, İstanbul, Bayrak Yayınları, 1993.

Ergin, Muharrem: **Orhun Abideleri**, 19. Baskı, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1995.

Ergüzel, Mehdi: **Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Şirvanlı Mahmud) (IV. Cilt, 2. Kısım)**, Ankara, TDK Yayınları, 1999.

Esendal, Memduh Şevket: **Bütün Eserleri–4, Mendil Altında**, 6. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2001.

Eyuboğlu, İsmet Zeki: **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul, Sosyal Yayınları, 2004.

Gencan, Tahir Nejat: **Dilbilgisi,** Ankara, Ayraç Yayınevi, 2001.

Grönbech, K.: **Türkçenin Yapısı**, Çev: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları, 1995.

Günşen, Ahmet, Mehmet Dursun Erdem: "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri", **Turkish Studies**, Volume 2/1, Winter 2007, s.72–83. (http://www.turkishstudies.net)

Hacıeminoğlu, Necmettin: **Türk Dilinde Edatlar**, İstanbul, MEB Yayınları, 1992.

Işık, Gül: "Türkçede Eylemlerin Adlaşması ya da Eylemden Ada Birinci Derecede Aktarmalar (E > A)", **Yazko Çeviri Dil Çalışmaları-Türk Dilinin Yapısı I**, Temmuz-Ağustos 1983, s.X-XV

İlhan, Attila: **Ayrılık da Sevdaya Dâhil**, 3. Basım, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1995.

İz, Fahir: **Eski Türk Edebiyatında Nesir**, 2. Basım, Ankara, Akçağ Yayınları, 1996.

Kaçalin, Mustafa S.: **Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi,** İstanbul, Kitabevi, 2006.

Kaçalin, Mustafa S.: "Galat", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.13, s.300-303.

Kaplan, Mehmet, vd.: **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi IV**, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları, 1997.

Karabacak, Esra: **Müyessiretü'l-Ulûm (Bergamalı Kadri)**, Ankara, TDK Yayınları, 2002.

Karamustafa, Ahmet T.: **Menâkıb-ı Hoca-i Cihân ve Netîce-i Cân (Vâhidî)**, Harward, Harward Üniversitesi Yayınları, 1993.

Kemal, Yaşar: **Fırat Suyu Kan Akıyor Baksana – Bir Ada Hikâyesi**, 3. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Koç, Mustafa: "Ana Cümle Yüklemi 'sanmak' Filli Birleşik Cümleler", **İlmi Araştırmalar 8**, İstanbul 1999, s.145–187.

Koç, Nurettin: **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1990.

Korkmaz, Zeynep: "Bağlaçlar ve Türkiye Türkçesindeki Oluşumları", **Türk Dili**, Sayı 638, Şubat 2005, s.118–125.

Korkmaz, Zeynep: **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2003.

Korkmaz, Zeynep: **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları,** TDK Yayınları, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** Ankara, TDK Yayınları, 2003.

Korkmaz, Zeynep, vd: **Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, Ankara, 1999.

Kutlu, Mustafa: **Tufandan Önce**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2003.

Küçük, Sabahattin: **Bâkî Dîvânı**, Ankara, TDK Yayınları, 1994.

Levend, Agâh Sırrı: **Divan Edebiyatı -Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar-**, İstanbul, Enderun Kitabevi,1984.

Levend, Agâh Sırrı: **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1960

Li, Yong- Song: **Türk Dilinde Sontakılar**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40, İstanbul, 2004.

Li, Yong- Song: **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1998.

Maksudoğlu, Mehmet: **Arapça Dilbilgisi**, Ankara, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Megiser, Hieronmyus**:** **İnstitutionum Linguae Turcicae libri Quator**, Leibzig 1612.

Mehmed Rauf: **Eylül**, Haz.: Enfel Doğan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005.

Meninski, F.Mesgnien: **Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, institutiones seu Grammatica Turcica**, Vienna 1680.

Nabizade Nazım: **Karabibik**, Haz.: F. Korkmaz-M. Korkmaz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006.

Nabizade Nazım: **Zehra**, Haz.: Enfel Doğan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2006.

Nalbant, Mehmet Vefa: "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili", **Bilig Dergisi**, Sayı:38, Yaz / 2006, s.137–148.

Nida, Eugegene A.: **Dilbilim Üzerine Tartışmalar**, Çev.: Özcan Başkan, İstanbul, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1973.

Nişanyan, Sevan: **Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, İstanbul, Adam Yayınları, 2003.

Öner, Mustafa: "Barış-/ Barış Sözü Hakkında", **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VIII,** İzmir 1994, s.57–64.

Özkan, Mustafa: "Ahmed-i Dâî'nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys Es-Semerkandî Mukaddimesi", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, c.XXIX, İstanbul 2000, s.117–188.

Özkan, Mustafa: "Yapılış, Yazılış ve Kullanılışları Bakımından Birleşik Kelimeler", **İlmî Araştırmalar 2**, İstanbul 1996, s.95–110.

Özkan, Mustafa: **Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.

Özkan, Mustafa, vd.: **Yüksek Öğretimde Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 2001.

Özmen, Mehmet: "Gerek, Gerekmek ve Gereklilik Çekimi", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu–2003 Mustafa Canpolat Armağanı,** Yayımlayanlar: Aysu Ata – Mehmet Ölmez, Ankara 2003, s.177–193.

Özmen, Mehmet: **Ahmed-i Dâ'î Divanı**, Cilt I-II, Ankara, TDK Yayınları, 2001.

Parlatır, İsmail, vd.: **Güzel Yazılar Hikâyeler I-II**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

Porzig, Walter: **Dil Denen Mucize**, Çev.: Prof. Dr. Ülkü Vural, Ankara, TDK Yayınları, 1995

Recaizade M.Ekrem: **Araba Sevdası**, Haz.: F. Korkmaz - M. Korkmaz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2004.

Redhouse, Sır James: **Turkish And Engilish Lexicon New Edition**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.

Safa, Peyami: **Fatih – Harbiye**, 19. Baskı, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000.

Sami Paşazade Sezai: **Sergüzeşt**, Haz.: F. Korkmaz - M. Korkmaz, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005.

Saraç, Yekta: **Eski Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, İstanbul, Gökkubbe Yayınları, 2005.

Sarı, Mevlüt: **El-Mevarid Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Bahar Yayınları, 1982.

Sarı, Mustafa: "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", **Türkoloji Dergisi,** c. XIII, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayını: 1, Ankara 2000, s.228–242.

Sarı, Mustafa: "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Eşzamanlı Değişikliğe Uğraması", **Türkoloji Dergisi,** c. XIV, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Derneği Yayını: 2, Ankara 2001, s.229–238.

Sev, Gülsel: **Etmek Fiiliyle Yapılan Birleşik Fiiller ve Tamlayıcılarla Kullanılışı**, Ankara, TDK Yayınları, 2001.

Stachowski, Stanislaw: **Wörterbuch der Neupersischen Lehnwörter im Osmanisch-Türkischen,** İstanbul, Simurg Yayınevi, 1998.

Steingass, F.: **A Comprehensive Persian-English Dictionary**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 2005.

Şafak, Elif: **Bit Palas**, 2. Baskı, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.

Şahinoğlu, M. Nazif: **Farsça Grameri Sarf ve Nahiv**, İstanbul, Kitabevi, 1997.

Şemseddin Sâmi: **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1989.

Sertkaya, Osman Fikri: "Direk Kelimesinin Kökeni Üzerine Düşünceler", **Türk Dili**, Sayı 662, Ankara, Şubat 2007, s. 113–119.

Şükûn, Ziya: **Farsça- Türkçe Lûgat Gencinei Güftar Ferhengi Ziya–2**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996.

Tanpınar, A.Hamdi: **Huzur**, 7. Baskı, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1997.

TDK: **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyle Tarama Sözlüğü I-VIII,** Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965–1977.

TDK: **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı, Ankara, TDK Yayınları, 2005.

TDK: **Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII-K**, Ankara, TDK Yayınları, 1975.

TDK: **Yeni Tarama Sözlüğü,** Düzenleyen: Cem Dilçin, Ankara, TDK Yayınları, 1983.

Tekin, Latife: **Buzdan Kılıçlar**, İstanbul, Metis Yayınları, 1990.

Tekin, Talat: "Türkçenin Yapısı ve Eşsesli İsim-fiil Kökleri", **Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, c. 5, Sayı 1, Ankara, 1973, s. 36–46.

Tekin, Talat: **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9, Ankara, 2000.

Tekin, Talat: **Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1998.

Tekin, Talat: **Tuna Bulgarları ve Dilleri**, Ankara, TDK Yayınları, 1987.

Tekin, Talat: **Tunyukuk Yazıtı**, İstanbul, Simurg Yayınları, 1994.

Tezcan, Semih: "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", **Türk Tarih Kurumu – Belleten**, Sayı 178, Ankara, 1981, s.23–78.

Tezcan, Semih, Hendrik Boeschoten: **Dede Korkut Oğuznameleri**, 2. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Haziran 2001.

Tietze, Andreas: **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt I A-E**, İstanbul-Wien, Simug – Österreicische Akademie der Wissenschaften, 2002.

Tietze, Andreas: "Persische Ableitungssuffixe im Azerosmanischen", **Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes**, LIX-LX, Wien, 1964, s. 154–200.

Tietze, Andreas: **Wörterbuch der Griechischen, Slavischen, Arabischen und Persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch**, İstanbul, Simurg Yayınevi, 1999.

Tiken, Kamil: **Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller,** Ankara, TDK Yayınları, 2004.

Timurtaş, Faruk K.: **Osmanlı Türkçesi Grameri-III**, 7. Baskı, İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1995.

Timurtaş, Faruk K.: **Uydurma Olan Ve Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü**, İstanbul, Umur Kitapçılık, 1979.

Topaloğlu, Ahmet: **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1989.

Toparlı, Recep: "Türkçede Galatlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 34, Şubat 1985, s.159–174.

Turan, Fikret: "Modern Türkçede Fiil Tabanlarıyla Sesteş İsim Soylular ve Bir Terim Teklifi: Fiil-İsimler", **İlmi Araştırmalar 6**, İstanbul 1998, s.245–261.

Usta, Çiğdem: **Mizah Dilinin Gizemi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005, s.99.

Uzun, Nadir Engin: **Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 19, İstanbul, 2004.

Ümit, Ahmet: **Şeytan Ayrıntıda Gizlidir**, 10. Baskı, İstanbul, Doğan Kitap, 2005.

Vardar, Berke: **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2002.

Vartan Paşa: **Akabi Hikâyesi**, Haz.: A. Tietze, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1991.

Yavuz, Kemal: **Garib-nâme I-II (Âşık Paşa)**, Ankara, TDK Yayınları, 2000.

Yavuz, Kemal: "Galat, Galatat ve Muînî'nin Dildeki Tasarrufları", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 60, Haziran 1989, s.127–148.

Yavuz, Kemal: **Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (Şehyoğlu)**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1991.

Yavuz, Kemal, Yekta Saraç: **Osmanoğullarının Tarihi (Aşık Paşazâde)**, İstanbul, Koç Kitaplığı, 2003.

Yelten, Muhammet: **Şirvanlı Mahmud - Kemâliye**, İstanbul, İÜEF Yayınları, 1993.

Yelten, Muhammet, Halil Açıkgöz: **Kelime Grupları,** İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2005.

Yener, Cemil: **Türk Halk Edebiyatı Antolojisi**, 2. Baskı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1989.

Yılmaz, Mehmet: **Arapça Bir Kelimeyle Türkçenin Yardımcı Fiilleri Şeklinde Kurulan Birleşik Fiiller**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1988

Yunus Emre: **Yunus Emre Divânı (Tıpkıbasım)**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Yüce, Nuri: **Mukaddimetü'l-Edeb,** Ankara, TDK Yayınları, 1993.

Zıeme, Peter: "Some Remarks On Old Turkish Words For 'Wife'", **TDAY- Belleten 1987**, Ankara 1992, s. 305–309.

Zülfikar, Hamza: **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, Ankara, TDK Yayınları, 1991.

Kenet, G.Wilson: http://www.bartleby.com/68/66/2666.html

http://www.m-w.com/help/faq/etymology.htm

Türk Dil Kurumu http://tdkterim.gov.tr/terim.php?kelime=kamu&hng=md

DİZİN

A

aba · 20
âb-ı hayât · 98, 126, 187
Abıhayat · 126
acaba · 194, 196
acayip · 127, 128,131, 133
acep · 194, 195, 196
acı · 19; acıg · 19
acı- · 19
acîbe · 127
aciz · 205, 206
açıkcası · 79, 100
âfet · 178
ağırmak · 72
ağrı · 19; ağrıg 19
ağrı- · 19
ahbap · 13, 128, 133
âhir · 167, 168; âhiren · 167
âkıbet ·77, 152, 153; âkıbetinde · 152
âkil · 205
akşam · 17; akşamleyin · 17
albastı · 62
alındı · 58
alışveriş · 60
Allah · 94; allahtan 100
aman · 125, 191, 202; amanın · 125; amanındı · 126
amâr · 149
âmin · 17
amir · 204, 214
anladın · 94
anlaşılan · 79
ahir ·167, 168
aptal · 202
ârâmgâh · 186
arayış · 50
âriyet · 150
artık · 79, 80, 81; artuk · 80
âşık · 202
aşikâr · 124
ateş · 34
ateşkes · 60
ayakbastı · 62
ayart · 68
ayrıca · 79
âzâd · 150
azîz · 205
azl · 147, 149
azmak · 72

B

babalık · 94
bacaksız · 94
bak · 94
bakalım · 19, 79, 100
bakarsın · 19, 79, 100
bakın · 100
bâkire · 205, 206
baksana · 94
barış · 11, 19, 35, 36, 37, 221, 222
barış- · 11, 19, 35, 36, 37, 221, 222
bastı · 58, 60
başka · 81, 197
bedel · 196
begayet · bkz. gayet
beraber · 82
bereket · 205
beri · 79
besbelli · 79
beşaret · 179
bez · 20
bırak · 100
bi'l-ahire · 167
biçerbağlar · 64
biçerdöver · 2, 60, 64
bile 82, 83, 84, 85; bilesince · 83
bilemedin · 100
bilgisayar · 64
birle · bkz. bile
boya · 2, 18; boyag · 2, 18
boya- · 2,19
böyleyken · 100
buldumcuk · 59
buluş · 10, 50
burcuyan · 16

buyrultu · 57, 67; buyurdı · 57, 58; buyurdu 19, 56, 58, 98; buyurdum · 57, 58, 67; buyurtu · 57, 58; buyuruldı · 57, 58; buyuruldu · 58
buyur · 19, 67, 68, 222
buyur- · 19, 67
bütün · 75, 76

C

cambaz · 216, 217, 221
canavar · 218
canip · 201
casus · 180, 181
cemʿ · 145, 146
cenabet · 179
cevahir · 133
cezîre · 180
cidden · 178
ciddi · 178
ciğerdeldi · 63
civan · 178
civar · 151
coş- · 120, 121, 122
coşku · 122
coşkun · 121, 122
cûş · 18, 120, 121
cümle · 75, 102, 153, 154; cümleten · 153

Ç

çabuk · 15, 32, 33, 124;çabuksana · 32; çabukun · 32, 222; çabukyom · 32
çakaralmaz · 64
çapkın · 94
çekçek · 65
çekyat · 2, 65, 66, 71, 222
çemenistân · 186
çemenzâr · 186, 187
çenebaz · 217
çengelistân · 186, 187
çıktı · 19, 57, 58, 59, 118
çıtkırıldım · 62, 63
çingene · 180
çök · 68

D

dâhil ·, 206, 207
dâim ·169, 170; daima · 169, 170
dalbastı · 63
daşra · 112
dayı · 94
dâyim · bkz. dâim
dâyimâ · bkz. daima
dedikodu · 60, 61, 222
değerbilir · 64
değilse · 99
dehşet · 11, 15, 94, 188, 189, 191, 202, 221
dehşetli · 188, 189
delikanlı · 94
demek · 79
devr · 135
dik · 19
dik- · 19
dilbaz · 217
dilber · 218
direk · 73, 74
direkt · 73
doğru · 17, 75, 76, 77, 85, 86, 87, 158, 222; doğruca · 73, 76, 153, 158, 222; doğrusu · 100
dolayı · 87, 88
don · 19
don- · 19
dövüş · 35, 38
dövüş- · 35,38; dögiş- · 38
dürbün · 218
düşün · 35, 38, 39, 54
düşün- · 34, 38, 39
düşünü · 39
düz · 19
düz- · 19
düzenbaz · 216, 217

E

ebed · 154, 155, 156; ebeden · 155, 156; ebediyen · 155; tâ ebed · 155

efendi · 94
ekser · 170, 171; ekseriyyâ · 170, 171
ekşi · 18, 222; ekşig · 18
ekşi- · 18, 222
elvan · 13, 129, 130, 133
enva · 13, 130, 133; envaiçeşit · 130; envaitürlü · 130
esas · 179
eski · 22, 23, 24; eskice · 23
eski- · 22, 23, 24, 25; eskil- · 23; eskir- ·22, 23, 24, 25; eskit- · 23; eskiyice · 23
esrar · 14, 133
eşker- · 124
etki · 2, 15, 18, 25, 26, 31, 221, 222
etki- · 2, 15, 18, 25, 26, 31, 221, 222
etraf · 131, 133; etraftaki 131
evvel · 171, 172; evvela 171, 172; evvelce · 171; evvelen · 171

F

fahişe · 206
felaket · 11, 15, 94, 181, 202, 205, 221
fenâ · 178, 179
feth · 134, 135
fevkalade · 202
fırdöndü · 63
filinta · 16

G

ganîmet · 191, 192
garaip · 131, 133
garip · 180
gark · 135, 136
gâyet 156, 157, 159; gayetde · 158; gayetle 157, 158, 159; begayet 157
gayrı · 197, 198, 199; ġayru 198
gazölçer · 64
gecekondu · 63
geçgeç · 65, 66
geldi-gitti · 60
gelgeç · 66
gelgel · 66
gelgit · 2, 60, 65, 66, 71, 222
gerçek · 17, 75, 77, 222; gerçekten · 77, 100, 222
gerek · 11, 26, 27, 28, 29, 30, 222
gerek- · 11, 26, 28, 29, 30, 222
gestapo · 16
girdi · 19, 57,58, 59
göç · 19, 48
göç- · 19, 48
gurbet · 180
güle güle oturun · 64, 66
güleş ·bkz güreş
güleş- bkz güreş-
gündoğdu · 62
gündöndü · 62
günindi · 62
güreş · 34, 39, 40
güreş- · 35, 39, 40
güven · 41, 42, 43, 45, 222
güvenç · 41, 42, 45
güven-· 41, 42, 222
güya · 199, 200
güzergâh · 186, 187

H

hadin · bkz haydi
hadisene · bkz. haydi
hâfız · 204, 208
hakikat · 77, 160
hâkim · 207
halâs · 146
hâlbuki · 96
halk · 135
haps · 135, 209
hareke · 118
harekele- · 118
hâriç · 207
harika · 94
hasır · 20
hatîp 204,· 208
hayalet · 11, 15, 182, 221
haydi · 15, 33, 124, 125; haydin · 33, 125; haydindi · 33; haydisene · 33, 125; haydiyin · 33, 34
hayırlı olsun · 64, 67
hayırsever · 64
helâk · 137

hilebaz · 217
hokkabaz · 217
hoş geldin · 64
hücum · 34
hükümdar · 218
hünkârbeğendi · 62

I

ınan- · bkz. inan-
ıtlâk · 174

İ

ibtidâ · 75, 92, 149, 154, 160, 161, 162
ibtidâ'en · 160, 161
ibtizâl · 140
icât ol- · 13
iflah · 138
ihtimal · 203
ihtiyaç · 140, 211
ihtiyar · 138, 139
ilahi · 201
ileri · 34
ilk · 17, 18; ilkin · 17, 18
illet · 189, 191
imambayıldı · 60, 62
imâr · 147, 148
imâret · 148
imdat · 201, 202
imha ol- · 13
imkân · 14, 213
inan · 43, 44, 45
inan- · 43, 44, 45
insaf · 202
intizâr · 139, 140
iptida · bkz ibtida
irşâd ol- · 13
isterse · 19
itidâl · 140
itina · 49
ittifâk · 140
izdihâm · 191, 192
izdihâmlı · 192

K

kabar · 45, 46
kabar- · 45, 46
kaçgöç · 60, 65
kadît · 182
kâfi · 202
kâfir · 204, 208, 209
kalan · 19, 20
kalemtıraş · 218
kalite · 119, 221
kalk · 94
kalk borusu · 67
kâmil · 172, 173, 184; kâmilen · 172, 173
kamu · 101, 102, 103, 104; ḳamaġ · 101; ḳamıġ · 101; ḳamu · 28, 101, 102, 103; kamug · 102
kapkaç · 66, 71
kaptıkaçtı · 60, 61
kardeşim · 94
kardeşlik · 94
karı · 3, 20, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 221, 222; ḳarı · 24, 105, 106, 107, 109; ḳarıġ · 105
karı- · 104, 105, 106
karşı · 88, 89, 90
karşu · bkz karşı
karyağdı · 62
katʿ · 135
kâtil · 209
kâtip · 63, 204, 214, 215
katl · 135
kayd · 135
kazaratar · 65
kerek ·bkz gerek
kerek- · bkz. gerek-
kerekle- · 27, 28, 30
kerge- · 27
kergek · 11, 26, 27, 28, 30
keşf · 135
ketebe · 118
kısaca · 79; kısacası · 100
kısmet · 202
kıyamet · 17, 181, 182
kibar · 13

kifâyet · 150
koca · 23, 108, 109, 110
koca- · 105, 109, 110, 111; kocal- · 23, 105, 108, 109, 110
konak · 111, 112
konargöçer · 60, 64, 65
konuk sever · 64
koş 46; koşdaşlarım · 46
koş- · 46, 47
köhine · bkz. köhne
köhne · 11, 15, 18, 122, 123, 124, 221
köhne- · 11,15, 123, 124, 221; köhnelen · 122
körüş- · 40
kumarbaz · 217
kuşkonmaz · 64
kuşkusuz · 79
küfürbaz · 217
küheylân · 179
külbastı · 63
külhanbey · *74*
külli · 174; küllî · 173; külliyen · 173, 174
küreş · bkz güreş
küreş- ·bkz güreş-
küs · 47, 48; küsü · 47
küs- · 47, 48
küstüm otu · 63
küven- · bkz güven-
küvenç · bkz güvenç

L

laf · 202
lanet · 191

M

madrabaz · 217
mahkûm · 209
mahlûk ol- · 135
mahpûs 135,· 209, 210
mahrem · 214
maksûd · 213
maktûl ol- · 135
mamur · 147
manya- · 16
manyadım · 16
manyak · 16, 125
manyamış · 16, 125
maraz · 190, 191
mazlûm · 210
maʿzûl · 147
mecmuʿ · 145
meftûh · 134, 135
meğerse · 99
melûn · 210
mercan · 20
meremmât · 180
merhaba · 125, 222; merhabayın 125
merhale · 180
mertebe · 19, 201
meserret · 180
mesiregâh · 186, 187
mevkuf · 14
mirasyedi · 62
misal · 19
muallim · 204
mugayyer · 143
muhâcir · 211
muhalif · 211
muhâtara · 191, 192, 193
muhtaç · 14, 211
mukabil · 19, 201
mukaddem · 175, 176, 201; mukaddemâ · 175
muntazır · 139
murgzâr · 186, 187
musibet · 20
mutlak ·174, 175; mutlaka ·174, 175
mübâdil · 212
mübalağa · 190, 191
mübarek · 202
mübeddel · 143, 144
müjde · 202
mülâkat · 140, 141; mülâkî · 140, 141
mülteci · 215
mümasil · 201
mümeyyiz · 214
mümin · 214
mümkün · 14, 213
münekkid · 216

münevver · 214
mürit · 215
mürşit · *215, 216*
müstağrak · 135, 136, 137
müstakbel · 212
müstensih · 215
müstevli · 214
müşkül · 214
mütefekkir · 20

N

nasılsa · 99
naşi · 201
nazar · 201
nâzır · 214
nedense · 95
nevâdirat · 133
neyse · 99
nihayet · 75, 77, 162,163,; nihayetinde · 162, 163
nispet · 201
nuhûset · 150

O

ograş · 53, 54
ograş- · 53, 54
okuryazar · 64, 65
oldubitti · 61
olur olmaz · 64
otur · 94
oysa · 99

Ö

ögdi · 14
öğle · 17; öğleyin · 17
önce · 79
ötürü · 87
öyleyken · 99
öyleyse · 99
özen · 48, 49; özenti · 48
özen- · 48, 49
özge · 81, 197

P

papazkaçtı ·60, 62
pekâlâ · 95
peki · 95, 96
pekiyi · 95
peygamber · 218
pir · 17; pirce · 17
piyade · 218, 219
pus · 71
pus- · 71
puy- · 124; puyân · 124

R

rahat · 34
râst · 19, 20
roket atar · 64
rücu · 150
rütbe · 19, 201

S

sabah · 17, 18; sabahleyin · 17
sabık · 201
sade · 75, 77, 176, 177; sadece · 77, 176
saʿd · 182, 183
sahi · 177, 178
sahih · 177, 178; sahîhan · 177
sahrâ · 180
sakın · 19, 68, 70, 222
sakın- · 19, 68, 70, 222
sanatsever · 64
sancı · 19; sancıg · 19
sancı- · 19
sanki · 97
savaş · 11, 19, 35, 38, 49, 50, 51, 52, 53, 222
savaş- · 11, 19, 35, 49, 50, 52, 222
seçal · 66
sedef · 21
selâmet · 151, 152
sengistân · 186, 187
serdengeçti · 63
serseri · 219, 220

seyrengâh · 186, 187
sıfat · 19, 201
sık · 19
sık- · 19
sırma · 21
siftah · 151, 152
sihirbaz · 217
sinekkaydı · 62
siper · 183
sonra · 90, 91
söyleyiş · 50
sözde · 17
sus · 2, 19, 70, 71, 222
sus- ·2, 19, 70, 71, 222
suspus · 70,71
sürgit · 66

Ş

şâir · 207
şeker · 11, 21
şıpsevdi · 63
şimdiyse · 99
şiş · 52, 53
şiş- · 52, 53
şöhret · 188

T

tacîz · 141, 142
taʿmîr · 142
tagyîr · 143
tahayyür · 145
tahkîk · 164; tahkika · 164; tahkikan · 164
tahliye · 142
tahrip · 13, 142
tahsîn · 142
tahta · 21
takdîr · 142
takrîr · 142
talik · 21
tamam · 164, 165, 166; tamamen · 164, 165, 166; tamamet · 166; tamamıyla · 166
tanıdık · 17
taraf ·, 131, 201
tas · 21
tasarım · 16
tashîh · 149
taşra · 17, 112, 113, 114
tat · 19; tatıg · 2, 19
tat- · 2, 19
tathîr · 149, 150
tatmin · 142, 143
taygeldi · 63
tayin · 142, 143
tebdil · 143, 144
tecrîd · 12, 142
teferrücgâh · 186, 187
tefrika · 183, 184
tekaüt · 144, 145
tekebbür · 145
tekmil · 15, , 184, 185; tekmilen · 184
telîf · 142
temâşâ 15; temâşâgâh · 186, 187
tepki · 15, 18, 30, 31
tepki- · 15, 18, 30, 31, 123; tepkime ·31
tertib · 142
tesadüf · 166, 167; tesadüfen · 166
teskîn · 149, 150
teslim · 66, 142, 143
teslim ol çağrısı · 67
tevkif · 14
tezyîn · 149
tıfıl · 185
tıpkı · 199
tilâvet · 149, 150
tuhaf · 131, 132, 133, 202, 203
turfe 132, 133
tut- · 9, 14
tutkal · 65

U

uçtuuçtu · 61
ugraş- · 53
uğraş · 34, 51, 53, 54
uruş · 35, 38, 40, 55, 56
uruş- · 35, 40, 55
uşak · 16, 115, 116, 117, 222
uydu · 59

uyurgezer · 64, 65

V

vakanüvis · 218
vargel · 65, 66
vazgeç uyarısı · 67
verkaç · 66
vukuf · 150
vur emri · 67
vurtut · 65
vuruş · 35, 55
vuruş- · 55

Y

yaban · 186
yalınız · 77, 91, 92, 93, 158; yalñus · 91; yalnızca · 78; yalñuzcak · 78
yama · 19; yamag · 19
yama- · 19
yana · 79
yanardöner · 64, 65
yapboz · 66
yarış · 35, 40, 56
yarış- · 35, 40, 56
yasa · 19
yasa- · 19
yaşasın · 94
yat borusu · 66
yavaş · 15, 32, 33, 124; yavaşın · 32
yazarçizer · 64, 65
yazboz · 66
yazık · 94
yazın 39
yeter · 32; yeterin · 32, 222
yoksa · 98, 99
yüzergezer · 64, 65
yüzgeç · 66

Z

zabit · 204, 216
zahir · 200
zalim · 212, 213
zeyn · 149
zıpçıktı · 63
ziyâde · 200, 201

ÖZGEÇMİŞ

30 Mayıs 1976 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Magosa şehrinde doğdu. İlkokulu Lefkoşa Şehit Ertuğrul İlkokulunda okuduktan sonra ortaokul ve lise öğrenimini Lefkoşa Türk Maarif Kolejinde tamamladı. 1994 yılında İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde lisans eğitimine başladı; 1998 yılında mezun oldu.

1998 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans eğitimine başladı. Yrd. Doç. Dr. Özcan Tabaklar danışmanlığında hazırladığı Mülk Suresi Tefsiri (Giriş-Gramer-Metin-İndeks) adlı teziyle Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Şubat 2001'de İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora eğitimine başladı.

16 Ekim 1998'de Milli Eğitim Bakanlığına bağlı bir ilköğretim okulunda Türkçe öğretmeni olarak çalışma hayatına başladı. Bu görevine 15 Ekim 2002 tarihine kadar devam etti. 15 Ekim 2002'de İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalında Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Hâlen bu görevine devam etmektedir.